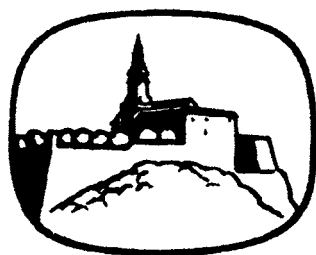

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

38

NITRA 2005

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

38

NITRA 2005

Hlavný redaktor: Jozef Bujna

Redakčná rada: Ivan Cheben, Ján Rajtár, Peter Romsauer, Jozef Zábojník

Výkonná redaktorka: Ľudmila Vaňková

Na obálke kresba Prisky Škvarekovej

ISBN 80-88709-84-9

OBSAH - INHALT

Gabriel F u s e k

Kolokvium Problémy výskumu keramiky v hroboch	5
Kolloquium - Probleme der Erforschung der Grabkeramik	5

Justyna B a r o n

Rola ceramiki grobowej w działaniach rytualnych na przykładzie stanowiska w Miłosławicach na Dolnym Śląsku	7
Functions of grave pottery in ritual activities based on a cemetery in Miłosławice, Silesia	11

Dagmara Ł a c i a k

Niektóre aspekty rekonstrukcji wytwarzania ceramiki grobowej	13
Manche Aspekte der Grabkeramikrekonstruktion	22

Rudolf K u j o v s k ý

Keramika v hroboch - informácia o vzťahoch kultúr v mladšej a neskorej dobe bronzovej na Slovensku	25
Keramik in den Gräbern - Information über Beziehungen der Kulturen in der jüngeren und Spätbronzezeit in der Slowakei	34

Tadeusz Baranowski - Waldemar Andrzej Moszczyński

Ceramika grobowa grupy olsztyńskiej z cmentarzyska w Tumianach, gm. Barczewo	37
Die Grabkeramik der olsztyner Gruppe vom Gräberfeld in Tumiany, Gemeinde Barczewo	51

Maciej Trzeciecki

Znaleziska ceramiki w grobach na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach szkieletowych na ziemiach polskich	53
Pottery found in graves on the early medieval polish inhumation cemeteries	68

Milan H a n u l i a k

Netradičné formy nádob z veľkomoravských pohrebiskových lokalít	71
Untraditionelle Gefäßformen aus den großmährischen Gräberfeldlokalitäten	77

Ivona V l k o l i n s k á

K zriedkavejším druhom výzdoby na keramike z pohrebísk 9.-10. stor. na Slovensku	79
Zu selteneren Arten der Keramikverzierung aus den Gräberfeldern des 9.-10. Jh. in der Slowakei	96

Vladimír V a r s í k

Záchranný archeologický výskum v Jakubove (neskororímske objekty a Jakubovské rybníky)	99
Archäologische Rettungsgrabung in Jakubov (spätromische Objekte und Teiche von Jakubov)	110

Marta G i e r t l o v á - Marián S o j á k

Novšie nálezy severokarpatskej skupiny v povodí rieky Poprad	113
Neuere Funde der nordkarpatischen Gruppe im Poprad-Flusstal	136

Marián S o j á k

Sídliskový objekt z Letanoviec	137
Siedlungsobjekt aus Letanovce	154

KOLOKVIUM PROBLÉMY VÝSKUMU KERAMIKY V HROBOCH

Gabriel Fusek

Vychádzajúc z harmonogramu vedeckého projektu „Keramika ako prameň poznania kultúrnych systémov na Slovensku a v Poľsku“, ktorý je jednou zo spoločných vedeckých úloh opierajúcich sa o Zmluvu o vedeckej spolupráci medzi Archeologickým ústavom SAV v Nitre a Instytutom Archeologii i Etnologii PAN vo Varšave, pracovníci AÚ SAV zorganizovali kolokvium „Problémy výskumu keramiky v hroboch“. Uskutočnilo sa 12. mája 2004 v priestoroch pracoviska. Téma nebola chronologicky ohraničená a bádateľom umožnila vyjadriť sa k problematike keramiky v hroboch z rôznych uhlov pohľadu. Na rokovaní odznelo 11 prednášok, z toho 6 prednášok od kolegov z Poľska:

K. Świątek: Przemiany stylu i zdobnictwa ceramiki od III okresu EB do V okresu EB na podstawie analizy ceramiki z cmentarzysk w okolicy Jordanowa Śląskiego;

A. Mierzwiński: Libacje obrzędowe w świetle ceramiki grobowej kultury łużyckiej;

Lucia Benediková: Seriácia áno či nie? Problémy pri vyhodnocovaní keramiky z pohrebísk zo záveru lužickej kultúry na severnom Slovensku;

J. Baron: Przejawy pozautylitarnych funkcji ceramiki grobowej na przykładzie stanowiska kultury łużyckiej w Miłosławicach, woj. dolnośląskie;

D. Łaciak: Niektóre aspekty rekonstrukcji wytwarzania ceramiki grobowej ludności kultury łużyckiej;

R. Kujovský: Keramika v hroboch. Informácia o vzťahoch kultúr a forme kontaktov v mladšej a neskorej dobe bronzovej;

A. Moszczyński: Ceramika grobowa grupy olsztyńskiej z cmentarzyska w Tumianach, gm. Barczewo;

Danica Staššiková-Štukovská: Nádoba s profilovaným hrdlom z pohrebiska v Borovciach;

M. Trzeciecki: Znaleziska ceramiki w grobach na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych na ziemiach polskich;

M. Hanuliak: Netradičné formy nádob z veľkomoravských pohrebiskových lokalít;

I. Vlkolinská: Zriedkavé druhy výzdoby na keramike z pohrebísk 9.-10. storočia.

V nasledujúcom bloku publikujeme sedem referátov, ktoré autori po úprave sprístupnili redakcii.

PhDr. Gabriel Fusek, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
gabriel.fusek@savba.sk

KOLLOQUIUM - PROBLEME DER ERFORSCHUNG DER GRABKERAMIK

Zusammenfassung

Ausgehend vom Harmonogramm des wissenschaftlichen Projektes „die Keramik als Wissensquelle über die Kultursysteme in der Slowakei und in Polen“, das eines der gesellschaftlichen wissenschaftlichen Aufgaben ist, die sich auf einen Vertrag über die wissenschaftliche Zusammenarbeit zwischen dem Archäologischen Institut der SAW in Nitra und dem Institut für Archäologie und Ethnologie PAN in Warschau stützt, organisierten die Mitarbeiter des AI der SAW das Kolloquium „Probleme der Erforschung der Grabkeramik“. Es erfolgte am 12. Mai 2004 in den Räumen der Arbeitsstelle. Das Thema war chronologisch nicht umgrenzt und es ermöglichte den Forschern eine Äußerung zur Problematik der Keramik in Gräbern aus verschiedenen Gesichtspunkten. Auf der Tagung erfolgten elf Vorträge, davon sechs von Kollegen aus Polen:

K. Świątek: Przemiany stylu i zdobnictwa ceramiki od III okresu EB do V okresu EB na podstawie analizy ceramiki z cmentarzysk w okolicy Jordanowa Śląskiego;

- A. Mierzwiński*: Libacje obrzędowe w świetle ceramiki grobowej kultury łużyckiej;
Lucia Benediková: Seriation - ja oder nein! Probleme bei der Auswertung der Keramik aus den Gräberfeldern Ende der Lausitzer Kultur in der Nordslowakei;
J. Baron: Przejawy pozautylitarnych funkcji ceramiki grobowej na przykładzie stanowiska kultury łużyckiej w Miłosławicach, woj. dolnośląskie;
D. Łaciak: Niektóre aspekty rekonstrukcji wytwarzania ceramiki grobowej ludności kultury łużyckiej;
R. Kujovský: Keramik in Gräbern - Information über die Beziehungen der Kulturen und die Form der Kontakte in der Jung- und Spätbronzezeit in der Slowakei;
A. Moszczyński: Ceramika grobowa grupy olsztyńskiej z cmentarzyska w Tumianach, gm. Barczewo;
Danica Staššiková-Štukovská: Gefäß mit profiliertem Hals aus dem Gräberfeld in Borovce;
M. Trzeciecki: Znaleźiska ceramiki w grobach na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych na ziemiach polskich;
M. Hanuliak: Untraditionelle Gefäßformen aus großmährischen Gräberfeldlokalitäten;
I. Vlkolinská: Zu selteneren Verzierungsarten auf Keramik aus Gräberfeldern des 9.-10. Jh. in der Slowakei.

Im nachfolgenden Block publizieren wir sieben Referate, welche die Autoren nach der Gestaltung der Redaktion zugänglich gemacht haben.

ROLA CERAMIKI GROBOWEJ W DZIAŁANIACH RYTUALNYCH NA PRZYKŁADZIE STANOWISKA W MIŁOŚLAWICACH NA DOLNYM ŚLĄSKU

Justyna Baron

Ryty przejścia, obrządek pogrzebowy, epoka brązu, funkcja naczyń w grobach, rytualne niszczenie ceramiki.

Rites de passage, burial rites, the Bronze Age, function of the grave pottery, ritual breaking of the pottery.

Zgodnie z koncepcją tzw. obrzędów przejścia, życie każdej jednostki w jakimkolwiek społeczeństwie, jest serią przejść z jednej grupy do następnej, którym towarzyszą specjalne działania. *Rites de passage* pełniły podwójną funkcję: proklamowania następującej zmiany i magicznego powodowania tego faktu. W płaszczyźnie jednostkowej rytuały takie wiązały się z przełomowymi momentami w życiu, takimi jak narodziny, dojrzałość społeczna, małżeństwo, ojcostwo, awans społeczny i śmierć (Burszta 1998). Każdy obrzęd przejścia składa się z trzech etapów: wyłączenia (faza preliminarzna), marginalnego (faza liminalna) i włączenia (faza postliminalna). Każdemu z tych wydarzeń towarzyszą ceremonie, których zasadniczym celem jest umożliwienie jednostce przejście z jednej określonej pozycji do następnej, równie dokładnie zdefiniowanej (van Gennep 1977).

Proces odnoszący się do przeprowadzania zmarłego ze świata żywych do świata zmarłych, zapewniający jednocześnie przywrócenie równowagi zachwianej przez śmierć, odbywał przez opozycyjne stadia porządku i chaosu (Buchowski 1993). W fazie preliminarnej obrzędu zaznaczała się wyjątkowa stanu jednostki, której ten obrzęd dotyczył. W przejściu do fazy liminalnej podmiot obrzędu zostawał rytualnie odizolowany od dotychczasowego stanu; następowały symboliczne akty separacji od jego dotychczasowego statusu. Mogły być to czynności takie jak wyizolowanie ciała, jego umycie, przygotowanie stosu i przedmiotów niezbędnych do pochówku. W tej fazie mogło dochodzić do niszczenia przedmiotów mających związek z dotychczasowym stanem. Fazę liminalną obrzędu charakteryzowało pozostawanie jednostki poza społeczeństwem i czasem. Ostateczne przejście do innej rzeczywistości następowało podczas kremacji. Przeszłość dla zmarłego przestawała istnieć ale nie był on jeszcze włączony do nowego stanu, co miało miejsce w fazie postliminalnej. Wtedy też następowało zbieranie i umieszczanie szczątków zmarłego w grobie, a także wykonywanie czynności odwrotnych do podejmowanych w fazie preliminarnej. Miałyby one na celu pozbawienie podmiotu cech niebezpieczeństwa i wyjątkowości, właściwych fazie poprzedniej, a wynikających z faktu bardzo bliskiego obcowania z siłami *sacrum* (Górka 2000).

Poprzez obrzęd zapewniano zmarłemu przejście w zaświaty, a drugiej jednak strony, miał on przed zmarłym chronić i zabezpieczać. Niektórzy osobnicy mogli być po śmierci uważani za niebezpiecznych dla otoczenia, szczególnie w momencie gdy nie przeszli jeszcze do nowej grupy (świata zmarłych), a już nie stanowili części świata żywych (Górka 2000; Kowalski 1998). Zbieranie szczątków zmarłego, wkładanie naczyń do grobu zaliczałby się raczej do fazy ponownego włączenia jednostki, tym razem do nowej rzeczywistości. Wyposażenie grobu ustalone było wg ścisłych reguł, i prawdopodobnie akt ten mógł symbolizować przywrócenie porządku i równowagi pomiędzy światem zmarłych i żywych.

W archeologii jednak brak jest właściwie wypracowanej metodyki badawczej zjawisk sakralnych (Gediga 2000). Jako podstawę wyróżniania zabytków archeologicznych związanych z tą sferą przyjmowano w literaturze najczęściej ich formalną i funkcjonalną niezwykłość, która wykluczała praktyczne użytkowanie w życiu codziennym. Kryterium niezwykłości zostało jednak skrytykowane w pracach podkreślających błędność traktowania jako kultowe tego, co nie

mieści się w codzienności (np. *Makiewicz/Prinke 1980*). Należy pamiętać, że zabytki o cechach „niezwykłych” mogły być wyrazem niektórych idei religijnych lecz z drugiej strony, „zwykłe” przedmioty o niepodważalnym znaczeniu praktycznym mogły być użytkowane w szeroko rozumianych praktykach magicznych.

Niewątpliwie do takiej kategorii zabytków można zaliczyć naczynia ceramiczne, których liczne fragmenty znajdowane są na wszelkiego rodzaju stanowiskach pradziejowych. Chciałabym wskazać na zabiegi związane z umieszczaniem ceramiki w grobach w odniesieniu do wymienionych wyżej faz obrzędowych na przykładzie cmentarzyska z Miłosławic, województwo dolnośląskie.

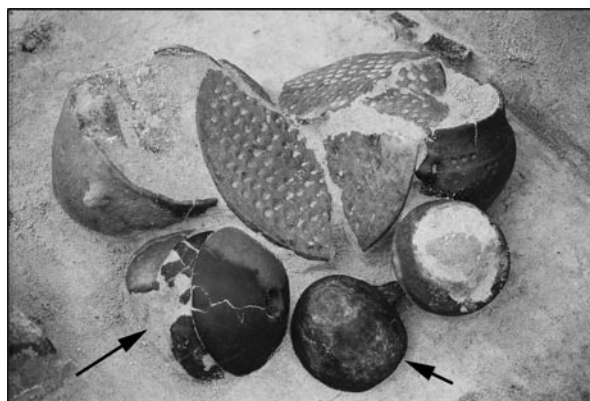
Cmentarzysko położone w północnej części Dolnego Śląska, w dolinie rzeki Barycz, jest badane od lat 30-tych, przy czym prace w intensywnym stopniu prowadzone były w latach 60-tych i ostatnio od 1995 roku do chwili obecnej (*Lasak/Baron 2003*, tam dalsza literatura). W trakcie wykopalisk, na powierzchni 0,5 hektara odkryto ponad 600 grobów ciałopalnych, przeważnie popielnicowych. Cmentarzysko to użytkowane było od okresu HB do HC włącznie.

Zgodnie z teorią rytów przejścia przedstawioną wyżej, człowiek umierający znajduje się w fazie wyłączenia ze społeczności żywych, zmarły natomiast uzyskał już nowy status i dla żywych stał się obcy, a nawet niebezpieczny. Głównym celem grzebania zmarłych było usunięcie groźnych dla ludzi zwłok i umieszczenie ich we właściwej krainie. Poza tym zmarły musiał zyskać nowy status w świecie duchów, a więc powinno mu się odciąć szansę powrotu do dawnej postaci. Przejawem takiego zachowania może być np. ciałopalenie podczas którego ogień trwale przekształcał postać zmarłego. Pogrzeb, uczta żałobna i sama żałoba były wypełnione gestami, które potwierdzały znajdowanie się w niezwykłym i obcym świecie duchów, gdzie obowiązują zachowania odmienne od życia codziennego. Pewne zachowania ale także i przedmioty w czasie przygotowań do pogrzebu, podczas jego trwania i w okresie żałoby musiały być objęte tabu. Wynika to stąd, że były one niewłaściwe dla porządku *sacrum*. Niebezpieczeństwa związane z kontaktem z nieboszczykiem mogły być przenoszone na przedmioty i substancje, które pozostawały w bezpośredniej styczności ze zwłokami. Naznaczone nieczystością wymagały więc szczególnej dbałości i umieszczania we właściwych dla nich miejscach (*Kowalski 1998*).

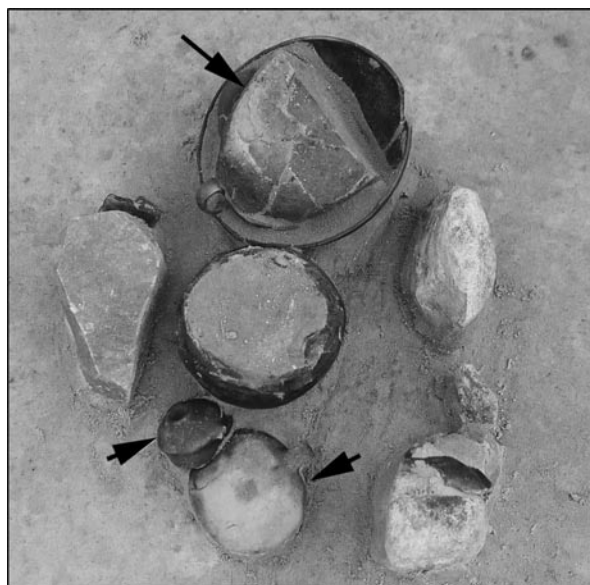
Przejawem podobnych zachowań jest obecność ceramiki w grobach. Kwestią wzbudzającą najmniej kontrowersji jest funkcja naczyń w zespołach grobowych. Jak słusznie zauważono kilkanaście lat temu, przekonanie, że naczynia służyły wyłącznie jako pojemniki na pożywienie i napoje dla zmarłego uznano za oczywiste i temat ten dość rzadko stawał się przedmiotem badań archeologów (*Buśko 1987*). Część naczyń odkrywanych w trakcie badań wykopaliskowych zdaje się jednak zaprzeczać tak oczywistej interpretacji. Ich stan zachowania czy specyficzne ułożenie nie pozwala na wiązanie ich jedynie z funkcją pojemników.

Ryc. 1. Miłosławice. Naczynia ustawione do góry dnem.

Ryc. 2. Miłosławice. Naczynia ustawione do góry dnem.

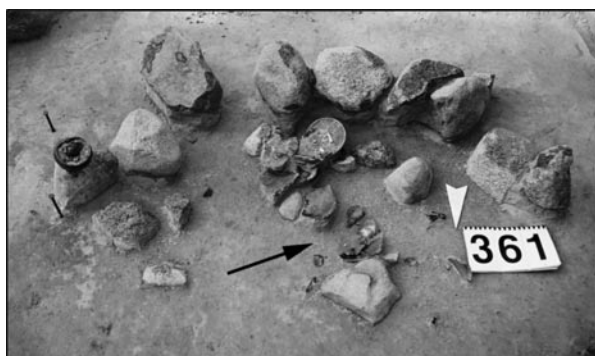
Ryc. 3. Miłosławice. Zaznaczone naczynia ustawione do góry dnem i umieszczone jedne w drugich.

Ryc. 4. Miłosławice. Popielnica z grobu z wybitym otworem w ścianie.

Ryc. 5. Miłosławice. Zaznaczone fragmenty potłuczonych naczyń.

Ryc. 6. Miłosławice. Zaznaczone fragmenty potłuczonych naczyń.

Ustawianie naczyń do góry dnem (ryc. 1, 2) czy wkładanie jednych w drugie (ryc. 3) w oczywisty sposób eliminuje możliwość przechowywania w nich pożywienia dla zmarłego. Zabiegi takie spotykane są na większości cmentarzysk ludności kultury łużyckiej (por. *Buśko 1987*). Podobnie wygląda problem celowego, całkowitego lub częściowego niszczenia naczyń. Na wielu cmentarzyskach ludności kultury łużyckiej do powszechnych należało wybijanie otworów w ściankach i dnach (ryc. 4), ułamywanie uch czy wręcz zginiatanie całych naczyń. Wybijane otwory interpretowane są jako tzw. „otwory na duszę”, jednak w świetle idei o skażeniu przedmiotów mających kontakt z nieboszczykiem można przypuszczać, że zabiegi niszczenia ceramiki uniemożliwiały ponowne jej użycie (*Buck 1982*). Czynności niszczenia przedmiotów w jakimkolwiek sposób związanych ze zmarłym następowało w fazie wyłączenia jednostki ze świata żywych, a więc podczas przechodzenia z fazy preliminalnej do liminalnej. Były to sposoby „odcinania się” zmarłego do dotychczasowego stanu. W wielu kulturach np. niszczone były naczynia, w których znajdowała się woda użyta do obmywania zwłok. Zarówno woda jak i pojemnik uważane były za nieczyste i należało je zniszczyć w ten sposób aby nie mogły być już przez nikogo użyte (*Goldberg-Mulkiewicz 1986*). Następowało więc celowe i trwałe wyłączenie naczyń z kontekstu użytkowego. Wyposażenie zmarłego w potłuczone naczynia, mogło z kolei symbolizować odmiennność (przeciwieństwo) świata zmarłych. Tak więc jeśli w świecie żywych naczynia są całe i ustawiane pionowo, w świecie umarłych będą pokruszone lub ustawione do góry dnem.

Zastanawiająca chyba dla każdego archeologa jest obecność na cmentarzyskach fragmentów naczyń, nierzadko na całej powierzchni nekropolii. Skąd brały się owe fragmenty naczyń? Można przypuszczać, że podczas całego obrzędu przejścia jakim niewątpliwie była śmierć i pogrzeb, szczególnie silna był moc sacrum, jakościowo wartościowanego na pozytywne i negatywne. Wg antropologów, funkcję apotropeiczną pełnił obrzędowy zgiełk, czyniony był w każdym momencie przejścia (*Kowalski 1998*). Hałas, jako szczególna antynomia grobowej „śmiertelnej” ciszy mógł też spełniać funkcję odstraszania demonów i złych duchów. Do powszechnych należało czynienie takiego hałasu, a dźwięk taki między innymi czyniły tłuczone naczynia. Zgodnie z wieloma zwyczajami notowanymi przez etnografów i etnologów, bezpośrednio po wyniesieniu zwłok z domu należało rozbić garnek, ponieważ hałas miał odstraszyć demony, a gest ten zamknąć drogę powrotu duszy zmarłego. Do powszechnych należą znaleziska potłuczonych naczyń zalegających w górnych partiach grobów lub pomiędzy całymi naczyniami (ryc. 5, 6).

Niewykluczone, że apotropeiczny hałas czyniono także używając grzechotek, znajdujących często na cmentarzyskach. Zdania na temat ich funkcji są zróżnicowane. Interpretowane są jako zabawki dziecięce, narzędzia dźwiękowe towarzyszące różnego rodzaju tańcom i obrzędom oraz użyteczne w trakcie zabiegów leczniczych. Zaznacza się także funkcję apotropeiczną, a ich obecność w grobach ma być związana ze statusem, bądź okolicznościami śmierci poszczególnych jednostek (Nowiński 2000).

Groby pozbawione naczyń rozbitych, uszkodzonych czy ustawionych w specyficzny sposób stanowią jednak zdecydowaną większość wśród ogromnej przecież serii grobów ludności kultury łużyckiej. Można przypuszczać, że działały podobne zasady jak w wyposażaniu pojedynczych osobników w dary grobowe, a więc śmierć określonych jednostek wymagała zastosowania wobec nich odpowiedniego, określonego odpowiednią regułą i tylko im przypisanego obrzędu pogrzebowego. Niezwykle interesujące byłoby połączenie wyników analiz antropologicznych i obserwacji ustawienia i stopnia fragmentacji poszczególnych naczyń w zespołach grobowych.

L i t e r a t u r a

- Buchowski 1993* - M. Buchowski: Magia i rytuał. Warszawa 1993.
- Buck 1982* - D. W. Buck: Probleme des Kultes und der Sozialökonomischen Entwicklung bei den Stämmen der westlichen Lausitzen Kultur. In: B. Gediga (red.): Rola oddziaływań kręgu halszackiego w rozwoju społeczeństw epoki żelaza w Polsce zachodniej na tle kultur środkowoeuropejskich. Wrocław 1980, 169-182.
- Burszta 1998* - W. J. Burszta: Antropologia kultury. Poznań 1998.
- Buśko 1987* - C. Buśko: Rekonstrukcja niektórych elementów obrządku pogrzebowego ludności kultury łużyckiej. *Silesia Antiqua* 29, 1987, 59-93.
- Gediga 2000* - B. Gediga: Wokół badań kultury symbolicznej kręgu pól popielnicowych w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza. Wprowadzenie. In: B. Gediga/D. Piotrowska (red.): Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Warszawa-Wrocław-Biskupin 2000, 9-15.
- van Gennep 1977* - A. van Gennep: The Rites of Passage, Londyn 1977.
- Goldberg-Mulkiewicz 1986* - O. Goldberg-Mulkiewicz: Obrzędy żałobne i pogrzebowe Żydów polskich. *Polska Sztuka Ludowa* 40, 1986, 103-108.
- Górka 2000* - S. Górka: Naczynia w kształcie buta jako przykład figuralnej plastyki kultowej. In: B. Gediga/D. Piotrowska (red.): Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Warszawa-Wrocław-Biskupin 2000, 237-358.
- Kowalski 1998* - P. Kowalski: Leksykon Znaki Świata. Omen, przesąd, znaczenie. Warszawa 1998.
- Lasak/Baron 2003* - I. Lasak/J. Baron: Badania cmentarzyska kultury łużyckiej w Miłosławicach, pow. Milicz, w 2002 roku. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 45, 2003, 35-47.
- Makiewicz/Prinke 1980* - T. Makiewicz/A. Prinke: Teoretyczne możliwości identyfikacji miejsc sakralnych. *Przegląd Arch.* 28, 1980, 57-133.
- Nowiński 2000* - J. T. Nowiński: Grzechotki ludności kultury łużyckiej w kontekście przestrzeni sakralnej. In: B. Gediga/D. Piotrowska (red.): Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Warszawa-Wrocław-Biskupin 2000, 259-278.

Dr. Justyna Baron
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48
PL-50-139 Wrocław
jbaron@archeo.uni.wroc.pl

FUNCTIONS OF GRAVE POTTERY IN RITUAL ACTIVITIES BASED ON A CEMETERY IN MIŁOSŁAWICE, SILESIA

Summary

According to the conception of *rites de passage*, every individual's life is a set of transformations and passages from one group to another. All the transfers are accompanied by the very special actions. The rituals were connected with crucial moments of life like: birth, marriage, fatherhood, social promotion and death (Burszta 1998). In archaeology no clear methods in research on ritual activities were elaborated (Gediga 2000). Unusual characteristics excluding the artefacts of everyday life were the base in defining ritual and cult remains. However, it need to be mentioned, the artefacts of "unusual" features could possibly be involved in some religious actions, but those of very common character could be used in rituals as well. The pottery is recognized as the most common type of artefacts. I would like to present some remarks on its role in the burial rites on the basis of urnfield in Miłosławice, Silesia.

The cemetery is located in the nother part of the Lower Silesia, in the Barycz river valley. The urnfield is being excavated since 1995 (Lasak/Baron 2003). During the excavations, on the area of 0,5 hectar, 600 graves were discovered. The are dated back to the end of the Bronze Age and the Early Iron Age.

According to the conception of rites de passage, dying man is no longer part of the community of living people but has not yet achieved a new status. Therefore, he became a stranger or even a dangerous creature (Górka 2000; Kowalski 1998). The danger of the dead passed onto items and substances touching the dead body, which became dangerous too. Clothes, beds, pots containing the water to wash the body needed to be destroyed, what was proved in ethnographical research (Kowalski 1998) and excluding the pottery of the utilitarian context is part of this ritual. Grave pottery is usually defined as containers for food and water or wine for the deceased. However, its specific arrangement and condition suggest more possibilities of interpretation. Pots were arranged both upside down (il. 1, 2) and inside each other (il. 3), what obviously exclude their utilitarian function. In many graves of the Lusatian culture, gapes (so called "soul gapes") were made in the bottoms or sides of the pots (il. 4). With the presumption of the polluted character of the items touchning the dead body, making the gape rather excluded the pot of the utilitarian context (Buck 1982).

Another issue if the presence of the pottery sherds above or around the graves composed only of complete pots. Why are the sherds there? Anthropological research can cast the light on this problem. Noise, as an opposite to grave silence, played a significant role in scaring away demons and ghosts. Making the noise was crucial in most rituals of *rites de passage* and it was achieved by breaking the pots (Kowalski 1998).

In my short paper I hoped to cast new light on the presence and function of the pottery in the graves of the Lusation culture. In the following research, a comparison of the interpretations with the results of anthropological analysis is intended.

NIEKTÓRE ASPEKTY REKONSTRUKCJI WYTWARZANIA CERAMIKI GROBOWEJ

Dagmara Łaciak

Graves pottery, Lusatian culture, restoration, renovation, reconstruction, macroscopic and microscopic observation.

Ceramika dla większości epok i okresów archeologicznych to dominujący, masowy, nierzadko jedyny rodzaj znalezisk. Niejednokrotnie największy jej procent to ceramika grobowa. Zabytki te często są wyjątkowe, pod względem nie tylko poznawczym ale także estetycznym. Z powyższych oraz ze względu na specyficzne środowisko i warunki zalegania oraz substancje z jakich wykonana jest ceramika, wymaga doraźnych zabiegów konserwatorskich.

Konserwacja w terminologii historii sztuki to zabezpieczenie obiektów zabytkowych. Polega na przywróceniu pierwotnego stanu, usuwaniu przyczyn zagrożenia, wzmacnianiu osłabionej struktury. Kiedy zmierza do uzupełnienia powstałych na przestrzeni lat zniszczeń wtedy jest restauracją czy renowacją, a kiedy do całkowitego odtworzenia zniszczonego zabytku według zachowanych wskazówek jest rekonstrukcją (Kozakiewicz 1969; Zwolińska/Malicki 1993).

Archeologia coraz więcej uwagi poświęca czynnościom związanym z konserwacją, restauracją czy rekonstrukcją zabytków archeologicznych, przez co podobne znaczenie pojęcia te mają w archeologii, a różnice występują w doborze metod i technik zabezpieczających. Ja pragnę skupić się na jednym z elementów konserwacji a mianowicie rekonstrukcji. Zrekonstruować, czyli odtworzyć dany obiekt można na wiele sposobów. Stworzenie reprodukcji to odtwarzanie oryginalnej pracy sposobem mechanicznym co daje możliwość powielania. Tworząc kopie powtarzamy w bardziej lub mniej swobodnej interpretacji jakieś dzieło, a pastisz z kolei jest kompilacją dzieła sztuki, którego elementy lub styl są naśladownictwem innego (Zwolińska/Malicki 1993). Tak to wygląda w przypadku sztuk plastycznych jak malarstwo czy rzeźba, jednak w archeologii nie mamy takiego rozgraniczenia. Odtwarzanie musi odbywać się zawsze z zachowaniem w możliwie jak najwierniejszym stopniu ówczesnych technik i technologii, a zależy od przedsięwziętego celu, dostępnych informacji i sprzętu jakim dysponujemy.

Archeologia nie dysponuje jednoznacznymi wskazówkami odnośnie pradziejowych czy starożytnych technik wytwarzania ceramiki. Oprócz pewnych, pośrednich informacji z pomocą przychodzą coraz nowocześniejsze i skuteczniejsze metody zabezpieczania zabytków poczynając od momentu ich eksploracji a na pracach gabinetowych kończąc. Potraktowane w ten sposób zabytki poddawane są dalszym badaniom, w których przeciętna wiedza archeologiczna okazuje się być niewystarczająca. Często potrzebne są doświadczenia wykwalifikowanych fizyków, chemików, geologów, petrografów i nie tylko. Punktem wyjścia w takich badaniach jest szczegółowa obserwacja makroskopowa. Wybór cech jakim poddawana jest ceramika zależy od specyfiki i charakteru materiału ceramicznego. Najczęściej pod uwagę brane są takie właściwości jak: forma, barwa, tekstura powierzchni oraz przełomu próbek, sposób formowania, wykańczania oraz zdobienia, a także rodzaj dodawanej do masy garncarskiej domieszki mineralnej o ziarnach zauważalnych nieuzbrojonym okiem. Poszczególne cechy obserwacji makroskopowej pozwalają na uzyskanie bliższych danych o poszczególnych etapach wytwarzania naczyń. I tak:

- o przygotowaniu masy garncarskiej informuje rodzaj, wielkość oraz ilość domieszki,
- o formowaniu naczyń i wykańczaniu powierzchni mówi forma naczynia, opracowanie i wykończenie powierzchni zewnętrznej, wewnętrznej oraz grubość ścianki,
- o wypale naczyń świadczy barwa zewnętrzna i wewnętrzna powierzchni oraz przełomu.

Dzięki najprostszym i najłatwiejszym obserwacjom uzyskujemy niezbędne wskazówki potrzebne do rekonstrukcji ceramiki. Jednakże chcąc wejść głębiej w jej strukturę zmuszeni jesteśmy do dalszych badań, wymagających ingerencji fachowej wiedzy i aparatury.

Na badania z użyciem mikroskopu składa się analiza cienkich płytek tzw. szlifów do obserwacji w świetle przechodzącym oraz analiza bezreliefowych zglądów (preparatów polerowanych) do obserwacji w świetle odbitym. Na podstawie pierwszej określany jest: skład mineralny, ilościowy i granulacja substancji nieplastycznej. Cechy te otrzymywane są dzięki analizie planimetrycznej, wskazują na zawartość procentową każdej frakcji oraz częstotliwość występowania minerału schudzającego. Druga z kolei uzupełnia informacje o teksturze czerepu w strefie wewnętrznej i przykrawędziowej tworzywa.

Do badania ceramiki pomocne są także fale rentgena, dzięki którym wykonywana jest analiza strukturalna czerepu i charakterystycznej warstwy zewnętrznej w celu dokładniejszej identyfikacji faz mineralnych występujących w badanych próbkach. Szczególnie pomocne jest to w badaniach nad angobami lub farbami u naczyń malowanych oraz połyskliwej powłoki naczyń „grafitowanych”.

O obecności i ilościach śladowych pierwiastków chemicznych mogących mieć decydujący wpływ na takie, a nie inne właściwości i wygląd naczyń, decydują badania chemiczne.

Badania derywatograficzne z kolei ustalają pierwotną temperaturę wypału, i co za tym idzie pozwalają na zrekonstruowanie warunków i przebiegu procesu wypalania naczyń.

Pozostają jeszcze badania właściwości fizycznych takich jak nasiąkliwość, przesiąkliwość, porowatość, skurczliwość, spiekanie, porowatość. Cechy te zależą od siebie i na siebie wpływają oraz mają ścisły związek z pozostałymi badaniami chemicznymi. Ich oznaczenie ma na celu orientacyjne określenie jakości wypalania naczyń.

Powyższe specjalistyczne metody (*Kociszewski/Kruppé 1962; Święcki 1963; Wirska-Parachoniak 1968; 1980; 1985; Buko/Werfel 1977; Stoksik/Rzeźnik 2003*) to tylko niektóre z wielu, jakie stosuje się w badaniach nad zabytkami ceramicznymi. Jednakże tylko takie w sposób jak najbardziej zdecydowany wyjaśnić mogą zagadnienia związane z szeroko pojmowaną technologiczną stroną wytwórczości garncarskiej. W sposób bezpośredni odpowiadają na pytania z zakresu składu masy ceramicznej, jej przygotowania, domieszek schudzających, temperatury i warunków pierwotnego wypalania ceramiki. Pośrednio dowiadujemy się o sposobach formowania, wykańczania, zdobienia naczyń. To z kolei otwiera przed nami drogę do innych możliwości interpretacyjnych jak określenie poziomu wytwórczości garncarskiej, postępu technicznego, dróg jego przebiegu, także spraw społecznych jak organizacja warsztatu pracy, występowania i pochodzenia wyrobów z tych czy innych ośrodków garncarskich, wędrowki wyrobów, zasięgu ich zbytu, co z kolei wpłynie na określenie przynależności chronologicznej i kulturowej.

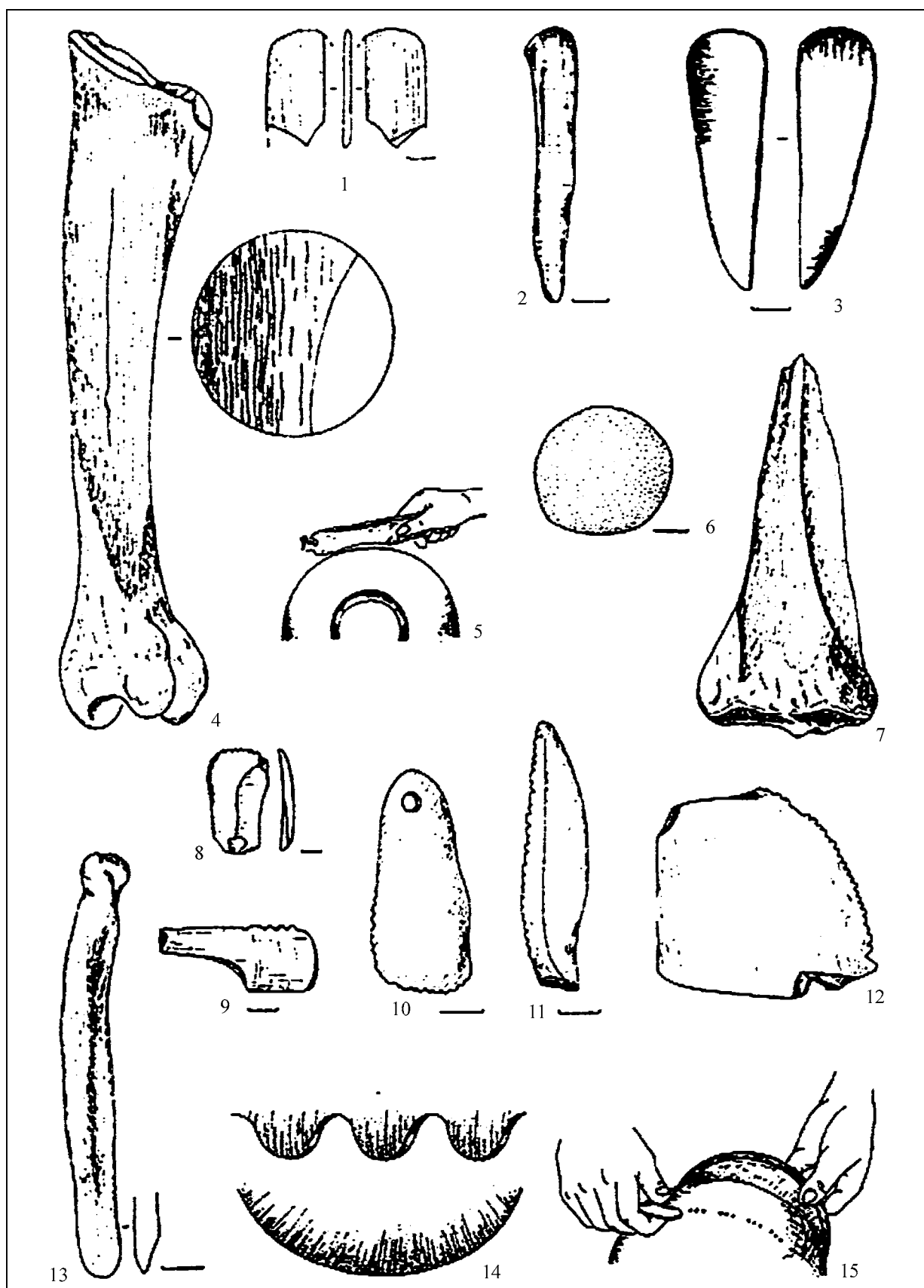
Dysponując tak szeroko wyspecjalizowanymi badaniami, a na ich podstawie wnioskami mamy ogromne pole możliwości na rekonstrukcję całego cyklu i poszczególnych etapów wytwórczości garncarskiej. Jednakże przystąpienie do odtworzenia ceramiki w sposób praktyczny, przysparza pewnych trudności co daje nowe spojrzenia na ceramikę.

Sposoby techniki budowy naczyń nie budzą większych problemów. Zgodni jesteśmy co do tego, że naczynia małych rozmiarów lepiłoby techniką wygniatacia z jednego kawałka gliny, a większe ugniatacia z części, czyli z wałków, taśm, czy płatów. Spotykane jest łączenie wcześniej ulepionych elementów, np. przy naczyniach piętrowych czy grzechotkach jak i techniki kombinowane (*Hołubowicz 1947a; 1947b; Alfawicka 1970; Mogielnicka-Urban 1984*). Przy budowie naczyń istotny jest sposób nakładania na siebie wałków czy taśm. Chcąc uzyskać wypukłość brzuśca taśmę nakłada się od strony zewnętrznej i rozgniata. Odwrotnie postępuje się, aby uzyskać partie wklęsłe. Wtedy to wałki czy taśmy muszą być nakładane od strony wewnętrznej. Nałożenie wałka równolegle na wałek powoduje rośnięcie ścianki w górę bez odchylenia do wnętrza czy na zewnątrz. W kulturze łużyckiej niektóre naczynia wykazują używanie podstawek. Funkcję podstawek płaskich pełniły kamienie, deski, kłody drewniane, dolne części zniszczonych naczyń. Kształty den świadczą także o stosowaniu podkładek wypukłych, co można było uzyskać przez nałożenie guza na płaską podstawkę lub zastosowanie kamienia czy czerepu innego naczynia.

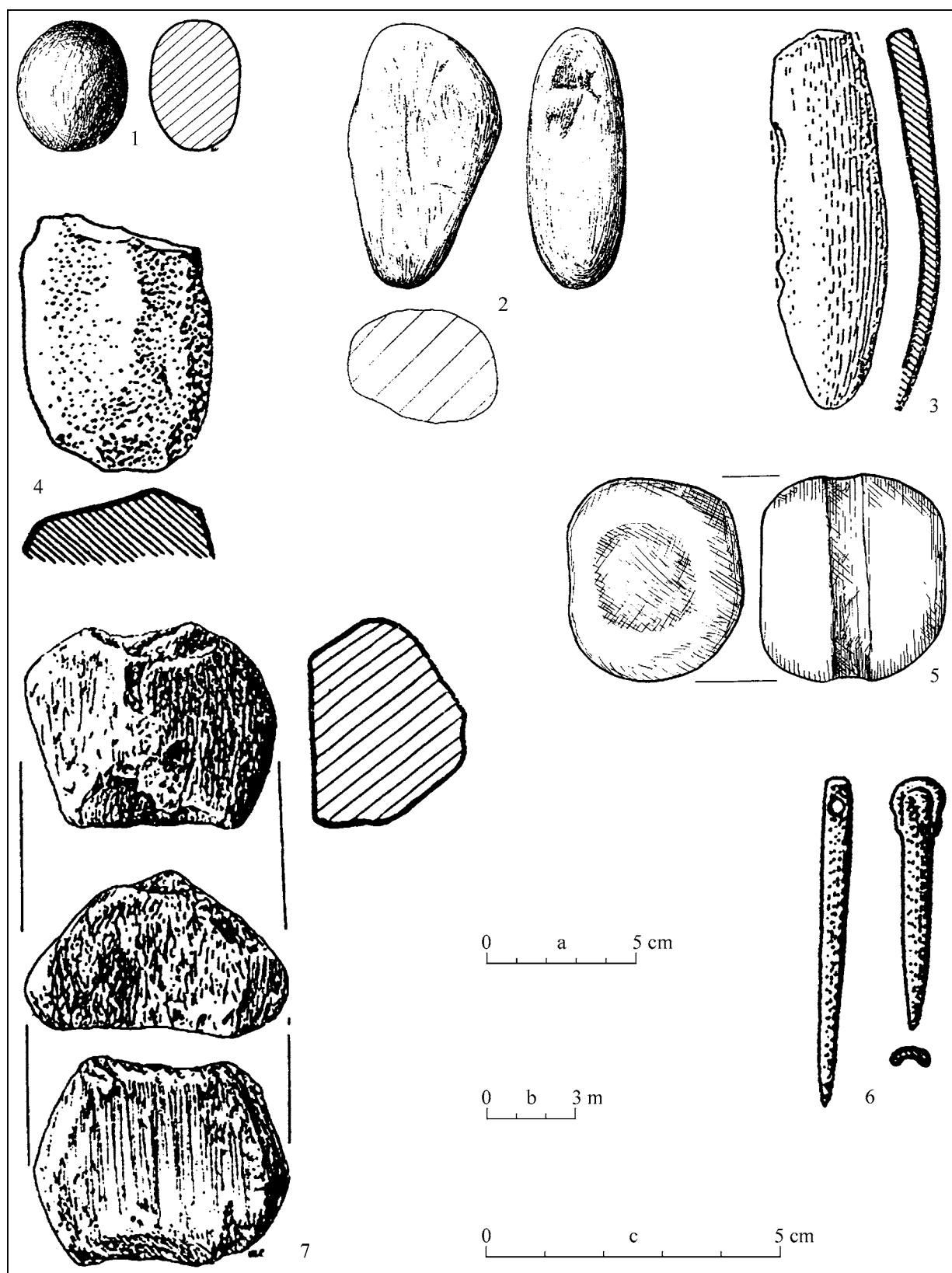
Większe trudności sprawia kwestia przedmiotów mogących pełnić rolę narzędzi używanych przy wytwarzaniu i obróbce ceramiki. Do chwili obecnej brak prawie całkowicie zabytków archeologicznych przypisywanych wytwórczości garncarskiej okresu brązu i wczesnej epoki żelaza, które z całą pewnością uznać można by było za takowe narzędzia. Przyczyna takiego stanu rzeczy tkwi w tym, że większość z nich była wyrabiana z nietrwałych materiałów, których czas istnienia był ograniczony tak, że nie dotrwały one do chwili obecnej. W większości wypadków nie chodziło o wąsko wyspecjalizowane narzędzia garncarskie, ale o ich identyfikację w zachowanym stanie, która jest bardzo trudna. Obiecujące w tej dziedzinie są badania traseologiczne (*Korobkova 1999*). Istotą takich badań jest ustalenie charakteru śladów zachowanych na powierzchni narzędzi widocznych gołym okiem lub tylko przez obserwację mikroskopową. W przypadku ceramiki, mikroanalizie poddawane są ślady pozostawione na jej powierzchni przez narzędzia, które nie zachowały się do naszych czasów. Na podstawie takich badań udało się zidentyfikować kamienne i kościane łopatkę, noże do formowania i wygładzania ścianek, kamienne i kościane gładziki, różnego rodzaju narzędzia do nakładania zdobień, stemple wykonane z kości, drewna, muszli, ptasich piór (Tabl. I. 1-15).

Narzędziami garncarskimi mogły być spotykane od początku epoki brązu po wczesny okres żelaza we wszystkich niemalże kulturach, a najczęściej w kulturze łużyckiej, przedmioty znane są pod nazwą „serków”, „gomółek”, „jajek”. Wspólną cechą tych przedmiotów z kamienia czy kości (Tabl. II. 1-4) jest ich kształt: owalny lub okrągły, rzadziej wieloboczny z wyraźnymi śladami gładzenia, niejednokrotnie w postaci startej powierzchni. Istniał pogląd jakoby ze względu na fakt największego ich występowania w grobach były wyobrażeniem i namiastką pokarmów (sera, chleba, jaj) dawanych zmarłym do grobu. Jednakże bardziej prawdopodobne wydaje się używanie ich przy obróbce ceramiki m. in. wygładzania za czym przemawiają charakterystycznie wygładzone powierzchnie, jako wyraźne ślady pracy oraz ich regularne kształty, jakkolwiek część z nich mogła służyć do wyprawiania skór, do pobijania palików i słupów przy wznoszeniu konstrukcji naziemnej (*Kostrzewska 1953; Węgrzynowicz 1972*).

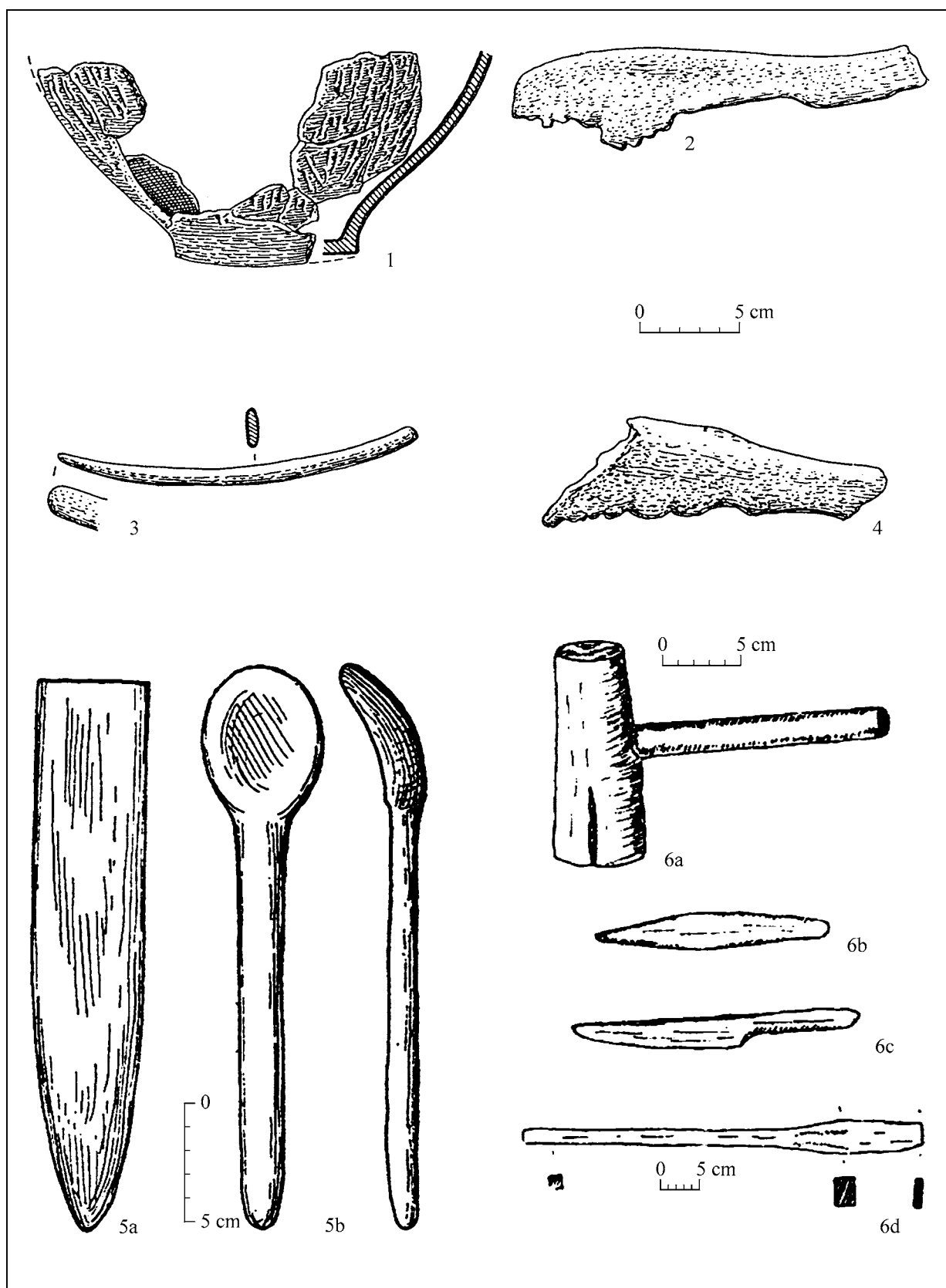
W celu przygotowania angoby, farb i masy inkrustacyjnej konieczne było rozdrobnienie surowców (*Remiszewska-Łowczycka 1958*). Stosowano w tym celu przedmioty podobne do tych, jakich używano przy przygotowaniu domieszki i masy ceramicznej, czyli tłuki (Tabl. II. 5) oraz rozcieracze do żaren (*Kostrzewska 1953; Miśkiewicz 1964; Węgrzynowicz 1976; Kłosińska/Mierzwiński 1989; Tabl. I. II. 7*). Do malowania służyły prawdopodobnie

Tabl. I. Przykłady archeologicznych. 1-3 - łopatek; 4-7 - gładzików; 8-12 - stempli; 13 - inne narzędzie do nanoszenia ornamentów na ceramice; 14, 15 - ślady zużycia (wg F. G. Korobkova 1999, s. 151).

Tabl. II. Przybory. 1 - otoczak (wg T. Węgrzynowicz 1972, s. 152); 2 - gładzik (wg M. Andrzejowska 1999-2001, s. 181); 3 - gładzik kościany (wg E. Kunawicz 1979, s. 325); 4 - kamień (wg E. Kunawicz-Kosińska 1981, s. 71); 5 - tłuczek (wg E. Kłosińska, A. Mierzwiński 1989, s. 59); 6 - igły kościane (wg E. Kunawicz-Kosińska 1981, s. 58); 7 - rozcieracz (wg T. Węgrzynowicz 1976, s. 33). Skala: a - 1-4, 7; b - 5; c - 6.

Tabl. III. Przybory: 1 - naczynie; 2, 4 - narzędzia kościane o faliście wyciętej krawędzi; 3 - dłuto (wg E. Kunawicz 1978, s. 269-267); 5a - nóż drewniany; 5b - łyżka drewniana (wg W. Hołubowicz 1957, s. 31); 6a - młotek; 6b, 6c - noże drewniane; 6d - łopatka drewniana (wg W. Hołubowicz 1950, s. 69).

pędzelki wykonane z włosia hodowlanych zwierząt lub patyczki na końcu ponacinane (*Remiszewska-Lowczycka 1958*). Indianie Szipibo używali pędzelków z ludzkich lub zwierzęcych włosów, ujętych w cienkie drewniane drzazgi i obwiązanych nicią (*Kowalska 1949*), garncarze ludowi do malowania używali pędzla lub tzw. „rożka” (*Fryś-Pietraszkowa 1973*).

Z pewnością posługiwano się przedmiotami używanymi codziennie w gospodarstwie, dlatego szpile czy szydła kościane mogły być przydatne do rycia, nakłuwania czy robienia otworów (Tabl. II. 6). Tak, więc używane przyrządy zależały od pomysłowości danego wytwórcy, a nie koniecznie musiały być ściśle związane z garncarstwem.

Ważne i często jedyne informacje o przyrządach używanych podczas pojedynczych działań przy wyrobie ceramiki prądziejowej może dostarczać materiał etnograficzny, pozwalający poznać podstawowe przedmioty używane przy produkcji, bądź zidentyfikować przypuszczalną funkcję niektórych zabytków archeologicznych. I tak podłużne lśniąco rysy i smugi pozostawione zostały przez twarde przedmiot, zapewne kamień lub gładkie drewnienko (Fot. 1). Mokre ręce pozostawiają ślady linii papilarnych. Użycie skóry niezależnie od stopnia przesuszenia wyrobu daje powierzchnię matową (Fot. 2), a przetarcie powierzchni wcześniej już wygładzonej, prowadzi do wyświecenia, wypolerowania wyrobu, co jest jednym ze sposobów uzyskania takiego efektu.

Konfrontacja wiedzy archeologicznej, etnologicznej, a na tej podstawie wykonanych własnych eksperymentów przyniosła nowe wnioski co do możliwości, zasad i skuteczności rekonstrukcji ceramiki. Po pierwsze samo wylepienie naczynia w porównaniu z całym cyklem wytwórczym zajmuje niewiele czasu. Przykładowo ulepienie średniej wielkości naczynia (Fot. 3) trwało 40 minut, a jego obróbka, czyli wygładzenie powierzchni z motywami rytymi i odciskowymi, trwało półtorej godziny.

Wśród techniki plastycznego ukształtowania powierzchni ujawniły się pewne niedoskonałości w stosowaniu nazewnictwa. Określenie naczynia z „wypychanymi guzami” (Fot. 4), które stosuje się dla charakterystycznych wyrobów z III EB, nie jest zgodne z technologiczną stroną wykonywania tychże guzów. Są to duże guzy, a nawet bardzo plastyczna glina ulega pękaniu pod wpływem dużego nacisku. Dlatego w takim przypadku sposobem na uzyskanie takich guzów są pewne czynności dokonywane już podczas samego formowania (Fot. 5). Terminu „guzy wypychane” powinno się używać dla określenia guzów, które od środka naczynia są wklęsłe, a najlepiej sprawdzić to przez włożenie ręki do środka naczynia i wyczucie wklęsłości. Mniejsze guzy z zewnątrz wyglądają tak samo, ale mogły powstać z wykorzystaniem innych techniki: mogły być naklejanie lub wyciąganie ze ścianki naczynia (Fot. 6-8).

Sytuacja powtarza się przy stosowaniu terminu „ornament” czy „motyw rytym”. Wskazuje on na rycie, czyli przesuwanie po powierzchni jakimś narzędziem, tak zwanym rylcem. Okazuje się, że użycie takiego terminu nie we wszystkich przypadkach jest precyzyjne. Chociażby dla określenia motywu linii wyświeconej, na powierzchni naczynia również wyświeconego jest błędne, gdyż z pewnością nie mogły one powstać przez rycie rozumiane w tradycyjny sposób. Podczas swoich eksperymentów dokonałam tego przez odciskanie linii w ścianie naczynia wcześniej wyświeconego drewnianym nożem, którego krawędź pracująca była mocno starta, a przez to wyświecona (Fot. 9).

Podobna sytuacja jest z określeniem naczynia „grafitowane”. Możemy mówić o grafitowaniu tylko w wypadku użycia grafitu w celu osiągnięcia pewnego efektu wizualnego, czyli metalicznie lśniącej powierzchni, czemu towarzyszy zabrudzenie rąk przy jej pocieraniu. Efekt taki można uzyskać także na inne sposoby, a wykrycie grafitu jest możliwe tylko dzięki specjalistycznym analizom.

O warunkach wypalania wnioskujemy na podstawie barwy powierzchni i przełomu naczynia, a dokładną temperaturę określają metody specjalistyczne. Na takiej właśnie podstawie określono, że w kulturze łużyckiej odbywało się ono w prymitywnych warunkach, czyli w ogniskach lub w piecach o prostej konstrukcji. Wypał w ognisku bywa trudniejszy do wypału w piecu (Fot. 10-14), gdyż więcej naczyń ulega uszkodzeniom, z powodu zbyt gwałtownych skoków temperatury, ponieważ ogień narażony na działanie warunków pogodowych zmienia się bardzo szybko. Dlatego powierzchnie zewnętrzne posiadają jaśniejsze i ciemniejsze plamy co związane jest ze zmianami atmosfery, czyli nierównomiernym warunkom wypału, jakie panowały w ognisku. Plamy jasne wskazują na atmosferę utleniającą, a ciemne na redukcyjną. Naczynia ustawione do góry dnem mają wewnątrz barwę w różnych odcieniach czerni, ze względu na to, że w ich wnętrzu panował niedostateczny dopływ powietrza. Wypał to najbardziej zaskakująca swoimi efektami część produkcji. Wytwórcy, którzy znali jego tajniki to z pewnością ludzie dysponujący dużą wiedzą i umiejętnościami. My, ludzie współcześni aby zrekonstruować oddalone w czasie techniki musimy przeprowadzić jeszcze wiele specjalistycznych analiz, wiele prób praktycznego ich odtworzenia, dokonać wielu wypałów, mieć cierpliwość, doświadczenie, dysponować czasem i zdolnościami. Wytwory rąk ówczesnych ludzi świadczą o tym, iż takich cech wymagała od nich codzienność.

Jak wynika z powyższych wniosków takie same faktury powierzchni można uzyskać na co najmniej kilka sposobów, a rozstrzygnąć kwestie tego typu są w stanie jedynie specjalistyczne badania. Od nich powinny zaczynać się wszelkie próby odtworzenia jakichkolwiek procesów wytwórczych jako podstawa do dalszych analiz. Po wysunięciu wniosków z badań fizyko-chemicznych należy sprawdzić je w praktyce, czyli skopiować na ich podstawie badane przedmioty. Wtedy dopiero można mówić o pełnej rekonstrukcji konkretnej wytwórczości.

Fot. 1. Naczynie wykonane eksperymentalnie, wyświecone twardym przedmiotem (otoczak), co pozostawiło po sobie równoległe świecące smugi.

Fot. 2. Naczynie wykonane eksperymentalnie, wygładzone miękkim przedmiotem (skóra), co pozostawiło po sobie jednolitą fakturę powierzchni. Faliście wijąca się listwa plastyczna powstała przez nalepienie wałka gliny i jego wymodelowanie.

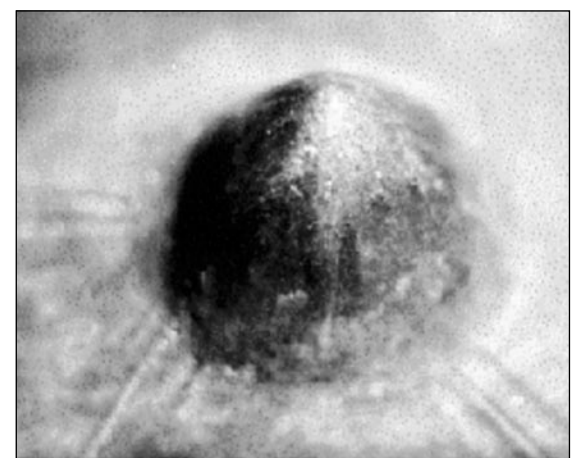
Fot. 3. Naczynie wykonane eksperymentalnie z motywami wykonanymi w technice rycia (na górze motywy ryte, pod nimi bruzdy, rowki, żłobki).

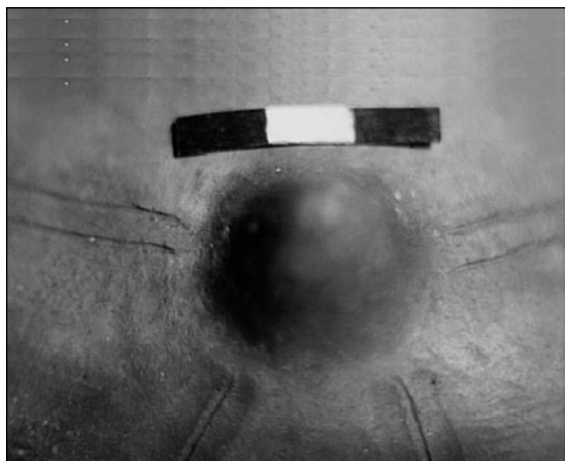
Fot. 4. Naczynie z tzw. „wypychanymi guzami” (kultura łużycka, Jordanów Śląski, pow. Dzierżoniów).

Fot. 5. Naczynie wykonane eksperymentalnie z tzw. „wypychanymi guzami”.

Fot. 6. Guzek nalepiony na powierzchnię naczynia (kultura łużycka, Miłosławice, pow. Milicz).

Fot. 7. Guzek nalepiony na powierzchnię naczynia eksperymentalnego.

Fot. 8. Guzek naklejony na brzusec (kultura łużycka, Goliszów, pow. Złotoryja).

Fot. 9. Czarka wykonana eksperymentalnie z wyświeconym motywem rytym.

Fot. 10. Ustawienie naczyń na dnie jamy.

Fot. 11. Przykrycie naczyń cieńszymi gałęziami.

Fot. 12. Początkowa faza wypalania.

Fot. 13. Końcowa faza wypalania.

Fot. 14. Naczynia po wypaleniu.

Literatura

- Andrzejowska 1999-2000* - M. Andrzejowska: Osada kultury grobów kloszowych na stan. 10 w Warszawie-Zerzniu. *Wiadomości Arch.* 55, 2, 1999-2000, 179-195.
- Alfawicka 1970* - S. Alfawicka: Ceramika malowana okresu halsztackiego w Polsce. Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.
- Buko/Werfel 1977* - A. Buko/Z. Werfel: Zastosowanie kwantometru do badania składu chemicznego ceramiki zabytkowej. *Arch. Polski* 22, 2, 1977, 301-326.
- Fryś-Pietraszkowa 1973* - E. Fryś-Pietraszkowa: Ośrodek garncarski w Łątku Ordynackim i jego wyroby na tle ceramiki malowanej w Polsce. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.
- Hołubowicz 1947a* - W. Hołubowicz: Techniki obróbki gliny w neolitycznej osadzie ceramiki malowanej w Szypełnicach na Bukowinie. *Przegląd Arch.* 7, 2, 1947, 131-158.
- Hołubowicz 1947b* - W. Hołubowicz: Z badań nad ceramiką kultury „łużyckiej”. Cz. I. Z otchłani wieków 16, 3, 1947, 153-159.
- Hołubowicz 1950* - W. Hołubowicz: Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi. Toruń 1950.
- Hołubowicz 1957* - W. Hołubowicz: Garncarstwo wiejskie Albanii. *Arch. Śląska* 1, 1957, 5-65.
- Kłosińska/Mierzwiński 1989* - E. Kłosińska/A. Mierzwiński: Sprawozdania z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1986 na osadzie obronnej kultury łużyckiej w Kunicach (stan. 1), woj. legnickie. Śląskie Sprawozdania Arch. 29, 1989, 57-60.
- Kociszewski/Kruppé 1962* - L. Kociszewski/J. Kruppé: Niektóre badania fizyko-chemiczne jako metoda badawcza w studiach nad dziejami produkcji garncarskiej. *Kwartalnik Hist. Kultury Mat.* 10, 1-2, 1962, 167-182.
- Korobkova 1999* - F. G. Korobkova: Narzędzia w pradziejach. Podstawy badania funkcji metodą traseologiczną. Toruń 1999.
- Kostrzewska 1953* - M. Kostrzewska: Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce. *Przegląd Arch.* 9, 2-3, 1953, 214-258.
- Kowalska 1949* - A. Kowalska: Ceramika Indian Szipibo. *Przegląd Arch.* 8, 2, 1949, 141-155.
- Kozakiewicz 1969* - S. Kozakiewicz: Słownik terminologiczny sztuk pięknych. Warszawa 1969.
- Kunawicz 1978* - E. Kunawicz: Nowa Cerekwia, gm. Kiterz, woj. Opole. In: *Odkrycia i badania. Silesia Ant.* 20, 1978, 295-301.
- Kunawicz 1979* - E. Kunawicz: Nowa Cerekwia, gm. Kiterz, woj. Opole. In: *Odkrycia i badania. Silesia Ant.* 21, 1979, 326-332.
- Kunawicz-Kosińska 1981* - E. Kunawicz-Kosińska: Osada wczesnobrązowa w Nowej Cerekwi, woj. Opole. *Silesia Ant.* 23, 1981, 47-78.

- Miśkiewicz 1964* - J. Miśkiewicz: Osada kultury łużyckiej z Kosina, pow. Kraśnik (stanowiska I, II, III). *Wiadomości Arch.* 39, 2, 1964, 131-204.
- Mogielnicka-Urban 1984* - M. Mogielnicka-Urban: Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1984.
- Remiszewska-Lowczycka 1958* - M. Remiszewska-Lowczycka: Śląska ceramika malowana z okresu halsztackiego. „*Ślęza*” 1, 1958, 23-41.
- Stoksik/Rzeźnik 2003* - H. Stoksik/P. Rzeźnik: Naczynia ceramiczne z wczesnośredniowiecznej pracowni we Wrocławiu w świetle wyników badań fizykochemicznych. *Szkło i Ceramika* 54, 2003, 30-24.
- Święcki 1963* - Z. Święcki: Ocena techniki wykonania naczynia glinianego z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Laskach, pow. Kępno. *Fontes Arch. Posnanienses* 14, 1963, 186-190.
- Węgrzynowicz 1972* - T. Węgrzynowicz: Osada z IV okresu epoki brązu w Ołtarzu-Golaczach, pow. Ostrów Mazowiecki. *Wiadomości Arch.* 37, 2, 1972, 139-170.
- Węgrzynowicz 1976* - T. Węgrzynowicz: Osadnictwo starszej fazy epoki brązu z Warszawy-Zarzenia. *Wiadomości Arch.* 41, 1, 1976, 18-37.
- Wirska-Parachoniak 1968* - M. Wirska-Parachoniak: Ceramika tak zwanego ośrodka igołomskiego z okresu wpływów rzymskich w świetle badań technologicznych. *Kwartalnik Hist. Kultury Mat.* 16, 1968, 95-108.
- Wirska-Parachoniak 1980* - M. Wirska-Parachoniak: Produkcja ceramiczna Celtów na terenach Polski południowej. *Mat. Arch. Nowej Huty* 6, 1980, 29-158.
- Wirska-Parachoniak 1985* - M. Wirska-Parachoniak: Technologia produkcji późnorzymskiej ceramiki toczony z dorzecza Górnej Wisły. Cz. II. *Acta Arch. Carpathica* 24, 1985, 169-221.
- Zwolińska/Malicki 1993* - K. Zwolińska/Z. Malicki: Mały słownik terminów plastycznych. Warszawa 1993.

MANCHE ASPEKTE DER GRABKERAMIKREKONSTRUKTION

Zusammenfassung

Die Konservierung in die Kunstgeschichte Terminologie das ist die Sicherung der altertümlichen Objekte. Wenn sie zu die Ergänzung der Zerstörung zugeht, ist sie die Restauration oder die Renovierung und wenn zu sie ganz Wiederherstellung des Denkmals nach der zugänglichen Hinweise, ist sie die Rekonstruktion (Kozakiweicz 1969; Zwolińska/Malicki 1993).

In Kunstgeschichte Fall rekonstruktion, das ist wiederherstellen des Objektes, man kann schaffend der Reproduktion, der Kopie (Zwolińska/Malicki 1993). Jedoch in Archeologie haben wir nicht der gleichen Definitionen. Die Wiederherstellung muss immer mit am meisten Erhaltung der Bedingungen die damaligen Techniken und Technologien stattfinden und es hängt von Ziel der Forschungen, zugänglichen Hinweise und Utensilien welchen wir disponieren ab.

Solche Forschungen sollen durch detailliert makroskopische (visuelle) Beobachtung beginnen. Jedoch, damit tiefgründig in die Struktur der Keramik erblicken, zwingen wir zu weiter Untersuchungen, welscher bedürfen Fachkenntnisse und Labortapparatur. Fachlich Untersuchungen solche wie: Analysen der Dünnplatten (Dünnschliffe) im Durchlicht und der Querschliffe im Auflicht (Kociszewski/Kruppé 1962; Święcki 1963; Wirska-Parachoniak 1968; 1980; 1985; Buko/Werfel 1977; Stoksik/Rzeźnik 2003), das sind nur manche aus viele, welche man kann benutzen in Forschung über die altertümliche Keramik. Solche Untersuchungen in direkte Weise bezeichnen die Zusammensetzung und Art angewandten Mineralstoffes, auch ihre Vorbereitung zur Produktion und die Brandbedingungen. Indirekt bezeichnen der Formungsweisen, Vollendungs- und Verziehungsweisen der Keramik. Die aufzählischen Feststellungen erlauben zu bezeichnen: das Herstellungsniveau, den Technischfortschritt, die sozialen Sachen sowie auch die Organisation der Arbeitwerkstatt, wie Vorkommen, Stammung, Wanderung der Tonwaren, Absatzgebiet und das alles haben den Einfluss für die Bezeichnung der Chronologisch- und Kulturgehörigkeit.

Die Keramikwiederherstellung ermöglichen in die Praktischeweise, etwas anders nach den Keramikproblemen erblicken.

Die Schwierigkeiten bereiten die Sache der Dinge könnend Werkzeugfunktion erfüllen, welchen sind benutzen bei der Herstellungskeramik. Die Grund des Mangels dieser Töpferegeräte gehörend mit Sicherheit zu Töpferherstellung der Bronzezeit und der Frühen Eisenzeit, haftet in der kurzledigen Stoffe, aus welcher Töpferegeräte waren hergestellt. Vielversprechend in diese Sache sind Traseologischeuntersuchungen (Korobkova 1999). Auf Grundlage dieser Untersuchungen haben Glättesteine, Glättknochen, Messer zur Formung und Glättung, Geräte der verschiedenen Art zur Verziehung, Stempel herstellen aus Knochen, Holz, Muscheln, Ferer identifiziert (Tabl. I. 1-15).

Die Töpferegeräte könnten auch die sogenannten Dinge wie „Käse“, „Eier“ hatten, bestanden vom Anfang der Bronzezeit bis zur Frühen Eisenzeit (Tabl. II. 1-4). Die Meinung hat existiert, weil am meisten in Gräbern waren gefunden, dass sie Verstellung der Nahrung (Käse, Brot, Ei) waren, geben der Verstorben zu der Gräbern. Sehr wahrscheinlich ist gebraucht ihrer in Töpferherstellungen, obwohl manche zu der gerbten Leders, der eingetreten Pfäle gedient können haben. (Kostrzewska 1953; Węgrzynowicz 1972).

Zu den Farben bereiteten alle Rohstoffe zerstückelten (Remiszewska-Lowczycka 1958) und in diese Arbeit benutzten ähnliche Geräte als zu der Vorbereitung der Töpfermasse, das ist Klopstein (Tabl. II. 5) oder Riebsteine (Tabl. II. 7; Kostrzewska 1953; Miśkiewicz 1964; Węgrzynowicz 1976; Kłosińska/Mierzwiński 1989).

Mit Sicherheit bereiteten sich die Dingen solche wie täglich in Haushalt, zum Beispiel: die Knochennadeln kann man zu gemachten Löcher benutzen (Tabl. II. 6).

Dank Etnographischeuntersuchungen man kann die grundlegenden Geräte in der Töpferherstellung erkennen oder die vermutliche Funktion manche archäologischen Denkmäler identifizieren. Zum Beispiel: die länglich, glänzend Ritzen und Streifen bleiben von das starke Dinge (glatt Stein oder Holz) (Fot. 1). Die Lederbenutzung unabhängig von die Trockenheit des Keramikoberfläche, gibt sie Mattoberfläche (Fot. 2) und Lederbenutzung auf glatt Oberfläche führt zu polieren, was ist einem von Weise für erlangen dieser Effekt.

Der Vergleich archäologische, etnographische und auf diese Grundlage angefertigten Selbstexperimenten bringt die neuen Schlussfolgerungen betreffend Möglichkeiten, Grundsätze und Wirksamkeit/effektivität in die Keramikrekonstruktion Die Gefäß formet in Vergleich mit den ganzen Herstellungszyklen, einnehmen nicht viel Zeit (Fot. 3).

Die Terminologie mancher Keramikgefäße ist nicht einhellig mit den technologische Teil seine Herstellung. Die grosse Buckel (Fot. 4) kann nicht ausgestopft sein (Gefäße aus III Period der Bronzezeit nach Kostrzewski) und sie entstehen während der entsprechenden Formungstätigkeiten (Fot. 5). Die kleiner Buckel sehen von außen dieselbe aus aber sie können während anderen Techniken entstehen: sie können aufgeklebt oder herausgeholt aus der Gefäßwand (Fot. 6-8). Manchen sogenannten „Stichornamente“ können nicht während der Stichelung entstehen, wie ist auf der traditionelle Denkweise versteht (Fot. 9).

Der Brand in Lausitzer Kultur fand in der dürftigen Bedingungen statt, das ist in Feuer oder in Ofen mit einfach Konstruktion. Schwerer ist den Brand in dem Feuer als in dem Ofen durchführen (Fot. 10-14), weil mehr Gefäße des Schadens nachgeben, aus dem Grund von der plötzlicheren Temperatursprünge, weil das Feuer auf die Wirkung der Wetterverhältnisse gefährdend? ist und er ändern sich sehr schnell. Deshalb der äußerlichen Oberfläche haben die heller (oxydiert Atmosphäre) und dunkler (reduziert Atmosphäre) Flecken.

Aus dem Obiegen geht hervor, dass dieselbe Oberflächefakturen man kann erlangen an einige Weisen und die solchen Fragen können nur specialistische Untersuchungen entscheiden. Davon sollen alle Wiederherstellungsversuche des Herstellungsprozesse anfangen als die Grundlage zu weiter Analysen. Nach der Antrage vorbringen aus physikalischen und chemischen Untersuchungen man soll sie in der Praxis prüfen, das heißt auskopieren auf ihrer Grundlage untersuchend Dinge. Gerade dann man kann über der vollen Rekonstruktion der konkreten Herstellung sagen.

Tabl. I. Beispiele archäologischen: 1-3 - Spatels; 4-7 - Glätters; 8-12 - Stempel; 13 - andere Geräte zur Keramikverzierung; 5, 15 - Weisen auf Arbeit der Geräte; 4, 14 - Spuren der Verbrauch nach F. G. Korobkova (1999).

Tabl. II. Geräte: 1 - Rollkiesel nach T. Węgrzynowicz (1972); 2 - Glätter nach M. Andrzejowska (1999-2001); 3 - Glättknochen nach E. Kunawicz (1979); 4 - Stein nach E. Kunawicz-Kłosińska (1981); 5 - Klopstein nach E. Kłosińska, A. Mierzwiński (1989), Knochennadeln nach E. Kunawicz-Kłosińska (1981), Reibstein nach T. Węgrzynowicz (1976).

Tabl. III. Geräte: 1 - Gefäß; 2, 4 - Knochengeräte mit welligen Kante; 3 - Meissel nach E. Kunawicz (1978); 5a - Holzmesser; 5b - Holzlöffel nach W. Holubowicz (1957); 6a - Hammer; 6b, 6c - Holzmesser; 6d - Holzspatel nach W. Holubowicz (1950).

Fot. 1. Gefäß gefertigt experimental an, geschliffen bei das harte Ding (Rollkiesel), was lässt parallelen, scheinenden Streifen hinter.

Fot. 2. Gefäß gefertigt experimental an, geglättet bei das weiche Ding (Leder), was lässt die einheitliche Faktur der Oberfläche. Wellig, Plastischleiste entstanden aus Anklebung der Tonrolle und ihrer Modellierung.

Fot. 3. Gefäß gefertigt experimental an mit Motive angefertigt in Stichtechnik (oben Stichmotive, unter Rillen, Furchen).

Fot. 4. Gefäß mit sogenannten „ausgestopften Buckel“ (Lausitzer Kultur, Jordanów Śląski, Kreis Dzierżoniów).

Fot. 5. Gefäß gefertigt experimental an mit sogenannten „ausgestopften Buckel“.

Fot. 6. Klein Buckel aufgeklebt auf der Gefäßoberefläche (Lausitzer Kultur, Miłosławice, Kreis Milicz).

Fot. 7. Klein Buckel aufgeklebt auf der experimentalen Gefäßoberefläche.

Fot. 8. Klein Buckel aufgeklebt auf den Bauch (Lausitzer Kultur, Goliszów, Kreis Złotoryja).

Fot. 9. Gefäß gefertigt experimental an mit dem gepolierten Rillenmotiv.

Fot. 10. Aufstellung der Gefäße auf den Boden der Grube.

Fot. 11. Dünner Äste decken die Gefäße zu.

Fot. 12. Der Anfang des Brandes.

Fot. 13. Das Ende des Brandes.

Fot. 14. Gefäße nach dem Brand.

KERAMIKA V HROBOCH - INFORMÁCIA O VZŤAHOCH KULTÚR V MLADŠEJ A NESKOREJ DOBE BRONZOVEJ NA SLOVENSKU

Rudolf Kujovský

Západné Slovensko, pohrebiská, mladšia a neskorá doba bronzová, kultúry popolnicových polí, mezőcsátska kultúra, interetnické vzťahy, keramika v hroboch.

Western Slovakia, burial grounds, Late and Final Bronze Ages, urn-field cultures, Mezőcsát culture, inter-ethnic relations, pottery in graves.

Keramické predmety alebo ich zlomky tvoria výraznú časť nálezov na archeologických lokalitách. Pomerne ľahká dostupnosť základnej suroviny, jednoduchá technológia výroby, početnosť pamiatok, atď., určovala keramike mimoriadny informačný význam. Nádoby svojou výraznou tektonikou a typickými na nich použitými výzdobnými motívami sú často naším hlavným zdrojom informácií o územnom rozšírení kultúr a ich chronologickom zaradení. Takéto nádoby s výraznými znakmi sú označované ako vedúce tvary keramiky, sú charakterizované ako typické pre určitý chronologický stupeň a lišiac sa od súčasných tvarov susedných kultúr (Paulík 1963, 288). Táto formulácia v podstate vyjadruje skutočnosť, že niektoré typy keramiky tvarom a výzdobou obsahujú výraznejší, často určujúci súbor špecifických kultúrno-chronologických informácií a sú chápané ako jedno zo základných kritérií.

Pokiaľ sa takáto keramika s kultúrne špecifickými prvkami vyskytne mimo materskej oblasti, môže to znamenať napríklad etnický presun, kultúrne ovplyvnenie a kontakty, vyznačenie obchodnej trasy, a pod. Ideálnym prostredím na posúdenie chronologickej súčasnosti keramických typov sú samozrejme hraničné oblasti, najmä pokiaľ ide o kultúry s približne rovnakou hospodársko-spoločenskou úrovňou. Na území Slovenska prebiehala v mladšej a neskoréj dobe bronzovej hraničná zóna troch veľkých kultúrnych komplexov - lužických, stredodunajských a juhovýchodných popolnicových polí. V zásade sa kontakty medzi lužickou kultúrou a susednými popolnicovými oblasťami prejavovali vo dvoch rovinách: nálezmi cudzej proveniencie v kultúrne homogénnom prostredí alebo prelínaním v dotykovom území (Nekvasil 1988, 202). Spôsob, akým sa tieto kontakty realizovali, som už uviedol, obsiahlejšie ich charakterizoval V. Podborský (1982, 183). Prejavy takéhoto vzájomného pôsobenia sú postrehnuteľné na viacerých lokalitách Slovenska. V oblasti stredného Považia, Ponitria, horného Požitavia, Pohronia a Štiavnických vrchov nálezy dokladajú úzke vzťahy lužických a stredodunajských popolnicových polí. Vo východnej časti vymedzeného priestoru, v oblasti Štiavnických a Krupinských vrchov, sa výrazne prejavujú tiež kontakty s juhovýchodnými popolnicovými poliami - s kyjatickou kultúrou. Zmiešaný okruh pamiatok bol najskôr zaznamenaný v oblasti Zvolena a Banskej Štiavnice, kde to viedlo k pokusom o vyčlenenie tzv. zvolenskej (Bátora 1979) a štiavnickej (Labuda 1981) skupiny lužickej kultúry. Následné výskumy však naznačili širší priestor takýchto prejavov. Dokladá to inventár, predovšetkým keramický, nielen na pohrebiskách (Zvolen-Balkán, Balaša 1964; Zlaté Moravce-Kňažice, Kujovský 1983, 142), ale tiež na hradiskách (Sitno, Žebrák 1987, 331-333; Detva, Šalkovský 1994), remeselníckych strediskách (Pobedím, Studeníková/Paulík 1983) alebo sídliskách (Partizánske, Veliačik/Kujovský 1991).

Ako sa úloha keramiky v bežnom živote ľudí zvyšovala, tak narastal jej význam aj pri kultových obradoch na zriedkavo zistených obojstranných miestach a v hroboch. Bolo to dané tým, že svet magických predstáv vo veľkej miere kopíroval reálnu spoločenskú a hospodársku situáciu, ktorú ľudia poznali a v ktorej žili. Pri hodnotení významu a miesta mnohých dôležitých prvkov života a kultových predstáv pravekých ľudí treba brať do úvahy skutočnosť, že pre pravekého človeka reálny a imaginárny svet splýval v jeden celok. Výskyt keramiky v hroboch je preto celkom prirodzený.

Úloha keramiky v kostrových hroboch je vecou inej diskusie, ale je zrejmé, že v období popolnicových polí, teda žiarového spôsobu pochovávaní, jej význam v oblasti kultu výrazne vzrástol. Keramika prebrala nielen funkciu milodaru, ale predovšetkým funkciu schránky na uloženie pozostatkov zomrelého. Vybrané typy nádob sa vo funkcii urny stali najdôležitejšou časťou výbavy hrobu, okolo ktorej sa sústreďovali prípadné ďalšie milodary. V staršom období popolnicových polí bola v hrobe obvykle jedna urna, v mladších obdobiach sa počet urien v hrobe zvyšuje (aj keď viacpopolnicové hroby sa vyskytujú ojedinele už od počiatkov popolnicových polí).

Výnimku z tohto konštatovania tvorí oblasť čakanskej kultúry, kde sa presadzujú jamové hroby. Jamkové hroby (obsah pojmu je trochu iný ako pri „jamovom“ hrobe) sa vyskytujú v menšej miere v lužických a juhovýchodných

popolnicových poliach vlastne priebežne po celú dobu ich trvania. Typickým prvkom je, že zvyšky kremácie nie sú uložené v keramickej urne. Dôležitosť keramiky pri kultových obradoch sa však prejavuje pri väčšine jamkových hrobov a býva v hroboch zastúpená aspoň črepmi. Pri nálezoch v hroboch (nie len keramiky) je dôležitá skutočnosť, že každá súčasť výbavy má väzbu k mŕtvemu a je v hrobe iba vtedy, ak to kultové zvyky vyžadovali alebo umožňovali.

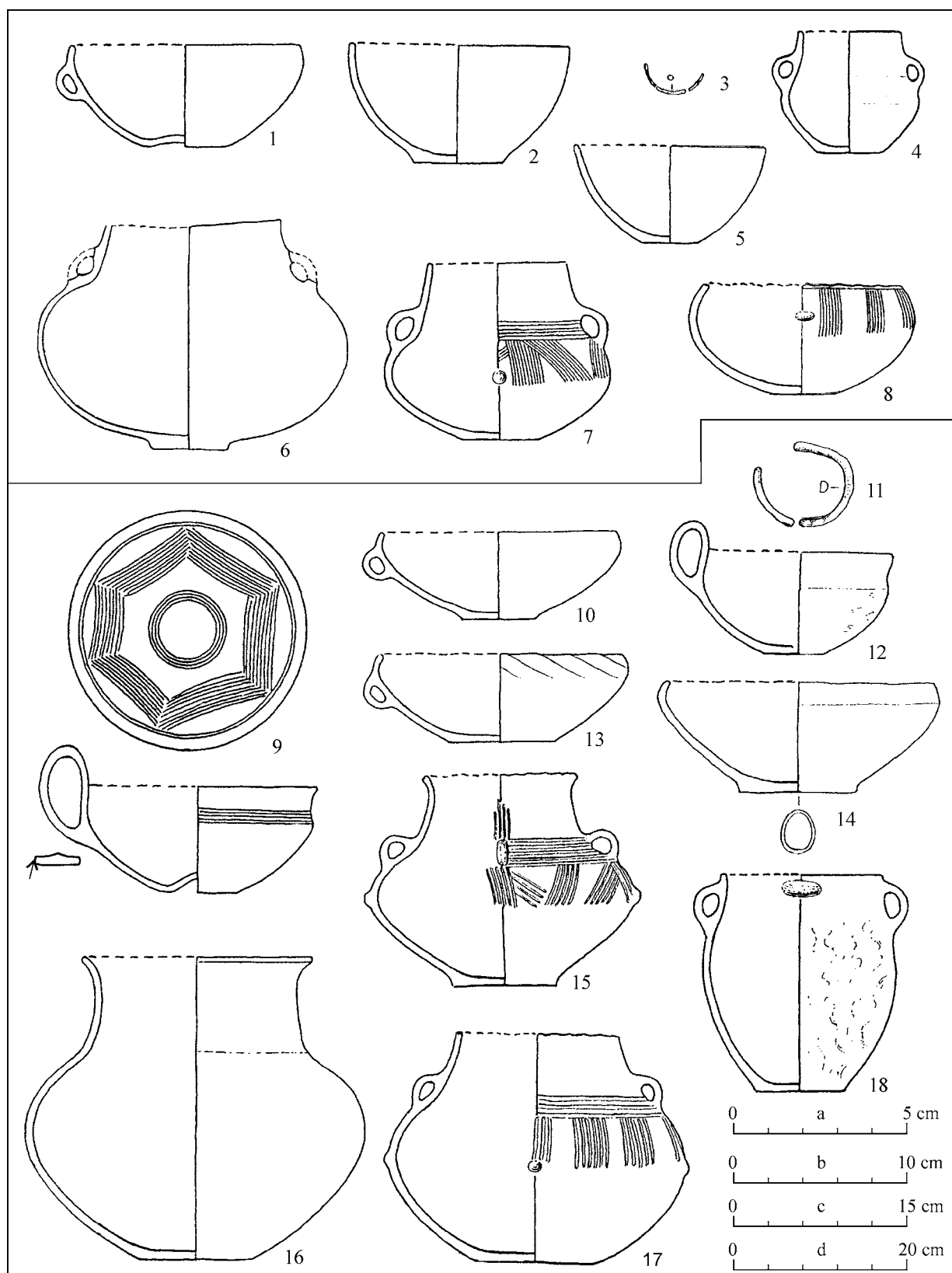
Spôsob vybudovania hrobu a jeho výbava zároveň odrážajú vzťah spoločnosti, v ktorej pochovaný žil, k mŕtvemu, aj keď jeho postavenie v hrobe nemuselo byť jednoznačné. Klasickým príkladom sú nálezy lužickej keramiky v mohyle čakanskej kultúry v Lužanoch (Paulík 1969) a v mohyle velatickej kultúry v Očkove (Paulík 1962). Keďže na Považí aj na Ponitří ide o kontaktnú pohraničnú oblasť s lužickou kultúrou, prítomnosť lužických črepov v mohylách nie je až taká nečakaná. V oboch prípadoch sa ale lužické nálezy vzťahujú k vedľajším doplnkovým hrobom, čo vyvolalo úvahy o podriadenom postavení pochovaných. J. Paulík, vychádzajúc z popisu pohrebu u Homéra naznačuje, že mohlo ísť o ľudské obete podmaneného lužického obyvateľstva. Zreteľne výraznejšia diferenciácia čakanskej a velatickej spoločnosti mohla viesť k ovládnutiu aj etnicky zmiešaných regiónov náčelníkmi rodov. Nemyslím však, že je to treba chápať jednoznačne ako stret stredodunajských a lužických popolnicových polí. Existencia spoločných obetných miest v Topolčanoch či v Pobedime, nálezy čakanskej kultúry na sídlisku v Partizánskom, atď., naznačujú skôr zblížovanie oboch prostredí. Tento trend sa výraznejšie prejavil po odchode náčelníckych skupín stredodunajských popolnicových polí z juhozápadného Slovenska v priebehu stupňa HA1. Do časti uvoľneného priestoru sa zrejme v závere mladšej doby bronzovej presunuli noví obyvatelia z oblasti velatickej kultúry a z oblasti lužickej kultúry zo severu. Dokladajú to nálezy velaticko-podolskej keramiky v hroboch na lužických pohrebiskách, výrazne napr. na pohrebisku zo záveru mladšej a počiatku neskej doby bronzovej v Zlatých Moravciach-Kňaziciach.

Už od počiatku pochovávaní sa na pohrebisku v Zlatých Moravciach vyskytujú vedľa seba hroby s keramikou velatickej, neskôr podolskej a lužickej kultúry. V pomerne veľkej časti hrobov sa zároveň vyskytli typické tvary oboch kultúr. V tomto prípade mi ide predovšetkým o amfory. Ich vzájomné postavenie dokumentuje napríklad keramika v mohylke 3 (obr. 1). V rámci tejto mohylky sa nachádzali dva hroby. V hrobe 7 bola ako urna použitá velatická amfora a sprievodnú keramiku tvorili okrem misiek lužické amfory. V hrobe 8 boli v rámci tej istej mohylky ako urny použité lužické amfory, ale centrálnou nádobou hrobu a celej mohylky bola veľká velatická váza. Presadzovanie sa lužickej zložky osídlenia by mohla naznačovať absencia podolských amfor vo funkcii urny v ďalších mohylkách. V rámci plochých hrobov sa však kultúrne zmiešaná keramika vyskytuje po celú dobu trvania pohrebiska.

Predstavu o vývoji osídlenia mikroregiónu Zlatomoravecka dopĺňa napr. situácia v hrobe 50 (obr. 2, 3). Pri tomto hrobe ide o jediný prípad na pohrebisku, keď bol prekrytý starší hrob. Nemohlo ísť o náhodné umiestnenie mladšieho hrobu, pretože obidva hroby boli označené kameňmi a horizontálne oddelené asi 15 cm hrubou vrstvou plavenej hliny, ktorá sa nikde inde na pohrebisku nevyskytla. Spodný hrob 50 II bol jamkový, ale sprievodná keramika umožňuje jeho zaradenie medzi hroby lužickej kultúry a datovanie do záveru mladšej doby bronzovej. Vrchný, teda mladší hrob 50 I bol urnový (šesť popolníc). Chronologický rozdiel medzi hrobmi nemohol byť väčší ako 1-2 generácie. Zaujímavá je veková skladba pochovaných (za antropologický rozbor ďakujem Dr. M. Vondrákovej). Pozostatky muža (?; okolo 60 rokov) sa našli v amfore podolskej kultúry. Zvyšky kostí ženy (?; asi 60-ročnej) sa našli spolu s pozostatkami kostí dieťaťa (do 6 mesiacov) v amfore lužickej kultúry. Ďalšia generácia - dvaja dospelí, boli pochovaní v amfore lužickej kultúry a v mise so zatiahnutým okrajom. Dve deti (do 6 rokov) boli pochované v amforke a vo váze lužickej kultúry. Celkovo bolo teda v hrobe 50 I pochovaných sedem jedincov, ktorých možno rozdeliť do troch generačných stupňov. Tento hrob poukazuje na existenciu párovej rodiny v prostredí lužickej a podolskej kultúry a jeho keramika potvrdzuje etnicky zmiešané osídlenie danej oblasti.

Výskyt podolských alebo kultúrne zmiešaných hrobov na lužických pohrebiskách nás však upozorňuje na niekoľko dôležitých vecí. Tieto hroby nie sú na pohrebiskách nijako pozične zvýraznené, nevyčleňujú sa z okolitých lužických hrobov. V rámci jednotlivých kultúrne zmiešaných nálezových celkov je zrejme, že príslušnosť člena rodiny k podolskej alebo lužickej pospolitosti bola rešpektovaná. Ako urny boli použité určujúce typy keramiky, teda výrazne odlišiteľné. Toto je však v oblasti kultu možné len vtedy, keď sú základné aspekty religióznych predstáv a praktík v podstate rovnaké. To znamená, že aj hospodárska a spoločenská situácia, z ktorej vychádzajú, je veľmi podobná.

V závere mladšej doby bronzovej sa na juhozápadnom Slovensku ako rozhodujúca zložka osídlenia presadzuje lužická kultúra. Výrazný pokrok lužickej spoločnosti by samozrejme nebol možný bez predchádzajúceho vnútorného vývoja a bez kontaktov so susedným prostredím. Takéto kontakty zaznamenávame aj na pohrebiskách. Sú často výsledkom obchodných vzťahov daných oblastí. Aby vplyv obchodných kontaktov mohol mať výraznejší dosah na život obyvateľov žijúcich popri komunikačných trasách, muselo byť splnených niekoľko predpokladov. Predovšetkým kultúrna, hospodárska a spoločenská úroveň týchto oblastí musela dosahovať stupeň, ktorý umožňoval transformáciu novozískaných poznatkov. Zároveň takéto obchodné výpravy museli byť uskutočňované s väčšou frekvenciou a dlhší čas. Vzhľadom na rozpad sídelnej ekumény stredodunajských popolnicových polí na juhozápadnom Slovensku v mladšej dobe bronzovej možno v oblasti lužickej kultúry v tomto priestore takéto kontakty viac očakávať z prostredia juhovýchodných popolnicových polí. Nadväzovali na skoršiu tradíciu, kedy sa do lužického

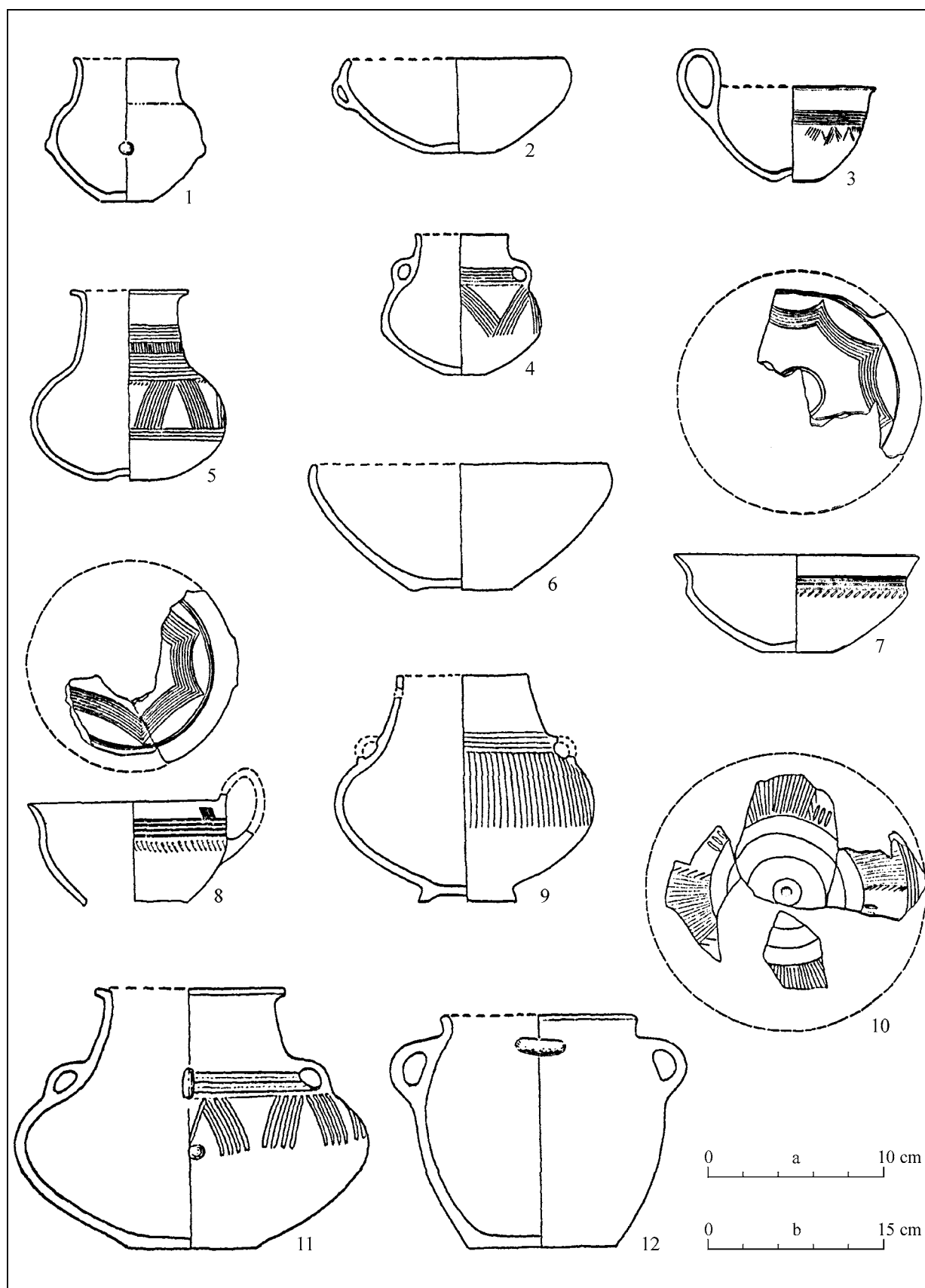

Obr. 1. Zlaté Moravce-Kňazice, mohyla 3. 1-8 - obsah hrobu 7; 9-18 - obsah hrobu 8. Lužická kultúra.

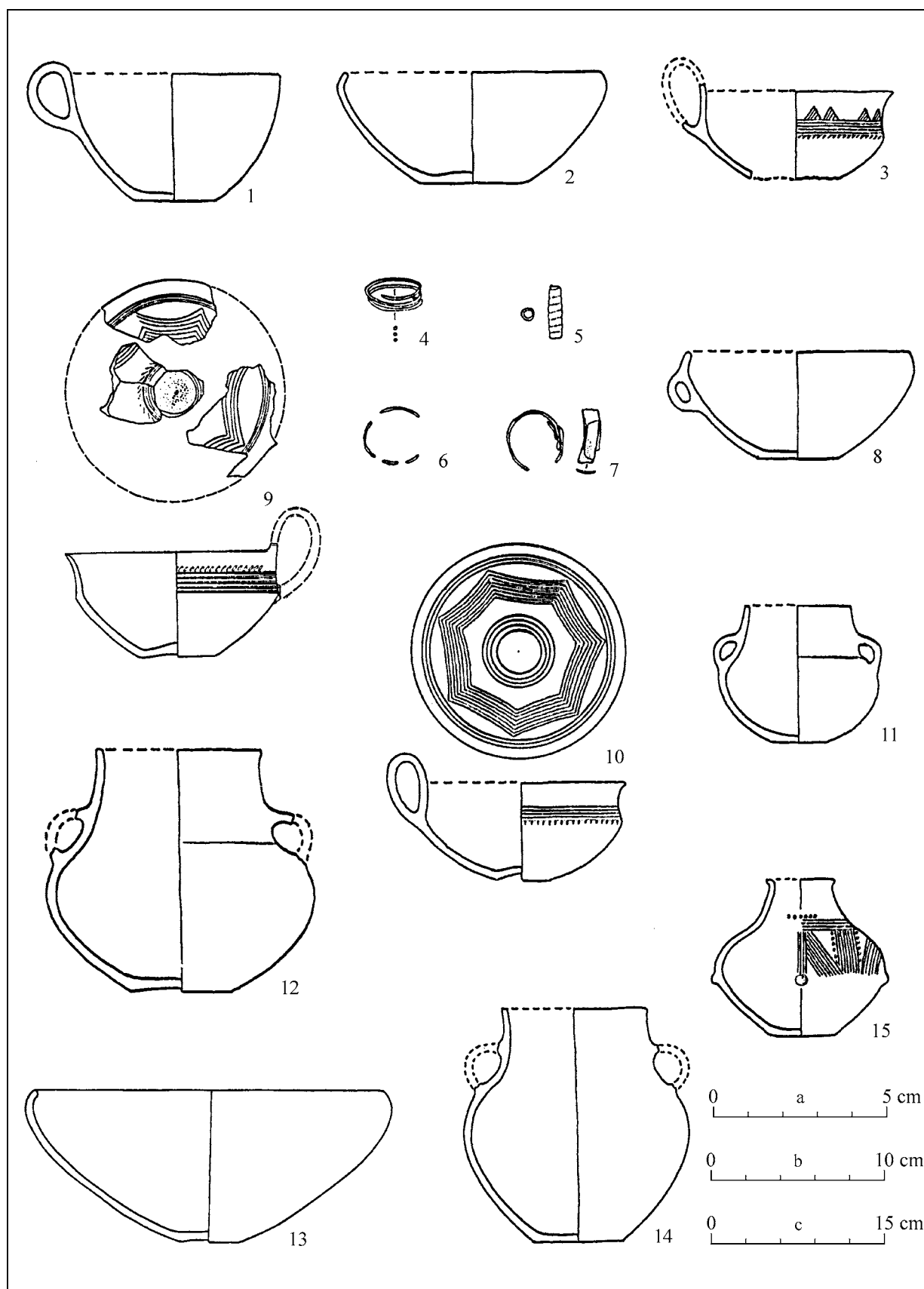
Mierka a: 3, 11; b: 2, 4, 5, 7-9, 12; c: 6, 13-15, 17; d: 10, 16, 18.

Abb. 1. Zlaté Moravce-Kňazice, Hügelgrab 3. 1-8 Inhalt des Grabes 7; 9-18 Inhalt des Grabes 8. Lausitzer Kultur.

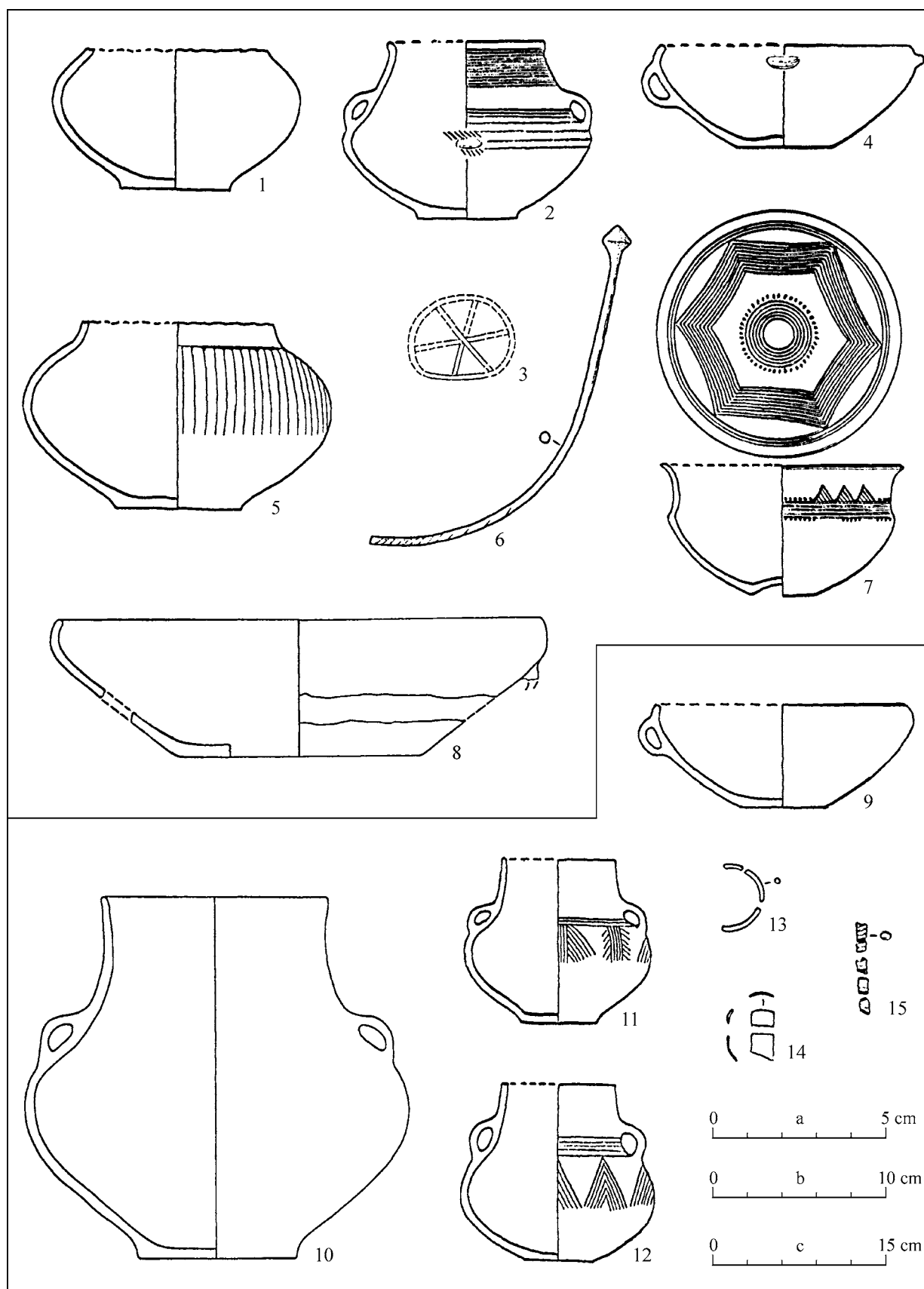
Maßstab a: 3, 11; b: 2, 4, 5, 7-9, 12; c: 6, 13-15, 17; d: 10, 16, 18.

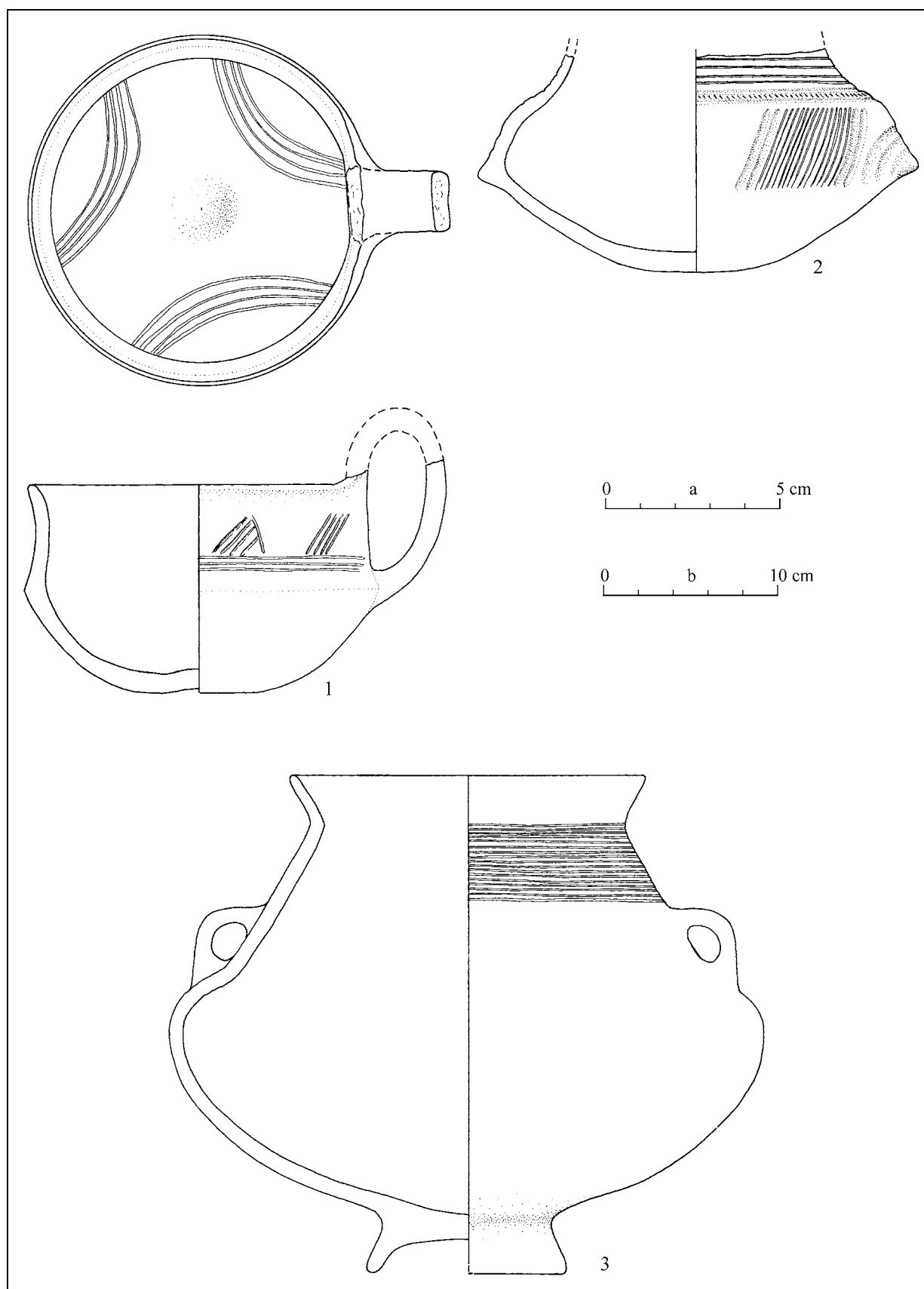
Obr. 2. Zlaté Moravce-Kňazice, obsah hrobu 50 I (1. část). Lužická kultura. Mierka a: 1, 3, 4, 6-8, 10, 12; b: 2, 5, 9, 11.
 Abb. 2. Zlaté Moravce-Kňazice, Inhalt des Grabes 50 I (1. Teil). Lausitzer Kultur. Maßstab a: 1, 3, 4, 6-8, 10, 12; b: 2, 5, 9, 11.

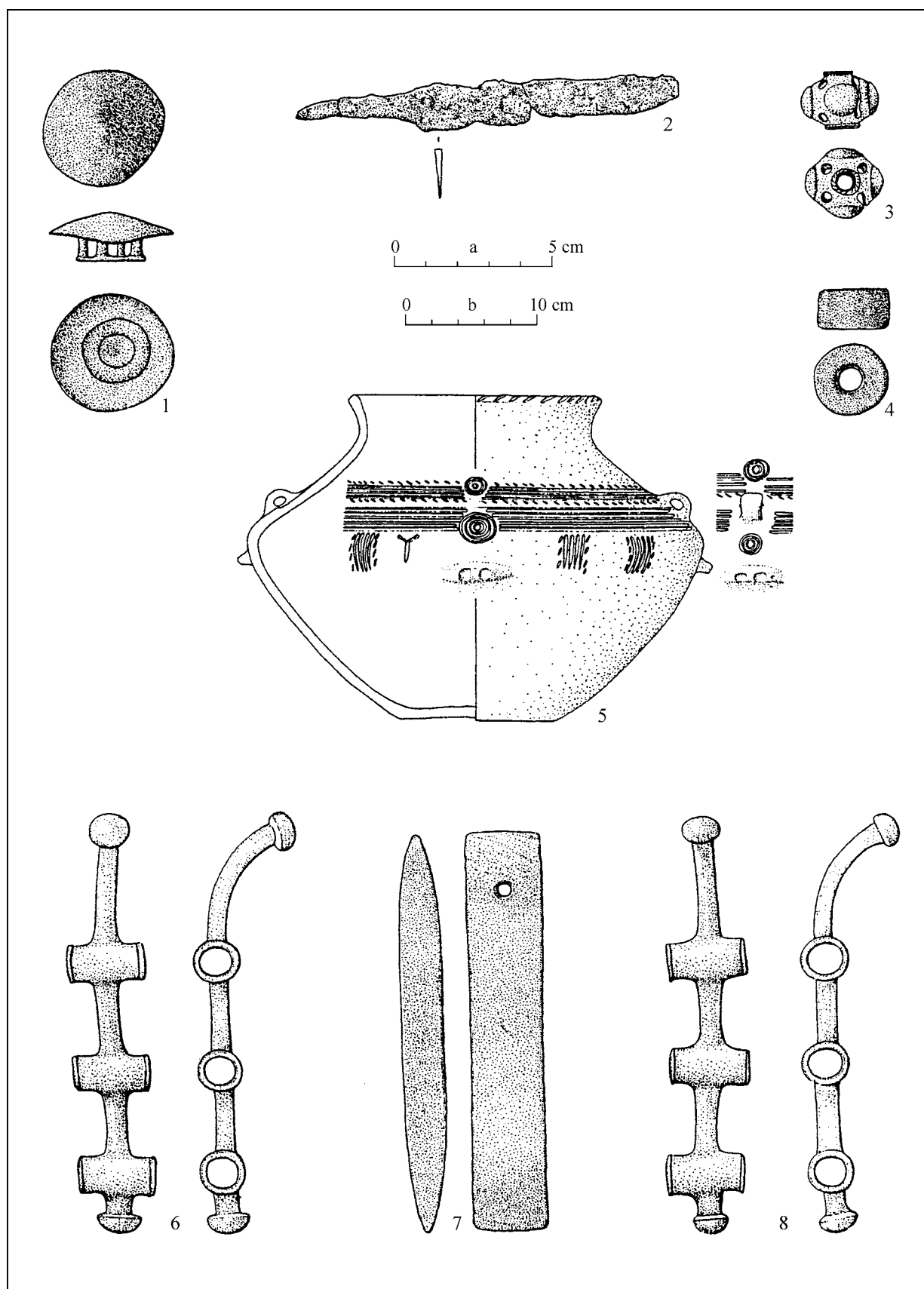
Obr. 3. Zlaté Moravce-Kňazice, obsah hrobu 50 I (2. časť). Lužická kultúra. Mierka a: 4-7; b: 1, 3, 9-11, 13, 15; c: 2, 8, 12, 14.
 Abb. 3. Zlaté Moravce-Kňazice, Inhalt des Grabes 50 I (2. Teil). Lausitzer Kultur. Maßstab a: 4-7; b: 1, 3, 9-11, 13, 15; c: 2, 8, 12, 14.

Obr. 4. Zlaté Moravce-Kňazice. 1-8 - obsah kultúrne zmiešaného hrobu 29. Mierka a: 6, 13-15; b: 1, 7, 8, 10-12; c: 2, 4, 5, 9.
 Abb. 4. Zlaté Moravce-Kňazice, Inhalt des kulturell gemischten Grabes 29. Maßstab a: 6, 13-15; b: 1, 7, 8, 10-12; c: 2, 4, 5, 9.

Obr. 5. Ivanka pri Nitre. Keramika z hrobu mezöcsátskej kultúry. Mierka a: 1, 2; b: 3.
 Abb. 5. Ivanka pri Nitre, Keramik aus dem Grab der Mezöcsát-Kultur. Maßstab a: 1, 2; b: 3.

Obr. 6. Senica. Hrob mezőcsátskej kultúry (podľa Romsauer 1999). Mierka a: 1-4, 6-8; b: 5.
 Abb. 6. Senica. Grab der Mezőcsát-Kultur (nach Romsauer 1999). Maßstab a: 1-4, 6-8; b: 5.

priestoru zrejme obchodom dostávali bronzové výrobky spájané s oblasťou pilinskej kultúry. V mladšom období počiatku neskorej doby bronzovej na takéto vzťahy poukazujú nálezy keramiky kyjatickej kultúry v lužických hroboch, ale tiež v prostredí stredodunajských popolnicových polí. V tej dobe neosídlené oblasti podunajskej nížiny zrejme obchodné trasy v smere východ-západ obchádzali, ako naznačujú nálezy kyjatickej keramiky z pohrebísk na južnej (Chotín, hrob 48, *Dušek 1957*) a na severnej (Zvolen, hrob 88, *Balaša 1964*; Medovarce, *Bátora 1979*, obr. 3; Zlaté Moravce-Kňazice, hrob 29 - obr. 4) hranici tohto priestoru. Prienik kyjatickej kultúry do priestoru Štiavnických vrchov mal však tiež povahu trvalejšieho kontaktu. Podobné obchodné trasy zrejme využívala aj lužická kultúra, ako to naznačujú hroby s lužickou keramikou zo Šváboviec na Spiši (*Mirošayová 1976*, 155-167) alebo z lokality Kechnec III na východnom Slovensku (*Lamiová-Schmiedlová 1961*, 326-328). Pravdepodobne v spojitosti s obchodnou trasou využívajúcou moravskú bránu možno posudzovať aj nálezy stredodunajských popolnicových polí na lužickom pohrebisku v Kietrzy v Poľsku (*Gedl 1989*, tab. LXIX, LXXVII).

Trochu zvláštny informačný charakter nadobúda keramika v hroboch kultúry, kde netvorí jeden zo základných špecifikačných atribútov. V priebehu neskorej doby bronzovej sa v priestore juhozápadného Slovenska objavuje osobitá skupina pamiatok mezősátskej kultúry (*Romsauer 1999*, 167-176). Je zachytená vlastne len v kostrových hroboch vybavených typickými súčasťami konského postroja, zbraňami, atď. Z hľadiska výpovede keramiky v hroboch je mezősátska kultúra prejavom ľudí, ktorí v kultúrnom zmysle možno vlastnú keramiku takmer nemali (kočovníci?). Napriek tomu keramické milodary v hroboch spravidla nachádzame. Využívali na ten účel zrejme miestne zdroje - v potiskej oblasti severovýchodného Maďarska keramiku z prostredia gávskej kultúry, západnejšie z prostredia kyjatickej kultúry.

Je zaujímavé, že v keramike z týchto kostrových hrobov niekedy možno postrehnúť väzbu na oblasť, v ktorej sa zrejme zomrelý predtým zdržoval. Tak napríklad v hrobe zo Želiezoviec je ústrednou nádobou váza kultúry Basarabi v Rumunsku (*Ožďáni/Nevizánsky 1996*), v hrobe z Ivanky pri Nitre, teda v priestore lužickej kultúry, je centrálnou nádobou v hrobe amfora kyjatickej kultúry (*Ožďáni/Kujovský 2001*, obr. 3, v článku je omylom označený ako hrob z Paty), domáca zložka je zastúpená typickou lužickou amforkou (obr. 5). Tento trend sa prejavil aj na pohrebisku Brno-Obřany na Morave, kde sa hrob 169 napriek žiarovému pohrebnému rítu inventárom priraduje k mezősátskym nálezom (*Stegmann-Rajtár 1994*, obr. 1). Okrem vázy podolskej kultúry je ďalšou výraznou nádobou v hrobe amfora, ktorá sa tektonikou a výzdobou jednoznačne hlási k lužickému prostrediu juhozápadného Slovenska. Podobne už skôr známy hrob zo Senice na západnom Slovensku obsahuje okrem typického inventára tiež amforu z prostredia lužickej kultúry na Morave (obr. 6). V týchto prípadoch máme pre praveké obdobie zriedkavú možnosť doložiť archeologickými nálezmi prienik nomádskych skupín na juhozápadné Slovensko.

Z uvedeného je zjavné, že informačná hodnota keramiky je veľmi vysoká. V referáte naznačené možnosti sa týkajú predovšetkým oblasti kultúrneho zaradenia. Rozsiahlou témou je napríklad využitie keramiky pri skúmaní chronologického zaradenia osídlenia, spoločenskej štruktúry, hospodárskeho zamerania alebo skúmania ojedinelých výrobných činností (tzv. technická keramika), atď. To už sú ale témy ďalších odborných diskusií.

PhDr. *Rudolf Kujovský*, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
rudolf.kujovsky@savba.sk

Literatúra

- Balaša 1964* - G. Balaša: Zvolen v období lužickej kultúry. Banská Bystrica 1964.
Bátora 1979 - J. Bátora: Žiarové pohrebiská lužickej kultúry v oblasti Zvolena. Slov. Arch. 27, 1979, 57-86.
Dušek 1957 - M. Dušek: Halštatská kultúra chotínskej skupiny na Slovensku. Slov. Arch. 5, 1957, 73-173.
Gedl 1989 - M. Gedl: Groby z młodszego okresu epoki brązu na cmentarzysku w Kietrzy. Kraków 1989.
Kujovský 1983 - R. Kujovský: Lužické pohrebisko v Zlatých Moravciach. AVANS 1982, 1983, 142.
Labuda 1981 - J. Labuda: Výsledky doterajšieho archeologického výskumu na Sitne. Štud. Zvesti AÚ SAV 19, 1981, 113-124.
Lamiová-Schmiedlová 1961 - M. Lamiová-Schmiedlová: Halštatské a rímske nálezy z Kechneca III. Arch. Rozhledy 13, 1961, 325-334.
Mirošayová 1976 - E. Mirošayová: Lužické žiarové hroby zo Šváboviec. Nové Obzory 18, 1976, 155-167.
Nekvasil 1988 - J. Nekvasil: Zur Problemen der Forschungen des Lausitzer Kultur in Mähren. In: Forschungen zur Problematik der Lausitzer Kultur. Wrocław-Warszawa-Kraków-Lódź 1988, 199-204.

- Ožďáni/Nevizánsky 1996* - O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Hrob mezőcsátskej kultúry zo Želiezoviec. Slov. Arch. 44, 1996, 253-264.
- Ožďáni/Kujovský 2001* - O. Ožďáni/R. Kujovský: Das vordringen fremder Ethnischer Gruppen in den Nordkarpatenraum in der ausklingenden Spätbronzezeit. In: Der Nordkarpatenraum in der Bronzezeit. Baia Mare 2001, 353-368.
- Paulík 1962* - J. Paulík: Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov. Slov. Arch. 10, 1962, 5-96.
- Paulík 1963* - J. Paulík: K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline. Slov. Arch. 11, 1963, 269-332.
- Paulík 1969* - J. Paulík: Mohyla z mladšej doby bronzovej v Lužanoch. In: Zborník SNM 63. Hist. 9. Bratislava 1969, 3-52.
- Podborský 1982* - V. Podborský: Vztah lužického a podunajsko-karpatského komplexu popelnicových polí jako historický problém. In: Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem. Kraków-Przemyśl 1982, 183-190.
- Romsauer 1999* - P. Romsauer: Zur Frage der Westgrenze der Mezőcsát-Gruppe. In: Archeology of the Bronze and Iron Age. Szazhalombatta 1996. Budapest 1999, 167-176.
- Stegmann-Rajtár 1994* - Z. Stegmann-Rajtár: Vývoj stredodunajských popelnicových polí v neskorej dobe bronzovej (HaB) a vznik halštatskej kultúry. Slov. Arch. 42, 1994, 319-333.
- Studeníková/Paulík 1983* - E. Studeníková/J. Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime. Bratislava 1983.
- Šalkovský 1994* - P. Šalkovský: Hradisko v Detve. Nitra 1994.
- Veliačik/Kujovský 1991* - L. Veliačik/R. Kujovský: Sídliisko lužickej kultúry v Partizánskom. AVANS 1989, Nitra 1991, 103-104.
- Žebrák 1987* - P. Žebrák: Die urzeitliche Burganlage von Sitno. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Praha 1987, 331-333.

KERAMIK IN DEN GRÄBERN - INFORMATION ÜBER BEZIEHUNGEN DER KULTUREN IN DER JÜNGEREN UND SPÄTBRONZEZEIT IN DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Die Gefäße bilden durch ihre ausgeprägte Tektonik und durch die auf ihnen verwendeten typischen Verzierungsmotive oft unsere wichtigste Informationsquelle über die territoriale Verbreiterung der Kulturen und ihre chronologische Einreihung. Soweit eine solche Keramik mit kulturell spezifischen Elementen außerhalb Muttergebiet erscheint, kann dies z. B. eine ethnische Wanderung, einen Kultureinfluss und Kontakte oder eine Andeutung einer Handelsstrasse bedeuten. Ein ideales Milieu zur Beurteilung der chronologischen Gleichzeitigkeit der Keramiktypen sind selbstverständlich die Grenzgebiete, vor allem wenn es sich um Kulturen etwa mit gleichem Gesellschafts- und Wirtschaftsniveau handelt. Auf dem Gebiet der Slowakei verlief in der jüngeren und Spätbronzezeit eine Grenzzone dreier großer Kulturkomplexe - der lausitzer, der mitteldonauländischen und südöstlichen Urnenfelder. Die Äußerungen einer solchen gegenseitigen Auswirkung sind auf mehreren Lokalitäten in der Slowakei wahrnehmbar. Im Gebiet des mittleren Waagtales, Nitratales, des oberen Žitava-Tales, Grantalet und im Schemnitzer Gebirge belegen die Funde enge Beziehungen der lausitzer und mitteldonauländischen Urnenfelder. Im östlichen Teil des begrenzten Streifens, im Gebiet des Schemnitzer- und Krupinaer Gebirges äußern sich ausgeprägt auch Kontakte mit den südöstlichen Urnenfeldern - der Kyjatice Kultur.

Die Aufgabe der Keramik in Körpergräbern ist eine Sache einer anderen Diskussion, doch ist es klar, dass während der Urnenfelder, also des Brandbestattungsritus ihre Bedeutung im Bereich des Kultes deutlich zunahm. Die Keramik übernahm nicht nur die Funktion einer Beigabe, sondern vor allem die Funktion eines Behälters für die Unterbringung der Reste des Bestatteten. Ausgewählte Gefäßtypen bildeten in der Funktion einer Urne den wichtigsten Ausstattungsbestandteil des Grabes rund um welchen sich eventuell weitere Beigaben konzentrierten.

Eine Ausnahme von dieser Konstatierung bildet der Bereich der Čaka-Kultur, in der sich Grubengräber durchsetzten. Grubengräber (der Inhalt des Begriffes ist etwas ein anderer beim „Grubengrab“) kommen im geringeren Maße in den Urnenfelderkulturen vor, eigentlich während der ganzen Zeit ihres Bestehens. Ihr typisches Merkmal ist, dass die Kremationsreste nicht in einer Keramikurne untergebracht sind. Die Wichtigkeit der Keramik bei den Kultzeremonien äußert sich jedoch beim Großteil der Grubengräber und pflegt in den Gräbern zumindest durch Scherben vertreten zu sein. Bei den Funden in den Gräbern (nicht nur von Keramik) ist die Tatsache wichtig, dass ein jeder Bestandteil der Ausstattung eine Bindung zum Toten aufweist und befindet sich im Grab nur dann, wenn dies die Kultsitten erforderten oder ermöglichten.

Das Vorkommen von Podoler oder kulturell gemischter Gräber auf den lausitzer Gräberfeldern macht uns jedoch auf mehrere wichtige Sachen aufmerksam. Diese Gräber sind keineswegs auf den Gräberfeldern durch eine Position hervorgehoben, sie weichen von den umliegenden lausitzischen Gräberfeldern ab. Im Rahmen der einzelnen kulturell gemischten Fundverbände ist es wahrscheinlich, dass die Zugehörigkeit des Familienmitglieds, sei es der Podoler oder lausitzischen Gemeinschaft respektiert wurde. Als Urnen wurden bestimmende Keramiktypen verwendet, also deutlich unterscheidbare. Doch dies ist im Bereich des Kultes nur dann möglich, wenn die grundlegenden Aspekte der religiösen Vorstellungen und Praktiken im Wesentlichen gleich sind. Also auch die wirtschaftliche und gesellschaftliche Situation, aus der sie ausgehen, ist sehr ähnlich.

Im Abschluss der jüngeren Bronzezeit setzte sich in der Südwestslowakei als ausschlaggebender Verband der Besiedlung die Lausitzer Kultur durch. Ein ausgeprägter Fortschritt der lausitzer Gesellschaft wäre ohne eine vorangehende innere Entwicklung und ohne Kontakte mit dem benachbarten Milieu nicht möglich. Derartige Kontakte verzeichnen wir auch auf den Gräberfeldern. Sie sind häufig das Ergebnis von Handelsbeziehungen der gegebenen Gebiete. Damit der Einfluss von Handelskontakten eine deutlichere Reichweite auf das lebende Bevölkerung hätte, die neben den Kommunikationstrassen lebten, mussten mehrere Voraussetzungen erfüllt werden. Vor allem das kulturelle, wirtschaftliche und gesellschaftliche Milieu dieser Gebiete musste eine Stufe erreicht haben, die eine Transformation der neugewonnenen Erkenntnisse ermöglichte. Zugleich mussten derartige Handelsexpeditionen mit einer größeren Frequenz und einer längeren Zeit verwirklicht worden sein.

In Anbetracht des Zerfalls der Siedlungsökumene der mitteldonauländischen Urnenfelder in der Südwestslowakei während der jüngeren Bronzezeit, können im Bereich der Lausitzer Kultur in diesem Raum derartige Kontakte in größerem Maße aus dem Milieu der südöstlichen Urnenfelder erwartet werden. Sie knüpften an eine frühzeitigere Tradition an, wann in das lausitzer Milieu offenbar durch Handel Bronzeerzeugnisse gelangten, die mit dem Bereich der Piliner Kultur verbunden sind. Im jüngeren Abschnitt des Beginns der Spätbronzezeit verweisen auf derartige Beziehungen Keramikfunde der Kyjatice Kultur in lausitzer Gräbern, doch ebenfalls im Milieu der mitteldonauländischen Urnenfelder. In jener Zeit wurden unbesiedelte Gebiete der Donauniederung offenbar von den Handelstrassen in der Richtung Osten - Westen umgangen, wie es die Funde von Kyjatice Keramik aus Gräberfeldern an der südlichen (Chotín, Grab 48, Dušek 1957) und an der nördlichen Grenze dieses Raumes andeuten (Zvolen, Grab 88, Balaša 1964; Medovarce, Bátor 1979, Abb. 3; Zlaté Moravce-Kňažice, Grab 29, Abb. 4). Das Vordringen der Kyjatice Kultur in den Raum des Schemnitzer Gebirges wies jedoch auch den Charakter eines dauernderen Kontaktes.

Einen etwas eigenartigen Informationscharakter erlangt die Keramik in den Gräbern der Kultur, in denen sie keines der grundlegenden spezifischen Attribute bildet. Im Verlauf der Spätbronzezeit erscheint in der Südwestslowakei eine Sondergruppe von Denkmälern der Mezöcsát Kultur (Romsauer 1999, 167-176). Sie ist eigentlich nur in Körpergräbern erfasst, die mit typischen Bestandteilen des Pferdegeschirrs, von Waffen usw. ausgestattet sind. Vom Gesichtspunkt der Aussagefähigkeit der Keramik in den Gräbern ist die Mezöcsát Kultur eine Äußerung von Menschen, die im kulturellen Sinne eine eigene Keramik sozusagen nicht besaßen (Nomaden?). Ungeachtet dessen werden Keramikbeigaben in den Gräbern in der Regel vorgefunden. Zu diesem Zweck wurden offenbar örtliche Quellen ausgenutzt. Im Theißgebiet Nordostungarns wurde die Keramik aus dem Milieu der Gáva Kultur, westlicher aus dem Milieu der Kyjatice Kultur. Es ist interessant, dass in der Keramik aus diesen Körpergräbern manchmal die Bindung an ein Gebiet erfassen kann, in welcher sich offenbar vorher der Verstorbene aufgehalten hatte. So z. B. im Grab aus Želiezovce bildet das zentrale Gefäß eine Vase der Basarabi Kultur aus Rumänien (Ožďáni/Nevizánsky 1996), im Grab aus Ivanka pri Nitre, also im Raum der Lausitzer Kultur, besteht das zentrale Gefäß im Grab eine Amphore der Kyjatice Kultur (Ožďáni/Kujovský 2001, Abb. 3, im Beitrag ist irrtümlich als Grab aus Pata bezeichnet), der heimische Verband ist durch eine typische kleine lausitzer Amphore vertreten (Abb. 5). Dieser Trend äußerte sich auch auf dem Gräberfeld in Brno-Obřany in Mähren, wo das Grab 169 trotz des Brandbestattungsritus mit einem Inventar zu Mezöcsát Funden gereiht wurde (Stegmann-Rajtár 1994, Abb. 1). Außer der Vase der Podoler Kultur bildet ein weiteres ausgeprägtes Gefäß im Grab eine Amphore, die sich mit der Tektonik und Verzierung eindeutig zum lausitzer Milieu der Südwestslowakei meldet. Ähnlich enthielt ein schon früher bekanntes Grab aus Senica in der Westslowakei außer typischem Inventar auch eine typische Amphore aus dem Milieu der Lausitzer Kultur in Mähren (Abb. 6). In diesen Fällen haben wir für die Urzeit eine seltene Möglichkeit, durch archäologische Funde das Einsickern von Nomadengruppen aus der Südwestslowakei zu beweisen.

CERAMIKA GROBOWA GRUPY OLSZTYŃSKIEJ Z CMENTARZYSKA W TUMIANACH, GM. BARCZEWO¹

Tadeusz Baranowski - Waldemar Andrzej Moszczyński

Mazury, okres wędrówek ludów, grupa olsztyńska ceramika z cmentarzyska, ornament, morfologia.

Mazury, the Migration Period, Olsztyn group, ceramic from cemeteries, ornament, morphology.

Jednym z ciekawszych fenomenów kulturowych okresu wędrówek ludów związanych z kręgiem zachodniobałtyjskim jest grupa olsztyńska. Pojawiła się na Mazurach w fazie E. Jej początek przypadł na drugą połowę V wieku, rozwój natomiast na VI i VII. Zajęła ona z grubsza teren Pojezierza Mazurskiego, gdzie wcześniej istniała kultura bogaczewska. W zachodnim obszarze jej występowania znalazła się dodatkowo pewna część terenów należących poprzednio do ekumeny kultury wielbarskiej.

Grupa olsztyńska znana jest przede wszystkim z płaskich cmentarzysk ciałopalnych z grobami popielnicowymi i jamowymi. Spotykane są także na nich pochówki koni umieszczane pod grobami męskimi. Obiekty tego typu tworzą na niektórych cmentarzyskach oddzielne strefy. Najbardziej znanymi i najbogatszymi cmentarzyskami grupy olsztyńskiej są nekropole odkryte w Tumianach i w Kielarach. Inwentarze grobów grupy olsztyńskiej zawierają zabytki o formach interregionalnych, które świadczą o dalekosiężnych powiązaniach tej grupy ludności z terenami zachodniej Europy i Skandynawii oraz z obszarami naddunajskimi i nadczarnomorskimi.

Obecnie uznaje się związek tej grupy z bałtyjskim plemieniem Galindów, mając na uwadze jej genezę wywodzącą ze starszego, lokalnego podłoża kulturowego oraz ściśle związki z obszarem wschodnich wybrzeży Bałtyku. Interregionalne kontakty tłumaczone są jako wyraz powiązań handlowych oraz świadectwo reemigracji pewnego odłamu Galindów, którzy wzięliby udział w wędrówkach wspólnie z ludami gockimi i po pobycie w południowej Europie powróciliby do swych pierwotnych siedzib (Nowakowski 1989, 120-121).

Masową kategorią zabytków grupy olsztyńskiej jest ceramika. Niestety nie doczekała się jeszcze całościowego opracowania. Literatura przedmiotu obejmuje zaledwie kilka artykułów omawiających niektóre tylko typy naczyń na przykład popielnice z okienkami i otworami (Voigtmann 1941), ceramikę nawiązującą do typu praskiego (Okulicz 1988), puchary na pustej nóżce (Nowakowski 1989), czy wreszcie ostatnio ornamentykę naczyń z zespołów grobowych datowanych zabytkami metalowymi (Baranowski/Moszczyński 2004).

Brak systematyki stylistycznej ceramiki tej jednostki taksonomicznej zarówno na poziomie mikro- jak i makromorfologicznym powoduje, że ceramika grupy olsztyńskiej wymyka się, jak na razie, próbom kompleksowego uporządkowania, a także w znacznym stopniu utrudnia porównanie z naczyniami kultury bogaczewskiej, sudowskiej, grupy elbląskiej, grupy prudziskiej.

Podstawową trudnością stojącą na przeszkodzie w przeprowadzeniu analizy stylistyczno-chronologicznej ceramiki grupy olsztyńskiej jest przede wszystkim sama specyfika źródeł przejawiająca się silnym jej rozdrobnieniem i szczątkowym stanem zachowania. Innym mankamentem, nie mniej ważnym, to nikłe możliwości określania chronologii relatywnej naczyń. Wynikają one ze znikomej liczby naczyń z zachowanymi pełnymi profilami, bądź znacznych

¹ W artykule wykorzystano częściowo teksty i rysunki opracowania: „Cmentarzysko z okresu wędrówek ludów w Tumianach, woj. olsztyńskie” przygotowanego w ramach realizacji projektu badawczego Komitetu Badań Naukowych nr 1 H 01 G 055 13. i większą część artykułu Baranowskiego/Moszczyńskiego 2004. W tym miejscu chciałbym podziękować Tadeuszowi Baranowskiemu za udostępnienie ceramiki z Tumian do opracowania monografii wspomnianego cmentarzyska, a także za okazaną pomoc i życzliwość podczas pisania naszego wspólnego artykułu.

ich partii współwystępujących w zespołach grobowych, jak również i nie powszechna obecność pozaceramicznych zabytków dobrze datujących.

Konieczność i oczywistość zmian tak niekorzystnego stanu badań nie wymaga zatem większego uzasadnienia. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom niniejszy artykuł stanowi w zasadzie wstępną próbę uporządkowania w zasadzie „amorficznej masy ceramicznej” i włączenia jej w „analityczną”, a nie tylko „opisową” sferę zainteresowań.

Za podstawę do przeprowadzenia analizy stylistycznej na poziomie makromorfologicznym i ornamentacyjnej w aspekcie chronologicznym posłużyły materiały z cmentarzyska w Tumianach, gmina Barczewo.

1. Ogólna charakterystyka cmentarzyska w Tumianach, gm. Barczewo

Cmentarzysko ludności grupy olsztyńskiej w Tumianach usytuowane było na wzgórzu stanowiącym dawny półwysp jeziorny. W pobliżu znajdowała się osada należąca, według wszelkiego prawdopodobieństwa, do tej samej grupy ludzi, użytkującej ów cmentarz. Na terenie ciałopalnego cmentarzyska pochowano szczątki ponad 300 ludzi oraz ponad 33 konie. Ze względu na zniszczenia, nie da się określić dokładnej liczby obiektów.

Ramy chronologiczne cmentarzyska w Tumianach zdają się wskazywać, że zmarłych chowano tam w okresie nie dłuższym niż 100 lat poczynając od drugiej ćwierci VI, po pierwszą ćwierć VII wieku. Większość zespołów będących wyposażeniem grobów ludzi i pochówków koni z Tumian możemy datować tylko ogólnie na wiek VI, lub raczej na jego drugą połowę, a bardzo rzadko na początek wieku VII. W schemacie chronologicznym, proponowanym przez J. Okulicza (1988, 106-109; *tenże* 1989, 91), byłaby to faza E2 - klasyczna, zwana też tumiańską, oraz część fazy E3, podobnie według podziału J. Kowalskiego (2000).

2. Podstawa źródłowa i cel badań

Przystępując do omówienia kwestii ornamentacji i stylistyki naczyń uwzględniono serię ceramiczną stanowiącą wyposażenie 74 obiektów wyeksplorowanych podczas badań w latach 1969-1971 (Dąbrowski 1975a; *tegoż* 1975b). Liczne zniszczenia powierzchni stanowiska oraz dawne wykopaliska (głównie: Heydeck 1895; Fromm 1932) spowodowały zaburzenia, których efektem jest odkrycie w latach 1969-1971 wielu obiektów zniszczonych, lub zachowanych jedynie szczątkowo². W przypadku klasyfikacji morfologicznej uzupełniona została ona o publikowane naczynia pochodzące z badań niemieckich.

Za podstawę opracowania posłużyły pełne profile naczyń, względnie zachowane odpowiednio duże ich części, a także fragmenty krawędzi i den, dające możliwości opisu w zakresie morfologii i ornamentyki. Po przeprowadzeniu zabiegów konserwatorskich i wybraniu fragmentów wykazujących wspomniane cechy zebrano serię liczącą 341 jednostek.

Należy jednocześnie zaznaczyć, że na odkryte 74 groby ludzkie i 17 końskich z 30 obiektów nie pozyskano ceramiki o cechach diagnostycznych za jaką powszechnie uznaje się fragmenty brzegów, den i ułamki naczyń z ornamentem. We wszystkich grobach wystąpiła ona w postaci silnie rozdrobnionych fragmentów. Zły stan zachowania miał negatywny wpływ na liczbę naczyń zrekonstruowanych. W zdecydowanej większości przypadków wielkość fragmentów uniemożliwiała zrekonstruowanie średnicy części naczynia, z której one pochodziły. Problematyczne także okazywały się często próby ustawienia ich w pozycji pionowej (górze/dół), jak również określenia kąta nachylenia lub wychylenia w stosunku do osi naczynia. Dodatkowo walor poznawczy wyselekcjonowanego materiału obniżała jego niska frekwencja w poszczególnych grobach. Pomimo wspomnianych trudności na zespół fragmentów naczyń glinianych z cmentarzyska w Tumianach, pochodzących z badań w latach 1969-1971, złożyły się okazy w różnym stopniu zachowania, pozwalające wyróżnić 162 krawędzie (w tym 72 zdobione), 51 fragmentów den oraz 128 zdobionych fragmentów brzuśców.

W podjętej próbie uchwycenia chronologizacji zmian zachodzących w ornamentyce naczyń³ przedmiotem zainteresowania będą zespoły ceramiczne pochodzące z grobów, których chronologia określona została na podstawie analizy zabytków pozaceramicznych (głównie metalowych ozdób). Wyróżnione zostały 4 następujące po sobie fazy chronologiczne, które tylko w pewnym zakresie pokrywają się z podziałem zaproponowanym przez Okulicza i Kowalskiego. Mieszczą się one w ramach pomiędzy chronologią najwcześniej i najpóźniej datowanego spośród grobów o lepszych wyznacznikach chronologicznych⁴. Należy przy tym mieć na uwadze, że hipotetyczne wnioski mogą być obciążone znacznym błędem, głównie ze względu na niską liczbę grobów, z których materiał nadaje się do tego typu analiz, a także na stosunkowo

² Na temat stanu zachowania cmentarzyska por. również T. Baranowski 1996.

³ Pobieźnie zarysowany przegląd ceramiki z Tumian zawierał artykuł T. Baranowskiego z r. 1998.

⁴ Oba te zespoły potraktowane zostały w monografii nieco szczegółowiej, co nie jest możliwe w przypadku innych zespołów, bez przedstawienia całości inwentarza i wnikliwej analizy. Całość materiałów znalazła się w przygotowywanej do druku wspomnianej monografii cmentarzyska w Tumianach (badań 1969-1971).

wątlą niekiedy podstawę datowania. Poruszone zagadnienia stanowią zaledwie znikomą część potencjalnych możliwości wieloaspektowej analizy tej kategorii źródeł, niemniej jednak stanowiąc będą podstawę prób scharakteryzowania prawdopodobnych tendencji w zakresie przemian zachodzących w zdobieniu naczyń z tego stanowiska.

Specyfikacja grobów ludzkich z cmentarzyska w Tumianach (badania 1969-1971)⁵, datowanych na podstawie przedmiotów wykonanych z metalu, a zawierających ceramikę z jednoczesnym rozdzieleniem ich na fazy przedstawia się następująco:

Faza 1

Grób 44. (10/1970) faza E2 według J. Okulicza i E2a (ca lata 525-570) według J. Kowalskiego, w tym przypadku raczej około połowy VI wieku. Podstawa datowania zapinka zdobiona motywem spirali, nawiązująca do typu Krainburg lub Pietroasele; ostroga wariantu E według U. Giesler.

Faza 2

Grób 6. (2/1970) druga połowa wieku VI (fragment fazy E2 J. Okulicza, lub część fazy E2a oraz faza E2b J. Kowalskiego).
Grób 13. (1/1969) grób zniszczony, druga połowa wieku VI (fragment fazy E2 J. Okulicza, lub część fazy E2a oraz faza E2b J. Kowalskiego).

Grób 46. (1/1970=37/1970) druga połowa wieku VI (?) - faza E2 J. Okulicza i część fazy E2a i faza E2b J. Kowalskiego.

Grób 63. (22/1970) druga połowa wieku VI (?).

Faza 3

Grób 15. (5/1969) grób zniszczony, druga połowa VI wieku, zapewne faza E2b (po roku 570).

Grób 25. (23/1969) ostatnia ćwierć wieku VI (?), koniec fazy E2 J. Okulicza, faza E2b J. Kowalskiego.

Faza 4

Grób 26. (13/1969) koniec VI wieku - faza E2 J. Okulicza, lub faza E2b J. Kowalskiego. Podstawa datowania dwie zapinki typu Plenița-Tumiany.

Ceramika z grobów, których chronologię, jak uznano, można stosunkowo dokładnie określić na podstawie zabytków metalowych stanowi blisko 48% ogółu naczyń lub ich fragmentów charakteryzujących się występowaniem ornamentu (tabela 1). Wydaje się zatem, że liczba ta jest próbą jak najbardziej reprezentatywną, pozwalającą formułować uogólnienia dotyczące całości zbioru.

Wytypowane w ten sposób zespoły fragmentów naczyń z poszczególnych grobów zostały następnie pogrupowane w obrębie faz wyróżnionych zgodnie z ustaleniami zaproponowanymi przez J. Okulicza i J. Kowalskiego (por. wyżej), a nazwanych dalej umownie fazami (tabela 1).

Tabela 1. Tumiany (cmentarzysko). Liczba naczyń zdobionych w zespołach datowanych zabytkami metalowymi.

Faza	Liczebność grobów	Numer grobu	Prawdopodobna liczba naczyń (w tym zdobione)	Procent zdobionych
1	1	44	10 (7)	70
2	4	6	32 (24)	75
		13	36 (28)	77,8
		46	8 (3)	37,5
		63	7 (6)	85,5
		Razem	83 (61)	73,5
3	2	15	22 (16)	72,7
		25	3 (2)	66,7
		Razem	25 (18)	72
4	1	26	1 (1)	100
Ogółem	8		119 (87)	73,1

Pomimo zauważalnych dysproporcji zarówno w zakresie liczby grobów w obrębie każdej z faz z osobna, jak i liczby naczyń w poszczególnych grobach (od jednego w grobie 26 do trzydziestu sześciu w grobie 13) widoczny jest względnie stały procent naczyń zdobionych, utrzymujący się na poziomie 70÷73%. Od normy odbiega wprawdzie

⁵ Dodatkową trudność sprawia podwójna numeracja grobów z omawianych badań. Badacze (ekipa Krzysztofa Dąbrowskiego) początkowo stosowali numerację grobów odkrytych w jednym roku. Później została ona zmieniona na numerację ciągłą od 1 do 74. W nawiasach podano pierwotną numerację roczną.

wyposażenie grobu 26 (100%), ale jest to wynik zbyt małej próby (zaledwie jednego naczynia) i dlatego też wnioski uogólniające wyciągnięte na jego podstawie dla całej fazy mogą być obarczone dużym błędem. Poniekąd znajduje to potwierdzenie na przykładzie grobu 46, dla którego procent naczyń zdobionych wynosi zaledwie 37,5% ale wartość dla całej fazy to 73,5%. Z tego też względu, przy obecnym stanie naszej wiedzy, w synchronizacji zespołów nie powinno przywiązywać się zbyt dużej wagi do proporcji zachodzących między liczbą naczyń zdobionych i niezdobionych.

Tabela 2. Tumiany (cmentarzysko). Średnia liczba wątków występujących na naczyniach w zespołach datowanych.

Faza	Nr grobu	Liczba naczyń zdobionych	Liczba wątków ogółem	Średnia liczba wątków na naczyniu
1	44	7	13	1,9 (2)
2	6	24	43	1,8 (2)
	13	28	50	1,8 (2)
	46	3	6	2
	63	6	10	1,7 (2)
	Razem	61	122	2
3	15	16	27	1,7 (2)
	25	2	2	1
	Razem	18	29	1,6 (2)
4	26	1	2	2
Ogółem		87	166	1,9 (2)

Ornamentyka naczyń z cmentarzyska w Tumianach jest bardzo urozmaicona, przy czym zróżnicowanie to wynika z bogactwa stosowanych technik zdobienia oraz liczby wątków zdobniczych. Bardzo zły stan zachowania ceramiki sprawił, że zaledwie w jedenastu przypadkach można było w całości rozpoznać motywy zdobnicze. Z tego też względu na obecnym etapie opracowania zrezygnowano z przeanalizowania współwystępowania wątków na tym samym naczyniu, poprzestając jedynie na samym ich wyliczeniu. Stwierdzono, że znaczna część naczyń zdobiona była motywami wielowątkowymi, wykonanymi różnymi narzędziami. Użycie zarówno wielu narzędzi służących do ornamentowania, jak i stosowanie rozmaitych technik zdobienia, przy jednoczesnym współwystępowaniu różnych wątków na naczyniu, świadczyć może o dużym znaczeniu samego zabiegu zdobienia dla ówczesnej społeczności, co najprawdopodobniej wpływało nie tylko z estetycznych, ale i symbolicznych odczuć wykonawców oraz odbiorców.

Przy utrzymującym się stale równie silnym stanie rozdrobnienia można zauważyć, że w miarę upływu czasu, w obrębie wyróżnionych faz, zarysowuje się tendencja spadkowa w zakresie średniej liczby wątków na naczyniach (tabela 2). Bardziej wnikliwa analiza tego zagadnienia pozwala stwierdzić, że najrzadziej pojawia się zdobienie trójwątkowe, o liczebności wykazującej stopniowo nieznaczną tendencję spadkową. Najwyższą częstość występowania

Tabela 3. Tumiany (cmentarzysko). Liczba wątków na naczyniach w zespołach datowanych metalami.

Faza	Numer grobu	Liczba wątków na naczyniu		
		1	2	3
1	44	3 (42,9%)	3 (42,9%)	1 (14,3%)
2	6	9 (37,5%)	11 (45,8%)	4 (16,7%)
	13	8 (28,6%)	17 (60,7%)	3 (10,7%)
	46		3 (100%)	
	63	2 (33,3%)	4 (66,7%)	
	Razem	19 (31,1%)	35 (57,4%)	7 (11,5%)
3	15	7 (43,8%)	7 (43,8%)	2 (12,4%)
	25	2 (100%)		
	Razem	9 (50%)	7 (38,9%)	2 (11,1%)
4	26		1 (100%)	
Ogółem		31 (35,6%)	46 (52,9%)	10 (11,5%)

osiągnęły naczynia lub ich fragmenty zdobione dwuwątkowo. Ich przewaga najprawdopodobniej przypada na drugą fazę. Ogólny obraz ponownie zaciera inwentarz grobu 26, zawierający tylko jedno naczynie zdobione dwuwątkowo, co uniemożliwia prześledzenie relacji tego sposobu zdobienia do pozostałych, potencjalnie stosowanych, a także w stosunku do wątków z poprzedzającej go fazy trzeciej (tabela 3). Zauważa się tendencję prowadzącą do przewagi liczebnej naczyń zdobionych dwuwątkowo. Nie wyklucza jej nawet wystąpienie jednowątkowych ornamentów na fragmentach naczyń z obiektu 25. Fakt ich obecności, wobec zachowania się w tym przypadku jedynie części przydennych, stwarza teoretyczną możliwość wielce prawdopodobnego występowania ornamentu pierwotnie także w środkowych i górnych partiach naczyń. Ponadto proporcje mogą być zafałszowane przez wyróżnienie tylko jednego, wspomnianego naczynia w grobie 26 przypisanym do fazy czwartej. Z tego też względu nie można wykluczyć wariantu zdobienia jedno- i dwuwątkowego w proporcjach zbliżonych, bądź z przewagą dwuwątkowego, za czym zdają się przemawiać ogólne proporcje charakteryzujące cały materiał, przy trójwątkowym, występującym tylko marginalnie.

Kolejnym sprawdzianem zasadności poszukiwania prawidłowości w zmianach zachodzących w ornamentyce naczyń z grobów rozwarstwionych chronologicznie na podstawie przedmiotów metalowych, było kryterium liczby narzędzi użytych do ozdobienia jednego naczynia (tabela 4).

Tabela 4. Tumiany (cmentarzysko). Liczba użytych narzędzi do zdobienia naczynia.

Faza	Numer grobu	Liczba naczyń	Liczba użytych narzędzi do zdobienia		
			1	2	3
1	44	7	5 (71,4%)	2 (28,6%)	
2	6	24	16 (66,7%)	7 (29,2%)	1 (4,1%)
	13	28	16 (57,1%)	12 (42,9%)	
	46	3	2 (66,7%)	1 (33,3%)	
	63	6	5 (83,3%)	1 (16,7%)	
	Razem	61	39 (64%)	21 (34,4%)	1 (1,6%)
3	15	16	10 (62,5%)	6 (37,5%)	
	25	2	2 (100%)	2 (100%)	
	Razem	18	12 (66,7%)	6 (33,3%)	
			10 (55,6%)	8 (44,4%)	
4	26	1	1(100%)		
Ogółem		87	57 (65,5%)	29 (33,3%)	1 (1,2%)
			55 (63,3%)	31 (35,6%)	

Uwaga: kursywą podano wątpliwości co do użycia jednego lub dwóch narzędzi.

W tym przypadku mamy do czynienia z wyraźną przewagą zastosowania do zdobienia dwóch narzędzi. Reguła ta nie sprawdza się gdy chodzi o ceramikę z grobu 26 zawierającego tylko jedno naczynie zdobione. Obecność zdobienia trzema narzędziami jako jeden odosobniony przypadek stwierdzono w grobie 6, który został zaliczony do fazy drugiej. Widoczna jest utrzymująca się przez cały czas przewaga zdobienia naczynia jednym narzędziem. Jednocześnie zaobserwować można przy tym powoli, ale zarazem stale, malejącą częstość zdobienia jednym narzędziem na rzecz użycia dwóch narzędzi.

3. Techniki zdobienia

Pomimo trudności wynikających z silnego rozdrobnienia materiału zabytkowego udało się wydzielić następujące techniki ornamentacyjne: zdobienie plastyczne, odciski palca/paznokcia, odciski stempla, sznura, pierścienia/bransolety(?), sprężynki, grzebienia, rylca i odciskanie z jednoczesnym przesuwaniem narzędzia (rylca). Ostatnia z technik może być błędnie określona jako ryta, niemniej jednak mały kąt przyłożenia rylca do zdobionej powierzchni naczynia zaprzecza takiemu zaszeregowaniu.

3.1. Zdobienie plastyczne

Ogółem zidentyfikowano 18 przypadków zdobienia listwą plastyczną, w tym 6 w zespołach datowanych. Umieszczano ją najczęściej na szyjce, rzadziej nad nią lub poniżej - na górnych częściach brzuśca. Wspomnianych 18 przypadków pozwoliło na przeprowadzenie wstępnej klasyfikacji tego sposobu zdobienia. Wyróżniono mianowicie listwy o przekroju trójkątnym (typ 1), prostokątnym (typ 2), silnie łukowatym (typ 3), słabo łukowatym (typ 4). Szczególną i zarazem unikalną formą zdobienia plastycznego, (tylko jeden przypadek, który wystąpił w grobie 6),

było doklejenie na krawędzi trójkątnych występow przylegających ściśle do siebie. Sposób ich doklejenia stwarzał pozory karbowanej krawędzi (typ 5). Technika zdobienia plastycznego w postaci doklejanych listew i trójkątnych występow pojawia się w fazie drugiej, a następnie wykazuje tendencję spadkową w zakresie liczby stwierdzanych przypadków zastosowania (tabela 5).

3.2. Zdobienie odciskami palca i paznokci

Zdobienie poprzez odciskanie palców i paznokci wystąpiło w 13 przypadkach. W zespołach będących przedmiotem naszego zainteresowania zarejestrowano je trzykrotnie a wszystkie znalazły się w fazie 1 (tabela 5). Bardzo silne rozdrobnienie ceramiki uniemożliwia rekonstrukcję motywów zdobniczych wykonanych tą techniką. Należy przypuszczać, że w przeważającej większości przypadków stosowania tego rodzaju ornamentacji mamy prawdopodobnie do czynienia z pasmami. Nie można wykluczyć też strefowego zdobienia naczyń tą techniką, jak wskazuje na to przykład naczynia z grobu 52.

3.3. Zdobienie stemplem

Obecność tego typu zdobienia stwierdzono na 7 naczyniach przypisanych do drugiej i trzeciej fazy. Występuje on w układzie pasmowym jedno- lub dwurzędowym. Odosobnionym przypadkiem jest naczynie z grobu 13, na którym ornament wykonany w tej technice naniesiono w układzie strefowym, pokrywając nim niemal całą powierzchnię górnej części brzuśca. Liczba naczyń poświadczających zastosowanie techniki odciskania stemplem w analizowanych przez nas zespołach grobowych sugeruje występowanie jej podobnie często (tabela 5).

3.4. Zdobienie sznurem

Specyficzną odmianą zdobienia stemplowego są odciski wykonane sznurem. Identyfikacja narzędzia zdobiącego możliwa była poprzez analizę odcisniętych mikrośladów. Zauważono tutaj fakturę pasmową równoległych do siebie, układających się na przemian zakłębnięć i wybrzuszeń o przebiegu ukośnym w stosunku do samego wątku. Jak się wydaje, jedyną możliwą interpretacją jest uznanie wspomnianych mikrośladów za strukturę splotu sznura. Tak zaklasyfikowane odciski wystąpiły tylko w fazie drugiej i trzeciej. Częstość ich występowania jest podobna jak w przypadku stosowania stempla (tabela 5).

3.5. Zdobienie sprężynką i bransoletą/pierścieniem

Odciskanie wątku przy pomocy narzędzia, które zostało zidentyfikowane jako sprężynka stwierdzono na naczyniu z grobu 25. Z uwagi na bardzo ograniczoną liczbę przypadków stwierdzenia użycia tego typu narzędzia (tylko jeden raz), poza samym odnotowaniem faktu (tabela 5), zrezygnowano z prób interpretacji zjawiska w odniesieniu do chronologii. Podobnie

Tabela 5. Tumiany (cmentarzysko). Liczba naczyń zdobionych plastycznie, odciskiem palca oraz odcisniętych sznurem.

Faza	Numer grobu	Liczba zdobionych	Technika nanoszenia wątku (% zdobionych w tej technice w zespole)				
			Plastyczna	Odcisk palca/paznokcia etc.	Odcisk stempla	Odcisk sznura	Odcisk sprężynki
1	44	7		2÷3 (100%)			
2	6	24	4		2		
	13	28	1		2	3	
	46	3					
	63	6				1	
	Razem	61	5 (38,4%)		4 (30,8%)	4 (30,8%)	
3	15	16	1		2	1	
	25	2				1	1
	Razem	18	1 (16,7%)		2 (33,3%)	2 (33,3%)	1 (16,7%)
4	26	1					
Ogółem		87	6 (28,6÷27,3%)	2÷3 (9,5÷14,3%)	6 (27,3÷28,6%)	6 (27,3÷28,6%)	1 (4,8÷4,5%)

postąpiono w przypadku odcisnięcia wątku ornamentacyjnego bransolety/piersieniem na naczyniu z grobu 15. Interesujące natomiast pozostaje to, że oba narzędzia, którymi posłużono się podczas zdobienia zastosowane zostały w fazie trzeciej.

Interpretacja danych zamieszczonych w tabeli 5 może dać zafałszowany obraz wywołany zbyt małą liczbą ceramiki z fazy czwartej (tylko jedno naczynie). Niemniej jednak poczynione obserwacje pozwalają stwierdzić, że odciski palca występują tylko w fazie pierwszej. Zauważalny jest spadek częstości występowania ornamentu plastycznego w postaci listew plastycznych w fazie trzeciej, w stosunku do drugiej. Widoczny natomiast jest wzrost liczby odcisków stempla i sznura w fazie trzeciej, w stosunku do fazy drugiej przy jednoczesnym zachowaniu takich samych proporcji między tymi zdobieniami. W fazie trzeciej dodatkowo pojawia się odcisk sprężynki (jeden przypadek) niejako zastępujący wizualnie końcowy efekt odcisnięcia sznura lub odcisk bransolety/piersienia (jeden przypadek).

3. 6. Zdobienie grzebieniem

Ornament uzyskany w efekcie odcisnięcia grzebienia zidentyfikowano na 22 naczyniach (w tym 13 znalazło się w zespołach wydutowanych). Zdecydowaną przewagę w zakresie liczebności uzyskały motywy złożone z odcisków grzebienia biegnących ukośnie przy stałym kącie nachylenia. Rzadziej rejestrowany był układ poziomych odcisków, a jeszcze rzadziej pasma z odciskami ze zmiennym kątem nachylenia. Unikalnym wątkiem wykonanym grzebieniem było jego początkowe odcisnięcie, a następnie zakreślenie ćwierć obrotu (inventarz grobu 6). Zdecydowana większość wątków potwierdza używanie narzędzia z zębami o przekroju czworokątnym. Tylko po jednym razie wystąpiły odciski trójkątne oraz zaokrąglone z jednej strony.

Analiza stylistyczna ornamentu wykonanego grzebieniem pozwoliła wydzielić dwie podstawowe grupy z uwagi na stopień nasycenia odcisków w wątku. Do jednej z nich zaliczono wątki złożone z odcisków oddzielonych od siebie większymi odstępami, do drugiej natomiast gęsto odcisnięte. Gęste odciskanie wątku charakteryzuje fazę drugą, pomimo pojawienia się w fazie pierwszej i przeżywania w trzeciej. Kilkuwątkowy motyw odciskany grzebieniem nie występuje często (w około 16,6%) i jest rejestrowany tylko w fazie pierwszej i drugiej. W wątkach odciskanych gęsto brak jest odcisków o zmiennym kącie nachylenia, chyba, że do takich zaliczy się ślad ukośny z jednoczesnym częściowym obrotem (tabela 6).

Tabela 6. Tumiany (cmentarzysko). Liczba wątków odcisniętych grzebieniem na naczyniach w zespołach datowanych metalami.

Nasycenie odcisków w wątku	Typ wątku	Schematyczny rysunek wątku	Faza/numer grobu (% w stosunku do pozostałych zdobionych w danej fazie)										
			1	2					3			4	Ogółem
			44	6	13	46	63	Razem	15	25	Razem	26	
r z a d k o	poziomo	— — —											
	ukośnie w prawo	///		1			1 (33,3%)					1	
	ukośnie w lewo	\\						1		1 (100%)		1	
	ukośnie w prawo i w lewo	\ /		1			1 (33,3%)					1	
	poziomo i ukośnie w prawo i w lewo	— \ / —	1 (100%)	1			1 (33,3%)					2	
	razem		1	3			3	1		1		5	
g ę s t o	poziomo	= = =		1	3		4 (33,3%)	1		1		5	
	ukośnie w prawo	////		2	2	1	5 (41,7%)					5	
	ukośnie w lewo	\\\\			1		1 (8,3%)					1	
	ukośnie z przesunięciem	333		1			1 (8,3%)					1	
	ukośnie w prawo i poziomo	///		1			1 (8,3%)					1	
	razem			5	6	1	12	1		1		13	

3.7. Zdobienie rylcem

Najpowszechniejszym narzędziem, służącym do zdobienia naczyń pochodzących z cmentarzyska w Tumianach był rylce. W zależności od sposobu jego użycia można było uzyskać dwa rodzaje zdobień. Jednym z nich, przeważającym przez cały czas funkcjonowania cmentarzyska były bruzdy dookołne, pojedyncze lub wielokrotnie (aż do sześciu), przeważały pasma złożone z 2-3 bruzd. Ten rodzaj zdobienia na pierwszy rzut oka można nazwać rytym, jednakże dokładna analiza morfologiczna bruzd i występujących na ich powierzchni mikrośladów pozwala stwierdzić, że rylca w tym wypadku nie trzymano pod dużym kątem w stosunku do powierzchni ścianki naczynia. Chodzi tu o niewielki kąt (rzędu kilku stopni). Odciskaniu rylca towarzyszyło jednocześnie jego przesunięcie, przez co osiągało efekt zbliżony do gładzenia. Druga technika polegała na przyłożeniu rylca do powierzchni naczynia (pod takim samym lub nieco większym, niż poprzednio, kątem) z jednoczesnym jego odcisnięciem (tabela 7).

Tabela 7. Tumiany (cmentarzysko). Liczba wątków ornamentacyjnych nanoszonych rylcem.

Faza	Numer grobu	Liczba wątków nanoszonych rylcem z podziałem na techniki			Liczba wszystkich wątków wykonanych różnymi technikami
		Gładzenie (%)	Odciskanie (%)	Razem (% całości)	
1	44	4 (50)	4 (50)	8 (61,5)	13
2	6	18	7÷8	25÷26 (59,5 ÷ 61,9)	42
	13	21	22	43 (76,8)	56
	46	3	3	6 (100)	6
	63	5	3	8 (80)	10
	Razem	47 (57,3÷56,6)	35÷36 (42,7÷43,4)	82÷83 (71,9÷72,8)	114
3	15	12÷13	8÷9	21 (77,7)	27
	25	-	-	-	2
	Razem	12÷13 (57,1÷61,9)	8÷9 (38,1÷42,9)	21 (72,4)	29
4	26	2 (100)	-	2 (100)	2
Ogółem		65÷66 (58÷59,5)	47÷48 (40,5 ÷ 42)	111÷112 (70,3÷70,9)	158

Tabela 8. Tumiany (cmentarzysko). Liczba wątków ornamentacyjnych odciskanych rylcem.

Faza	Grób	Liczba wątków odciskanych rylcem				
		Oстрым końcem	Tępyм końcem		Bokiem	Razem
		(%)	Razem	W tym pionowo	(%)	
			(%)			
1	44	2 (50)	2 (50)	2	-	4
2	6	6÷7	1	-	-	7÷8
	13	14	7	2	1	22
	46	2	-	-	1	3
	63	3	-	-	-	3
	Razem	25÷26 (69,4÷74,3)	8 (22,2÷22,9)	2	2 (5,6÷5,7)	35÷36
3	15	5÷6	1	-	2	8÷9
	25	-	-	-	-	-
	Razem	5÷6 (55,5÷75)	1 (11,1÷12,5)	-	2 (22,2÷25)	8÷9
4	26	-	-	-	-	-
Ogółem		32÷34 (66,7÷72,3)	11 (22,9÷23,4)	4	4 (8,3÷8,5)	47÷48

W ceramice pochodzącej z zespołów grobowych, będących przedmiotem naszej uwagi zauważalny jest wzrost udziału wątku nanoszonego rylcem. Szczególnie widoczny jest on w 2 fazie. Później tempo wzrostu jest

znacznie mniejsze. W fazie 3 częstość użycia rylca występuje na zbliżonym poziomie do fazy 2. Rozróżnienie techniki gładzenia i odciskania pozwala zaobserwować początkową (w fazie 1) równowagę pomiędzy obiema technikami nanoszenia ornamentu, a następnie znaczny wzrost częstości gładzenia w fazie 2. Podobne proporcje zdają się być zachowane jeszcze w fazie 3. W grobie 25 brak było fragmentów ceramiki zdobionych w technice gładzenia. Być może pierwotnie znajdowały się i tam, ale stan zachowania (zaledwie partie przydenne naczyń) nie pozwala wyjaśnić tych wątpliwości.

Prześledzenie owej tendencji, która mogła dotyczyć również fazy 4, utrudnia bardzo ograniczona podstawa wnioskowania (tylko 1 naczynie zdobione, w grobie 26). W związku z tym możemy uzyskać zafałszowany obraz częstości stosowania określonego ornamentowania. Niemniej jednak, fakt wystąpienia na ceramice z grobu 26, ornamentu wykonanego gładzeniem, pozwala domniemywać zachowanie przewagi tej techniki także w fazie 4.

Analiza negatywów odcisków pozostawionych przez rylce pozwoliła stwierdzić, że przeważały odciski wykonane ostrym końcem. Mniej liczne okazały się odciski wykonane tępym końcem, zaś jeszcze rzadsze odciski pozostawione przez środkowe partie rylca, występujące w przypadku zdobienia krawędzi (tabela 8).

W fazie 1 i 2 występuje tendencja procentowego wzrostu udziału wątków odciskanych ostrym końcem rylca kosztem wątków odciskanych tępym końcem rylca. Tempo to ulega zdecydowanemu osłabieniu w fazie 3. Wydaje się to wysoce prawdopodobne mimo szczątkowego stanu zachowania fragmentów z grobu 25. Odbiega od tego faza 4, dla której mamy tylko 1 naczynie zdobione, przez co wynik może być obciążony znaczącym błędem.

Odciskanie rylca nachylonego pod kątem zbliżonym do prostego stwierdzono tylko w fazie 1 i w 2. Odciski bokiem rylca wystąpiły na naczyniach z grobów przypisanych do 2 i 3 fazy.

4. Mikromorfologia

Silnie rozdrobniony wyselekcjonowany diagnostyczny materiał ceramiczny, pochodzący z cmentarzyska w Tumianach poddano próbie przeprowadzenia klasyfikacji mikromorfologicznej krawędzi i den.

Klasyfikacja krawędzi została przeprowadzona dwuetapowo. Pierwszy etap związany był z wydzieleniem głównych typów. W tym przypadku kryterium porządkującym było wydzielenie krawędzi obustronnie ściennych (Typ I); jednostronnie ściennych (Typ II);

krawędzi o stałej grubości ścianek (Typ III) i krawędzi jednostronnie pogrubionych, a także krawędzi, które uzyskały ten efekt poprzez dodatkowe zabiegi wykańczające ściankę (Typ IV).

W obrębie typu I wydzielono dwa podtypy: podtyp 1, o krawędzi zaokrąglonej oraz podtyp 2, o krawędzi prostej.

W obrębie typu II, według tej samej zasady, wyróżniono dwa podtypy z tym, że w ramach podtypu 1 wydzielono odmianę, wykazującą duże podobieństwa zarówno do podtypu 1 typu I, jak i podtypu 1 typu II.

Do typu III zaliczono krawędzie zaokrąglone (podtyp 1), proste (podtyp 2). Wydzielono w nim trzy odmiany: a - krawędzie poziomo ścięte i wychylone na zewnątrz; b - poziomo ścięte i zachylone do wnętrza oraz odmianę; c - z rowkiem profilowym. W typie IV wyróżniono siedem podtypów: 1 - z pogrubieniem zbliżonym w przekroju do trójkąta; 2 - z występnym zaokrągłym; 3 - z występnym prostym, wąskim o krawędziach lekko zaokrąglonych; 4 - z występnym prostym, szerokim; 5 - z występnym prostym, wąskim o ostrych krawędziach; 6 - z lekko rozszerzającym się, łukowato zakończonym występnym oraz; 7 - z silnie ściennym i wyciągniętym na zewnątrz występnym.

Po zliczeniu frekwencji tak usystematyzowanych krawędzi stwierdzono, że na 150 krawędzi poddanych analizie dominuje typ III (92 egzemplarze), w tym zaledwie 18 egzemplarzy należy do podtypu 1. Drugą grupę, pod względem liczebności (42 egzemplarze), reprezentuje typ IV, w którym jednakowo liczne podtypy 1 i 2 stanowią 50% liczebności typu, a następne podtypy 6 i 7 - po sześć egzemplarzy.

Drugim elementem charakterystycznym, a istotnym w morfologii naczyń są dna. Uwzględniając stopień wyodrębnienia i ukształtowanie jego krawędzi wyróżniono następujące typy i podtypy:

typ I - dna niewyodrębnione o krawędziach zaokrąglonych;

typ II - słabo wyodrębnione dna o krawędzi zaokrąglonej (podtyp 1), o krawędzi ostrej (podtyp 2) z odmianą 2a (z obecnością pierścienia dookólnego);

typ III - dna wyodrębnione, o krawędzi zaokrąglonej;

typ IV - dna na pustej nóżce.

Po zliczeniu frekwencji tak usystematyzowanych den, stwierdzono dominację liczbową typu II - 41 egzemplarzy oraz podwyższoną liczbę typu I - 7 egzemplarzy.

5. Klasyfikacja typologiczna (tabela 9, 9a, 9b, 9c)

Zarysowana w opracowaniu próba uporządkowania zbioru naczyń glinianych z cmentarzyska w Tumianach, wykonana na poziomie analizy "mikro-" nie może oddać w pełni bogactwa zarejestrowanych form. Wynika to nie tylko z wielokrotnie powtarzanego szczątkowego stanu zachowania materiału zabytkowego, częstokroć uniemoż-

liwiającego przeprowadzenie rekonstrukcji wielkości naczyń, ich tektoniki, a nawet w wielu przypadkach, jednoznacznego ustawienia fragmentu w odpowiednią stronę i pod właściwym kątem nachylenia.

Wtłoczenie bardzo zróżnicowanego materiału ceramicznego z cmentarzyska w Tumianach w ciasne ramy typologiczne nie jest zadaniem łatwym. Nie pomagają w tym różniące się między sobą proponowane typologie, bądź opisy wybranych form wykazujące odmienności w opisach naczyń czy też doborze kryteriów (*Kulakov 1994; Bitner-Wróblewska 1994; Nowakowski 1995; Rek 1998*).

Przedstawiony poniżej podział typologiczny stanowi swoistą próbę uporządkowania i zarazem punkt wyjścia do późniejszej charakterystyki ceramiki grupy olsztyńskiej. Dzięki swej prostocie jest on podziałem otwartym i omocnym w poszukiwaniu form potencjalnie możliwych, a na obecnym etapie badań nie zidentyfikowanych w materiale z analizowanego stanowiska. Inną zaletą, nie mniej ważną, będzie łatwość w porównywaniu grobowej serii ceramicznej z ceramiką pochodzącą z pobliskiej osady. Pomoże także określić w nich różnice i podobieństwa.

Za podstawę jego utworzenia posłużył zbiór złożony z 13 pełnych lub rekonstruowanych profili naczyń umożliwiających także odtworzenie ich średnic wylewów i den. Tak wyselekcjonowany materiał zabytkowy został podzielony na trzy grupy:

grupa I - naczynia o profilu esowatym;

grupa II - naczynia o profilu dwustożkowym z łagodnym załomem;

grupa III - naczynia dwustożkowe z ostrym załomem.

Każdą z grup podzielono na dwie podgrupy:

podgrupa A - szerokodenną;

podgrupa B - wąskodenną.

Tabela 9. Tumiany, st. 1. Klasyfikacja naczyń (skrót: Bad. niem. - badania niemieckie).

Grupa	Pod-grupa	Typ			Typ			Typ			Typ	
		(umiejscowienie największej wydętości brzuśca)			(umiejscowienie największej wydętości brzuśca)			(kształt czaszy)				
		1	2	3	1	2	3	A		B		
		(w 2/3 wysokości)	(w 1/2 wysokości)	(w 1/3 wysokości)	(w 2/3 wysokości)	(w 1/2 wysokości)	(w 1/3 wysokości)	(forma lejkowata czaszy)		(forma płasko-denna czaszy)		
I profil esowaty	A szeroko- denna	Bad. niem. naczynie z grobu 34	Grób 70 naczynie nr 1		Bad. niem. naczynie z grobu 105(?)	Grób 46 naczynie nr 1	Grób 9 naczynie nr 1	Grób 68 naczynie nr 2	Grób 61 naczynie nr 4	Grób 12 naczynie nr 1	Grób 33 naczynie nr 2	
	B wąsko- denna	Grób 35 naczynie nr 1	Bad. niem. naczynie z grobu 37		Bad. niem. naczynie z grobu 44							
II profil dwustoż- kowy z łagodnm załomem	A szeroko- denna	(?) Bad. niem. naczynie z grobu 32 (?)				Grób 24 naczynie nr 1		(?) Grób 73 naczynie nr 1 (?)				
	B wąsko- denna		Grób 33 naczynie nr 1	Grób 34 naczynie nr 1								
III profil dwustoż- kowy z ostrym załomem	A szeroko- denna				Bad. niem. naczynie z grobu 105(?)							
	B wąsko- denna		Grób 9 naczynie nr 2									
Makrotyp		Garnki			Wazy			Puchary				Pokrywki

Kolejnym kryterium porządkującym ceramikę z cmentarzyska w Tumianach była proporcja całkowitej wysokości naczynia do wysokości umiejscowienia największej wydętości brzuśca. Zadokumentowane naczynia pozwoliły na wydzielenie 3 typów charakteryzujących się występowaniem największej wydętości w 2/3 całkowitej wysokości (typ 1), w 1/2 (typ 2) i w 1/3 wysokości (typ 3).

Innym kryterium był stosunek całkowitej wysokości do średnicy największej wydętości brzuśca, lub też wylewu, jeżeli była ona większa. Uwzględnienie tej proporcji stało się podstawą do arbitralnego wydzielenia makrotypów w postaci **garnków**, których wysokość całkowita była większa od średnicy największej wydętości brzuśca oraz **naczyń wazowatych - waz**, których wysokość całkowita była nie mniej niż dwa razy mniejsza od średnicy największej wydętości brzuśca.

Wśród makrotypów wydzielono dodatkowo także **puchary i misy**. Średnica czasz przekracza dwukrotnie ich wysokość. Cechą odróżniającą puchary od mis jest występowanie wyższych lub niższych nóżek. W obrębie kategorii pucharów bardziej szczegółowy podział powstał przez uwzględnienie kształtu dolnych partii brzuśca-czaszy. Pozwolił on wyodrębnić formę lejkowatą (a), bądź płaskodenną (b).

Ostatnim z wydzielonych makrotypów były **pokrywki**.

Usystematyzowanie według omówionych zasad pozostających do naszej dyspozycji naczyń ukazało istnienie dużych luk w zakresie reprezentowania w materiale z cmentarzyska w Tumianach (z badań 1969-1971) niektórych typów. Po uwzględnieniu całych form naczyń, pochodzących ze starszych badań niemieckich (tabela 9a) braki te uległy znacznemu zmniejszeniu, aczkolwiek nie usunięto ich całkowicie.

Z analizy materiału fragmentarycznie zachowanego, w którym widoczna jest duża różnorodność stopnia wykształcenia i profilowania szyjki, dna, czy też brzuśca, wynika, że w przyszłości uda się dokonać bardziej szczegółowych podziałów w obrębie typów. Za przykład może posłużyć tu między innymi profilowana-falista górna część brzuśca naczynia z grobu 13 (nr 32 i 33), wazy lub misy z grobu 40 (nr 2 i 3) czy grobu 44 (nr 1).

Pomimo bardzo złego stanu zachowania ceramiki z cmentarzyska w Tumianach na obecnym etapie badań bardzo licznie reprezentowanym makrotypem są puchary. Zidentyfikowano 20 ich egzemplarzy zachowanych lepiej, lub gorzej - w postaci okruchów (tabela 9). Cechą wyróżniającą tę kategorię naczyń od innych, jest stosunkowo staranne wykonanie. Przeważnie charakteryzujące się cienkimi ściankami czaszy i silnym wygładzaniem, aż do uzyskania połysku, bądź też wyświecenia jednej lub obu powierzchni. W przypadku wystąpienia jednostronnego silnego wygładzenia lub wyświecenia powierzchni zabiegowi temu poddawano wnętrza czaszy.

Do specyficznej formy naczyń grupy olsztyńskiej, które wystąpiły również na cmentarzysku w Tumianach są tak zwane urny okienkowe. Wyróżnia je pełniona funkcja a nie morfologia. Cechą charakterystyczną, aczkolwiek nie występującą masowo jest obecność prostokątnych lub okrągłych otworów w bocznych ściankach naczyń. Zarejestrowano sześć takich przypadków pozyskanych podczas badań powojennych. Wykazały one przy tym pewną prawidłowość. Otwory prostokątne, zwane okienkami przeważnie obramowane były ornamentem, a wykonane zostały, w przeciwieństwie do wywierconego otworu w urnie z grobu 1, jeszcze przed wypaleniem.

Zbliżona liczebnie seria urn okienkowych jak i tych z wywierconymi otworami, pozyskana została w Tumianach podczas dawnych niemieckich badań wykopaliskowych (*Voigtmann 1941*). W całym owym zespole stwierdzono wycięcie niektórych okienek dopiero po wypaleniu naczynia.

Na obecnym etapie badań przedwczesnym byłoby scharakteryzowanie, nawet na najbardziej ogólnym poziomie, zachodzących zmian i tendencji w stylistyce morfologicznej w 4 wyróżnionych fazach cmentarzyska. Możliwe one będą dopiero po przeprowadzonej synchronizacji wszystkich wyposażań grobowych dodatkowo uzupełnione obserwacjami poczynionymi na materiale ceramicznym pochodzącym z pobliskiej osady.

PODSUMOWANIE

Ornamentyka naczyń pochodzących z cmentarzyska w Tumianach jest bardzo bogata i różnorodna. Owa różnorodność widoczna jest nie tylko w morfologii wątku, ale i w zakresie technik wykonywania zdobień naczyń.

W większości przypadków dekorowane były partie naczyń pod krawędzią, szyjki i górne części brzuśca. Wystąpiło zjawisko współwystępowania różnych technik zdobienia na powierzchni poszczególnych naczyń. Zdecydowanie przeważało zdobienie rylcem.

Inną cechą charakteryzującą ornamentykę była kolejność nakładania wątków. Zdobienie rozpoczynano od krawędzi, schodząc stopniowo w dół. Jeżeli zachodziła potrzeba, stosowane narzędzie zastępowano innym. Rzadziej pozostawiano puste strefy, które późniejapełniano dodatkowymi wątkami. W jednym przypadku stwierdzono zmianę motywu w strefach pomiędzy dookólnymi bruzdami poziomymi w trakcie nanoszenia ornamentu (naczynie z grobu 9). Wspomniane zmiany i uzupełnienia w motywie ornamentacyjnym świadczą z jednej strony o świadomym i przemyślanym procesie ornamentowania, z drugiej zaś o dużej wadze przywiązywanej do końcowego - estetycznego wyglądu naczynia. Nie możemy przy tym wykluczyć również, wychodzącego poza odczucia estetyczne, symbolicznego znaczenia zdobienia.

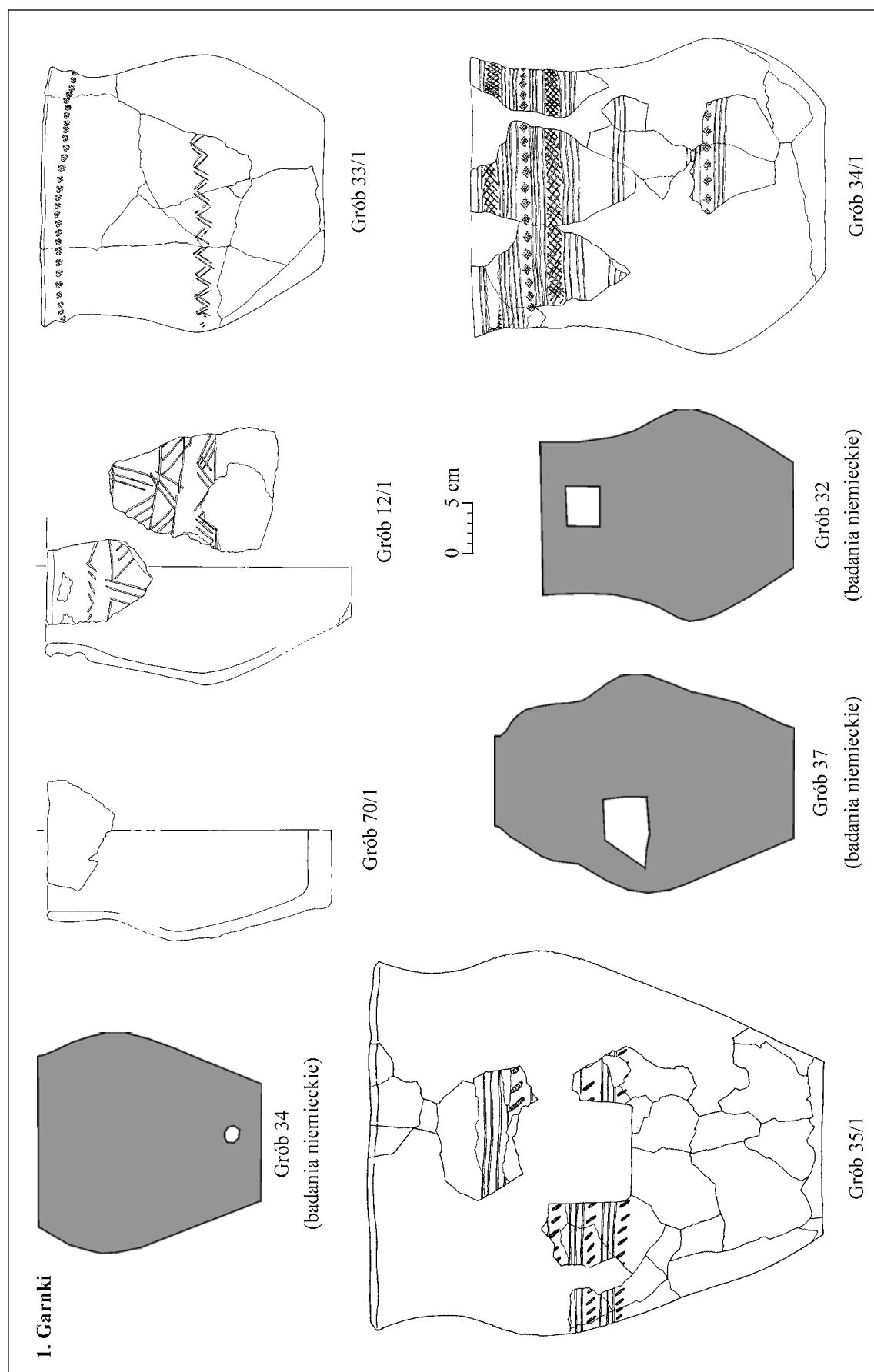

Tabela 9a. Tumiany, cmentarzysko. Naczynia służące do klasyfikacji typologicznej. Uwaga: rysunki naczyń za badań niemieckich (zaciemnione) różnią się skalą od innych rysunków.

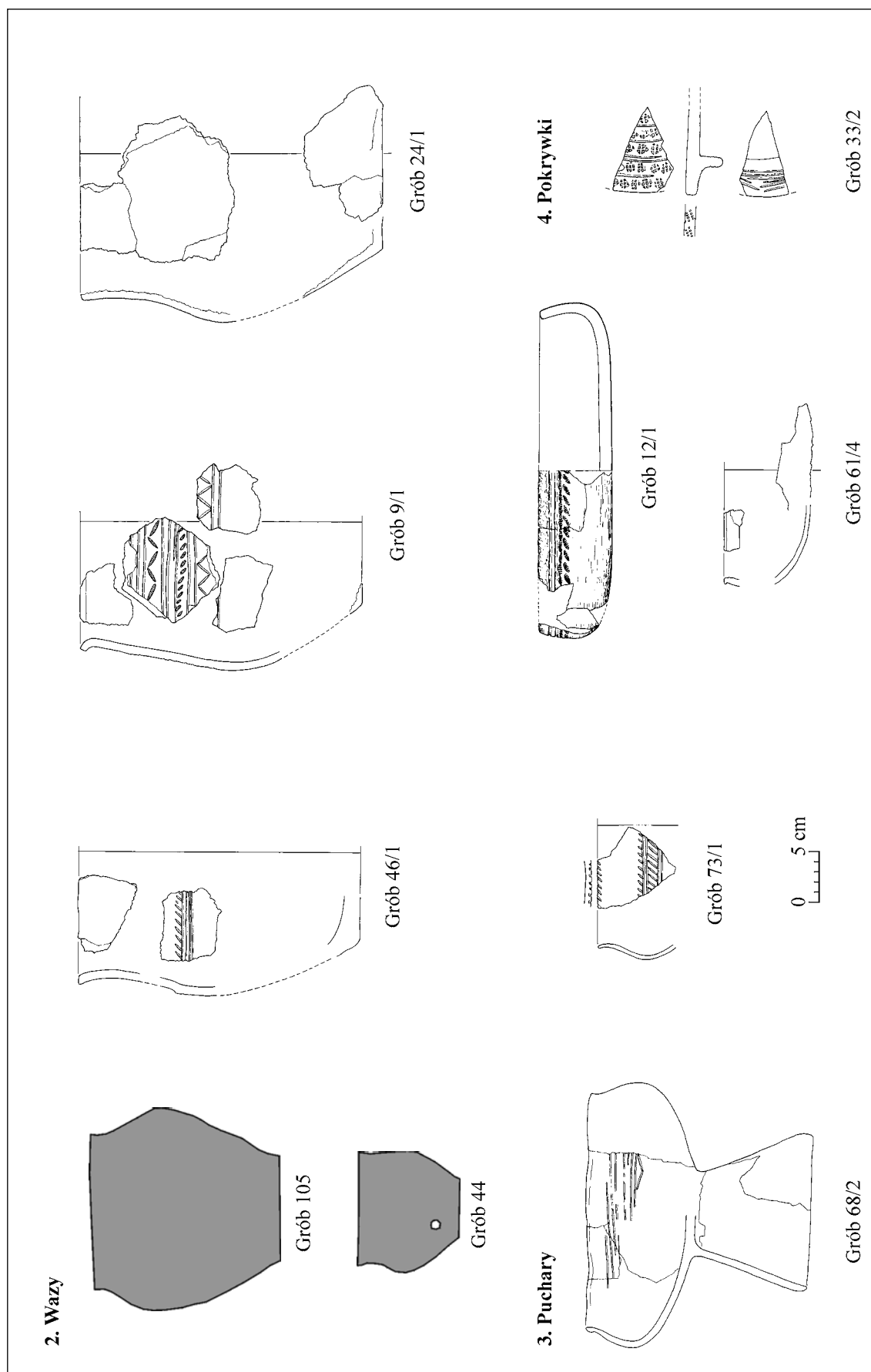

Tabela 9b. Tumiany, cmentarzysko. Naczynia służące do klasyfikacji typologicznej. Uwaga: rysunki naczyń za badań niemieckich (zaciemnione) różnią się skalą od innych rysunków.

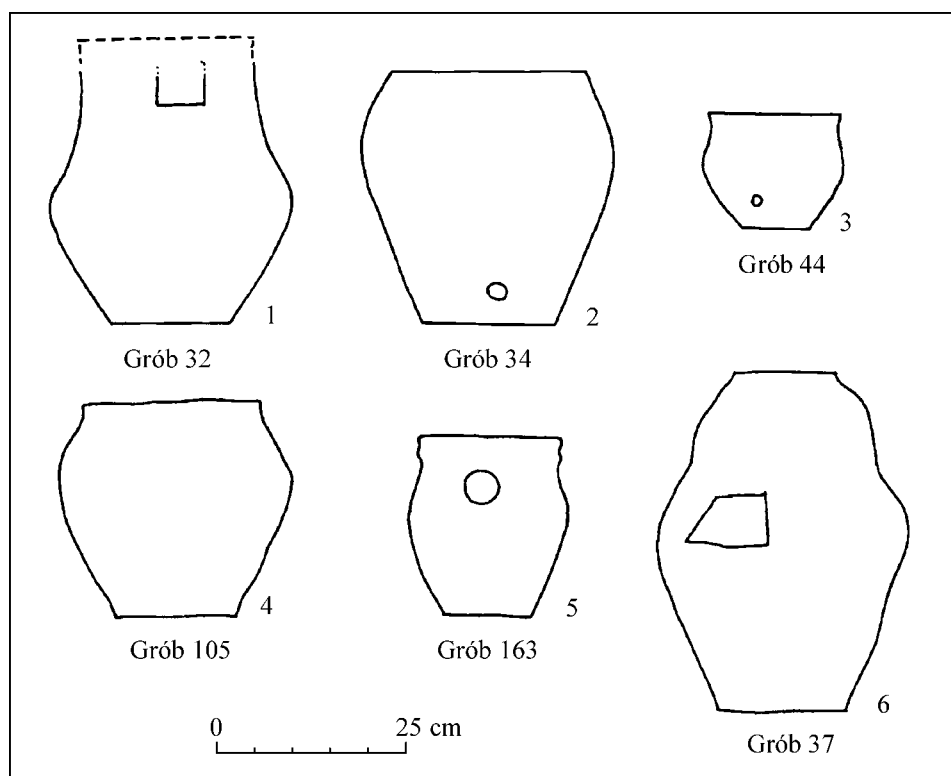

Tabela 9c. Tumiany, cmentarzysko. Naczynia z badań niemieckich (ryc. 1-4, 6 - wg. J. Haydeck 1894; ryc. 5 - wg. K. Voigtmann 1941).

W materiale ceramicznym z cmentarzyska w Tumianach stwierdzono powszechną obecność i współwystępowanie wątków pojedynczych i wielokrotnionych w postaci bruzd dookólnych, pasów odcisków grzebienia, sznura i rylca w układach poziomych, pionowych, ukośnych w jedną stronę lub przemiennie. W najmniejszym stopniu rozpoznano wątki powstałe w wyniku odcisków palców i paznokci oraz poprzez zaszczypywanie.

Uwzględniona tutaj seria ceramiki z Tumian, pochodząca z zespołów grobowych, których chronologię stosunkowo dokładnie można określić zabytkami metalowymi pozwala na obecnym etapie badań na sugestie w zakresie chronologii zarówno wątków ornamentacyjnych jak i technik stosowanych w zdobnictwie. Z uwagi na liczebność wykorzystanej podstawy źródłowej uzyskane wyniki należy traktować jedynie jako pewne propozycje (o stosunkowo dużym stopniu prawdopodobieństwa), które będą wymagały weryfikacji po uwzględnieniu innych zespołów grupy olsztyńskiej.

Zaproponowany schemat podziału klasyfikacyjnego poprzez uwzględnione kryteria porządkujące, jak i sam sposób prezentacji graficznej, pozwolił ujawnić brak w materiale archeologicznym z cmentarzyska pewnych form naczyń. Brak ten może wynikać z dwóch przyczyn: lokalnej specyfiki stylistycznej, bądź też z silnego rozdrobnienia fragmentów naczyń. Weryfikacja proponowanego podziału, jak i samej specyfikacji form może nastąpić dopiero po przeprowadzeniu analogicznej analizy materiałów pochodzących z pobliskiej osady jak i w trakcie przyszłych badań.

Literatura

- Baranowski 1996 - T. Baranowski: Pochówki koni z Tumian, w woj. olsztyńskim. Arch. Polski 41/1-2, 1996, 65-130.
 Baranowski 1998 - T. Baranowski: Ceramika „grupy olsztyńskiej” z osady i cmentarzyska w Tumianach (uwagi wstępne).
 Baranowski/Moszczyński 2004 - T. Baranowski/W. A. Moszczyński: Ornamentyka naczyń z zespołów grobowych datowanych zabytkami metalowymi. In: M. Karczewska/M. Karczewski (red.): Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje. Białystok 2004, 167-190.
 Bitner-Wróblewska 1994 - A. Bitner-Wróblewska: Z badań nad ceramiką zachodniobałtyjską w okresie wędrówek ludów. Problem tzw. kultury sudowskiej, Barbaricum. In: J. Okulicz-Kozaryn/W. Nowakowski (red.): Barbaricum. Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i Wisły. T. 3. Warszawa 1994, 219-241.

- Dąbrowski 1975a* - K. Dąbrowski: Archaeological Investigations at Tumiany near Olsztyn. Arch. Polona 16, 1975, 179-197.
- Dąbrowski 1975b* - K. Dąbrowski: Archäologische Untersuchungen in Tumiany, Kr. Olsztyn. Zeitschr. Arch. 9, 265-280.
- Heydeck 1895* - J. Heydeck: Das Gräberfeld von Daumen und ein Rückblick auf den Anfang einer deutsch-nationalen Kunst. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 19, 41-80.
- Fromm 1932* - L. Fromm: Die Goten im Kreise Allenstein. Unsere Heimat, t. 14, nr 24, 281 n.
- Kowalski 2000* - J. Kowalski: Chronologia grupy elbląskiej i olsztyńskiej kręgu zachodniobałtyjskiego (V-VII w.). Zarys problematyki, 203-266. In: J. Okulicz-Kozaryn/W. Nowakowski (red.): Barbaricum. Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i Wisły. T. 6. Warszawa 2000.
- Kulakov 1994* - V. I. Kulakov: Prussy (V-XIII vv.). Moskva 1994.
- Nowakowski 1989* - W. Nowakowski: Studia nad ceramiką zachodniobałtyjską. Problem tzw. pucharów na pustych nóżkach. Barbaricum 1, Warszawa 1989, 101-147.
- Nowakowski 1995* - W. Nowakowski: Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego. In: J. Okulicz-Kozaryn/W. Nowakowski (red.): Barbaricum. Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i Wisły. T. 4. Warszawa 1995.
- Okulicz 1988* - J. Okulicz: Problem ceramiki typu praskiego w grupie olsztyńskiej kultury zachodniobałtyjskiej (VI-VII w. n.e.). Pomorania Ant. 13, 103-133.
- Okulicz 1989* - J. Okulicz: Próba identyfikacji archeologicznej ludów bałtyjskich w połowie pierwszego tysiąclecia naszej ery. In: J. Okulicz-Kozaryn/W. Nowakowski (red.): Barbaricum. Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i Wisły. T. 1. Warszawa 1989, 64-100.
- Rek 1998* - A. Rek: Uwagi o morfologii ceramiki sudowskiej na przykładzie materiałów z obiektów 39, 48 oraz wybranego materiału ze skupiska 70, ze stanowiska 1A w Osinkach, woj. Suwalskie. In: M. Karczewski (red.): Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytniej. Białystok, 14-16 maja 1997. Białystok 1998, 195-212.
- Voigtmann 1941* - K. Voigtmann: Die westmasurische „Loch- und Fensterurnen“. In: Altpreußen. Vierteljahresschrift für Vorgeschichte und Volkskunde. 6/3. Königsberg 1941, 36-46.

Dr Tadeusz Baranowski
 Mgr Waldemar Andrzej Moszczyński
 Instytut Archeologii i Etnologii PAN
 al. Solidarności 105
 PL-00 140 Warszawa

DIE GRABKERAMIK DER OLSZTYŃER GRUPPE VOM GRÄBERFELD IN TUMIANY, GEMEINDE BARCZEWO

Zusammenfassung

Die Ornamentik der vom Gräberfeld in Tumiany stammenden Gefäße ist sehr reich und verschiedenartig. Diese Verschiedenartigkeit ist nicht nur in der Morphologie der Ornamentbestandteile zu sehen, sondern auch in der Verzierungsart der Gefäße.

Im Großteil der Fälle waren Teile der Gefäße unter dem Rand, die Halsteile und die oberen Bauchpartien verziert. Vorgekommen ist auch die gemeinsame Anwendung verschiedener Verzierungsstechniken auf den einzelnen Gefäßen. Eindeutig dominierte die Verzierung mit einem Stichel.

Ein anderes Merkmal, das die Ornamentik charakterisierte, war die Reihenfolge der Applizierung der Elemente. Sie begann vom Rand und setzte in der Richtung nach unten fort. Wenn es notwendig war, wechselte man das verwendete Werkzeug gegen ein anderes aus. Seltener wurden leere Stellen ausgelassen, die später mit ergänzenden Merkmalen ausgefüllt wurden. In einem Falle war eine Änderung des Motivs im Streifen zwischen den umlaufenden horizontalen Rillen während der Anbringung des Ornamentes erkennbar (Gefäß aus Grab 9). Die angeführten Änderungen und Ergänzungen im Motiv der Ornamentik zeugen einerseits von einem bewussten Verzierungsprozess, andererseits wieder vom großen Gewicht, das man auf das letzte - ästhetische Aussehen des Gefäßes legte. Ausschließen kann man dabei ebenfalls auch nicht die symbolische Bedeutung der Verzierung.

Im Keramikmaterial vom Gräberfeld in Tumiany ist das allgemeine Vorhandensein und gemeinsame Vorkommen von einzelnen Ornamentbestandteilen in Form von umlaufenden Rillen, Bändern von Kammabdrücken, einer Schnur und eines Stichels in horizontaler, vertikaler und schräger Richtung entweder auf eine Seite oder abwechselnd bestätigt. Am seltensten wurden Ornamente erkannt, die durch Finger und Fingernageleindrücke oder Einwicklungen entstanden sind. Die aus Gräbern stammende Chronologie der Keramikserie aus Tumiany kann relativ genau durch Metallfunde nachgewiesen werden. Der gegenwärtige Forschungsstand ermöglicht zugleich in der Chronologie auch die Art der Verzierung und Technik auszunützen, die bei der Verzierung verwendet wurde. Bei der Betrachtung der Anzahl der ausgenützten Quellenbasis kann man mit den gewonnenen Ergebnissen nur wie mit sicheren Proportionen umgehen (mit einer relativ großen Stufe von Wahrscheinlichkeit, die eine Verifikation mit Hilfe anderer Kollektionen der Olsztyn-Gruppe einfordert).

Das vorgeschlagene Schema der Klassifikationsgliederung mit Hilfe der angeführten Gliederungskriterien, wie auch die Art der graphischen Präsentation selbst, ermöglichte im archäologischen Material aus dem Gräberfeld ein Erkennen des Defizits gewisser Gefäßformen. Dieser Mangel konnte aus zwei Ursachen entstehen: aus lokalen statistischen Spezifika, doch ebenfalls aus der starken Fragmentierung der Gefäße. Die Verifikation der vorgeschlagenen Gliederung, wie auch der Spezifikation der Formen selbst, kann erst nach der Durchführung einer analogen Analyse des Materials aus der nahen Ansiedlung, wie auch in den Verlauf künftiger Grabungen eintreten.

ZNALEZISKA CERAMIKI W GROBACH NA WCZESNOŚREDNIOWIECZNYCH CMENTARZYSKACH SZKIELETOWYCH NA ZIEMIACH POLSKICH

Maciej Trzeciecki

Polska, wczesne średniowiecze, groby szkieletowe, ceramika.

Poland, Early Middle Ages, skeleton burials, pottery.

Uwagi wstępne

Choć dyskusja na temat datowania najstarszych wczesnośredniowiecznych cmentarzysk szkieletowych na ziemiach polskich daleka jest od zakończenia, to niewątpliwy pozostaje związek upowszechnienia się zwyczaju inhumacji z przeobrażeniami towarzyszącymi kształtowaniu się średniowiecznych struktur władzy, a zwłaszcza z prowadzeniem chrześcijaństwa jako religii państwowej¹. Jedną z cech charakterystycznych datowanych na X/XI-XIII w. cmentarzysk szkieletowych jest obecność w grobach wyposażenia - części stroju, atrybutów władzy i pozycji społecznej oraz różnego rodzaju pojemników, w tym naczyń glinianych. Znajdowane w grobach przedmioty z reguły interpretowane są jako materialny wyraz praktyk pogańskich trwających nadal w powierzchownie schrystianizowanym społeczeństwie, a czytelne w obrządku pogrzebowym współistnienie obyczajowości tradycyjnej - pogańskiej i chrześcijańskiej dowodzić ma synkretycznego charakteru wzorów kultury obowiązujących w strukturze społecznej Polski wczesnopiastowskiej (*Dulinicz/Łoźny 1988, 126-129*).

Nawet pobieżna lektura opracowań dotyczących wczesnośredniowiecznych cmentarzysk szkieletowych dowodzi, że groby z naczyniami glinianymi spotykamy na większości cmentarzysk z ziem wchodzących w XI-XIII w. w skład monarchii piastowskiej. Pamiętać jednak należy, że ich występowanie ogranicza się do jednej z dwóch wyróżnionych przez H. Zoll-Adamikową grup nekropoli - tzw. cmentarzysk nieprzykościelnych. Charakteryzować się one mają położeniem poza ośrodkami grodowo - miejskimi, rzędownym układem pochówków, zróżnicowaniem orientacji zmarłych w zależności od płci i przekraczającym 50% udziałem grobów z wyposażeniem. Cmentarzyska nieprzykościelne, obsługujące niewielkie wspólnoty lokalne o charakterze rodowym, zanikać mają wraz z rozwojem sieci parafialnej w ciągu XIII w. (*Miśkiewicz 1969, 261-263; Zoll-Adamikowa 1971, 123n*).

Naczynia gliniane z polskich cmentarzysk nie doczekały się dotąd odrębnego opracowania. Osobne rozdziały poświęcone ceramice zawierają monografie cmentarzysk mazowieckich, małopolskich i śląskich (*Rauhut 1971; Wachowski 1970; Zoll-Adamikowa 1971*). Z reguły jednak naczynia publikowane są w opracowaniach poszczególnych stanowisk. Analiza ogranicza się tu do podania lokalizacji w obrębie grobu, opisu cech metrycznych oraz dostępnych obserwacji makroskopowej cech technologicznych, określenia datowania naczynia i włączenia go do jednej z istniejących typologii. Część autorów podkreśla cechy specyficzne naczyń znajdujących w grobach, zwracając uwagę na ich niewielkie rozmiary, niestaranność wykonania a często archaiczną formę, przy czym archaizm ów traktowany jest jako materialna manifestacja tradycjonalizmu będącego nieodłącznym elementem obrzędów pogrzebowych. W tym też kontekście w niektórych pracach pojawia się sformułowanie „ceramika grobowa”, sugerujące, że omawiane naczynia wykonywane były wyłącznie w celach sepulkralnych. Interpretowane są one na ogół jako pojemniki na żywność przeznaczoną dla zmarłego w życiu pozagrobowym, niekiedy obecność naczyń uznaje się także za ślady uczt pogrzebowych bądź rytualnego karmienia zmarłych. Wyjaśnienia te zgodnie są z hipotezą o charakterystycznej jakoby dla wczesnego średniowiecza wierze w fizyczne bytowanie zmarłych w grobach, a zwyczaj deponowania naczyń traktowany jest jako element przeżywania się lokalnych tradycji funeralnych, wywodzących się jeszcze z religii pogańskiej, stopniowo wypieranych przez chrześcijaństwo (por.: *Gąssowski 1952, 161-162; Leciejewicz/Łosiński 1960, 160; Marciniak 1960, 167; Kaszewscy 1971, 394-395; Zoll-Adamikowa 1971, 110-112; Morawski/Zaitz 1977, 137-138*).

¹ Na temat związku szkieletowego obrządku pogrzebowego z chrystianizacją patrz: *Kurnatowska 1997; Zoll-Adamikowa 1971, 159-161; 1997, 2000* - tam dalsza literatura.

Niniejszy tekst poświęcony jest możliwościom funkcjonalnej interpretacji zwyczaju składania do grobu naczyń glinianych². W zamierzeniu autora jest to raczej kwestionariusz pytań i próba wskazania kierunków analizy oraz możliwości interpretacji. Podstawową rozważaną tu kwestią jest pytanie, „dlaczego?” - jaką funkcję pełniły naczynia wstawiane do grobu i jakie informacje o procesie społeczno-kulturowym, którego część zwyczaj ten stanowił, można uzyskać z analizy samych naczyń i kontekstu ich występowania.

W sformułowaniu odpowiedzi pomóc winny następujące pytania pomocnicze:

- „**kiedy?**” - analiza zjawiska deponowania naczyń w perspektywie czasu, a zwłaszcza rozstrzygnięcie kwestii, czy był to zwyczaj sięgający korzeniami tradycji pogańskich;
- „**gdzie i komu?**” - w jakich regionach kraju, w jakich cmentarzyskach, w jakich grobach, w jakich miejscach w obrębie grobu odnotowano występowanie naczyń glinianych, jaka jest relacja naczyń do płci, wieku oraz innych kategorii wyposażenia zmarłego;
- „**co?**” - jakie cechy technologiczne i stylistyczne wyrobów (w porównaniu ze standardami naczyń codziennego użytku), świadczyć mogą o ich specjalnej, ceremonialnej funkcji, czy istnieją przesłanki umożliwiające stwierdzenie, co znajdowało się pierwotnie w naczyniach.

Danych umożliwiających sformułowanie odpowiedzi należy poszukiwać na dwóch płaszczyznach, z których pierwszą nazwać możemy „archeologiczną” (w znaczeniu analizy kontekstu), drugą zaś - „ceramologiczną” (w naceniu analizy samego artefaktu). Wyniki analiz winny z kolei stworzyć podstawę do nakreślenia kierunku bądź kierunków funkcjonalnej interpretacji omawianego zjawiska jako jednego z elementów rytuału pogrzebowego pojmowanego jako obrzęd przejścia, z uwzględnieniem jego roli nie tylko religijnej, ale i społecznej.

Obecny stan badań i publikacji uniemożliwia uwzględnienie materiałów z wszystkich rozpoznanych cmentarzysk. Na potrzeby niniejszego tekstu dokonano więc wyboru ośmiu reprezentatywnych stanowisk z poszczególnych prowincji monarchii piastowskiej (ryc. 1)³. Przy wyborze stanowisk kierowano się przede wszystkim stanem prze-

Tabela 1. Zestawienie ilościowo - procentowe grobów z naczyniami z omawianych cmentarzysk.

stanowisko	chronologia	liczba grobów	grobów z wyposażeniem		grobów z naczyniami glinianymi		grobów z wiadrkami klepkowymi	
			liczba	%	liczba	%	liczba	%
Końskie	połowa XI - połowa XII w.	173	126	72,83	27	15,61	16	8,67
Strzemieszyce Wielkie	połowa XI - połowa XII w.	82	44	53,66	16	19,51	3	3,66
Kraków - Zakrzówek	połowa XI - połowa XIII w.	100	58	58	5	5	7	7
Stary Zamek	XI - połowa XII w.	122	64	52,46	7	5,74	6	4,92
Niemcza	XI - XII w.	86	25	29,07	6	6,98	0	0
Sowinki	X/XI - schyłek XI w.	158	82	51,9	2	1,27	11	6,96
Łączyno Stare	połowa XI - połowa XII w.	68	46	67,65	4	5,88	1	1,47
Brześć Kujawski	XI - XII w.	180	81	45	3	1,67	6	3,33

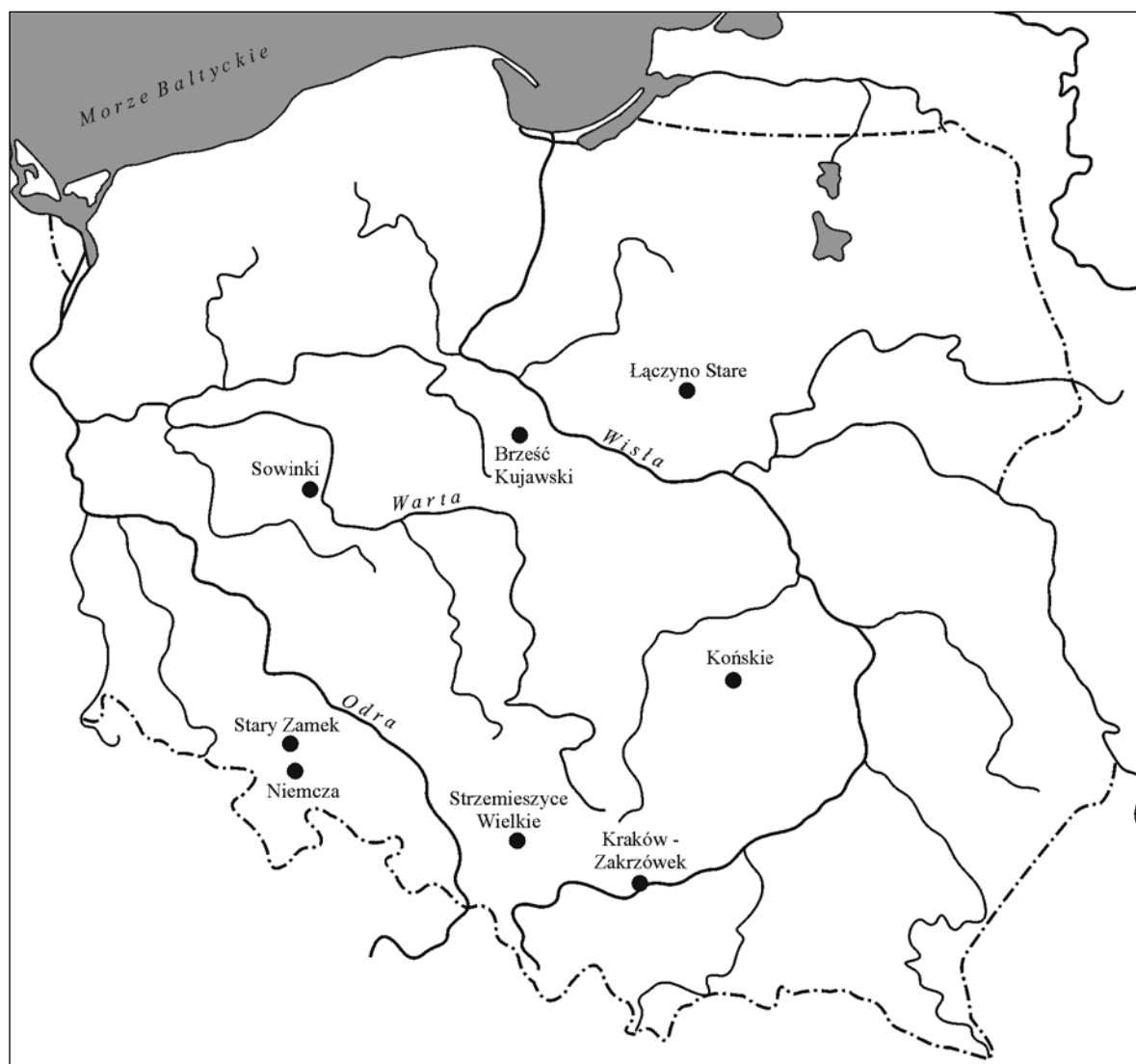
² Pominięto tu kwestię występowania w zasypiskach jam grobowych pojedynczych fragmentów ceramiki. Stosowane metody badań i stan publikacji materiałów z większości polskich cmentarzysk szkieletowych uniemożliwia rozstrzygnięcie, czy w danym przypadku możemy mówić o intencjonalnym zdeponowaniu fragmentów naczyń podczas ceremonii pogrzebowych, czy też znalazło się ono w obrębie jamy grobowej wraz z ziemią użytą do jej zasypiania bądź w wyniku procesów poststratyfikacyjnych (szerzej na ten temat patrz: *Buko 2002*, 247-249).

³ Mazowsze i Kujawy - Łączyno Stare (*Rauhut, Długopolska 1972*), Brześć Kujawski (*Kaszewscy 1971*), Małopolska - Końskie (*Gąssowski 1952*), Kraków-Zakrzówek (*Morawski/Zaitz 1977*), Strzemieszyce Wielkie (*Marciniak 1960*), Śląsk - Stary Zamek (*Wachowski, Domański 1992*), Niemcza (*Kaźmierczyk/Wachowski 1976*), Wielkopolska - Sowinki (*Krzyszowski 1991; 1995*). Ze względu na zmienną przynależność polityczną i lokalną specyfikę kulturową Pomorza w okresie wczesnopiastowskim pominięto stanowiska z tego terenu.

badania - zaklasyfikowano tu cmentarzyska rozpoznane w całości, z pochówkami zróżnicowanymi pod względem orientacji i wyposażenia, a co najważniejsze w pełni i dobrze opublikowane. Podstawą analizy jest zbiór 71 naczyń glinianych pochodzących z 70 grobów. Na przykładzie wymienionych poniżej stanowisk dokonano analizy kontekstów, w jakich naczynia występują oraz cech technologicznych i stylistycznych wyrobów. Dla porównania uwzględniono także dane dotyczące drugiej równie licznej kategorii naczyń - wiader klepkowych.

Analiza kontekstu - „kiedy, gdzie i komu?”

Niewątpliwie podstawowe znaczenie ma pytanie: „kiedy?”. Trudno jednak na nie odpowiedzieć, bowiem, jak wspomniano już powyżej, problem pojawienia się inhumacji na ziemiach polskich daleki jest od jednoznacznego rozstrzygnięcia. Od dawna w literaturze podnoszone są głosy krytyczne, zwracające uwagę na mechaniczne utożsamianie zwyczaju inhumacji z wprowadzeniem chrześcijaństwa i, co za tym idzie, bezrefleksyjne określanie daty *post quem* dla danych stanowisk na rok 966 (Gąssowski 1988). Biorąc jednak pod uwagę obecny stan badań nad przemianami obrządku pogrzebowego we wczesnym średniowieczu, zarówno na ziemiach polskich, jak i na obszarach sąsiednich można uznać, że pojawienie się szkieletowych cmentarzysk rzędowych wraz z wszystkimi ich cechami charakterystycznymi wydaje się być zjawiskiem wyraźnie powiązanym tak z przyjęciem chrześcijaństwa, jak i z formowaniem się zrębów administracji państwowej stopniowo przekształcającej dawny, rodowy system społeczny (Dąbrowska 1997; Leciejewicz 1997; Zoll-Adamikowa 1997; 2000). Większość omawianych tu cmentarzysk funkcjonowała w okresie nie przekraczających 100-200 lat, zamykającym się z reguły w granicach: połowa XI-połowa XII w.

Ryc. 1. Lokalizacja omawianych cmentarzysk.

Jeśli jednak założymy, że rzędowe cmentarzyska szkieletowe są zjawiskiem nowym, to nie jest wykluczone, że obecność naczyń w grobach stanowi refleks dawnych, pogańskich zwyczajów pogrzebowych. Kluczowe znaczenie ma tu porównanie wzorów wyposażania zmarłych z cmentarzysk szkieletowych doby wczesnopiastowskiej z pochówkami ciałopalnymi okresu plemiennego. Zestawienie cech ciałopalnego obrządku pogrzebowego dokonane przez H. Zoll-Adamikową dowodzi wyraźnie, że nie może być tu mowy o prostej kontynuacji. Naczynia gliniane na cmentarzyskach ciałopalnych pojawiają się przede wszystkim w roli popielnic; tzw. przystawki występują sporadycznie. W przypadku pochówków nakurhanowych nie wiemy ponadto, czy zalegające w płaszczu kurhanu fragmenty naczyń to pojemniki na spalone szczątki ludzkie pierwotnie ustawione na szczycie kurhanu, naczynia pełniące funkcję darów, być może rytualnie rozbijane, czy wreszcie materialne ślady ceremonialnych uczt cyklicznie odbywanych na grobach. Równie rzadko jak naczynia w pochówkach ciałopalnych z ziem polskich pojawiają się inne elementy wyposażenia, a trudno jest założyć, że przedmioty te ulegały całkowitej dematerializacji w ogniu stosu (Zoll-Adamikowa 1979, 141-158). Wydaje się więc, że zwyczaj zestandaryzowanego, ostentacyjnego niekiedy wyposażania zmarłych, pojawił się wraz z powszechnym wprowadzeniem inhumacji.

Trudno jest ściśle określić moment pojawienia się i zaniku zwyczaju wyposażania grobów w naczynia w obrębie poszczególnych cmentarzysk. Wynika to przede wszystkim z charakteru samych stanowisk - w przypadku cmentarzysk o rzędom układzie pochówków, funkcjonujących z reguły przez okres nie dłuższy niż 100-150 lat, brak jest danych stratygraficznych dotyczących relacji czasowych pomiędzy poszczególnymi grobami, w wyposażeniu zmarłych niewiele jest też przedmiotów będących dobrymi wyznacznikami chronologicznymi. Jest to kwestia szczególnie widoczna w przypadku cmentarzysk małych, liczących kilkanaście - kilkadziesiąt grobów. W omawianej grupie cmentarzysk próbę chronologicznego rozwarstwienia pochówków podjąć można jedynie dla Krakowa - Zakrzówka. Analiza chronologii cmentarzyska wskazuje, że wszystkie groby wyposażone w naczynia (zarówno ceramiczne, jak i drewniane) zaliczyć można do I fazy użytkowania obiektu, datowanej na okres od połowy XI do połowy XII w. Pamiętać przy tym należy, że cechą charakterystyczną grobów zaliczonych do tej fazy jest większa ilość i większe zróżnicowanie wyposażenia w porównaniu z pochówkami fazy młodszej (por.: Morawski/Zaitz 1977, 142; Rysiewska 1999, 62-64, Tabela 1). Trudno jednak na tej podstawie wysnuć wniosek, że większa ilość naczyń na cmentarzyskach jest typowa dla obiektów relatywnie starszych - na założonym u schyłku X w. cmentarzysku w Sowinkach groby z naczyniami (glinianymi i drewnianymi) stanowią jedynie około 8% wszystkich pochówków. Najwyższy udział grobów z naczyniami odnotowano na wybranych cmentarzyskach śląskich i małopolskich datowanych na okres od połowy XI do połowy XII w. (por. Tabela 1). Można więc przyjąć, że zwyczaj wyposażania grobów w naczynia jest typowy raczej dla obiektów funkcjonujących od połowy XI i w XII w., a jego zanik zbiega się z ogólnym procesem ograniczania ilości wyposażenia w grobach.

Kolejne pytanie dotyczyło częstotliwości występowania grobów z naczyniami. Dokonane zestawienie pozwala stwierdzić, że udział tych pierwszych zamyka się w stosunkowo szerokim przedziale od 1 do 20%. Niewątpliwie najliczniej naczynia gliniane wystąpiły na cmentarzyskach w Końskich i Strzemieszycach Wielkich. Średni udział grobów z naczyniami określić można dla analizowanych stanowisk na 4-7 % (Tabela 1).

Interesujące wyniki daje porównanie frekwencji grobów z naczyniami glinianymi w porównaniu z łącznym zestawieniem grobów wyposażonych w pojemniki z różnych surowców - gliny, drewna i metalu. Udział grobów wyposażonych w naczynia, niezależnie od surowca, na omawianych cmentarzyskach wynosi około 5-25 %, wartość średnia zamyka się w przedziale 8-12 %. Zbliżony wynik osiągamy analizując udział grobów z naczyniami drewnianymi i metalowymi na cmentarzyskach, na których nie wystąpiły naczynia gliniane⁴. Można więc stwierdzić, że ceramika nie jest powszechnym elementem wyposażenia, ponadto fakt deponowania naczyń w grobach wydaje się być częścią zwyczaju nakazującego niektórym jedynie zmarłym wyposażać w pojemniki, co godne podkreślenia, zróżnicowane pod względem surowca, z którego zostały wykonane.

Dla rozważań nad kwestią, komu wkładano do grobu naczynia niezbędna jest analiza topografii ich występowania, zarówno w obrębie poszczególnych grobów, jak i całych cmentarzysk oraz określenie ich relacji do płci i wieku zmarłego, a także innych kategorii wyposażenia.

Analiza danych dotyczących lokalizacji naczyń w obrębie jam grobowych z wybranych cmentarzysk wskazuje na wyraźną przewagę zwyczaju umieszczania naczyń u stóp zmarłego (ryc. 2). Zaobserwowaną prawidłowość potwierdzają także dane dotyczące topografii wyposażenia grobów na innych cmentarzyskach małopolskich, śląskich i mazowieckich (Rauhut 1971, 465-469; Zoll-Adamikowa 1971, 109; Wachowski 1975, 44-45, tabela 15; Kościelecki

⁴ Przykładem może tu być cmentarzysko w Pokrzywnicy Wielkiej. Wyposażenie zarejestrowano tu w 77,8 % grobów. Naczynia - misy mosiężne i wiadra drewniane wchodziły w skład wyposażenia 16,1 % grobów (Rauhut 1971, s. 538-545).

⁵ Według H. Zoll-Adamikowej także w grobach nr 5, 50, 55, 78, 79 znajdowały się najprawdopodobniej po 2 naczynia (Zoll-Adamikowa 1971, 109). Szczegółowa analiza opracowania wskazuje jednak, że autor zaliczył do wyposażenia pochówków fragmenty naczyń znajdujące się w zasypiskach jam grobowych (por. Marciniak 1960).

Ryc. 2. Procentowy rozkład grobów z różną lokalizacją naczyń w obrębie grobu na omawianych cmentarzyskach.

2000, 70). Regułą wydaje się także być deponowanie tylko jednego naczynia w grobie (ryc. 3). W omawianej grupie cmentarzysk dwa naczynia stwierdzono jedynie w grobie nr 8 w Strzemieszycach Wielkich⁵, na cmentarzyskach małopolskich w dwa naczynia wyposażone były groby nr 1 i 6 ze Stradowa (Zoll-Adamikowa 1971, 109). W grobach na omawianych cmentarzyskach deponowano wyłącznie naczynia całe - wszelkie odnotowane uszkodzenia są wynikiem procesów podepozycyjnych, brak jest danych, które mogłyby sugerować intencjonalne rozbijanie naczyń składanych do grobów⁶. Naczynia ustawiane były pierwotnie na dnie - tylko w grobie nr 8 na cmentarzysku w Niemczy stwierdzono intencjonalne ustawienie naczynia dnem do góry.

Analiza oceny wieku zmarłych pochowanych w grobach z naczyniami wskazuje na pewną przewagę osobników dorosłych (ryc. 4: a). Nie stwierdzono wyraźnych zależności między obecnością w wyposażeniu naczyń glinianych a płcią zmarłego (ryc. 4: b). Spostrzeżenie to jest o tyle istotne, że często naczynia gliniane uważane są za „kobiece” element wyposażenia (por.: Zoll-Adamikowa 1971, 110; Morawski/Zaitz 1977, 138)⁷.

Interesujące wyniki daje analiza współwystępowania naczyń glinianych z innymi kategoriami wyposażenia (ryc. 4: c). Naczynia gliniane najczęściej stanowią jedyny element wyposażenia, równie często współwystępują z nożami i/lub ozdobami. Jedynie w 2 przypadkach naczyniom towarzyszyła broń - na cmentarzysku w Końskich w grobach nr 17a i 78 natrafiono na groty strzał (ryc. 5). Podobne prawidłowości zaobserwowano dla cmentarzysk małopolskich - naczynia gliniane stanowią tu jedyny element wyposażenia lub współwystępują z nożami i ozdobami (Zoll-Adamikowa 1971, 109-110)⁸.

O istnieniu zależności między obecnością w grobach naczyń glinianych i innych kategorii wyposażenia świadczyć może porównanie wyników analizy z danymi dotyczącymi drugiej równie licznej kategorii naczyń - wiader klepkowych (ryc. 4: a-c). Wyraźny jest tu silny związek obecności wiader z pochówkami dorosłych mężczyzn oraz z obecnością w grobach noży, broni i monet, bardzo rzadko stanowią one jedyne wyposażenie zmarłych. Prawidłowości te potwierdza także analiza struktury wyposażenia grobów przeprowadzona dla cmentarzyska w Krakowie - Zakrzówku. Naczynia gliniane występują tu w grobach określonych przez autorów opracowania jako „ubogo” i „średnio wyposażone”, z kolei wiadra klepkowe grupują się w grobach „bogato”, w tym w większości grobów z bronią (ryc. 6: a). Można więc przypuszczać, że obecność w grobie intencjonalnie złożonego tam naczynia glinianego miała silny związek z pozycją społeczną i wiekiem zmarłego, niewielki natomiast z jego płcią.

Bardzo interesujące wyniki daje porównanie rozmieszczenia grobów z naczyniami z rekonstruowanymi na podstawie danych antropologicznych powiązaniami krewniczymi i rodowymi użytkowników cmentarzyska. Dobrym przykładem jest tu cmentarzysko w Krakowie - Zakrzówku. Przeprowadzona przez T. Rysiewską analiza powiązań pochowanej tu populacji pozwoliła odtworzyć organizację przestrzeni cmentarzyska. Dzieli się ono na dwie części - wschodnią i zachodnią. W części wschodniej chowani byli przedstawiciele rodu, który założył cmentarzysko, w części zachodniej - grupa mężczyzn i kobiet inkorporowana do społeczności „zakrzowieckiej” w krótkim czasie po powstaniu cmentarza, a także inni „obcy” adoptowani do rodu (najpewniej przez małżeństwa z przedstawicielkami rodu „zakrzowieckiego”) i zakładający w jego obrębie własne lineáže (Rysiewska 1999, 97-105). Porównanie wyników analiz

⁶ Jedyne pewne przykłady intencjonalnie rozbitych naczyń glinianych znane z cmentarzyska w Młodzikowie w Wielkopolsce. W podwójnym grobie nr 31-34 natrafiono tu na rozbity garnek zalegający w jamie grobowej bezpośrednio nad szkieletami, z kolei w grobie nr 38 pod lewym udem zmarłego odnaleziono dolną część rozbitego naczynia. Co godne podkreślenia, w obu przypadkach były to naczynia duże, o rozmiarach typowych dla ceramiki ze stanowisk osadniczych (Leciejewicz/Łosiński 1960).

⁷ Należy podkreślić, że w przypadku omawianych tu grobów dysponujemy wiarygodnymi, antropologicznymi określeniami płci. Jest to kwestia istotna, bowiem nierzadko klasyfikacje dokonywane niezależnie przez antropologów i archeologów bywają rozbieżne, a w publikacjach stanowisk, przygotowywanych z reguły przez archeologów, widoczna jest tendencja do arbitralnego określania płci jedynie na podstawie wyposażenia (niekiedy wręcz wbrew ustaleniom antropologów), co musi prowadzić do błędnych wniosków (por. Skrzyńska (w druku) - tam dalsza literatura).

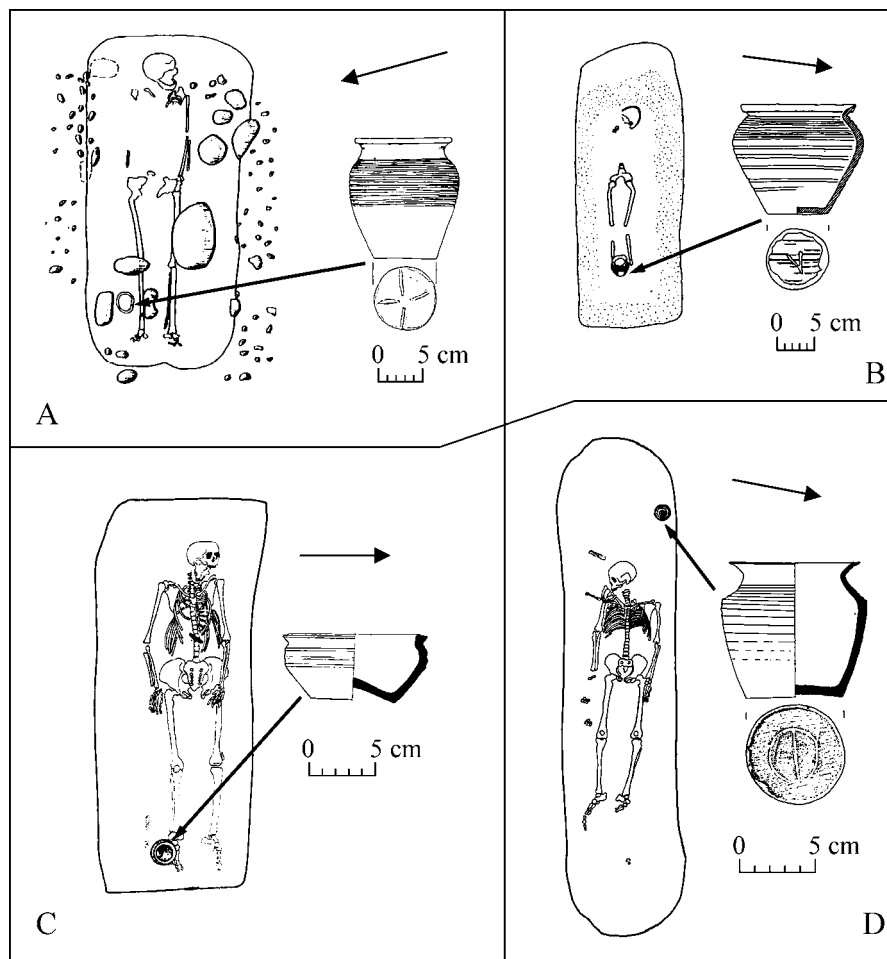
⁸ Być może pewien wyjątek stanowią tu cmentarzyska w obudowach kamiennych z terenu Mazowsza Północnego. Zdaniem P. Kościeleckiego naczynia gliniane często występują tu w grobach z bronią (Kościelecki 2000, 70, 74, Tabela 2).

antropologicznych z lokalizacją grobów z naczyniami glinianymi wskazuje, że znajdujemy je wyłącznie w pochówkach ze strefy zachodniej, wiązanych z grupą ludności inkorporowaną do rodu (ryc. 6: b). Można więc podejrzewać, że (przynajmniej w przypadku omawianego cmentarzyska) o obecności naczynia w grobie decydowało także miejsce zajmowane przez zmarłego w strukturze rodu użytkującego cmentarz⁹.

Analiza naczyń - „co?”

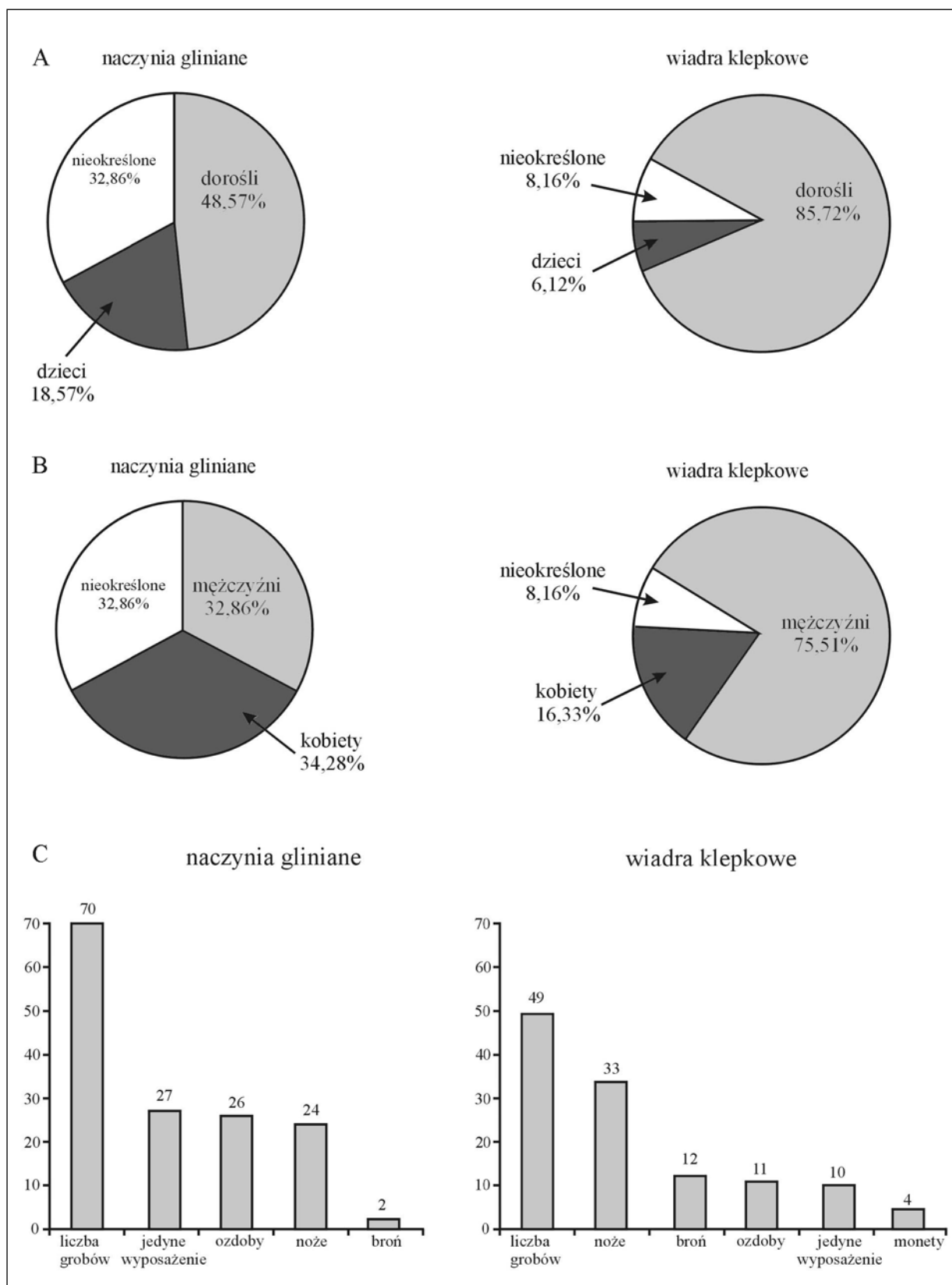
Ostatnie z postawionych tu pytań to kwestia, „co” deponowano w grobie, czyli problem technologicznych i stylistycznych podobieństw i różnic naczyń pochodzących z cmentarzysk i ceramiki z osad. Jest to kwestia niezmienne istotna, zwłaszcza w kontekście często podkreślanej specyfiki wczesnośredniowiecznej „ceramiki grobowej” i hipotezom, że funkcją pierwotną omawianych naczyń była funkcja obrzędowa, czy ściślej - sepulkralna.

W publikacjach materiałów z cmentarzysk i opracowaniach syntetycznych podkreśla się trzy cechy nadające naczyniom z grobów specyficzny charakter. Są to: niewielkie rozmiary, archaiczna technika wykonania - lepienie ręczne lub częściowe obtaczanie, a także nierzadko archaiczna forma. Szczegółowa analiza informacji o technice wykonania naczyń z omawianych cmentarzysk nie w pełni potwierdza jednak powyższy obraz. Zdecydowana większość uwzględnionych tu naczyń została określona jako wykonana przy użyciu techniki całkowitego obtaczania (ryc. 7). Można więc przypuszczać, że dostrzegana przez badaczy pewna niestaranność wykonania, czy znaczna w porównaniu z rozmiarami grubość ścianek, są efektem nie tyle rzekomego „konserwatyzmu” garncarzy wykonujących „ceramikę grobową”,

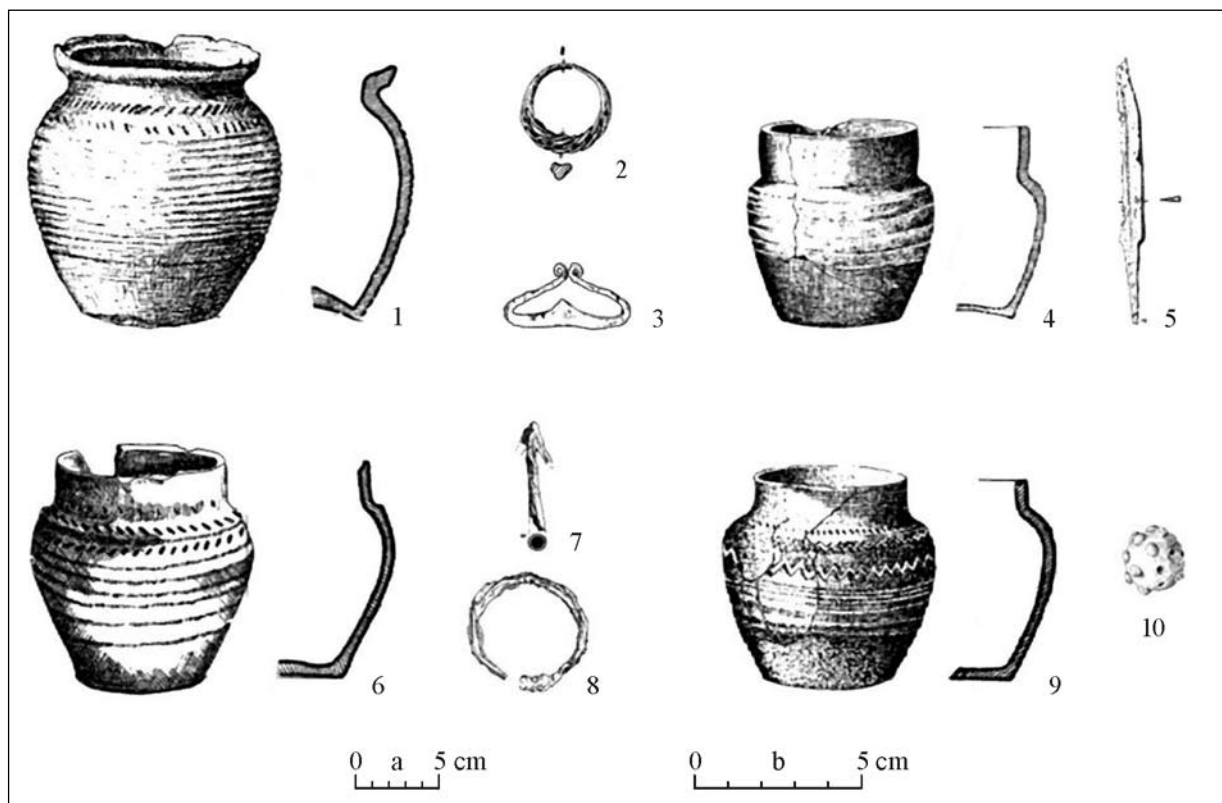

Ryc. 3. Wybrane przykłady pochówków z naczyniami glinianymi z omawianych cmentarzysk. A - Stary Zamek (wg Wachowski/Domański 1992); B - Kraków - Zakrzówek wg Morawski/Zaitz 1977); C-D - Brześć Kujawski (wg Kaszewscy 1971).

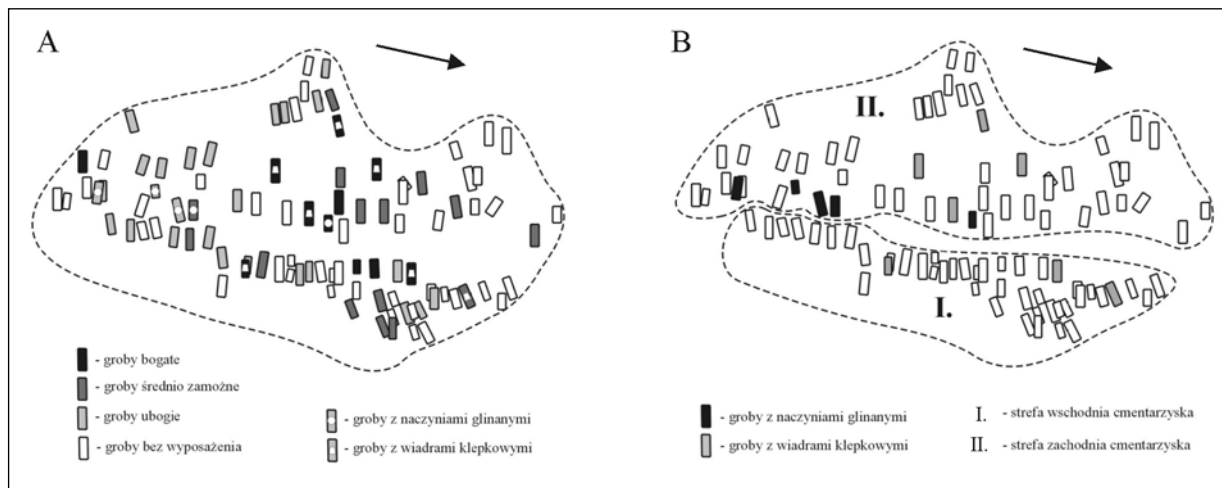
⁹ Warto też zauważyć, że podobnej prawidłowości nie zaobserwowano dla grobów z wiadrkami klepkowymi. Występują one zarówno we wschodniej, jak i zachodniej części cmentarzyska, wyłącznie w grobach wyróżniających się ilością wyposażenia, w tym grobach z bronią (por. ryc. 6: B).

Ryc. 4. Relacje między naczyniami glinianymi i wiadrami klepkowymi a wybranymi cechami kontekstu. A - procentowy rozkład grobów z naczyniami w zależności od wieku zmarłego; B - procentowy rozkład grobów z naczyniami w zależności od płci; C - ilościowe zestawienie częstotliwości współwystępowania naczyń z innymi kategoriami wyposażenia grobowego.

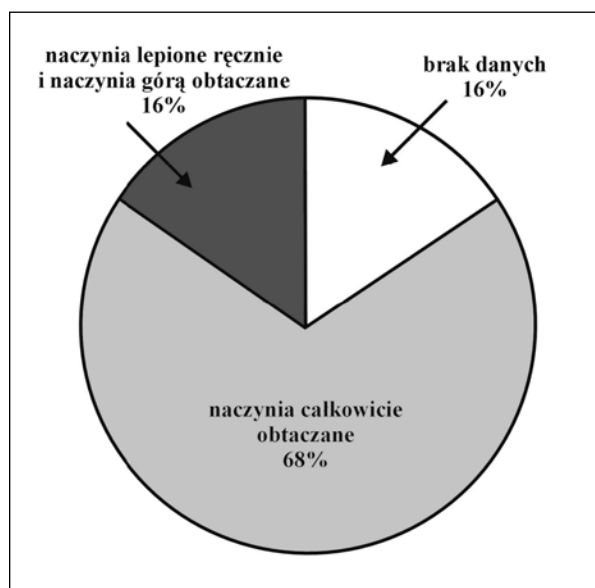
Ryc. 5. Przykłady wyposażenia grobów z naczyniami glinianymi z cmentarzyska w Końskich. 1-3 - grób nr 3; 4, 5 - grób nr 7a; 6-8 - grób nr 24; 9, 10 - grób nr 63 (wg Gąssowski 1952). Skala: a - 1, 3-10; b - 2.

Ryc. 6. Cmentarzysko w Krakowie-Zakrzówku. A - groby z naczyniami na tle struktury wyposażenia; B - groby z naczyniami na tle rekonstrukcji struktury rodowej cmentarzyska (wg Morawski/Zaitz 1977; Rysiewska 1999).

a wynikają raczej z ograniczeń warsztatowych związanych z niewielkimi rozmiarami naczyń. Tezę tą potwierdzają także obserwacje etnoarcheologiczne (por. *Buko* 1988, 97-99). Kwestia ta nie może jednak zostać rozstrzygnięta bez przeprowadzenia badań fizykochemicznych¹⁰.

Podobnie rzecz się ma z domniemaną „archaicznością” form samych naczyń - dominują wśród nich typowe dla tego okresu garnki o profilu esowatym, naczynia z cylindryczną szyjką i nieliczne naczynia o proporcjach mis. Porównanie „ceramiki grobowej” z cmentarzysk Małopolski z naczyniami z zespołu grodowo - miejskiego w Sandomierzu wskazuje, że obu kontekstach występują zbliżone pod względem formy egzemplarze (ryc. 8). Wydaje się więc, że przy wyrobie naczyń deponowanych w grobach nie kierowano się określonym „archaizującym” reżimem

Ryc. 7. Procentowy udział naczyń ręcznie lepionych, częściowo i całkowicie obtaczanych z grobów na omawianych cmentarzyskach.

technologicznym, powielano też formy wykorzystywane na co dzień do celów użytkowych.

Cechą zdecydowanie odróżniającą naczynia depowane w grobach od ceramiki z osad są ich niewielkie rozmiary. W grupie naczyń z omawianych tu cmentarzysk średnice wylewów zamykają się w przedziale 6-16 cm, a 78% egzemplarzy ma średnicę wylewu równą 9-12 cm (ryc. 9). Podobne wyniki uzyskujemy analizując rozkład wartości wysokości naczyń, zamykających się w przedziale 7-18 cm, przy czym 68% ma wysokość równą 11-15 cm. Proporcje te nie zmieniają się w zależności od regionu, chronologii stanowiska, czy charakteru wyposażenia grobu. Wyraźne jest tu więc preferowanie naczyń niewielkich, z których część można uznać za miniatury powielające formę i stylistykę zdobienia ceramiki użytkowej. Jest to najpoważniejszy z argumentów przemawiających za funkcją sepulkralną jako pierwotną dla omawianych naczyń.

Jak wspomniano powyżej ornamentyka naczyń z cmentarzysk nie odbiega od wątków zdobniczych ceramiki z osad. W analizowanej grupie 42,25% naczyń zdobionych było żłobkami dookołnymi, 38,03% - motywem dwuwątkowym składającym się ze żłobków dookołnych łączonych z rzędem odcisków stempelka, nacięciami lub

linią falistą, 4,22% złożonymi motywami wielowątkowymi, tyle samo - jednowątkowymi motywami linii falistej stempelków, 11,28% egzemplarzy nie nosiło śladów zdobienia.

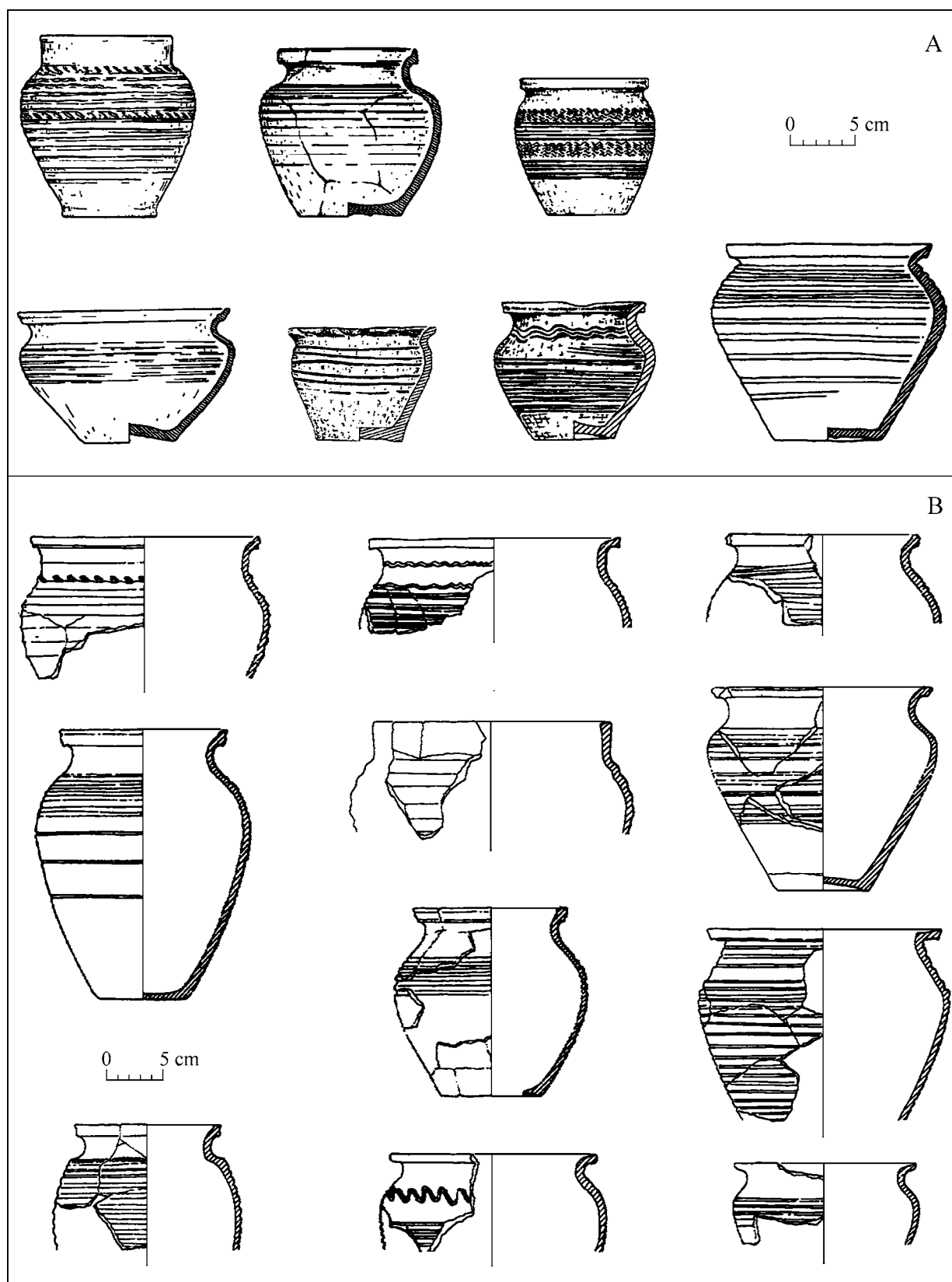
Stosunkowo rzadko na cmentarzyskach spotykamy naczynia wyjątkowo bogato zdobione. Wśród omawianych naczyń wyróżnia się grupa niewielkich, cylindrycznych form z cmentarzysk w Strzemieszycach Wielkich i Starym Zamku (ryc. 10: a, b). Szczególnie interesujące jest tu naczynie z grobu nr 20 ze Strzemieszyc, którego zewnętrzna powierzchnia pokryta była zielonkawym szkliwem. Naczynia szkliwione znajdowały się także w grobach nr 80 i 82, co czyni cmentarzysko w Strzemieszycach obiektem unikalnym na ziemiach polskich.

Spośród przykładów zdobienia ceramiki z innych cmentarzysk warto zwrócić uwagę na naczynie z Chruściny na Śląsku z rytym zoomorficznym wykonanym po naniesieniu żłobków dookołnych (ryc. 10: c) i naczynie z cmentarzyska w Białej Starej pod Płockiem bogato zdobione żłobkami, żeberkami plastycznymi i odciskami stempelka, w tym rzędem równoramiennych krzyżyków. Ten ostatni motyw powtórzony został na wewnętrznej stronie dna naczynia (ryc. 10: d).

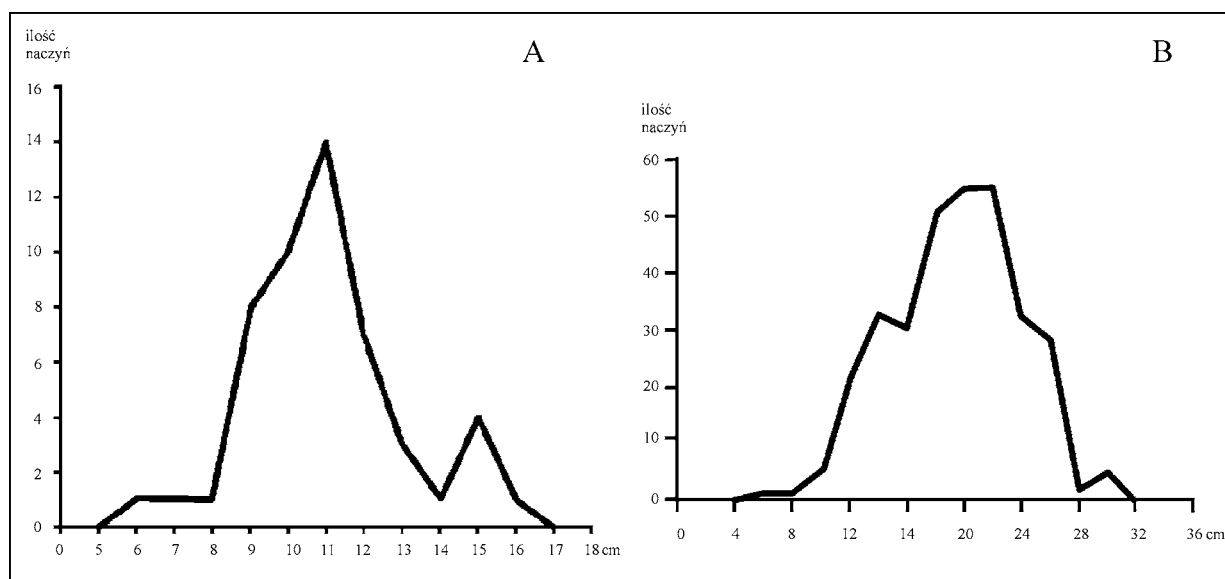
Kolejnym elementem wyróżniającym ceramikę z grobów jest większa niż na osadach liczba naczyń ze znakami na dnach - ich udział określono na 28,17% (por. *Buko 1990*, 141). Są to z reguły znaki wypukłe, powstałe w wyniku odcisnięcia się wklęsłego reliefu wykonanego bezpośrednio na tarczy koła lub na nakładce. Proporcje naczyń ze znakami na dnach na poszczególnych stanowiskach są różne - z cmentarzyska w Końskich znamy tylko dwa znaki, z kolei wszystkie naczynia pochodzące z cmentarzysk w Starym Zamku i Krakowie - Zakrzówku były znakowane. Przegląd publikowanych naczyń z polskich cmentarzysk szkieletowych wskazuje także na kolejną cechę - stosunkowo często na naczyniach z grobów pojawiają się znaki rozbudowane, o złożonej symbolice (ryc. 11). Nie można więc wykluczyć, że przy wyrobie naczyń przeznaczonych do grobów stosowano trudne do jednoznacznej interpretacji zabiegi symboliczne, manifestujące się obecnością określonych znaków na dnach.

Odpowiedź na pytanie o funkcję naczyń składanych w grobach kryć się może także w analizie ich zawartości. Choć większość badaczy przyjmuje, że w naczyniach znajdowało się pożywienie przeznaczone dla zmarłego, nie natrafiono dotąd na jego ślady w postaci np. kości zwierzęcych. Interesującym kierunkiem poszukiwań wydają się być próby określania zawartości i wzajemnych proporcji pierwiastków biofilnych - sodu i potasu w ziemi wypełniającej naczynia (*Mogielnicka-Urban 1992*; *Buko 2003*, 252-253). Badania takie przeprowadzono dotąd dla zawartości dwóch naczyń z cmentarzyska w Dziekanowicach w Wielkopolsce (*Bulska/Wrzesiński 1996*). Porównanie udziału sodu i potasu w próbkach pobranych

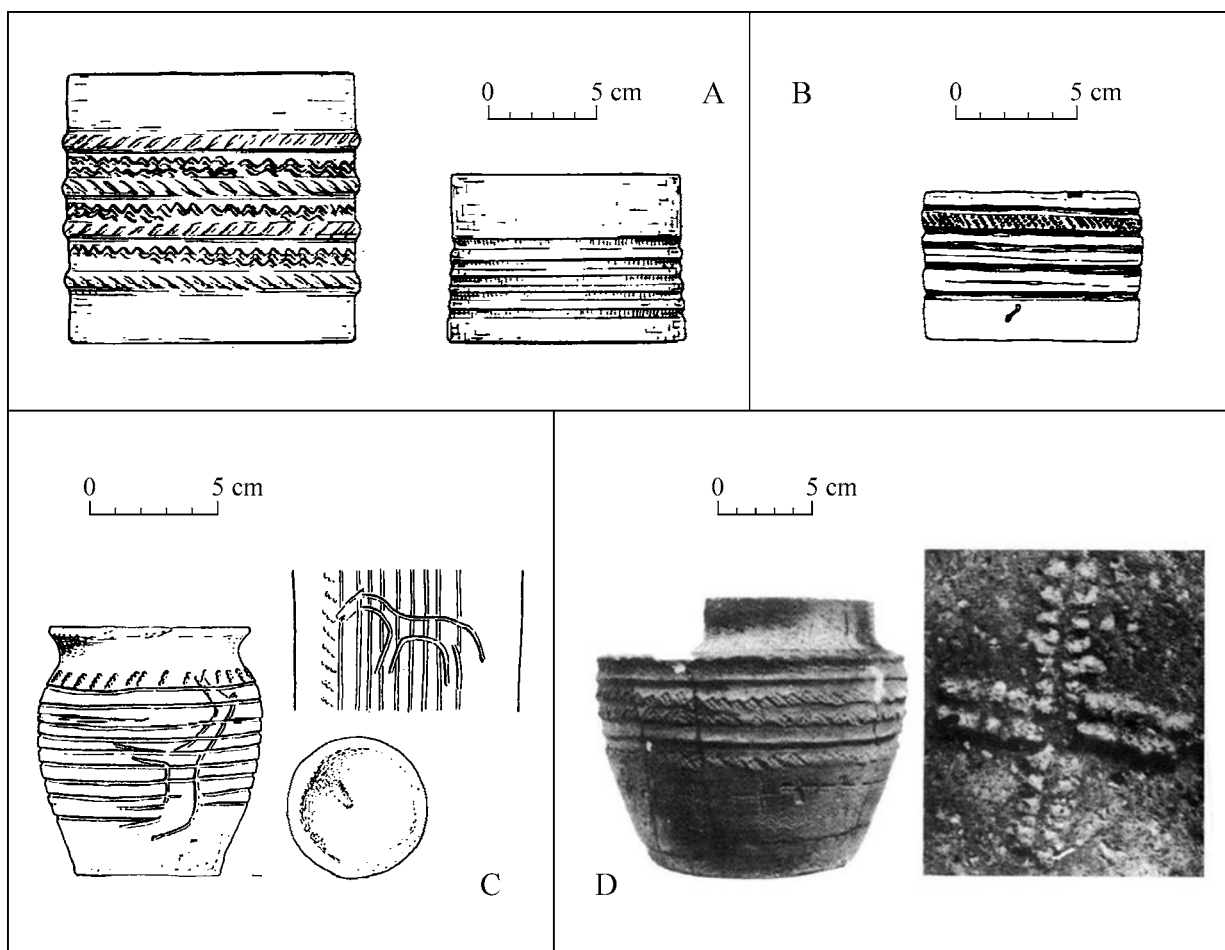
¹⁰ Przykładem, jak wiele informacji można uzyskać drogą badań specjalistycznych może być analiza technologiczna glinianych z jedenastowiecznego cmentarzyska w Barhalder na Gotlandii. W wyniku badań stwierdzono znaczną standaryzację procesu produkcji - wszystkie naczynia (nawiązujące zresztą rozmiarami i formą do „słowiańskiej” ceramiki grobowej) wykonane zostały na kole garncarskim, schudzone starannie sortowaną domieszką, wypalane w temperaturze około 7000C i pod względem technologicznym nie różniły się naczyń z osad. Naczynia pochodziły z co najmniej dwóch warsztatów, charakteryzujących się stosowaniem odmiennie znakowanych nakładek na koło (*Hulthén 1991*).

Ryc. 8. Porównanie form naczyń z wczesnośredniowiecznych stanowisk Małopolski. A - naczynia z cmentarzysk (wg Zoll-Adamikowa 1970); B - ceramika z Sandomierza (wg Buko 1981).

Ryc. 9. Porównanie średnic wylewów naczyń „grobowych” i „codziennego użytku”. A - naczynia z omawianych cmentarzysk; B - naczynia z Sandomierza (wg Buko 1981).

Ryc. 10. Wybrane naczynia z cmentarzysk. A - cylindryczne naczynia ze Strzemieszyc Wielkich (wg Zoll-Adamikowa 1970); B - cylindryczne naczynie ze Starego Zamku (wg Wachowski/Domański 1992); C - naczynie z Chruściny (wg Wachowski 1975); D - naczynie z Białej Starej (wg Buko 1990).

z naczyń z udziałem tych samych pierwiastków w wypełniku jamy grobowej wskazuje na obecność w naczyniach substancji organicznej, prawdopodobnie pochodzenia zwierzęcego, co potwierdzałoby ich postulowaną w literaturze funkcję.

Próba interpretacji - „dlaczego?”

Wyniki przedstawionej powyżej analizy pozwalają na sformułowanie kilku wniosków. Na omawianych cmentarzyskach naczynia stanowią wyposażenie niewielkiego odsetka grobów - średnio około 4-7%, ich znaczna ilość na niektórych obiektach (Końskie i Strzemieszyce Wielkie) jest prawdopodobnie podyktowana lokalną specyfiką cmentarzysk, a nie różnicami chronologicznymi czy regionalnymi. Naczynia deponowane są w całości, z reguły u stóp zmarłego, przede wszystkim w grobach osobników dorosłych - zarówno mężczyzn, jak i kobiet. Często stanowią jedyne wyposażenie pochówków, nie spotykamy ich na ogół w grobach najbogatszych i w pochówkach z bronią. Nieliczne jak dotąd analizy zawartości wskazują, że w naczyniach znajdować się mogła substancja organiczna pochodzenia zwierzęcego.

Naczynia składane do grobów pod względem techniki wykonania nie odbiegają zbytnio od współczesnej im ceramiki z osad. Ich cechami charakterystycznymi są natomiast niewielkie rozmiary, pozwalające uznać je za miniatury form używanych na co dzień, a także większy niż w materiałach z osad udział naczyń ze znakami garncarskimi. Można więc mówić o określonej stylistyce obowiązującej przy wykonywaniu tej grupy ceramiki, charakteryzującej się intencjonalną miniaturyzacją rozmiarów przy zachowaniu form i zdobienia typowych dla naczyń użytkowych. Brak jest danych potwierdzających utrzymującą się w literaturze tezę o celowym archaizowaniu zarówno formy, ornamentu, jak i techniki wykonania. Niewątpliwie jednak omawianą grupę naczyń uznać można za „ceramikę grobową” i przyjąć, że jej pierwotną (i jedyną) była funkcja sepulkralna. Odpowiedź na pytanie o znaczenie zabiegu deponowania naczynia w grobie kryje się więc w analizie całokształtu zjawisk składających się na ceremonię pogrzebu.

Rytuał pogrzebu, jak każdy obrzęd religijny, realizuje dwa zasadnicze cele. Otwiera przed jego uczestnikami możliwość kontaktu z *sacrum* oraz nadaje transcendentny wymiar obowiązującemu w grupie systemowi wartości i odnawia „ziemski” ład społeczny poprzez nawiązanie do nadrzędnego i pierwotnego porządku kosmicznego (*Eliade* 1996, 19n). Obrzędy pogrzebowe mają na celu przede wszystkim „oswojenie śmierci” - uwolnienie grupy od zmarłego, dla którego nie ma już miejsca w przestrzeni świeckiej, ułatwienie mu zaistnienia w przestrzeni sakralnej, a także przywrócenie zachwianej w momencie śmierci członka grupy równowagi społecznej i ułatwienie żyjącym przystosowania się do nowej sytuacji. Powyższe cele realizowane są poprzez zabiegi określane jako rytę przejścia. Stanowią one zespół działań realizowanych w momentach granicznych i wyrażających symbolicznie fakt zmiany dotychczasowego statusu zarówno poszczególnych jednostek, jak i całej grupy. W przypadku wszystkich rytuałów dopełnianych w istotnych dla życia jednostki momentach - narodzinach, małżeństwie, a przede wszystkim śmierci - wyróżnić można trzy etapy: separacji, stanowiącej przygotowanie do przejścia, a polegającej na zerwaniu więzi z dotychczasową grupą, przejścia oraz agregacji polegającej na zdefiniowaniu nowego miejsca w grupie. Wszystkim etapom towarzyszą określone ceremonie, których cechą wspólną jest symboliczne przekraczanie rozmaitych „progów” (*van Gennep* 1960; *Buchowski/Burszta* 1992, 47-68).

Rozpatrując rytuał pogrzebu w kontekście symboliki rytów przejścia łatwo stwierdzić, że najważniejszym „progiem” jest tu grób¹¹. Stanowi on granicę dzielącą dwa światy, której symboliczne przekroczenie wymaga odpowiednich czynności. Osoba znajdująca się na „progu” utraciła przysługujące jej dotąd prawa (przestała być członkiem świata żywych) i nie nabyła jeszcze nowych (nie została zaakceptowana przez świat zmarłych). Jest to moment szczególnie niebezpieczny - osoba nie przynależąca do żadnej ze zdefiniowanych grup narażona jest na działanie mocy nieczystych, które za jej pośrednictwem wywierają negatywny wpływ na pozostałych przy życiu członków grupy. Niebezpieczeństwu temu zapobiegać mają określone działania zabezpieczające grupę przed ewentualnym niepożądanym oddziaływaniem zmarłego oraz ułatwiające mu bezpieczne przekroczenie granicy i przygotowanie go do pobytu na tamtym świecie. Do czynności tych należy rytualne mycie, ubieranie zmarłego w specjalny strój oraz wyposażanie go w określone przedmioty (*van Gennep* 1960, 146n; *Limisiewicz* 1983, 177-179; *Brencz* 1987, 223-224).

Niewątpliwie śladem takich właśnie działań są składane w grobach naczynia. Analizowane powyżej cechy stylistyczne wczesnośredniowiecznej „ceramiki grobowej” wskazują, że naczynia te nie były przez zmarłego używane za życia, a wykonywano je wyłącznie na potrzeby ceremonii pogrzebu. Rygorystycznie przestrzegana lokalizacja naczyń u stóp zmarłego oraz dane dotyczące ich zawartości wskazują, że najprawdopodobniej pełniły one funkcję daru czy też ofiary mającej ułatwić zmarłemu bezpieczne przekroczenie granicy dzielącej świat żywych od zaświatów. Dla kogo owa ofiara mogła być przeznaczona - nie wiemy. Powszechnie przyjęta jest opinia, że składany do grobu pokarm miał służyć zmarłemu. Wydaje się ona ze wszech miar słuszna, trudno jednak zgodzić się z najczęściej spotykaną w literaturze interpretacją znaczenia tego zabiegu - zgodnie z sięgającą jakoby czasów pogańskich wiarą, że

¹¹ Możliwości archeologicznej interpretacji pojęcia „grobu - progę” przedstawił ostatnio T. Kurasiński (2002 - tam dalsza literatura).

po opuszczeniu świata żywych zmarli wiedli w grobach fizyczną egzystencję, należało regularnie zaopatrywać ich w żywność, aby nie narazić się na ich nieprzychylność. Temu służyć miało pożywienie w naczyniach i odbywane na grobach uczty¹². Jak wskazują jednak obserwacje etnologiczne, we wszystkich kulturach archaicznych podstawową funkcją pożywienia składanego do grobu było jedynie dostarczenie zmarłemu energii niezbędnej do przekroczenia progu i do symbolicznego odrodzenia się na tamtym świecie, a nie do podtrzymania egzystencji zmarłego w grobie, który traktowany jest jako czasowe miejsce pobytu (*Eliade 1999*, 116-118, 161-163; *van Gennep 1960*, 153-154). Podobnemu celowi służyły obrzędowe uczty odbywane cyklicznie, niekiedy bezpośrednio na grobach, w ciągu czasu potrzebnego na przejście zmarłego do świata sakralnego, a następnie w określonych porach roku (*Fischer 1921*, 163-173; *van Gennep 1960*, 164-165; *Brencz 1987*, 222-224).

Uznanie zwyczaju składania pożywienia jako zabiegu niezbędnego dla bezpiecznego pokonania granicy między tym i tamtym światem rodzi jednak kolejne pytanie - dlaczego tylko niektórzy zmarli wymagali takiego wsparcia i dlaczego niektórzy otrzymywali pożywienie w pojemnikach wykonanych z gliny, inni w naczyniach drewnianych, inni wreszcie - w naczyniach metalowych. Odpowiedź na nie wydaje kryć się w społecznym aspekcie rytuału pogrzebowego stanowiącego z jednej strony manifestację porządku społecznego obowiązującego w grupie i miejsca zajmowanego w nim przez zmarłego, a z drugiej symboliczne odnowienie relacji łączących poszczególnych jej członków, naruszonych w chwili śmierci jednego z nich.

Przeprowadzona powyżej analiza wykazała niewielki związek obecności naczyń glinianych w grobach z płcią i wiekiem zmarłego, a dość wyraźny z pewnymi kategoriami wyposażenia. W grobach określanych jako bogato wyposażone, a także w grobach z bronią, naczyń glinianych na ogół nie spotykamy. Stosunkowo często występują tu natomiast wiadra drewniane, a także naczynia metalowe. Analiza stylistyki znajdujących w grobach wiader klepkowych także wskazuje na ich odmienność od analogicznych naczyń użytkowanych na osadach - podobnie jak naczynia gliniane, wiadra pochodzące z grobów mają tak małą pojemność, że nie mogły znajdować zastosowania w gospodarstwie, charakteryzują się ponadto staranniejszym wykonaniem - posiadają żelazne obejmy, a niekiedy okładziny z blachy żelaznej, nierzadko bogato zdobione. Przypuszcza się, że naczynia te pełnić mogły jedynie funkcję ceremonialne (*Pawlak 1998*, 115-121). Analizy chemiczne zawartości wiader z cmentarzyska w Sowinkach wykazały ponadto, że pierwotnie znajdowała się w nich także substancja organiczna, w większości przypadków pochodzenia zwierzęcego (*Krzyszowski 1995*, 61). Nieco inaczej rzecz się ma z metalowymi misami stanowiącymi wyposażenie bogatych pochówków szkieletowych na wielu cmentarzyskach Europy Północnej. Ich funkcja sepulkralna była niewątpliwie wtórna, a podstawowa rola, jaką spełniały w obrzędzie pogrzebowym związana była najprawdopodobniej z manifestowaniem wysokiego statusu społecznego (*Trotzig 1991*, 132-137; *Janowski 2003*, 342-344). Badania zawartości mis z cmentarzysk gotlandzkich wskazują na obecność także w nich pożywienia i płynów (*Trotzig 1991*, 165-167).

Można więc przyjąć, że potrzeba ofiarowania zmarłemu pożywienia uzależniona była od miejsca, jakie zajmował w grupie, definiowanego przez powiązania rodowe (co pokazuje przykład cmentarzyska w Krakowie - Zakrówku), funkcję i pozycję społeczną. Ponadto pożywienie to składano w określonych naczyniach manifestujących status zmarłego. W tym przypadku naczynie mogło być nie tylko pojemnikiem, ale także jednym z elementów identyfikujących zmarłego na tamtym świecie. Jest to oczywiście tylko hipoteza, nie można bowiem zapominać, że grób jest zbiorem symboli wyjątkowo trudnych do odczytania, co więcej jego poszczególne części składowe mogły pełnić jednocześnie kilka funkcji¹³. Wydaje się jednak, że obecność ceramiki w grobach jest częścią szerszego zjawiska, jakim staje się obdarowywanie zmarłych, pojawiającego się na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu wraz ze zmianą obrządku pogrzebowego.

Obecność w grobach szkieletowych wyposażenia stanowiącego nie tylko osobistą własność zmarłego, ale i definiującego jego pozycję w grupie (broń, określone zestawy i formy ozdób, określone kategorie naczyń) nie może być interpretowana wyłącznie jako relikw zwyczajów pogańskich w powierzchownie schryścianizowanym

¹² Koncepcję tą najpełniej przedstawił E. Potkowski (1971) na podstawie analizy tekstów trzynastowiecznych *exemplów*. Pogląd o trwaniu zmarłych w grobach w sensie fizycznego życia jest jednak trudny do utrzymania, zwłaszcza w świetle ustaleń A. Guriewicza, (dokonanych także dzięki analizie *exemplów*) dotyczących charakteru średniowiecznej ludowej religijności i ludowej eschatologii. Opowieści o zmarłych ingerujących w świat doczesny i żywych odwiedzających zaświaty świadczą, jego zdaniem, o odmiennym od naszego pojmowaniu przez ludzi średniowiecza relacji między światem żywych i zmarłych. Życie doczesne i życie po śmierci stanowiły różne aspekty trwania w tym samym uniwersum, wiecznie odnawiającym się i powielającym. Szczególnego statusu nabierają w ni jedynie ci zmarli, którzy z różnych przyczyn nie przekroczyli symbolicznego progu między tym i tamtym światem (por. *Guriewicz 1987*, 305-312; *1997*, 63-79). Pogląd ten zgodny jest z ustaleniami dokonywanymi przez etnologów i religioznawców, a dotyczącymi archaicznego modelu pojmowania świata (por. np. *van Gennep 1960*; *Eliade 1999*). Krytyczne uwagi dotyczące stosowania koncepcji „żywego trupa” we wnioskowaniu archeologicznym przedstawił A. Limisiewicz (1983 - tam dalsza literatura), podobnie krytycznie odniosła się do niej H. Zoll-Adamikowa, zwłaszcza w kwestii pogańskiej jakoby genezy pojęcia *defuncti vivi* (*Zoll-Adamikowa 1995*).

¹³ Np. misa mosiężna stanowić mogła osobistą własność zmarłego, pełnić funkcję pojemnika na pożywienie i materialnego wyznacznika jego wysokiego statusu w grupie - por. *Trotzig 1991*, 134-137

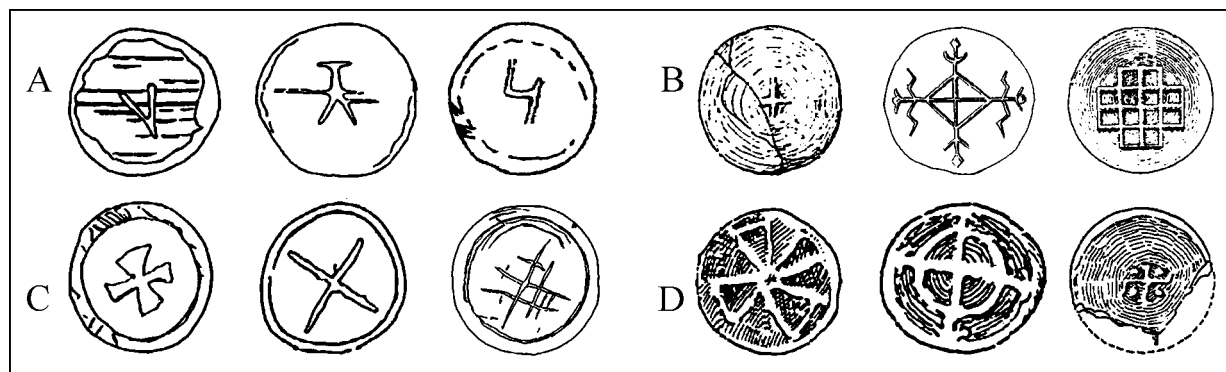
społeczeństwie. Analiza niewątpliwie pogańskich pochówków ciałopalnych wyraźnie wskazuje, że taki zwyczaj przed chrystianizacją po prostu wśród Słowian nie istniał (Zoll-Adamikowa 1979, 244-254). Cmentarzyska ciałopalne odwzorowują strukturę społeczeństwa egalitarnego, nie uznającego za konieczne manifestowania statusu zmarłego za pośrednictwem wyposażenia (Leciejewicz 1997, 54-55).

Analiza wczesnośredniowiecznych cmentarzysk rządowych przynosi obraz społeczeństwa zhierarchizowanego, poprzez sposób ułożenia zmarłego, wyposażenie i formy grobów ostentacyjnie podkreślającego status społeczny i przynależność rodową. Czytelna jest tu wyraźnie wizja tamtego świata postrzeganego jako *continuum* ziemskiej egzystencji ze wszystkimi jej uwarunkowaniami społecznymi i zobowiązaniami względem grup rodowych czy krewniczych, które musiały być w sposób materialny zmanifestowane w momencie składania zmarłego do grobu. Znajdowanych w grobach przedmiotów nie można więc interpretować jedynie jako przejawu praktyk pogańskich, a ich stopniowy zanik nie jest bezpośrednią wykładnią chrystianizacji społeczeństwa. We wczesnym średniowieczu Kościół nie zakazywał bowiem bogatego ubierania zwłok ani składania do grobu przedmiotów, poza wypadkami szczególnymi - podejrzeniami o praktyki magiczne (Dąbrowska 1997, 12-14)¹⁴.

W tym kontekście warto także wspomnieć o szczególnej grupie naczyń - kielichach liturgicznych znajdujących w grobach opatów i biskupów. Z reguły interpretowane są one jako wyznaczniki przynależności do stanu kapłańskiego, ale nie można wykluczyć, że pełnić one mogły także rolę swoistych pojemników na pożywienie. Źródła pisane wskazują bowiem, że w naczyniach tych znajdowało się wino i hostia, co dobrze koresponduje z chrześcijańskim pojmowaniem ofiary eucharystycznej jako pokarmu dla duszy. Tradycja ta, określana w źródłach jako *communio mortuorum*, zanika, podobnie jak zwyczaj ostentacyjnego wyposażania pochówków świeckich, w okresie 150-200 lat po przyjęciu chrześcijaństwa (Dąbrowska 1995, 169-170).

Nie można wykluczyć, że we wszystkich tych przypadkach mamy do czynienia z podobnym zespołem zachowań nakazujących dostarczenie zmarłym energii niezbędnej do bezpiecznego przekroczenia progu między tym i tamtym światem, co więcej zwyczaj te mają bardzo złożoną genezę - wydają się być powiązane z przekształceniami zachodzącymi w chrystianizowanych społecznościach „barbarzyńskich” w okresie kształtowania się społeczeństwa feudalnego i zderzenia się chrześcijaństwa z archaicznym postrzeganiem świata.

Można więc sądzić, że zwyczaj wyposażania grobów - zjawisko nowe na ziemiach polskich w X-XI w. - był z jednej strony efektem zapożyczenia wzorów kultury z obszarów wcześniej schrytjanizowanych i posiadających stabilną strukturę państwową, z drugiej strony stanowiło swoistą reakcję na zasadnicze zmiany „plemiennych” struktur społecznych dokonujące się w okresie kształtowania się monarchii piastowskiej. Zwyczaj składania do grobu naczyń jawi się w tym kontekście nie tyle jako przeżytek pogaństwa i wyraz kultu zmarłych, ale jako materialny ślad nowego pojmowania uniwersum, uformowanego na styku tradycyjnej i chrześcijańskiej wizji świata. Zarzucenie tego obyczaju wydaje się być silnie związane z dwoma zjawiskami - rozbudową sieci parafialnej i kolonizacją na prawie niemieckim - prowadzącymi do przekształcenia wczesnośredniowiecznych struktur społecznych, gdzie dominującą rolę grały wciąż powiązania rodowe, w społeczeństwo stanowe, w którym podstawową rolę odgrywać zaczynają związki sąsiedzkie i korporacyjne.

Ryc. 11. Znaki garncarskie na dnach naczyń z cmentarzysk. A - Małopolska (wg Zoll-Adamikowa 1970); B - Mazowsze (wg Rauhut 1971); C - Śląsk (wg Wachowski 1975); D - Wielkopolska (wg Hilczer-Kurnatowska/Kara 1994).

¹⁴ Groby z naczyniami spotykamy także, choć rzadko, na cmentarzyskach przykościelnych, a niekiedy nawet w obrębie kościołów. Przykładem może tu być gliniana akwamanila pochodząca z XIII-wiecznego grobu w prezbiterium kościoła benedyktynów w Mogilnie (Chudziakowa 1977). Zwyczaj wkładania glinianych naczyń do grobów duchownych potwierdzają zarówno źródła pisane, jak i odkrycia archeologiczne z terenu Europy Zachodniej. Warto podkreślić, że na ogół naczynia te także składano u stóp zmarłego, a zawierały one najczęściej wodę święconą (Aries 1989, 127; Racinet 1996).

Literatura

- Aries 1989* - Ph. Aries: Człowiek i śmierć. Warszawa 1989.
- Brencz 1987* - A. Brencz: Polska obrzędowość pogrzebowa jako obrzęd przejścia. *Lud* 71, 1987, 215-229.
- Buchowski/Burszta 1992* - M. Buchowski/W. J. Burszta: O założeniach interpretacji antropologicznej. Warszawa 1992.
- Buko 1981* - A. Buko: Wczesnośredniowieczna ceramika sandomierska. Wrocław 1981.
- Buko 1988* - A. Buko: Elementy symboliczne ceramiki wczesnopolskiej: problemy analizy. In: Z. Kobyliński et al. (red.): *Myśl przez pryzmat rzeczy. Możliwości poznania kultury duchowej poprzez jej materialne przejawy*. Warszawa 1988, 97-105.
- Buko 1990* - A. Buko: Ceramika wczesnopolska: wprowadzenie do badań. Wrocław 1990.
- Buko 2002* - A. Buko: Procesy stratyfikacyjne ceramiki z wykopalisk: problem fragmentaryzacji zbiorów. *Štud. Zvesti AU SAV* 35, 2002, 247-258.
- Buko 2003* - A. Buko: Invisible in archaeological ceramics: research problems. In: G. Tsoucaris/ J. Lipkowski (red.): *Molecular and Structural Archaeology: Cosmetic and Therapeutic Chemicals 2003*, 249-261.
- Bulska/Wrzesiński 1996* - E. Bulska/E. i J. Wrzesiński: Zawartość naczyń grobowych - próba analizy i interpretacji. *Studia Lednickie* 4, 1996, 345-355.
- Chudziakowa 1977* - J. Chudziakowa: Akwamanila z Mogilna. *Arch. Polski* 22, 1977, 171-178.
- Dąbrowska 1995* - E. Dąbrowska: Ceremoniał pogrzebu opata i opatki w średniowiecznej Europie łacińskiej. In: K. Żurowska (red.): *Benedyktyni tyniecy w średniowieczu*. Tyniec 1995, 157-177.
- Dąbrowska 1997* - E. Dąbrowska: Liturgia śmierci a archeologia: uwagi o wyborze miejsca pochowania, orientacji, ułożenia ciała i jego ubiorze w średniowiecznej Europie łacińskiej. *Kwartalnik Hist.* 4, 1997, 3-14.
- Dulnicz/Łoźny 1988* - M. Dulnicz/L. Łoźny: Synkretyczny model wczesnośredniowiecznego obrządku pogrzebowego na ziemiach polskich na przykładzie cmentarzyska z Końskich, woj. radomskie. In: Z. Kobyliński et al. (red.): *Myśl przez pryzmat rzeczy. Możliwości poznania kultury duchowej poprzez jej materialne przejawy*. Warszawa 1988, 119-130.
- Eliade 1999* - M. Eliade: *Sacrum i profanum: o istocie religijności*. Warszawa 1999.
- Fischer 1921* - A. Fischer: *Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego*. Lwów 1921.
- Gąssowski 1952* - J. Gąssowski: Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu. *Mat. Wczesnośred.* 2, 1952, 71-176.
- Gąssowski 1988* - J. Gąssowski: Źródła, metody i wyniki poznawania kultury duchowej (symbolicznej) we wczesnym średniowieczu. In: Z. Kobyliński et al. (red.): *Myśl przez pryzmat rzeczy. Możliwości poznania kultury duchowej poprzez jej materialne przejawy*. Warszawa 1988, 81-83.
- van Gennep 1960* - A. van Gennep: *The Rites of Passage*. Chicago 1960.
- Guriewicz 1987* - A. Guriewicz: *Problemy średniowiecznej kultury ludowej*. Warszawa 1987.
- Guriewicz 1997* - A. Guriewicz: *Kultura i społeczeństwo średniowiecznej Europy: exempla XIII wieku*. Warszawa 1997.
- Hilczner-Kurnatowska/Kara 1994* - Z. Hilczner-Kurnatowska/M. Kara: Die Keramik vom 9 bis zur Mitte des 11 Jahrhunderts in Grosspolen. In: C. Stača (red.): *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8 bis zum 11 Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice*. Brno 1994, 121-141.
- Hulthén 1991* - B. Hulthén: Investigation of bottom-marked ceramic vessels from southern Gotland. In: G. Trotzig: *Craftmanship and function. A study of metal vessels found in Viking Age tombs on the island of Gotland, Sweden*. Stockholm 1991, 173-181.
- Janowski 2003* - A. Janowski: Misy brązowe męskim atrybutem wyposażenia? Groby z misami brązowymi na terenie ziem polskich we wczesnym średniowieczu. In: W. Dzieduszycki/J. Wrzesiński (red.): *Kobieta - śmierć - mężczyzna. Funeralia Lednickie* 5, Poznań 2003, 331-347.
- Kaszewscy 1971* - E. i K. Kaszewscy: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek. *Mat. Starożytne i Wczesnośred.* 1, 1971, 365-434.
- Kaźmierczyk/Wachowski 1976* - J. Kaźmierczyk/K. Wachowski: Cmentarzysko szkieletowe z XI-XII wieku w Niemczy, pow. dzierzoniowski. *Studia Arch.* 9, 1976, 93-140.
- Kościelecki 2000* - P. Kościelecki: Topografia wyposażenia grobów męskich na staromazowieckich cmentarzyskach z grobami w obudowach kamiennych z XI-XII w. *Studia i Mat. Arch.* 10, 2000, 55-88.
- Krzyszowski 1989* - A. Krzyszowski: Wstępne wyniki badań archeologicznych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym z X/XI-XI wieku w miejscowości Sowinki, gm. Mosina, woj. Poznańskie, stanowisko 23A. *Wielkopolskie Sprawozdania Arch.* 1, 1989, 83-102.
- Krzyszowski 1995* - A. Krzyszowski: Ein reiches Gräberfeld aus dem 10/11 Jahrhundert in Sowinki bei Poznań. *Slavia Ant.* 36, 1995, 49-71.

- Kurasiński 2002* - T. Kurasiński: Co otwierał klucz znaleziony w grobie? In: A. Abramowicz/J. Maik (red.): Budownictwo i budowniczowie w przeszłości. Łódź 2002, 185-209.
- Kurnatowska 1997* - Z. Kurnatowska: Die Christianisierung Polens in Lichte der materiellen Quellen. Christianity in East Central Europe 1, Warszawa 1997, 101-121.
- Leciejewicz 1997* - L. Leciejewicz: Wyznacznik pozycji społecznej w rytuale pogrzebowym wczesnego średniowiecza. In: R. Michałowski (red.): Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym. Warszawa 1997, 45-55.
- Leciejewicz/Łosiński 1960* - L. Leciejewicz/W. Łosiński: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Młodzikowie, w pow. Średzkim. Fontes Arch. Posnaniensis 11, 1960, 104-165.
- Limisiewicz 1983* - A. Limisiewicz: Uwagi w sprawie koncepcji wiary w „żywego trupa”. Arch. Polski 28, 1983, 177-181.
- Marciniak 1960* - J. Marciniak: Cmentarzysko szkieletowe z okresu wczesnośredniowiecznego w Strzemieszycach Wielkich, pow. Będzin. Mat. Wczesnośred. 5, 1960, 99-140.
- Miśkiewicz 1969* - M. Miśkiewicz: Wczesnośredniowieczny obrządek pogrzebowy na płaskich cmentarzyskach szkieletowych w Polsce. Mat. Wczesnośred. 6, 1969, 241-293.
- Mogielnicka-Urban 1989* - M. Mogielnicka-Urban: Próba interpretacji naczyń nie zawierających kości z cmentarzyska kultury łużyckiej w Maciejowicach, woj. Siedlce. Przegląd Arch. 39, 1989, 101-120.
- Morawski/Zaitz 1977* - W. Morawski/E. Zaitz: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Krakowie na Zakrzówku. Mat. Arch. 17, 1977, 53-169.
- Pawlak 1997* - P. Pawlak: Formy wykorzystania surowca drewnianego w obrządku pogrzebowym na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym w Poznaniu - Śródcie - przykłady i próby interpretacji. Przegląd Arch. 47, 1997, 115-139.
- Potkowski 1971* - E. Potkowski: Dziedzictwo wierzeń pogańskich w średniowiecznych Niemczech. Defuncti vivi. Warszawa 1971.
- Racinet 1996* - Ph. Racinet: Życie i śmierć w średniowieczu. Przykład klasztorów benedyktyńskich. In: M. Derwich (red.): Śmierć w dawnej Europie. Wrocław 1996, 47-72.
- Rauhut 1971* - L. Rauhut: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu. Mat. Starożytne i Wczesnośred. 1, 1970, 365-434.
- Rauhut/Długopolska 1972* - L. Rauhut/L. Długopolska: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Łączynie Starym, pow. Przasnysz. Wiadomości Arch. 37, 1972, 321-393.
- Rysiewska 1999* - T. Rysiewska: Odwzorowania struktury pokrewieństwa w obliczu przeobrażeń obrządku pogrzebowego. Na podstawie materiału z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Krakowie na Zakrzówku. Przegląd Arch. 47, 1999, 61-113.
- Skrzyńska (w druku)* - K. Skrzyńska: *Causa funerandi* darów grobowych na podstawie analizy wczesnośredniowiecznych cmentarzysk północnomazowieckich.
- Trotzig 1991* - G. Trotzig: Craftmanship and function. A study of metal vessels found in Viking Age tombs on the island of Gotland, Sweden. Stockholm 1991.
- Wachowski/Domański 1992* - K. Wachowski/G. Domański: Wczesnopolskie cmentarzysko w Starym Zamku. Wrocław 1992.
- Wachowski 1975* - K. Wachowski: Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku. Wrocław 1975.
- Zoll-Adamikowa 1970* - H. Zoll-Adamikowa: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski. Wrocław 1970.
- Zoll-Adamikowa 1979* - H. Zoll-Adamikowa: Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałałpalne Słowian na terenie Polski 2: Analiza, wnioski. Wrocław 1979.
- Zoll-Adamikowa 1995* - H. Zoll-Adamikowa: Die Jenseitsvorstellungen bei den heidnischen Slaven: Defuncti Vivi oder immaterielle Seelen? Przegląd Arch. 43, 1995, 123-126.
- Zoll-Adamikowa 1997* - H. Zoll-Adamikowa: Bestattungssitten als wesentliches Zeugnis der Christianisierung bei den Slaven. Christianity in East Central Europe 1, Warszawa 1997, 39-42.
- Zoll-Adamikowa 2000* - H. Zoll-Adamikowa: Postępy chrystianizacji Słowian przed rokiem 1000 (na podstawie źródeł nekropolicznych). In: A. Żaki (red.): Święty Wojciech i jego czasy. Kraków 2000, 103-109.

mgr Maciej Trzeciecki
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105
PL-00 140 Warszawa
e-mail: trzeci5@poczta.onet.pl

POTTERY FOUND IN GRAVES ON THE EARLY MEDIEVAL POLISH INHUMATION CEMETERIES

Summary

Clay vessels found in Polish early medieval inhumation cemeteries up to now haven't been a subject of detailed studies. The presence of pottery in graves is mentioned in excavation reports. They are interpreted as containers for food offered to the deceased, and their presence in the graves dated to XI-XII century is regarded as trace of pagan traditions still present in superficial christianised society of the Piast kingdom.

Presented text is an attempt of functional analysis of clay vessels deposited in graves. The basic question is „why they were put into the graves?” - which role the vessels played in the funeral rite and what kind of information about socio-cultural process we can obtain analysing both context and the artefacts. The subject of study is a collection of 71 clay vessels from 8 whole excavated and well published inhumation cemeteries dated to X/XI-XIII century, located in different parts of Poland. The following questions were submitted for analysis: the chronology of burials with vessels, location of particular vessel in the grave, relations between pottery and age/sex of the deceased, relations with other elements of the furnishing, technological and stylistic features of vessels.

Because of the state of investigation we cannot establish the exact moment when clay vessels in graves appear. We can however assume that finds of vessels as burial gifts on pagan, cremation cemeteries are very scarce (like other elements of furnishing). Most probably this custom is connected with change of burial rites in the second half of X century. Most often graves with clay vessels occur on the cemeteries dated to second half of XI-second half of XII century. Decline of putting vessels into graves coincides with vanishing of other elements of furnishing during the late XII-XIII century.

Graves with clay vessels consist only 4-7% of total number of graves on each cemetery examined here. It corresponds with number of wooden and metal containers occurred in graves. Vessel was placed at the feet of the deceased; only in a few cases we can find it near the head. Clay pots occur mainly in burials of the grown-ups, both men and women. Very often they are the only furnishing of the deceased, they are not presented in the richest graves and in graves with weapons - contrary to the other kinds of vessels: wooden buckets and metal bowls.

Clay vessels from cemeteries do not differ from pottery of daily use in manufacturing techniques, morphology and ornamentation. The most important difference is their size. Height varies from 7 to 17 cm and the diameter of the rim - from 6 to 16 cm. More than 28% of analysed vessels have bottom - marks. The above - mentioned facts allow us to acknowledge vessels from graves as miniatures of common-use pots. We can assume also that they were produced especially for funeral purposes.

Some attempts were made to establish the primary content of the vessels. Examining of K/Na ratio in soil from the pot and in the surrounding area let us consider that vessels were contained with an organic material, probably of animal origin.

Thanks to the analysis, we can take an attempt to answer the question why vessels were deposited in graves. This custom seems to be strongly connected with transition rites fulfilled during burial ceremony. Clay pots with food were put into the grave to provide an amount of energy to the deceased, necessary for him to safely cross the border between this and the other world and to rebirth in the world of the dead. The function of wooden and metal vessels was probably the same, but the kind of container seems to be connected with social status and kinship relations of the deceased.

Depositing vessels with food in graves is considered to be a reflection of pagan customs, but it seems to be a part of much wider phenomenon of stressing social position of the deceased by furnishing, which appears with change of burial custom after the christianisation of Polish lands in the second half of the X century. This phenomenon is connected both with new concept of life after death and changes of political and socio-economic character, that transformed old “tribal” or “clan” structures into the medieval class society.

NETRADIČNÉ FORMY NÁDOB Z VEĽKOMORAVSKÝCH POHREBISKOVÝCH LOKALÍT

Milan Hanuliak

Štúdiá vznikla v rámci riešenia grantového projektu 2/5059/25 VEGA.

Západné Slovensko, stredovek včasný (9.-10. stor.), veľkomoravské pohrebiská, keramická nádoba, interpretácia významu.

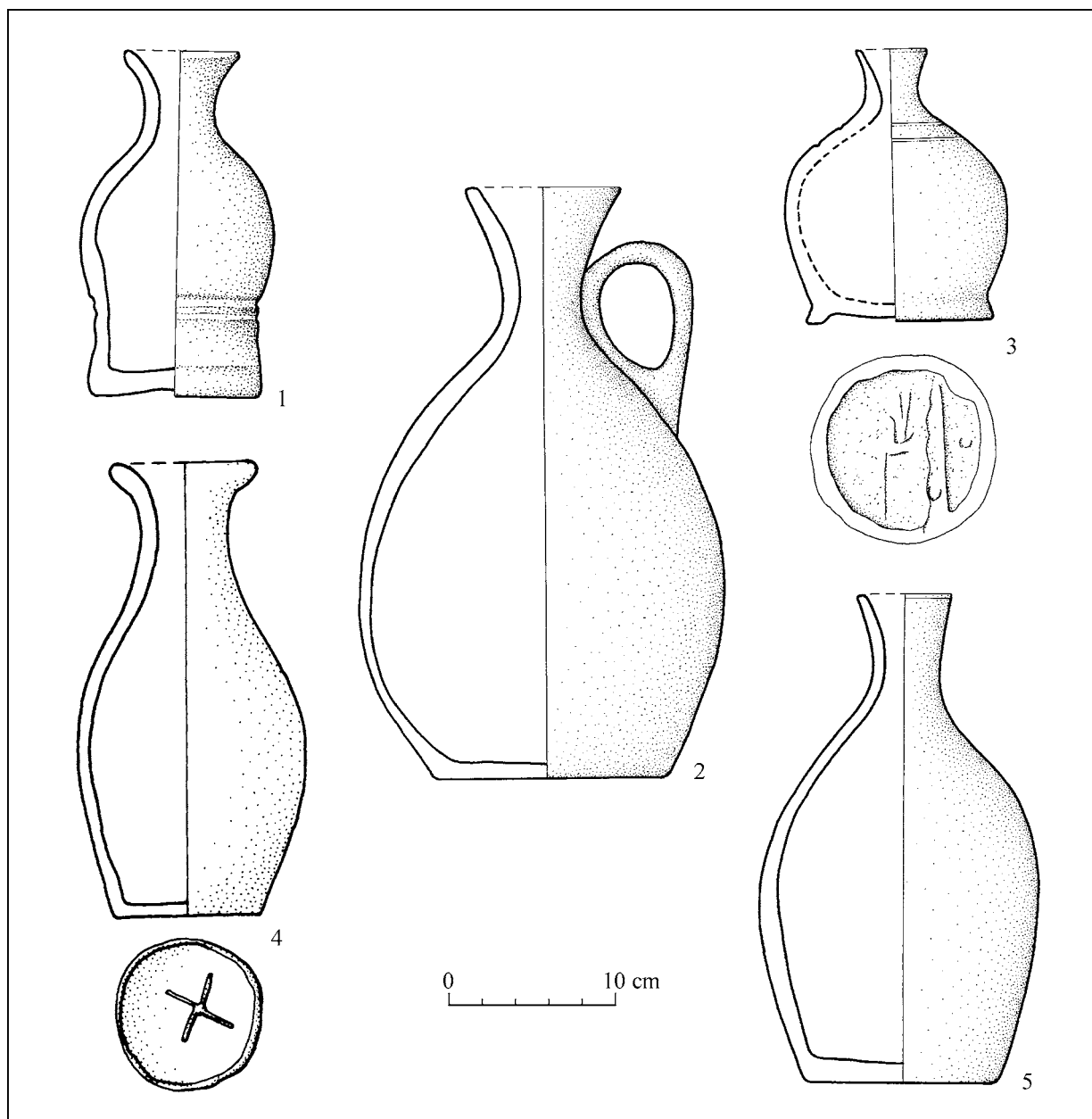
Western Slovakia, Early Middle Ages (9th-10th cent.), Great Moravian necropolises, pottery vessel, meaning interpretation.

Výskyt celých nádob a ich fragmentov zaznamenaných v 732 hrobach prezrádza, že ich zástupcovia patria k tým predmetom, ktoré boli počas 9.-10. stor. najčastejšie ukladané do hrobov vyhlbených na veľkomoravských pohrebiskových lokalitách z územia Slovenska. V skupine predmetov kultového charakteru predstavujú diel s hodnotou 55,7%, medzi hrobmi s predmetmi pohrebného inventára ide o údaj 40,8%. Masovosť výskytu nádob v sídliskovom prostredí ovplyvnila predovšetkým všestrannosť ich využitia, najmä však každodenná potreba pri príprave, konzumovaní a uskladňovaní potravy a nápojov. Z tohto dôvodu sú keramické výrobky uvedeného druhu zastúpené v typovo pestrej škále. Na základe platných kultovo-rituálnych a praktických dôvodov boli z ich kolekcie do hrobov účelovo vyberané iba isté typy. Následkom toho je pre sériu nádob z hrobov príznačná nízka variabilita ich foriem. Výstižným spôsobom to dokumentuje najmä skutočnosť, že z celkového počtu 732 nádob, uložených do hrobov počas 9.-10. stor., až 719 exemplárov (98,3% prípadov) patrí k hrncovitým nádobám. Vo výraznej prevahe ide o vajcovité a misovité formy, zriedkavo dopĺňané tvarmi súdkovitých, situlovitých, fľašovitých a pohárovitých variantov (Hanuliak 2004a, 183-184). Zvyšných 13 nádob dotvára náplň kolekcie netradičných exemplárov. V rámci nej možno na základe výskytu niektorých spoločných znakov vyčleniť päť skupín. Nádobu predmetnej skupiny boli spolu s inými predmetmi materiálnej kultúry kresbovo zdokumentované v r. 2001 počas prác na ilustračnej prílohe rozpracovanej monografie (Hanuliak 2004a). Z tohto rámca sa vymyká iba nádoba z Bratislavy-Starého Mesta (Hradná vyvýšenina-Pri kostole), ktorá nebola k dispozícii. Jej podoba, prezentovaná v tomto príspevku ako skica, bola dotvorená neskôr na základe dostupných informácií (Štefanovičová 1975, 78-79; obr. 74; Keramik 2000, 82).

Prvú skupinu analyzovanej kolekcie tvoria tri fľašovité nádoby (obr. 1: 2, 4, 5). K ich spoločným znakom patrí baňaté telo s maximálnym vydutím umiestneným v strede až hornej tretine jeho výšky. Vyššie v strede prehnuté hrdlo plynulo prechádza do roztvoreného ústia. Nádobu vysoké 170-260 mm boli vyrobené z jemne plavenej hlíny bez postrehnuteľných prímiesí. Dve z nádob boli vyhotovené náleповou technikou. Svedčia o tom viac či menej zreteľné horizontálne nerovnosti, ktoré boli s rôznou dôkladnosťou zahladzované. Tretia nádoba s dodatočne prilepeným uchom bola s veľkou pravdepodobnosťou vyhotovená na kruhu (obr. 1: 2). Vďaka kvalitnému výpalu a starostlivému vyhladeniu nadobudol nezdobený povrch popisovaných exemplárov prirodzený hladký voskový vzhľad s matným leskom svetložltej, okrovožltej alebo červenohnedej farby. Plastická značka, excentricky umiestnená v obvodovom prstenci, obohatila rovné dno jedinej nádoby. Ide o štylizovaný solárny motív zložený zo štyroch lúčov vybiehajúcich z malého stredového kruhu (obr. 1: 4).

Analogické prvky s nevelkými obmenami v tektonike a metrických údajoch boli zaznamenané aj na dvoch nádobách z druhej skupiny. Tieto rozdielnosti možno zaznamenať v umiestnení maximálneho vydutia, výške a prehnutí hrdla, roztvorení ústia i celkovej výške nádob, dosahujúcej 120 a 168 mm (obr. 1: 1, 3). Novým prvkom je rytá výzdoba zložená zo širších či úzkych horizontálnych obežných rýh umiestnených pod maximálnym vydutím alebo na podhrdlí. V štruktúre hrnčiarskej hmoty možno zaznamenať prímies piesku a drobných kamienkov. Mierne drsný krupičkovitý povrch svetločervenej farby je prekrytý červenohnedou engobou matného vzhľadu. Dno prvej nádoby je klenuté (obr. 1: 1), druhá je obohatená o vyvýšený obvodový prstenec. Ten ohraničuje plastické nerovnosti pripomínajúce drevenú štruktúru hrnčiarskej podložky (obr. 1: 3).

Tretiu skupinu reprezentujú tri nádoby rozdielnej výškovej kategórie (obr. 2: 6-8). Z hľadiska formy ide o fľašovité exempláre blízke hrncovitým nádobám fľašovitej formy, ktoré sú s nižšou frekvenciou výskytu doložené v autochtónnom prostredí. Z tohto dôvodu takisto neprekvapí, že identické prvky boli zaznamenané aj v zložení keramickej hmoty, spôsobe vypálenia, štruktúre povrchu a jeho farbe i v charaktere výzdoby. V jej skladbe sa strie-

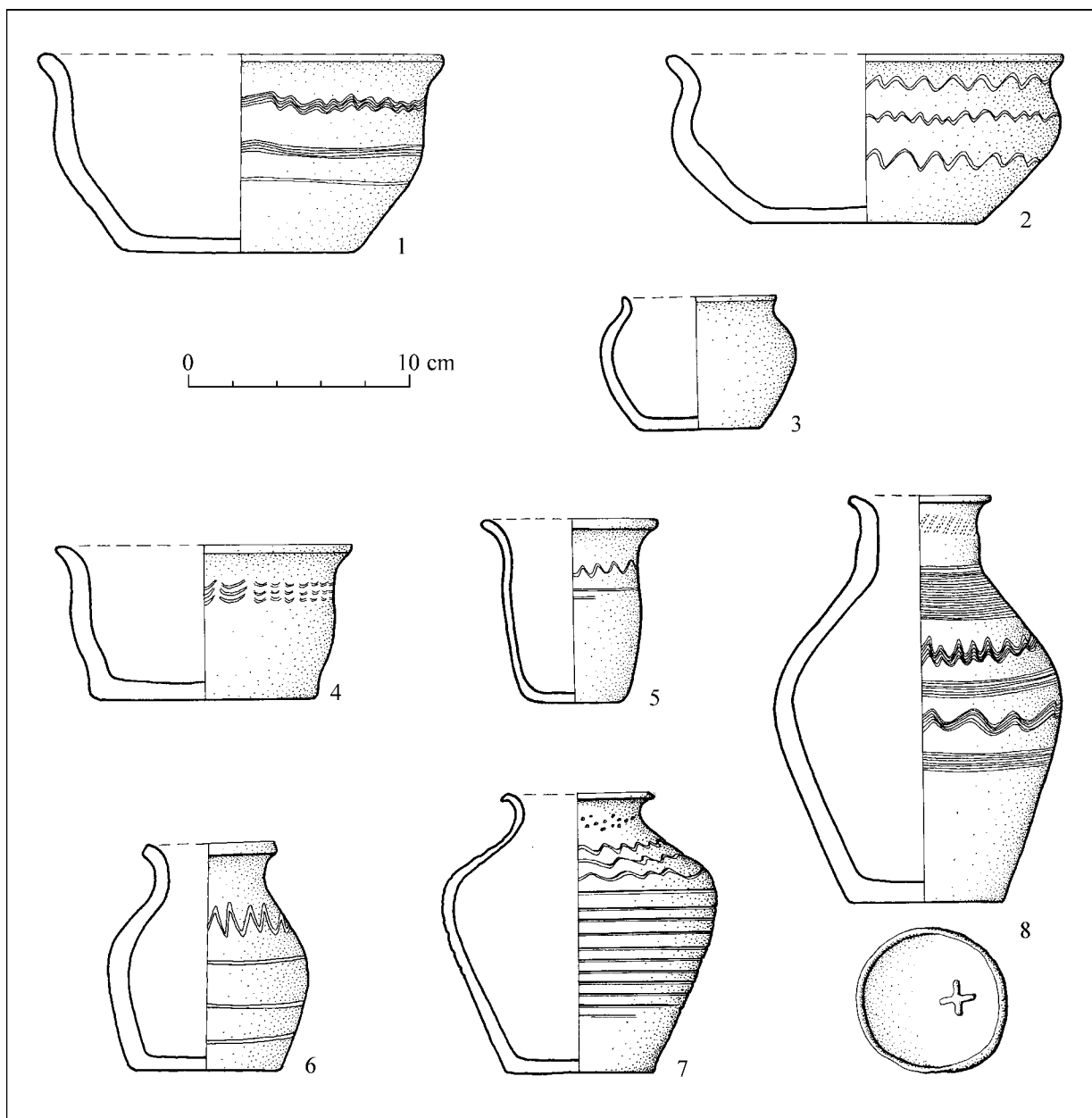

Obr. 1. Výber nádob prvej a druhej skupiny. 1 - Bratislava-Staré Mesto (Panská ul. 27), hrob 4/97; 2 - Smolenice-Záhumenice, hrob 1/67; 3 - Nitra-Chrenová I (Baumax-Shell), hrob 5/99; 4 - Bratislava-Staré Mesto (Hradná vyvýšenina-Pri kostole), hrob A; 5 - Veľký Grob, hrob 63.

Abb. 1. Auswahl von Gefäßen der ersten und zweiten Gruppe. 1 - Bratislava-Staré Mesto (Panská St. 27), Grab 4/97; 2 - Smolenice-Záhumenice, Grab 1/67; 3 - Nitra-Chrenová I (Baumax-Shell), Grab 5/99; 4 - Bratislava-Staré Mesto (Burganhöhe - Pri kostole) Grab; 5 - Veľký Grob, Grab 63.

da motív vlnovky s horizontálnymi obežným líniami. Boli vyhotovené jednoduchým hrnčiarskym rydlom alebo hrebeňom. Plastická značka v podobe rovnoramenného kríža bola excentricky umiestnená v obvodovom prstenci a obohatila rovné dno jedinej nádoby (obr. 2: 8).

Do štvrtej skupiny netradičných foriem nádob boli zaradené tri misy (obr. 2: 1, 2, 4). Od hrncovitých nádob miso-vitej formy sa líšia predovšetkým tektonikou jednotlivých zložiek a ich rozmermi. Dokladom toho je v menšej miere zvýraznené maximálne vydutie, prehnutie hrdla, vytiahnutie ústia. V metrických údajoch zasa celkový priemer nádob výrazne prevyšuje výšku 77 a 99 mm. Zvyšné znaky technológie výroby a výsledného vzhľadu sú porovnateľné s exemplármi zhotovovanými v domácom prostredí.

Obr. 2. Výber nádob tretej, štvrtej a piatej skupiny. 1 - Stupava-Mást, hrob 5/49; 2 - Stupava-Mást, hrob A/48; 3 - Kúty-Sigeca II, hrob ZB; 4 - Stupava-Mást, hrob ZB/12; 5 - Nitra-Staré Mesto (Farská ul. 14), objekt 1; 6 - Úľany nad Žitavou (Agač), hrob 11; 7 - Mužla-Čenkov (Orechový sad), hrob 32/89; 8 - Cífer, hrob ZB/18.

Abb. 2. Auswahl von Gefäßen der dritten, vierten und der fünften Gruppe. 1 - Stupava-Mást, Grab 5/49; 2 - Stupava-Mást, Grab A/48; 3 - Kúty-Sigeca II, Grab ZB; 4 - Stupava-Mást, Grab ZB/12; 5 - Nitra-Staré Mesto (Farská St. 14), Objekt 1; 6 - Úľany nad Žitavou (Agač), Grab 11; 7 - Mužla-Čenkov, Grab 32/89; 8 - Cífer, Grab ZB/18.

Do poslednej, piatej skupiny patria iba dva rôznotvaré exempláre. Ide o pohár s valcovitým telom a výrazne roztvoreným ústím. Hrdlo zdobí jednoduchá vlnovka doplnená horizontálnou obežnou ryhou (obr. 2: 5). Druhá nádoba je bez výzdoby. Jej forma je na prvý pohľad blízka bezuchým šálkam doloženým v keramickej náplni viacerých kultúr z obdobia praveku (obr. 2: 3). Zvyšné vonkajšie znaky obsahujú však také charakteristické prvky, ktoré sú príznačné pre keramické výrobky používané na území Slovenska počas 9.-10. stor.

V predchádzajúcej časti boli v stručnosti uvedené viaceré určujúce momenty, ktoré rozhodli o vyčlenení nepočetnej kolekcie exemplárov z uniformného súboru pohrebiskovej keramiky 9.-10. stor. Ich osobitosť zdôrazňuje aj skutočnosť, že v rámci daného celku predstavujú iba diel s hodnotou 1,7%. Aj napriek tomu by bolo chybou ich existenciu prehliad-

nuť a nepokúsiť sa o hľadanie dôvodov, ktoré mohli ovplyvniť netradičnosť ich foriem a objavenie sa týchto nálezov v súbore materiálnej kultúry ukladanej do veľkomoravských hrobov vo forme predmetov pohrebného inventára. Pri naplňaní vytýčeného cieľa nemožno taktiež vypustiť zo zreteľa kvalitu prvkov, na základe ktorých sa príslušné nádoby s hrnčiarskymi výrobkami z domáceho prostredia stotožňujú, alebo sa naopak z jeho rámca vyčleňujú.

Na základe tohto kritéria sa v dostatočnej miere sprehl'adní postavenie nádob z tretej, štvrtej a piatej skupiny (obr. 2: 1-8). Zloženie keramickej hmoty a spôsob vyhotovenia nádob nálepovou technikou s dodatočným obtočením horných častí na podložke je príznačný pre domácu keramickú produkciu. V rovnakej miere boli identické znaky zaznamenané aj v spôsobe výpalu, na štruktúre povrchu a jeho farbe, vo výbere dekoratívnych prvkov a spôsobe ich aplikácie. Snahy o hľadanie pôvodu takýchto nádob v geograficky či kultúrne vzdialených oblastiach stráca preto zmysel i opodstatnenosť (porovnaj: *Kraskovská 1954*, 144-145). Netradičným prvkom tu zostávajú niektoré detaily tektoniky plášťa stien, dopĺňané metrickými údajmi. Touto cestou sa navodzuje viacero otázok. Od úspešnosti ich zodpovedania je závislá naša schopnosť kvalifikovanejším spôsobom rozhodnúť o tom, či výsledný tvar nádob možno dať do súvisu s náhodnou invenciou výrobcu alebo s požiadavkami odberateľa, ovplyvnenými predurčenosťou využitia týchto nádob na špeciálne účely. Netreba pritom zdôrazňovať, že riešenie problémových otázok tohto druhu je ťažiskovo závislé od kvality východiskových prameňov archeologickej povahy. A tie, ako sa ukázalo, sú nadmerne fragmentárne.

V rámci každej z troch analyzovaných skupín figuruje jedna nádoba získaná zberom z porušeného hrobu bez bližších údajov o zomrelom jedincovi (obr. 2: 3, 4, 8). Ostatné exempláre boli vo vyváženom pomere priložené k dospelým príslušníkom oboch pohlaví. Túto homogenitu narušajú iba dve fľaše, ktoré boli v oboch prípadoch priložené k dospelým mužom (obr. 2: 6, 7). Iba dospelej žene z hrobu 5/49 v Stupave-Máste možno priamo pripísať vyšší sociálny status. Táto úroveň môže byť nepriamym spôsobom priznaná aj ďalším dvom hrobom s misovitými nádobami zo spomenutej lokality (*Kraskovská 1954*), pretože ide s veľkou pravdepodobnosťou o pohrebisko vojensko-strážnej osady. Zvyšné nekropoly patria obyvateľom agrárnych osád, predstavujúcich najpočetnejšie sídliskové jednotky vo veľkomoravskom rurálnom prostredí (*Hanuliak 2004b*, 41). Za výnimku treba z tohto pohľadu označiť pohárovitú nádobu (obr. 2: 5), ktorá bola priložená k dospelému jedincovi deponovanému v pokrčenej polohe do znefunkčnenej obilnej zásobnice v rámci nitrianskej sídliskovej aglomerácie. Na prvý pohľad zjavne potupný spôsob inhumácie zomrelého s podradným sociálnym statusom v komunite vyvažuje práve prítomnosť spomenutej nádoby. Reprezentuje pohrebný inventár, ktorý bol iba výnimočne uložený do súvekých objektov analogického charakteru evidovaných na území Slovenska v rámci 14 nálezísk (*Hanuliak 1995; 2004a*, 40-41).

K riešeniu vytýčených otázok neprispieva ani chronologická špecifikácia spracúvaných nádob. Na základe vnútornej chronológie až v 62,5% prípadov ich možno zaradiť do mladšieho úseku veľkomoravského obdobia. Zo staršieho úseku veľkomoravského obdobia pochádza iba fľaša z Cífera (obr. 2: 8; *Hanuliak 2004a*, 259); z po-veľkomoravského obdobia zasa pochádza iná fľaša uložená do hrobu 32/89 z Mužly-Čekova (Orechový sad; obr. 2: 7; *Hanuliak/Kuzma 1991*, 36) a misa z hrobu 5/49 v Stupave-Máste (obr. 2: 1; *Kraskovská 1954*, 146-147).

Málo presvedčivá a skôr hypotetická väzba sa rysuje z pohľadu funkčnosti jednotlivých a formou rozdielných typov nádob. Fľašovité exempláre, vhodné na uskladňovanie a transport tekutín akiste hodnotnejších ako prostá voda, boli zrejme preto uložené do hrobov dospelých mužov. Misovité nádoby s priemerom ústia 137-180 mm zasa umožňujú súčasnú konzumáciu potravy viacerými jedincami. Takýto spôsob stravovania však zrejme nebol vo včasnom stredoveku vo väčšej miere rozšírený, pretože exempláre celých mís z ostatných súvekých pohrebiskových lokalít absentujú. Možno však pripustiť, že viac dokladov pozitívneho obsahu je ukrytých v sídliskovom prostredí, no strácajú sa v mnohopočetných súboroch keramických zlomkov. Ide najmä o také prípady, keď sa nedochoval rozmernejší fragment so zachovaným profilom od ústia až po dno. V dôsledku toho môžu byť črepy z keramických mís podľa nadmerného priemeru zaoblenia začleňované medzi vysoké hrncovité nádoby. Ak bola miniatúrna miska z Kútov-Sigeca II (obr. 2: 3; *Kraskovská 1948*, 160-162) uložená pôvodne do hrobu dieťaťa, mohla naplňovať funkciu hračky alebo nádoby na jeho prikrmovanie. K pohárovitej nádobe z objektu 1 z Nitry-Starého Mesta (Farská ul. 14; obr. 2: 5; *Hanuliak 1997*, 161) nemožno zaujať žiadny fundovanejší názor okrem presvedčenia, že jej tvar bol vhodný najmä na pitie.

Po stručnom prehodnotení predchádzajúcich poznatkov sa zdá, že netradičné formy analyzovaných nádob boli vďaka určujúcim parametrom vhodnejšie na isté účely ako bežne rozšírené variantné obmeny hrncovitých nádob. Táto skutočnosť mohla podmieniť rozhodovanie smerujúce k ich výrobe. Na druhej strane sa nedá s väčšou istotou vylúčiť ani možnosť, že ich výsledný tvar vznikol vplyvom náhodnej invencie výrobcu, alebo jeho snahy o vymaňovanie sa z tvarového stereotypu včasnostredovekého keramického riadu. S výnimkou jediného exemplára z Cífera sú ostatné výsledným produktom domácej malovýroby, ktorá sa neriadila šablónovým štandardom ako súčasná produkcia remeselných výrobcov. Nádoba z Cífera naproti tomu nesie znaky premysleného výrobného postupu a precízne aplikovanej výzdoby, ktoré predpokladajú značnú remeselnú zručnosť a dlhodobejšiu odbornú skúsenosť jej zhotoviteľa (obr. 2: 8).

Najvyššia miera osobitých znakov bola zaznamenaná u trojice nádob zaradených do prvej z vyčlenených skupín spracúvaného súboru. Obmedzená početnosť ich výskytu na území Slovenska voči výrazne bohatšej kolekcii z územia

dnešnej Moravy naznačuje, že predmetné nádoby predstavujú na našom území import. Ich výroba, potvrdená aj vypáľovacou pecou odkrytou v Uherskom Hradišti-Sadoch, bola sústredená v oblasti stredného Pomoravia, kde sa dosiaľ zachytila aj maximálna koncentrácia výskytu takýchto výrobkov (*Dostál 1966*, 83-85; *Hrubý 1955*, 145-151; *1965a*, 304-308; *1965b*, 37-62; *Marešová 1983*, 75-76; *Měřinský 1985*, 59-60). Na základe širšieho spektra rozdielných znakov zaznamenaných v zložení keramickej hmoty, vo forme, výrobo-technologických detailoch je zrejmé, že analyzované nádoby neboli zhotovené v jednej dielni, ale viacerými izolovanými výrobcami. K ich výrobkom, označovaným v odbornnej literatúre termínom „keramika antických tvarov“, patria aj nálezy zo Slovenska. Nádoba z hrobu 63 vo Veľkom Grobe (obr. 1: 5; *Chropovský 1957*, 180) patrí do prvej skupiny K. *Marešovej* (1983, 76), pretože bola vyhotovená z jemne plavenej hlíny. Účinkom nedokonalého výpalu nadobudol jej povrch mierne drsnú, sčasti stierateľnú štruktúru svetložltej farby. Exempláre z Bratislavy-Starého Mesta (Hradná vyvýšenina-Pri kostole; obr. 1: 4; *Štefanovičová 1975*, 78-79) a Smoleníc (Záhumenice; obr. 1: 2; *Hanuliak 2004a*, 275-276) charakterizujú znaky príznačné pre druhú skupinu (*Marešová 1983*, 76). Určujúca je v tomto smere kvalitne vypálená keramická hmota s voskovo hladkým a matne lesklým povrchom červenohnedej alebo okrovožltej farby. Ani tieto nádoby nie sú podľa toho produktom jediného výrobcu. Prvá z nich bola vyhotovená v ruke a dodatočne obtočená na podložke. Druhá nádoba bola vytočená na kruhu, čo by nepriamo potvrdzovala aj hrúbka stien v mieste maximálneho vydutia, obmedzená na 2,5 mm. V mieste podhrdlia dodatočne pripojené ucho zaraďuje tento exemplár medzi jednoduché džbány.

Riešenie základných problémových otázok spojených s výskytom, funkčnosťou a významom takýchto nádob sťažuje fragmentárnosť archeologických prameňov. Nádoby z Bratislavy a Smoleníc boli totiž získané zberom z porušených hrobov. Chýbajúce informácie možno iba sčasti doplniť o poznatok, že v prípade Smoleníc a Veľkého Grobu ide s veľkou pravdepodobnosťou o nekropoly vojensko-strážnych osád, zatiaľ čo v prípade Bratislavy išlo o areál kostolného cintorína umiestneného vo významnom administratívno-hospodárskom centre. Vo Veľkom Grobe bola fľašovitá nádoba uložená do hrobu dospeljej ženy s prílohou krátkeho noža. Podľa toho by sa tento sepulkrálny celok pripájal k výraznej väčšine podobných prípadov, kde boli doložené dospelé ženy zo strednej vrstvy veľkomoravskej society (*Hrubý 1965b*, 54-55). Túto homogenitu naruša iba hrob 115 s dieťaťom mužského pohlavia v Uherskom Hradišti-Sadoch (*Marešová 1972-1973*, 81) a hrob 64 dospelého muža z Veľkých Bílovíc (*Měřinský 1985*, 118-119). Tí boli podľa priložených militárií zaradení medzi jedincov s vyšším sociálnym statusom.

Oveľa komplikovanejší charakter nadobúda obraz dotvorený pri zdôvodňovaní väzieb medzi tvarom a funkčnosťou nádob antickej proveniencie. Priame indície opierajúce sa o konkrétne svedectvo hmotného charakteru nie sú k dispozícii. Dosiaľ známe názory jednotlivých bádateľov sú skratkovité. Chýba im nadhľadový prístup a širšia logicky zdôvodnená argumentačná rovina. Následkom nich riešenie nadneseného problému viazne v bezvýchodiskovej pozícii až skepse. Najmä vtedy, ak sú podružné momenty účelovo vyzdvihované do tej miery, aby sa nimi negovali dosiaľ sformulované názory. Na ilustráciu možno uviesť spochybnenie využívania pertraktovaných nádob v náboženskej liturgii (*Hrubý 1955*, 147; *Galuška 1996*, 107). Vyššia nasiakavosť stien niektorých nádob zasa viedla k všeobecného spochybneniu využívania nádob na uskladňovanie a transport vzácnych tekutín, zastúpených napr. olejom, kvasenými nápojmi či vínom (*Marešová 1972-1973*, 82; porovnaj: *Vignatiová/Bechyňová 1971*, 5). Účinkom príbuzných názorov predstavuje keramika antických tvarov vo veľkomoravskom prostredí síce esteticky atraktívny produkt, ktorý však nemal konkrétnejšie využitie a z týchto dôvodov nebol ani v hojnejšej miere zhotovovaný.

Tento uzáver však spochybňuje charakter vonkajších znakov neprehliadnuteľných na sledovanej keramike. Aj napriek neveľkej početnosti celej ich kolekcie nachádzame v rámci nej nádoby, ktoré museli byť vyhotovené skúsenými remeselníkmi i menej zdatnými výrobcami. Ich produkty charakterizujú nepravidelnosti v tvare s nevhodne pripravenou hrnčiarskou hmotou a nekvalitným výpalom. Do tejto kategórie patrí napr. nádoba z Veľkého Grobu (obr. 1: 5), zatiaľ čo exemplár zo Smoleníc (obr. 1: 2) nesie všetky znaky príznačné pre produkciu špičkového výrobcu. Touto cestou sa upozorňuje na existenciu viacerých výrobcov, ktorých početnejšie produkty sa nepodarilo v reprezentatívnom množstve zaznamenať počas doterajších archeologických aktivít. Je však pritom zrejmé, že s masovejšou výrobou takýchto nádob nemožno rátať.

Táto skutočnosť je akiste závislá od spôsobu využitia analyzovaného typu nádob na účely, pre ktoré nie je potrebná ich vyššia početnosť. S veľkou istotou neboli používané pri žiadnej z každodenných činností. V opačnom prípade by boli ich fragmenty častejšie zastúpené, hoci aj v obmedzenom množstve, v rámci početných črepových súborov získaných v sídliskovom prostredí.

Zhotovovanie analyzovanej kolekcie nádob v malých sériách vo výraznej prevahe zdatnými výrobcami zvyšovalo nesporne ich ekonomickú hodnotu. Túto úroveň nepriamo zvyšoval aj ich atraktívny vzhľad docielený neobvyklosťou ich tvaru, s matným leskom voskovo hladkého povrchu. Prostredníctvom nich sa hotové výrobky približovali ku kovovým nádobám, ktoré boli vo veľkomoravskom prostredí nedostupným artiklom. Fľašovitosť základnej formy so zúženým vyšším hrdlom, džbánkovitý variant s jedným či dvoma uchami i čutura zasa naznačujú nielen možnosť ich využitia na isté účely, ale i spôsob manipulácie s nimi (*Hrubý 1965b*, tab. I-IV). Pri zohľadnení daných momentov možno keramiku antických tvarov dať do užšieho súvisu so vzácnymi tekutinami používanými

azda pri magicko-rituálnych praktikách, iniciačných obradoch či nábožensko-liturgických úkonoch, vykonávaných vo zvýšenej miere niektorými príslušníkmi ženského pohlavia rôzneho veku. Následkom toho sa stali súčasťou ich osobného majetku a boli s nimi ukladané do hrobu. Naznačená, no bližšie nešpecifikovateľná, činnosť nemusela byť pritom spájaná s vyšším sociálnym statusom príslušných zomrelých, ale skôr s ich prestížnejším postavením v komunite. Táto skutočnosť sa preto tradičným spôsobom premietla do hodnotnejších zložiek elementov pohrebného ritu, nie do hodnotovej stránky predmetov pohrebného inventára. Väzba takýchto nádob s vyšším sociálnym postavením sa preto neprejavuje individuálnym, ale skupinovým spôsobom. V súlade s tým zachytávame reprezentatívny výskyt keramiky antických tvarov najmä v administratívno-hospodárskych centrách, ich sídliskových aglomeráciách a vo vojensko-strážnych osadách rozmiestnených vo vidieckom prostredí.

Otvorenou otázkou zatiaľ zostáva chronologická špecifikácia analyzovanej keramiky. Ak je datovanie správne, výrazná väčšina exemplárov pochádza z mladšieho úseku veľkomoravského obdobia. Na tomto základe vyznieva vcelku reálne možnosť spájať ich produkciu s cudzími staviteľmi sakrálnych objektov v období po príchode reprezentantov byzantskej misie na územie Veľkej Moravy (Hrubý 1955, 149). Nádoba z Veľkého Grobu pochádza však už zo staršieho úseku veľkomoravského obdobia. Touto cestou sa poukazuje na možné staršie genetické vzťahy spracúvanej keramiky smerujúce ku kovovým nádobám z neskoroavarskeho kultúrneho prostredia (Szőke 1992, 70-71).

Viacere znaky nezameniteľného obsahu presvedčujú o tom, že nádobu získanú z hrobu 4/97 v Bratislave-Starom Meste (Panská ul. 27; obr. 1: 1; Lesák/Musilová 1999, 42) a nádobu z hrobu 5/99 z Nitry-Chrenovej I (Baumax-Shell; obr. 1: 3; Březinová 2003, 58) možno označiť za napodobneniny tvarov antickej proveniencie, vyhotovené vo veľkomoravskom prostredí domácimi výrobcami. Aj napriek ich nespochybniteľnej zručnosti a praktickej skúsenosti výsledný produkt nemá podobu kópie napodobňovanej predlohy. Predstavuje skôr kompromisný hybrid dotvorený prostredníctvom prvkov bežných v domácom prostredí. Ich účinkom nadobúda plášť stien menšiu výšku a pozmenenú tektoniku obohatenú o rytú výzdobu bežnú na domácich hrnčiarskych výrobkoch. Mierne drsný krupičkovitý povrch, objavujúci sa po výpale hrnčiarskej hmoty s prímiesou piesku a drobných kamienkov, mohol nadobudnúť požadovanú hladkú štruktúru imitovaných predlôh iba prostredníctvom druhotne nanesej engoby. Jej farebnosť v škále červenohnedých odtieňov potvrdzuje opäť zámer napodobniť náhradným spôsobom prvky, ktoré boli neobvyklé v domácom prostredí. Zrejme nie je náhodné, že pertraktované nádoby boli v oboch prípadoch uložené do hrobov detských jedincov s nanajvýš priemerným sociálnym statusom, pochovaných počas mladšieho úseku veľkomoravského obdobia na pohrebiskách predstavujúcich súčasť bratislavskej a nitrianskej sídliskovej aglomerácie.

V predchádzajúcich častiach príspevku bola analyzovaná skupina 13 nádob predstavujúcich vo veľkomoravskom nálezovom prostredí netradičné formy. Aj napriek niektorým poznatkom získaným vďaka detailnej analýze dostupných prameňov a doplneniu vypovedacích schopností materiállovej bázy zostalo viacero závažných otázok nezodpovedaných. Túto skutočnosť v negatívnom zmysle ovplyvnila nízka početnosť a značná fragmentárnosť údajov spracúvaného súboru. Za nezmenenej situácie v rozhodujúcich materiálových zložkách nemožno očakávať, že by v riešení ťažiskových problémových okruhov mohlo v budúcnosti dôjsť k výraznejšiemu pozitívnemu obratu.

Literatúra

- Březinová 2003 - G. Březinová a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na stavbách Shell a Baumax. Nitra 2003.
 Dostál 1966 - B. Dostál: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha 1966.
 Galuška 1996 - L. Galuška: Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno 1996.
 Hanuliak 1995 - M. Hanuliak: Ungewöhnliche Bestattungen in Siedlungsgruben des 9. bis 12. Jh. Ethnogr.-Arch. Zeitschr. 36, 1995, 125-136.
 Hanuliak 1997 - M. Hanuliak: K problematice skeletů lidských jedinců ze sídliskových objektů. Slov. Arch. 45, 1997, 157-182.
 Hanuliak 2004a - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004.
 Hanuliak 2004b - M. Hanuliak: Charakter a význam hraníc v časopriestorovej dimenzii pohrebného ritu z mladšieho úseku včasného stredoveku. Arch. Hist. 29, 2004, 37-50.
 Hanuliak/Kuzma 1991 - M. Hanuliak/I. Kuzma: Desiatá výskumná sezóna v Mužle-Čenkove. AVANS 1989, 1991, 35-36.
 Hrubý 1955 - V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách. Praha 1955.
 Hrubý 1965a - V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravský Velehrad. Praha 1965.
 Hrubý 1965b - V. Hrubý: Keramika antických tvarů v době velkomoravské. Čas. Moravského Mus. Brno 50, 1965, 37-62.
 Chropovský 1957 - B. Chropovský: Slovanské pohřebisko z 9. stor. vo Velkom Grobe. Slov. Arch. 5, 1957, 174-239.

- Keramik 2000* - Keramik: In: A. Wieczorek/H.-M. Hunz (Hrsg.): Europas Mitte um 1000. Katalog. Stuttgart 2000, 78-83.
- Kraskovská 1948* - Ľ. Kraskovská: Zpráva o staroslovanskom nálezisku pri Kútoch. Hist. Slov. 5, 1948, 158-162.
- Kraskovská 1954* - Ľ. Kraskovská: Staroslovanské pohrebište v Máste pri Bratislave. Slov. Arch. 2, 1954, 144-152.
- Lesák/Musilová 1999* - B. Lesák/M. Musilová: Hrobové celky z druhej polovice 9. až prvej polovice 10. storočia na území ŠMPP Bratislava. Stud. Arch. Slov. Mediaev. 2, 1999, 33-61.
- Marešová 1972-1973* - K. Marešová: Nové nálezy keramiky antických tvarů. Slovákco 1972-1973, 79-83.
- Marešová 1983* - K. Marešová: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohrebište na Horních Kotvicích. Brno 1983.
- Měřínský 1985* - Z. Měřínský: Velkomoravské kostrové pohrebište ve Velkých Bílovicích. Brno 1985.
- Szöke 1992* - B. M. Szöke: Karolingerzeitliche Gräberfeld I-II von Garabonc-Ófalu. In: Die karolingerzeit im unteren Zalatal. Antaeus 21, 1992, 41-203.
- Štefanovičová 1975* - T. Štefanovičová: Bratislavský hrad v 9.-12. storočí. Bratislava 1975.
- Vignatiová/Bechyňová 1971* - J. Vignatiová/J. Bechyňová: Začátky pěstování vinné révy na Moravě ve světle archeologických nálezů. Vlastivědný Věstník Moravský. Brno 23, 1971, 3-11.

PhDr. Milan Hanuliak, CSc.
 Archeologický ústav SAV
 Akademická 2
 SK-949 21 Nitra
 nrauhanu@savba.sk

UNTRADITIONELLE GEFÄSSFORMEN AUS DEN GROSSMÄHRISCHEN GRÄBERFELDLOKALITÄTEN

Zusammenfassung

Das Vorkommen ganzer Gefäße und ihrer Fragmente in den 732 vermerkten Gräbern verrät, dass ihre Vertreter zu jenen Gegenständen gehören, die während des 9. – 10. Jh. am häufigsten in die Gräber auf den großmährischen Gräberfeldlokalitäten aus dem Gebiet der Slowakei abgestellt wurden. In der Gruppe der Gegenstände kultischen Charakters repräsentieren sie einen Anteil im Wert von 55,7 %. Auf Grundlage der geltenden kultisch-rituellen und praktischen Gründe wurden aus ihrer Kollektion in die Gräber zweckmäßig lediglich Vertreter gewisser Typen erwählt. Nachfolgend ist für die Serie der Gefäße aus den Gräbern eine niedrige Variabilität ihrer Formen kennzeichnend. Im Rahmen dieser Kollektion figurieren auch 13 Gefäße, die man als untraditionelle Exemplare betrachten kann. Im Rahmen dieser Kollektion können auf Grundlage des Vorkommens mancher gemeinsamer Merkmale fünf Gruppen ausgesondert werden.

Die erste Gruppe bilden drei flaschenförmige Gefäße (Abb. 1: 2, 4, 5). Analoge Elemente mit nicht großen Abwandlungen in der Tektonik und in den metrischen Angaben verzeichnete man auch an zwei Gefäßen aus der zweiten Gruppe (Abb. 1: 1, 3). Die dritte Gruppe repräsentieren drei Gefäße einer unterschiedlichen Höhenkategorie (Abb. 2: 6-8). Vom Gesichtspunkt der Form handelt es sich um flaschenförmige Exemplare, die den topfförmigen Gefäßen von flaschenförmiger Gestalt nahe stehen. In die vierte Gruppe der untraditionellen Gefäßformen wurden drei Schüsseln gereiht (Abb. 2: 1, 2, 4). In die letzte, fünfte Gruppe gehört ein Becher mit zylindrischem Körper (Abb. 2: 5) und eine henkellose Tasse (Abb. 2: 3).

Die Repräsentanten der dritten, vierten und fünften Gruppe (Abb. 2: 1-8) sind nach der Zusammensetzung der Keramikmasse, der Anfertigungsart, der Brennung, Struktur und Farbe der Oberfläche und verwendeter dekorativer Elemente für die heimische Keramikproduktion kennzeichnend. Es zeigt sich, dass ihre Form günstiger war für gewisse Zwecke als die üblich verbreiteten varianten Abwandlungen der topfförmigen Gefäße. Diese Tatsache konnte die Entscheidung bedingen, die zu ihrer Herstellung gerichtet war. Andererseits kann nicht ausgeschlossen werden, dass ihre resultierende Form durch den Einfluss einer zufälligen Invention des Herstellers entstand, oder aus seinem Streben nach sich von dem formenkundlichen Stereotyp des frühmittelalterlichen Keramikgeschirrs zu befreien.

Die flaschenförmigen Gefäße aus der ersten Gruppe (Abb. 1: 2, 4, 5) repräsentieren im Gebiet der Slowakei einen Import aus dem mittleren Marchtal, wo bisher auch die maximale Konzentration ihres Vorkommens erfasst wurde. Auf Grundlage des breiteren Spektrums der unterschiedlichen Merkmale ist es offensichtlich, dass die analysierten Repräsentanten der verschiedenen technischen Qualität nicht in einer einzigen Werkstatt angefertigt wurden, sondern

von mehreren isolierten Herstellern. Infolge der Mängel in der bisherigen Forschung verbleiben die Gründe ihrer Anfertigung und der Zweck ihrer Ausnützung fraglich. Im großmährischen Milieu repräsentieren sie ein wenig verbreitetes ästhetisch attraktives Produkt, das jedoch anscheinend keine konkretere Ausnützung hatte. Nach der Berücksichtigung aller zugänglicher Anzeiger kann die Keramik der analysierten Kategorie in einen engeren Zusammenhang mit den wertvollen Flüssigkeiten gebracht werden, die etwa bei magisch-rituellen Praktiken, initialisierenden Zeremonien oder religiös-liturgischen Handlungen in erhöhtem Maße von manchen Angehörigen des weiblichen Geschlechtes verschiedenen Alters durchgeführt wurden. Als Folge dessen, wurden sie zum Bestandteil ihres persönlichen Vermögens und wurden mit ihnen in das Grab abgestellt. Die angedeutete, doch nicht näher spezifizierbare Tätigkeit brauchte dabei nicht mit dem höheren sozialen Status der zugehörigen Verstorbenen verknüpft werden, sondern gelangte sie auf die traditionelle Art in die wertvolleren Verbände der Elemente des Bestattungsritus, nicht zum Wert der Gegenstände des Bestattungsinventars. Die Bindung solcher Gefäße mit einer höheren sozialen Stellung äußert sich deshalb nicht auf eine individuelle Weise, sondern auf die Art einer Gruppe. Im Einklang damit erfassen wir ein repräsentatives Vorkommen von Keramik antiker Formen, vor allem in administrativ-wirtschaftlichen Zentren, in ihren Siedlungsagglomerationen und militärischen Wachtsiedlungen, die im ländlichen Milieu verteilt waren.

Die Gefäße aus der zweiten Gruppe (Abb. 1: 1, 3) können als Nachahmungen von Repräsentanten der vorangehenden Kategorie bezeichnet werden, die im großmährischen Milieu von heimischen Produzenten angefertigt wurden. Auch ungeachtet ihrer nicht zu bezweifelnden Geschicklichkeit und der praktischen Erfahrung hatte das resultierende Produkt nicht die Form einer nachahmenden Kopie. Es repräsentiert eher ein kompromissiger Hybrid, das mittels der im heimischen Milieu gebräuchlichen Elementen gestaltet wurde.

K ZRIEDKAVEJŠÍM DRUHOVÝM VÝZDOBY NA KERAMIKE Z POHREBÍSK 9.-10. STOR. NA SLOVENSKU

Ivona Vlkolinská

Juhozápadné Slovensko, 9.-10. stor., pohrebiská, keramika, zriedkavá výzdoba.

South-western Slovakia, 9th-10th cent., burial grounds, pottery, rare decoration.

Predmetom analýzy boli keramické nádoby a ich výzdoba, pochádzajúce z plochých pohrebísk 9.-10. stor., ktoré boli odkryté predovšetkým na západnom, juhozápadnom a južnom Slovensku. Spolu bolo analyzovaných 34 pohrebísk (obr. 1).

Najčastejšími výzdobnými prvkami používanými na slovanskej keramike boli vlnovka a vodorovné línie či žliabky. Veľmi zriedkavo sa objavujú iné výzdobné prvky - z tohto dôvodu im bude venovaná pozornosť v nasledujúcom príspevku.

Súpis pohrebísk

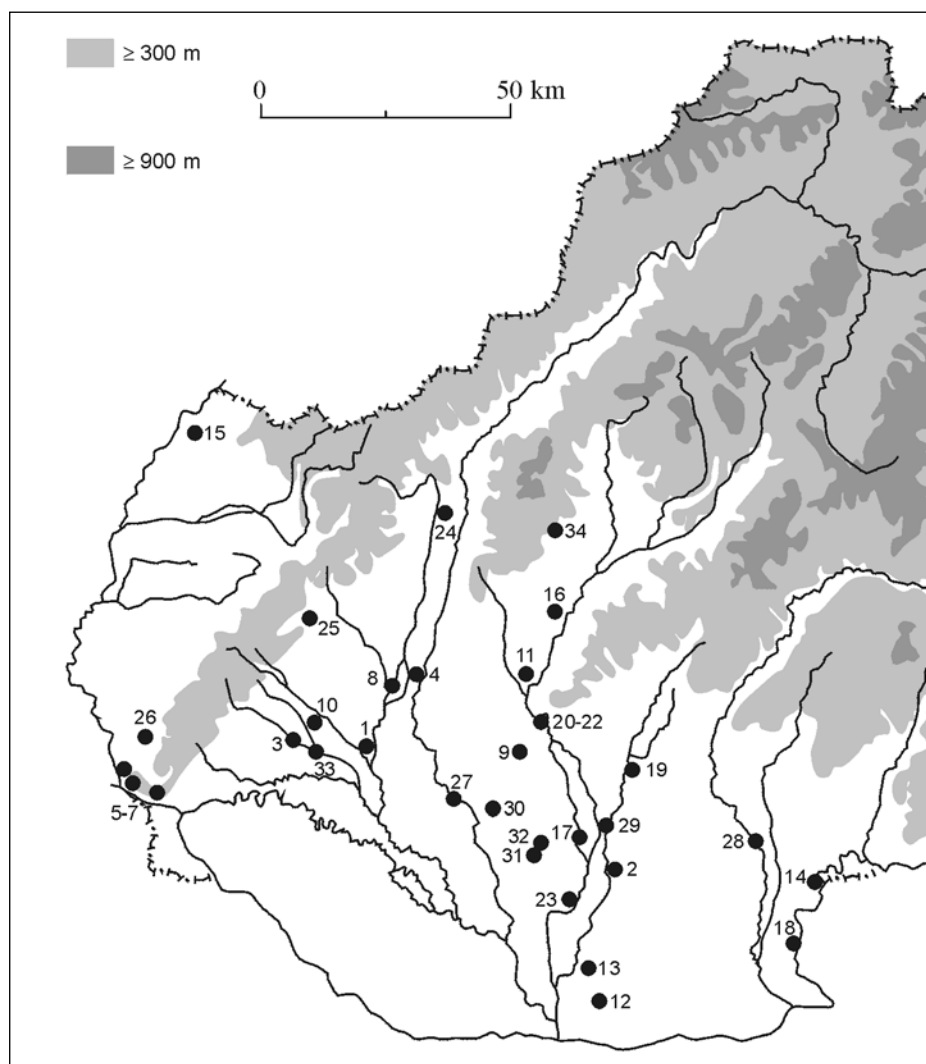
1. Abrahám (<i>Chropovský 1961</i>)	18. Michal nad Žitavou (<i>Točík 1971</i>)
2. Bešeňov (<i>Nevizánsky 1979</i>)	19. Nitra-Lupka (<i>Chropovský 1962</i>)
3. Blatné (<i>Kraskovská 1966</i>)	20. Nitra-Pod Zoborom I (<i>Chropovský 1978</i>)
4. Bojničky (<i>Bialeková 1993a</i>)	21. Nitra-Pod Zoborom II (<i>Čaplovič 1954</i>)
5. Bratislava-Devín-Staré vinohrady (<i>Kraskovská 1963</i>)	22. Nové Zámky (<i>Rejholcová 1974</i>)
6. Bratislava-Devín-Za kostolom (<i>Plachá/Hlavicová/Keller 1990</i>)	23. Pobeďim I (<i>Vendtová 1969</i>)
7. Bratislava-Karova Ves (<i>Kraskovská 1955</i>)	24. Pobeďim II (<i>Bialeková 1993b</i>)
8. Bučany (<i>Hanuliak 1993</i>)	25. Smolenice (<i>Dušeková 1979</i>)
9. Cabaj-Čápor (<i>Točík/Paulík 1979</i>)	26. Stupava-Mást (<i>Kraskovská 1954</i>)
10. Čakajovce (<i>Rejholcová 1995a; 1995b</i>)	27. Svätý Peter IV (<i>Béř 1995</i>)
11. Galanta (<i>Hanuliak/Ižof 2003</i>)	28. Šarovce (<i>Novotný 1964</i>)
12. Hurbanovo (<i>Točík 1971</i>)	29. Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (<i>Točík 1971</i>)
13. Ipeľský Sololec (<i>Vendtová/Rejholec 1963</i>)	30. Tvrdošovce-Halomidomb (<i>Kraskovská/Paulík 1978</i>)
14. Kopčany (<i>Kraskovská 1965</i>)	31. Tvrdošovce-Kerekto (<i>Točík 1971</i>)
15. Lefantovce-Dolné Lefantovce (<i>Rejholcová 1992</i>)	32. Úľany nad Žitavou (<i>Liptáková 1953</i>)
16. Lipová-Ondrochov (<i>Točík 1971</i>)	33. Veľký Grob (<i>Chropovský 1957</i>)
17. Malé Kosihy (<i>Hanuliak 1994</i>)	34. Závada (<i>Bialeková 1982</i>)

Málokto z týchto pohrebísk bolo preskúmané vcelku, celé boli preskúmané hlavne lokality Svätý Peter IV, Nitra-Lupka, tiež Čakajovce, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov.

Na niektorých sa pochovávalo pomerne krátke obdobie, napr. Nitra-Lupka i Svätý Peter IV, na iných zase niekoľko storočí, ale tých bolo veľmi málo, najmä Trnovec nad Váhom-Horný Jatov a Čakajovce. Často však bolo z pohrebiska zachytených len niekoľko hrobov. Pokiaľ ide o ich charakter, väčšinou ide o pohrebiská tzv. dedinského typu.

Nádoby nájdené na týchto pohrebiskách boli ukladané do hrobov 9. a v 10. stor., pričom je doložená tendencia, že postupne v druhej polovici a hlavne ku koncu 10. stor. doklady tohto zvyku z hrobov miznú. Nádoby v hroboch sú dokladom prejavov pohanskeho kultu a súvisia s hmotne chápaným záhrobím. Ich prítomnosť sa najčastejšie vysvetľuje predstavami o živote na druhom svete, kde zomrelý bude potrebovať určitú výbavu - vrátane potravy a tekutín, hoci by boli zastúpené len symbolicky jednou nádobou s takýmto obsahom. Na tomto mieste je však nutné podotknúť, že nie v každom hrobe z uvedeného obdobia boli nádoby doložené. Celková situácia je taká, že boli nájdené oveľa častejšie v hroboch žien a detí než v mužských hroboch. Pomerne často boli odkryté v hroboch, kde neboli zistené iné prílohy (pozri *Vlkolinská 1994*).

K špecifickým prejavom patrí skutočnosť, že v niektorých hroboch bola zistená nie jedna, ale aj dve, v niektorých prípadoch tiež tri a výnimočne i štyri nádoby, čo súviselo s rôznymi prejavmi pohrebného ritu. V takýchto prípadoch bola zvyčajne jedna nádoba uložená k mŕtvemu, kým druhá, prípadne ďalšie, sa našli v zásepe hrobu, dosť často intencionálne rozbité. Prítomnosť takto rozbitej nádoby zrejme súvisela s pohrebnými obradmi, pričom v niektorých prípadoch nálezy uhlíkov môžu dokladať očisťovanie hrobu pomocou očistnej sily ohňa.

Obr. 1. Pohrebiská na juhozápadnom Slovensku z 9. a 10. stor.

Abb. 1. Gräberfelder in der Südwestslowakei aus dem 9. und 10. Jh.

1 - Abrahám; 2 - Bešeňov; 3 - Blatné; 4 - Bojničky; 5 - Bratislava-Karlova Ves; 6 - Bratislava, časť Devín I.; 7 - Bratislava, časť Devín II.; 8 - Bučany; 9 - Cabaj-Čápor; 10 - Cífer-Pác; 11 - Čakajovce; 12 - Dolný Peter IV.; 13 - Hurbanovo; 14 - Ipel'ský Sokolec; 15 - Kopčany; 16 - Lefantovce; 17 - Lipová-Ondrochov; 18 - Malé Kosihy; 19 - Michal nad Žitavou; 20 - Nitra-Lupka; 21 - Nitra-Pod Zoborom I.; 22 - Nitra-Pod Zoborom II.; 23 - Nové Zámky; 24 - Pobedim; 25 - Smolenice; 26 - Stupava-Mást; 27 - Šaľa-Veča; 28 - Šarovce; 29 - Šurany-Úľany nad Žitavou; 30 - Trnovec nad Váhom-Horný, časť Jatov; 31 - Tvrdošovce-Halomidomb; 32 - Tvrdošovce-Kerekto; 33 - Veľký Grob; 34 - Závada.

Zaujímavé postavenie má pohrebisko v Nitre-Lupke, kde zrejme pochovávali hrnčiari z neďalekej hrnčiarskej osady nachádzajúcej sa pred opevnením hradiska na Lupke. Nádobý z týchto hrobov vykazujú veľmi jednotný charakter, čo sa týka formy, výzdoby, materiálu, farby aj vyhotovenia, pričom sú veľmi vyspelé, takže uvažujeme o ich manufaktúrnej výrobe. Keramické nádoby odkryté na ostatných pohrebiskách ukazujú skôr na domáce vyhotovenie.

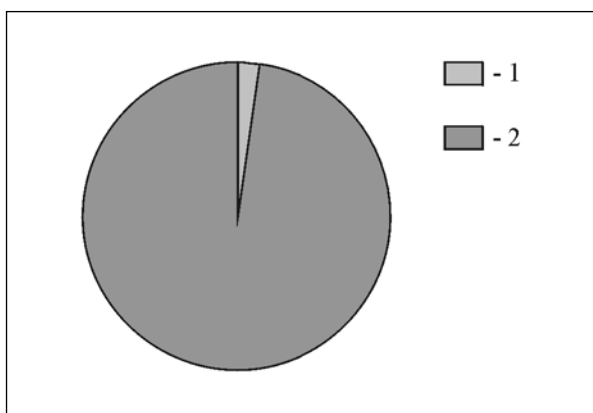
Väčšina odkrytých nádob patrí k hrncom, len veľmi zriedka sa vyskytli misy so šikmými stenami alebo fľaše či iné zriedkavé formy. Základným výzdobným prvkom na týchto nádobách je vlnovka kombinovaná s vodorovnými ryhami či žliabkami. Tieto výzdobné prvky boli vyhotovené/ryté buď hrebeňovitým nástrojom alebo nástrojom s jedným hrotom. Celková vývojová tendencia predstavuje vývoj od výzdobných motívov vyhotovených hrebeňovitým nástrojom, t.j. nástrojom s viacerými hrotmi, k takej výzdobe, kde tieto motívy boli vyhotovené nástrojom s jedným hrotom. Výzdoba zvyčajne pokrývala plecia a telo nádob.

Chronológiu pohrebísk rozobral vo viacerých prácach M. Hanuliak (1990; 1992). Jemu ďakujem za upresnenie datovania viacerých hrobov.

Tabela 1. Zastúpenie nádob so zdobeným okrajom na jednotlivých pohrebiskách.

Tabelle 1. Vertretung von Gefäßen mit verziertem Rand auf den einzelnen Gräberfeldern.

Názov lokality	Počet nádob	Počet hrobov s nádobami	Počet nádob so zdob. okrajmi	V %
Bratislava-Devín-Za kostolom	52	43	2	3,80
Míchal nad Žitavou	11	8	2	18
Hurbanovo	14	14	2	14,30
Smolenice	10	10	2	20
Svätý Peter IV	55	40	1	1,80
Lipová-Ondrochov	18	15	1	5,60
Nitra-Lupka	53	38	1	1,90
Nitra-Pod Zoborom II	24	24	1	4,20
Závada	11	8	1	9,10

Graf 1. Podiel nádob so zdobenými okrajmi voči ostatným nádobám z pohrebísk 9.-10. stor. na Slovensku. Legenda: 1 - nádoby so zdobenými okrajmi, 2 - ostatné nádoby.

Graf 1. Anteil von Gefäßen mit verzierten Rändern zu den übrigen Gefäßen von den Gräberfeldern des 10. Jh. in der Slowakei. Legende: 1 - Gefäße mit verzierten Rändern, 2 - übrige Gefäße.

z horizontu A2 (pohrebisko Hurbanovo, hrob 59 - obr. 4: 4). Veľmi zriedka boli vpichy ako výzdobný motív na okraji nádob doložené v horizonte C, vlastne jedine na pohrebisku Nitra-Pod Zoborom II, hrob 131.

Úplne výnimočnú výzdobu okraja v celom skúmanom súbore keramiky z pohrebísk predstavuje nádoba z Hurbanova (obr. 5: 5), nájdená v hrobe 12, horizont A1, kde nielen vonkajší okraj, ale aj celé telo nádoby bolo pokryté vpichmi. Zriedkavejšiu formu výzdoby okraja predstavujú aj dve nádoby z Michala nad Žitavou, obidve z hrobu 11 (obr. 6: 1, 2), ktorý je datovaný do horizontu A2. Hrebeňovitý nástroj, použitý na zdobenie okrajov, bol potom použitý aj pri výzdobe tiel oboch nádob, pričom táto výzdoba už mala podobu vlnoviek a vodorovných línií.

Veľmi zriedkavá na týchto nádobách bola výzdoba v podobe vpichov, vrypov a zárezov, či už vyhotovená hrebeňovitým nástrojom alebo nástrojom s jedným hrotom. Ako ďalšiu skupinu zriedkavej výzdoby označujem výzdobu umiestnenú na okraji nádoby. Jednotlivé príklady rôznych druhov zriedkavej výzdoby na konkrétnych pohrebiskách sú na pripojených ilustráciách zobrazené spolu s ďalšími nádobami z týchto pohrebísk, a to kvôli znázorneniu výnimočnosti ich výzdoby.

Výzdoba na okraji nádob

Výzdoba na okraji nádoby mohla byť situovaná na vonkajšej i vnútornej strane okraja. Takto umiestnená výzdoba sa našla iba na 13 exemplároch z celkového počtu 624 skúmaných nádob, čo predstavuje len asi 2% (tabela 1, graf 1). Ani samotná výzdoba na okrajoch nie je však jednotná. Najčastejšie mala podobu vlnovky, rytej nástrojom s viacerými alebo len s jedným hrotom. Príklady vlnovky rytej hrebeňovitým nástrojom predstavujú nálezy z viacerých pohrebísk. Nález zo Svätého Petra IV z hrobu 37 pochádza už z horizontu A1. Viaceré takéto nádoby sú zaradované do horizontu A2. Exemplár z hrobu 65 (aj druhá nádoba v hrobe) z pohrebiska v Bratislave-Devíne-Za kostolom mal tiež vlnovku rytú hrebeňovitým nástrojom. Nádoba z Lipovej-Ondrochova z hrobu 25 (tiež dve nádoby v hrobe - obr. 2: 5), ako aj nádoba z hrobu 90/2 z Nitry-Lupky mali okraj zdobený vlnovkou rytou jednohrotým nástrojom. Vlnovka na okraji nádob nechýbala ani na neskoršom pohrebisku v Smoleniciach - našla sa na nádobách z dvoch hrobov 67 a 77, ktoré sú datované do horizontu C, t.j. do druhej polovice 10. stor.

V ešte zriedkavejších prípadoch bol okraj zdobený radom či radmi vpichov, ktoré boli vykonané hrebeňovitým alebo jednohrotým nástrojom. Na pohrebisku v Bratislave-Devíne-Za kostolom, to dokladá nález z hrobu 80/2 s výzdobou na okraji vykonanou jednohrotým nástrojom (druhá nádoba v hrobe), pričom rovnaká výzdoba bola ako jediná použitá v troch pásoch aj na tele nádoby. Rady vpichov, vyhotovené hrebeňovitým nástrojom, zdobili aj nádobu z hrobu 7 v Závade, kde bolo pomocou rovnakého nástroja zdobené i telo nádoby, ale už inými prvkami - pásmi vlnoviek a vodorovných rytých línií (obr. 3: 6). Oba hroby sú datované do horizontu A1, t.j. do prvej polovice 9. stor. V jednom prípade bola vpichovaná výzdoba na okraji nádoby kombinovaná s obdobným motívom i na pleciah nádoby, avšak ďalšia výzdoba na jej tele pozostávala z vlnovky a vodorovných žliabkov, pričom bol použitý ten istý nástroj. Tento nález pochádza

Keď porovnáваме výzdobu umiestnenú na okraji nádob s výzdobou na jej tele, môžeme na základe analýzy konštatovať, že vo väčšine prípadov bol na výzdobu okraja použitý ten istý nástroj, ktorým hrnčiar zdobil telo nádoby. Výzdobný prvok a motív - až na malé výnimky - boli v oboch prípadoch také isté, t.j. výzdobné prvky použité na okraji nádoby zdobili i jej telo. Niekedy tvorili jedinú výzdobu na tele nádoby, ale častejšie boli kombinované s iným výzdobným motívom, pričom na jeho vyhotovenie bol použitý ten istý nástroj. Ako príklad chcem uviesť výzdobu okraja i tela nádoby z hrobu 12 v Hurbanove alebo z hrobu 80 (dve nádoby v hrobe) v Bratislave-Devíne-Za kostolom. V prípade, keď bol na výzdobu tela použitý hrebeňovitý nástroj, takisto ním bol zdobený aj okraj nádoby; obdobná situácia je pri použití nástroja s jedným hrotom.

Z územného hľadiska možno konštatovať, že výzdoba umiestnená na okraji nádoby sa nevyskytla na všetkých pohrebiskách. Najčastejšie sa našla len v jednom exemplári, oveľa zriedkavejšie vo dvoch exemplároch. Celkovo dve také nádoby boli odkryté na štyroch pohrebiskách: v Bratislave-Devíne-Za kostolom, Hurbanove, Michale nad Žitavou a v Smoleniciach. Na ostatných pohrebiskách to bol jediný nález: Svätý Peter IV, Lipová-Ondrochov, Nitra-Lupka, Nitra-Pod Zoborom II, Závada. Vo viacerých prípadoch sa v blízkosti týchto pohrebísk nachádzajú ďalšie pohrebiská zo skúmaného obdobia, na ktorých však takáto výzdoba zistená nebola. Dokonca aj na pohrebisku Nitra-Lupka, ktoré má výnimočné postavenie - ako už bolo uvedené vyššie - bola zistená nádoba so zdobeným ústím, aj keď ide o jediný miniatúrny exemplár z detského hrobu, pričom druhá nádoba z toho istého hrobu prináležala k bežným náleziom typickým pre toto pohrebisko.

Zhrnutie: Nádoby so zdobeným okrajom predstavujú veľmi nízke percento voči ostatným nádobám nájdeným v skúmaných hroboch (graf 1). Pritom ešte aj v rámci tohto malého počtu bolo zistených viacero variantov, týkajúcich sa jednak umiestnenia tejto výzdoby, ako aj jej formy i nástroja, ktorým bola vyhotovená. Samotné nádoby so zdobeným okrajom sa však nevymykajú z celkového rámca keramiky odkrytej na pohrebiskách. Okrem jediného prípadu z pohrebiska vo Svätom Petre IV nádoby so zdobenými okrajmi nemali ozajstné plastické značky a ani jamky, t.j. technické značky na dňach. Neboli zistené koncentrácie nádob s výzdobou okraja na žiadnom pohrebisku ani v určitom regióne. Zvyčajne boli tieto nádoby na konkrétnom pohrebisku zastúpené len jedným exemplárom, pričom na viacerých pohrebiskách sa nevyskytovali vôbec.

Autorka tiež skúmala, či sa nádoby so zdobeným okrajom vyskytovali v hrobe spolu s inou nádobou. Najprv sa zamerala na pohrebiská, kde boli zistené dva exempláre so zdobeným okrajom. V prípade lokality Bratislava-Devín-Za kostolom sa každá nádoba s takouto výzdobou našla v inom hrobe, pričom však v hrobe 80 bola nájdená spolu s inou nádobou (druhá nádoba nemala zdobené ústie a ani výzdoba tela nebola podobná). V Hurbanove pochádza každá nádoba so zdobeným okrajom z iného hrobu, pričom ich výzdoba je úplne odlišná. Na pohrebisku v Michale obe nádoby so zdobeným ústím pochádzajú z jediného hrobu (hrob 11), pričom aj tvar a výzdoba ich tela je podobná. Na pohrebisku v Smoleniciach sa takisto našli dve nádoby so zdobeným ústím, avšak každá z nich v inom hrobe. Oba hroby ležali pomerne blízko seba; výzdoba okraja aj tela oboch nádob je veľmi podobná. Oba hroby sú datované do horizontu C, t.j. do druhej polovice 10. stor.

Aj na pohrebiskách, kde bol celkovo doložený len jeden exemplár so zdobeným okrajom, boli zistené prípady, keď bola takáto nádoba vložená do hrobu spolu s inou nádobou, ale nebolo to pravidlom. Napríklad v Bratislave-Devíne-Za kostolom sa v hrobe 80 popri takejto nádobe našla aj nádoba bez výzdoby okraja a s úplne inou výzdobou tela, pričom na výzdobu druhej nádoby bol použitý hrebeňovitý nástroj, kým na prvú nádobu nástroj s jedným hrotom. Podobne tomu bolo aj na pohrebisku v Lipovej-Ondrochove, kde do hrobu 25 bola okrem nádoby so zdobeným ústím vložená ďalšia bez takejto výzdoby. Na lokalite Nitra-Lupka pochádzala nádoba so zdobeným ústím z hrobu 90, kde sa spolu s ňou našla aj druhá nádoba. I táto druhá nádoba je však na tomto pohrebisku pomerne výnimočná, lebo sa od ostatných uniformných tvarov odlišuje formou, veľmi malou veľkosťou a neprítomnosťou výzdoby.

Výzdoba na okrajoch keramických nádob bola zistená už na nálezoč z hrobov horizontu A1. K takým dokladom patrí napr. druhá nádoba z hrobu 80/2 v Bratislave-Devíne (Za kostolom), nádoba z hrobu 7 v Závade, či z hrobu 37 v Svätom Petre IV, ako aj nález z hrobu 12 v Hurbanove, kde nielen okraj, ale celá nádoba je tiež zdobená vpichmi. Viacej takýchto nádob pochádza z hrobov datovaných do horizontu A2. Výzdoba v podobe jednoduchej vlnovky na vonkajšom okraji nádoby je však doložená tiež v horizonte C, a to nálezi z hrobov na pohrebisku v Smoleniciach (hroby 67 a 77), alebo v Nitre-Pod Zoborom II, hrob 131. Na základe týchto skutočností možno konštatovať, že samotný výskyt výzdoby situovanej na okraji nádoby nie je viazaný na konkrétny chronologický horizont. Ako čiastkové zistenie treba chápať skutočnosť, že v horizonte C nebola doložená výzdoba na okrajoch nádob, pozostávajúca z vpichov.

Na tomto mieste chcem len zdôrazniť, že nádoby s takouto výzdobou boli zistené aj na sídliskách zo skúmaného obdobia, a to v oveľa väčšom počte než na pohrebiskách. Ani tu však netvorili vysoký podiel. Nálezy zo sídlisk často pochádzajú len z prieskumov a neobsahujú okrem keramiky žiadne nálezy pre presnejšie datovanie.

Výzdoba na tele nádob

K ďalším zriedkavým výzdobným motívom prináležia tie, ktoré boli vyhotovené z takých výzdobných prvkov, ako sú vpichy, vrypy a zárezy a ktoré boli situované na tele nádoby. Boli vyhotovené buď pomocou hrebeňovitého

nástroja alebo nástroja s jedným hrotom. Zo 624 nádob bola takáto výzdoba zistená v 68 prípadoch, čo tvorí takmer 11% z celkového počtu (graf 2, 3).

Tieto výzdobné motívy možno deliť podľa viacerých kritérií - napr. podľa nástroja, ktorým boli vyhotovené, hlavne či išlo o nástroj hrebeňovitý alebo nástroj s jedným hrotom; podľa spôsobu, akým boli použité; alebo podľa výzdobného prvku či celého motívu, na výzdobu ktorých boli nástroje použité. Ďalej možno skúmať, či tvorili jedinú výzdobu na nádobe alebo len jej súčasť, umiestnenie tejto výzdoby na nádobe, a pod.

K úplne výnimočným patrí nádoba z hrobu 12 v Hurbanove (obr. 5: 5), ktorá mala takmer celé telo pokryté vpichmi vyhotovenými hrebeňovitým nástrojom, ba dokonca i vonkajšia strana okraja bola dekorovaná takouto výzdobou (spomínali sme ju už pri výzdobe okrajov). Nemá analógie v hrobách na Slovensku a podľa nálezov je datovaná do horizontu A1.

Jeden z výzdobných motívov predstavujú nádoby, ktoré boli zdobené iba pomocou radov vrypov a zárezov, vyhotovených nástrojom s jedným hrotom. Sem patria exempláre, ktoré sú zdobené radmi vodorovných vrypov - môže byť jeden, dva či dokonca tri rady uložené v rôznej výške od seba na tele nádob. K takýmto dokladom patrí exemplár z lokality Bratislava-Devín-Za kostolom z hrobu 80/1. (prvá z dvoch nádob - obr. 7: 5), ktorý je datovaný do horizontu A1. Niektoré ďalšie nálezy sú zaradené do horizontu A2, ako napr. lokality Čakajovce, hrob 769/2.; Lipová-Ondrochov, hrob 20 (obr. 8: 5); Nitra-Lupka, hrob 10/2. V Nitre to bola z celého pohrebiska jedine miniatúrna nádoba z hrobu, pričom druhá nádoba z tohto istého hrobu mala bežnú rytú výzdobu pozostávajúcu z vlnoviek a vodorovných línií.

Takáto výzdoba sa objavila aj v horizonte C, a to na pohrebisku v Čakajovciach, kde bola zistená v dvoch hrobách (hroby 185, 348 - *Rejholcová 1995a*, tab. XXXVI, LIV).

Iný typ predstavujú rady vpichov, ktoré boli urobené nástrojom s viacerými hrotmi. Nádoby niesli jeden rad vpichov, niekedy aj dva, ba dokonca veľmi zriedkavo i tri. Takúto výzdobu máme doloženú už na pohrebisku Pobedim II, hrob 5/71, ktorý je datovaný do horizontu A1 (obr. 9: 9). Dva nálezy pochádzajú z horizontu A2, konkrétne z lokality Čakajovce, hrob 543, a z Lipovej-Ondrochova, hrob 23. Jediný takýto nález z horizontu C pochádza z hrobu 55 na pohrebisku v Smoleniciach.

Úplne výnimočne boli pomocou hrebeňovitého nástroja na nádobe vyhotovené pásy vlnoviek - konkrétne bolo takéto využitie zistené iba na pohrebisku vo Veľkom Grobe, kde sa našli dve nádoby, pričom každá pochádza z iného hrobu, ale vykazujú pomerne príbuzný tvar. Hrob 18 (obr. 10: 10) je zaradovaný už do horizontu A1, kým druhý hrob do horizontu A2.

Vlnovky pozostávajúce z jedného radu vrypov umiestnených na pleciah nádoby boli zistené i v dvoch prípadoch na pohrebisku Bratislava-Devín-Staré vinohrady, tu však boli vyhotovené nástrojom s jedným hrotom a na tele ich doplnila výzdoba pozostávajúca z vodorovných línií. Z neskorších období nebola v tomto súbore zistená.

Do ďalšej skupiny som zaradila nádoby, ktoré majú výzdobu pozostávajúcu z motívu vetvičiek. Niektoré boli vyhotovené hrebeňovitým nástrojom, iné nástrojom s jedným hrotom. Ich pásy boli usporiadané šikmo proti sebe. Predovšetkým sa vyskytovali dva rady, zriedkavo až tri rady takýchto výzdobných pásov. Najčastejšie boli situované na pleciah a hornej časti výdute nádoby. Často tvorili jedinú výzdobu, oveľa zriedkavejšie ich dopĺňovala iná výzdoba.

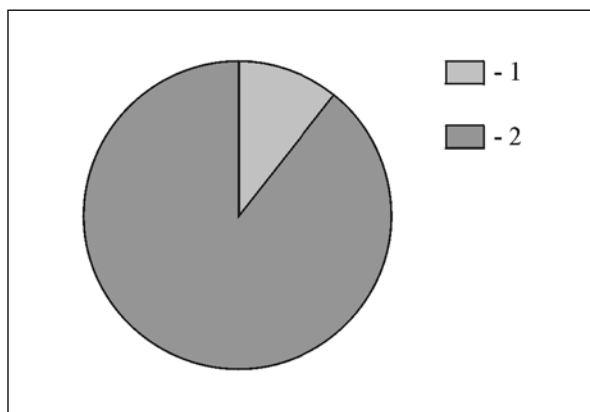
K exemplárom, keď vetvičkovitá výzdoba tvorila jediný druh výzdoby na nádobe, patria najmä nálezy z pohrebísk vo Svätom Petre IV, Stupave-Máste a v Trnenci nad Váhom-Hornom Jatove (obr. 11: 8). Hrob 43/2. v Svätom Petre je datovaný už do horizontu A1, ale tamojší hrob 6 až do horizontu A2. Takmer analógie boli odkryté na lokalite v Stupave-Máste. Podobne do horizontu A2 možno zaradiť nález z hrobu 190 z Trnovca nad Váhom-Horného Jatova. Ojedinelo sa objavujú tiež v horizonte C, a to na pohrebisku v Smoleniciach (hrob 9).

O niečo častejšie sa vetvičkovitý ornament objavuje v kombinácii s inou výzdobou na tele nádoby. Takýto prípad máme doložený už v horizonte A1 z pohrebiska v Tvrdošovciach-Halomidomb, hrob 23. Nechýbala ani v staršej fáze na lokalite vo Veľkom Grobe - hroby 86 a 87. Tieto exempláre patria k najväčším v celom skúmanom súbore. Obdobná výzdoba bola doložená i na fľašovitej nádobe z hrobu 1/Z na tomto pohrebisku. Nádoby z Michala nad Žitavou už možno zaradiť do horizontu B (hrob 19 - obr. 6: 3), podobne ako aj nález z hrobu 762/1 v Čakajovciach (*Rejholcová 1995a*, 209).

Ďalšiu výzdobnú skupinu predstavuje jediná pás šikmých vrypov na podhrdlí nádoby, vyhotovený hrebeňovitým alebo jednohrotým nástrojom. Veľmi zriedka tvorili jedinú výzdobu na nádobe, oveľa častejšie boli kombinované s vodorovnými líniami či žliabkami na tele nádob. Takáto výzdoba bola zistená už v horizonte A1 na pohrebisku v Hurbanove v hrobe 41 (obr. 4: 1). Z toho istého horizontu pochádza aj nález z hrobu 411/3. (tretia nádoba v hrobe) v Čakajovciach, ako aj nádoba z hrobu 4 a 8 v Bojničkách, ktorá tiež mala značku na dne.

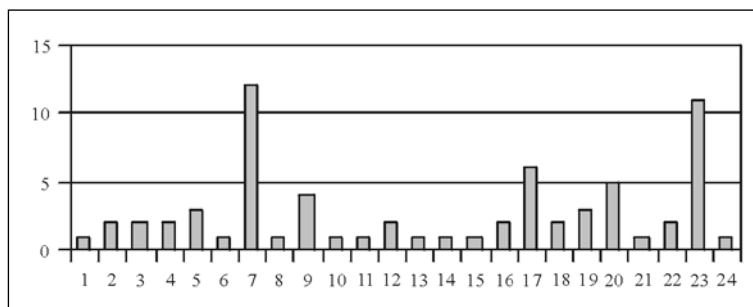
Častejšie sa vyskytovali v horizonte A2, napríklad na pohrebisku v Galante, hrob 11; v Hurbanove, hrob 59 (obr. 4: 4); tiež v Čakajovciach, hrob 399 (*Rejholcová 1995a*, tab. LXIII). Vo dvoch prípadoch bola doložená i v horizonte B: jednak v staromaďarskom hrobe na lokalite Bešeňov (hrob 84), ako aj v Čakajovciach v hrobe 449/2., pričom táto nádoba mala i značku na dne a spolu s ňou bola do hrobu uložená aj amfora východnej proveniencie.

Takáto výzdoba bola doložená aj v horizonte C, ale jedine na pohrebisku Nitra-Pod Zoborom II, aj to len v jedinom hrobe 46. Táto forma výzdoby celkovo sa objavuje už na nádobách z horizontu A1, ale skôr len výnimočne. Častejšie sa vyskytla v horizonte A2, ba dokonca i v jednom staromaďarskom hrobe na pohrebisku v Čakajovciach z horizontu B. Takisto jediná nádoba s takouto výzdobou je doložená z horizontu C, a to na pohrebisku v Nitre-Pod Zoborom II.

Graf 2. Podiel nádob so zriedkavou výzdobou na tele voči ostatným nádobám z pohrebísk 9.-10. stor. na Slovensku. Legenda: 1 - nádoby so zriedkavou výzdobou na tele, 2 - ostatné nádoby.

Graf 2. Anteil von Gefäßen mit seltener Verzierung auf dem Gefäßkörper zu den übrigen Gefäßen aus Gräberfeldern des 9. bis 10. Jh. in der Slowakei. Legende: 1 - Gefäße mit seltener Verzierung auf dem Körper, 2 - restliche Gefäße.

Graf 3. Zastúpenie nádob so zriedkavou výzdobou na jednotlivých pohrebiskách.

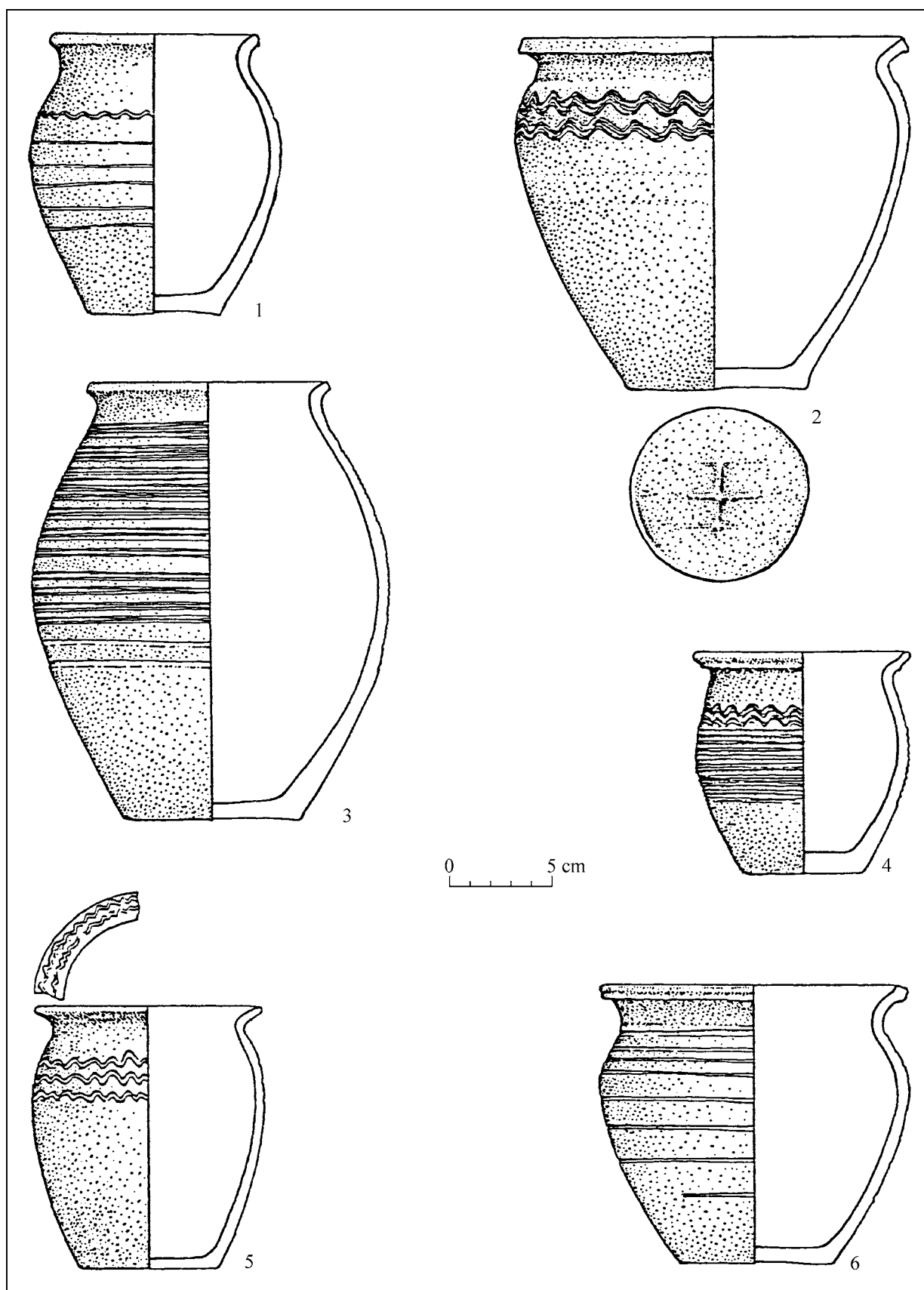
Graf 3. Vertretung der Gefäße mit seltener Verzierung auf den einzelnen Gräberfeldern.

1 - Bešeňov, 2 - Blatné, 3 - Bojničky, 4 - Bratislava-Devín-Staré vinohrady, 5 - Bratislava-Devín-Za kostolom, 6 - Bučany, 7 - Čakajovce, 8 - Galanta, 9 - Hurbanovo, 10 - Ipel'ský Sokolec, 11 - Lefantovce, 12 - Lipová-Ondrochov, 13 - Michal nad Žitavou, 14 - Nitra-Lupka, 15 - Nitra-Pod Zoborom II, 16 - Pobeďim, 17 - Smolenice, 18 - Stupava-Mást, 19 - Svätý Peter IV, 20 - Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, 21 - Tvrdosovce-Halomidomb, 22 - Tvrdosovce-Kerek-tó, 23 - Veľký Grob, 24 - Závada.

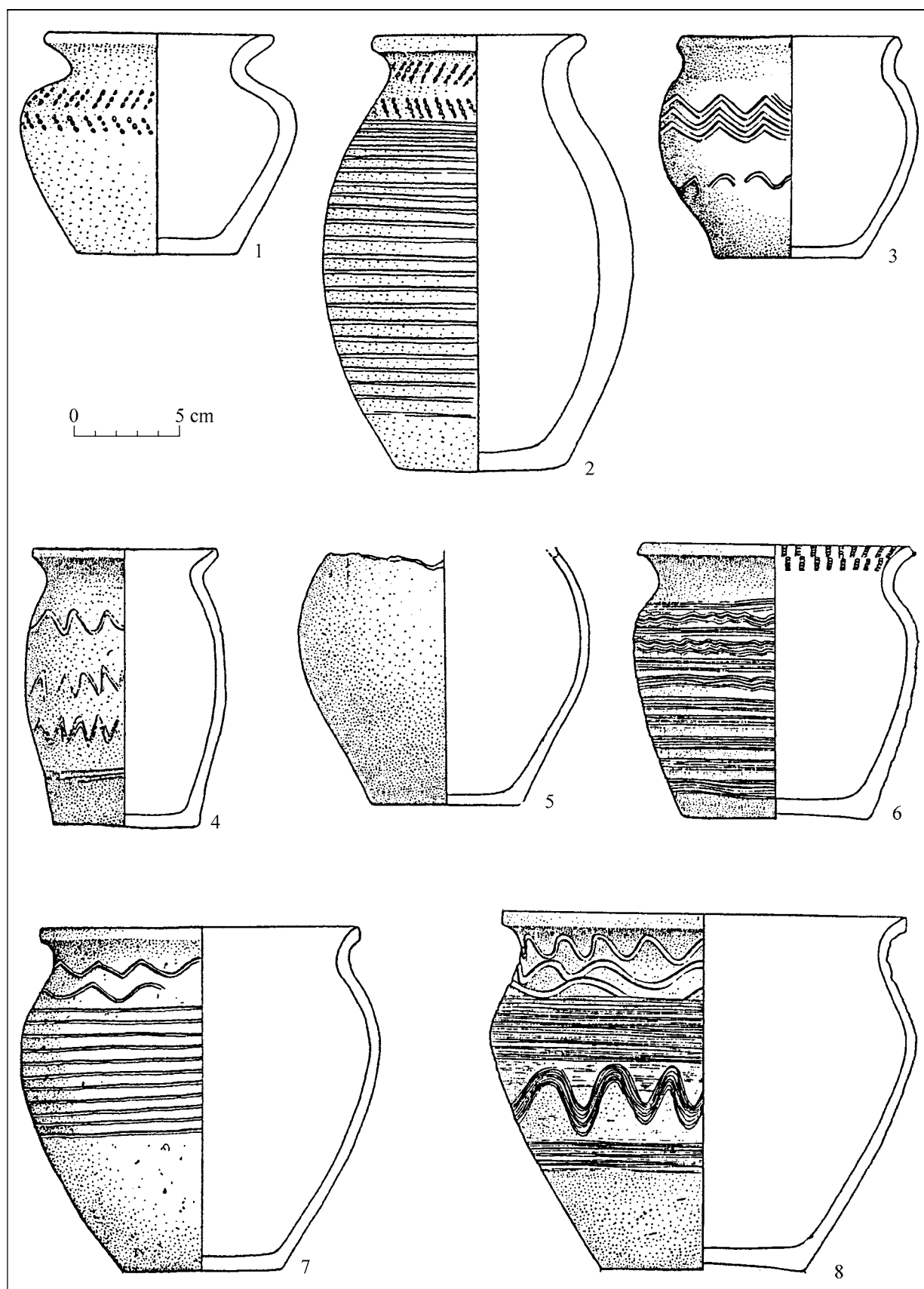
Označenie horizontov A, B a C a ich časové začlenenie je prevzaté z prác M. Hanuliaka (napríklad Hanuliak/Rejholcová 1999, 9-11; za upresnenie chronologického postavenia niektorých hrobov ďakujem M. Hanuliakovi).

Za veľmi zriedkavú možno v uvedenom období označiť i plastickú výzdobu v podobe lišty na tele nádoby. V rámci skúmaných nádob z pohrebísk sa však nevyskytla, čo je zaujímavým zistením, keďže na sídliskách sa objavuje, aj keď len vo veľmi malom počte (Vlkolinská 1994).

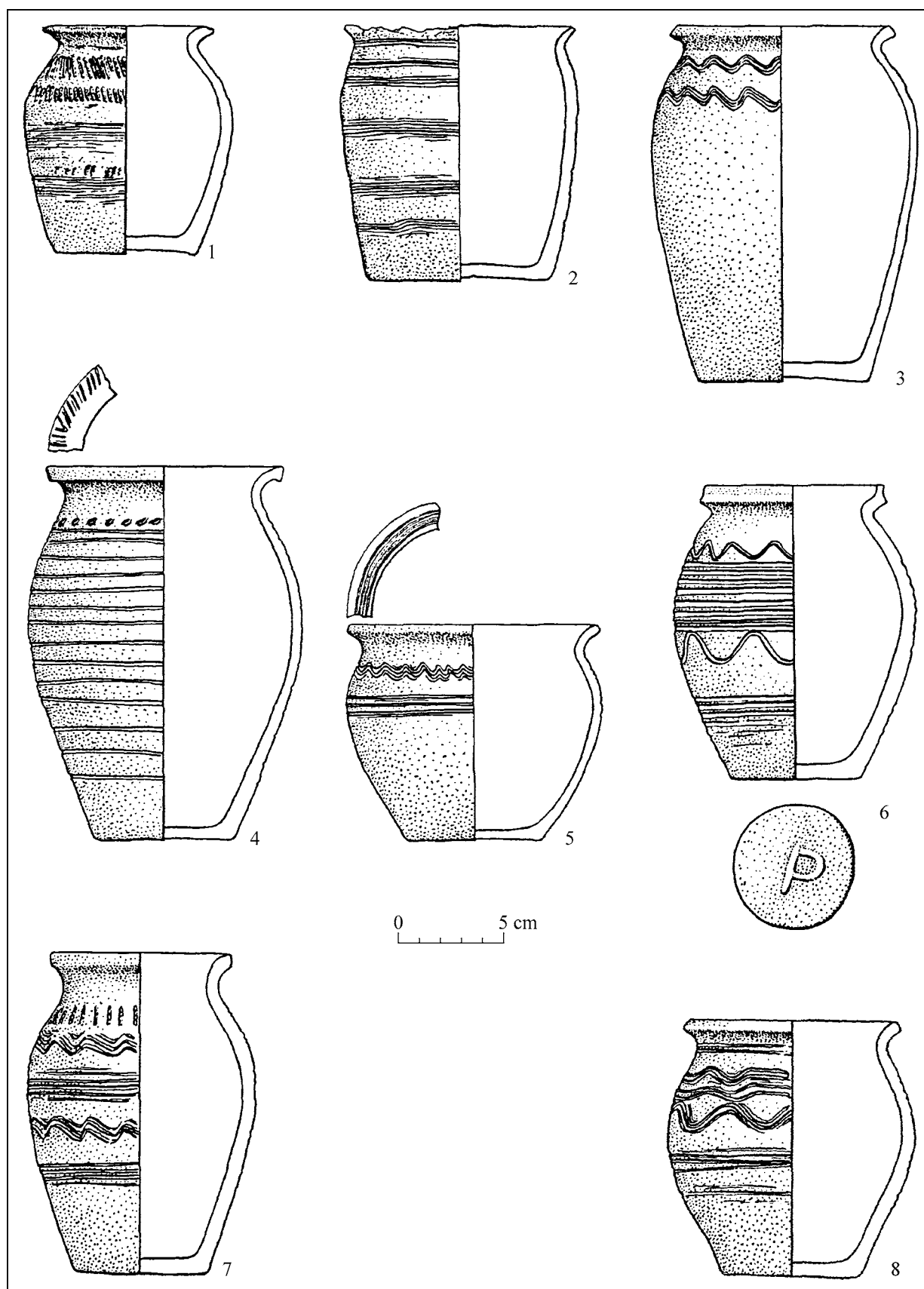
Záver: Ako vyplynulo z analýzy, zriedkavá výzdoba na tele nádob bola doložená na 24 z 34 skúmaných pohrebísk v počte 68 exemplárov. Najviac nádob so zriedkavou výzdobou na tele bolo zistených v Čakajovciach (12 exemplárov) a na pohrebisku vo Veľkom Grobe (11 kusov). Pritom lokalita vo Veľkom Grobe bola využívaná pomerne krátku dobu (hlavne horizonty A1, A2), zatiaľ čo v Čakajovciach sa pochovávalo od 9. do 12. stor. vrátane (Hanuliak/Rejholcová 1999, 7-17) a nádoby sa vyskytovali v hrobách počnúc horizontom A1 až po horizont C vrátane. Konkrétne formy výzdoby boli rozmanité a ani pri takomto počte nemožno konštatovať, že by sa určitá forma zriedkavej výzdoby viazala na jedno pohrebisko či časový horizont. Na ostatných pohrebiskách sa zvyčajne našlo po jednej až štyroch nádobách, v Smoleniciach to bolo šesť a v Trnoveci nad Váhom päť nádob.

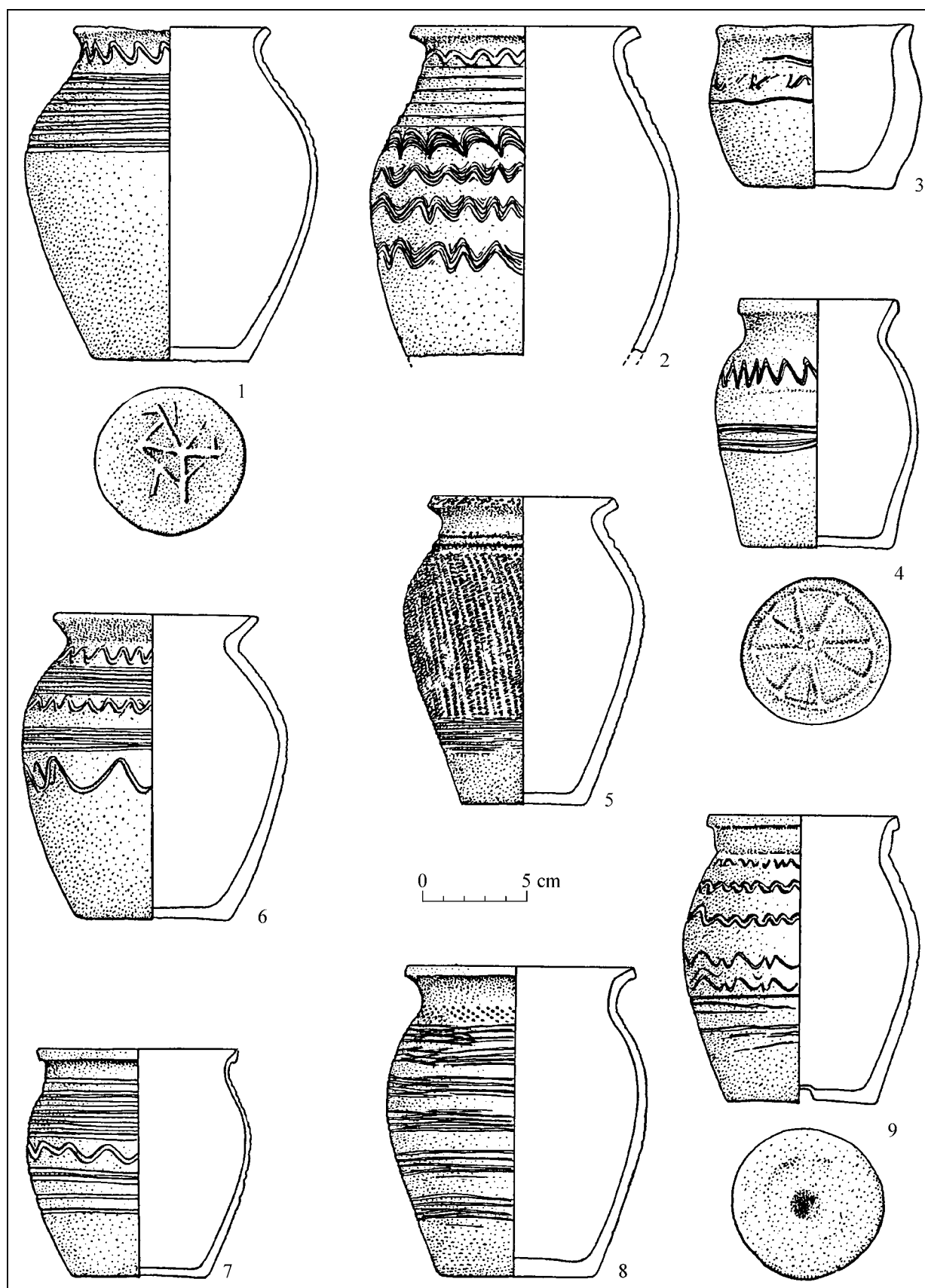
Obr. 2. Výber nádob z hrobov na pohrebisku Lipová-Ondrochov.
 Abb. 2. Auswahl von Gefäßen aus Gräbern vom Gräberfeld in Lipová-Ondrochov.

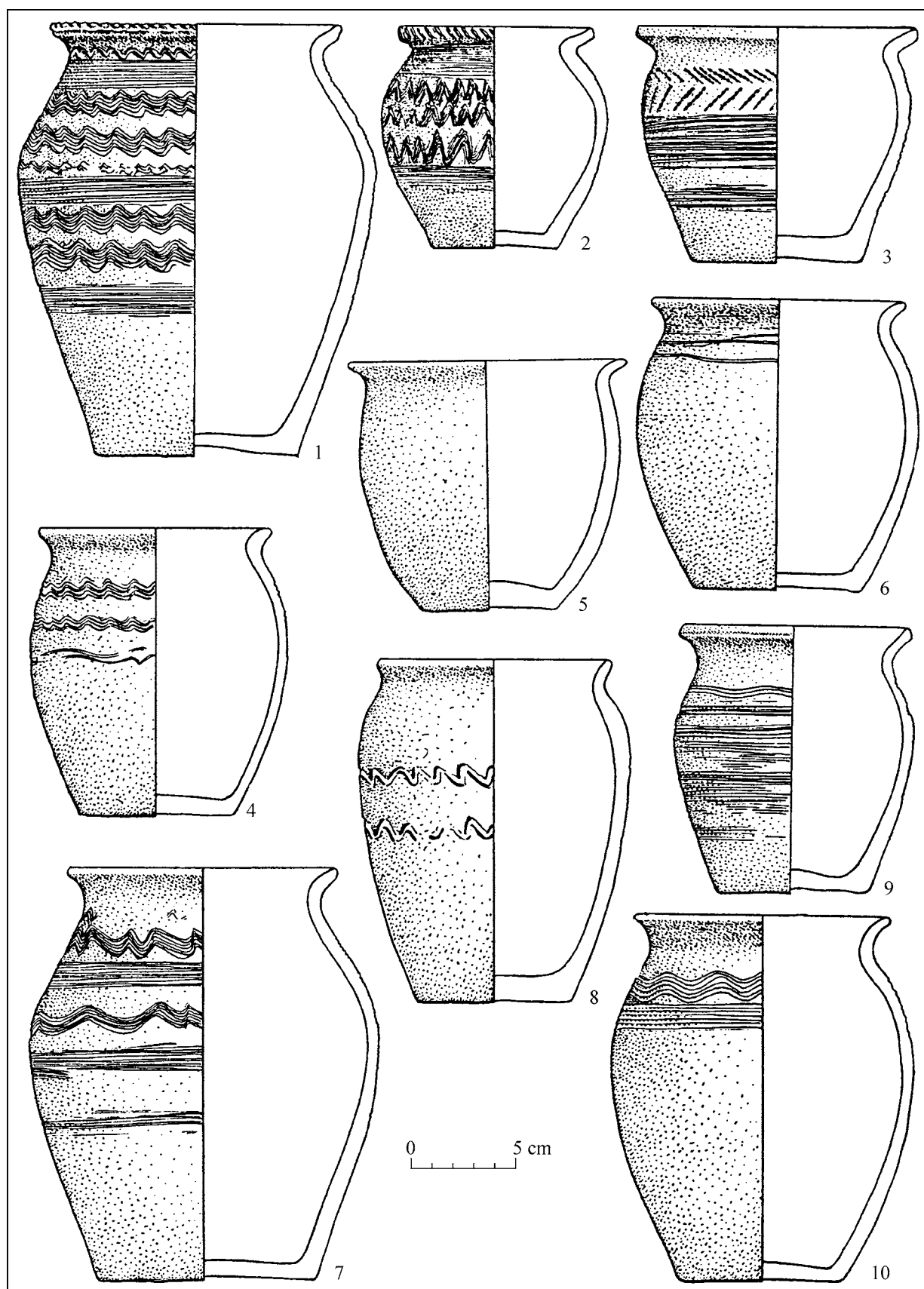
Obr. 3. Výber nádob z hrobov na pohrebiskách Veľký Grob a Závada.
 Abb. 3. Auswahl von Gefäßen aus Gräbern von den Gräberfeldern Veľký Grob und Závada.

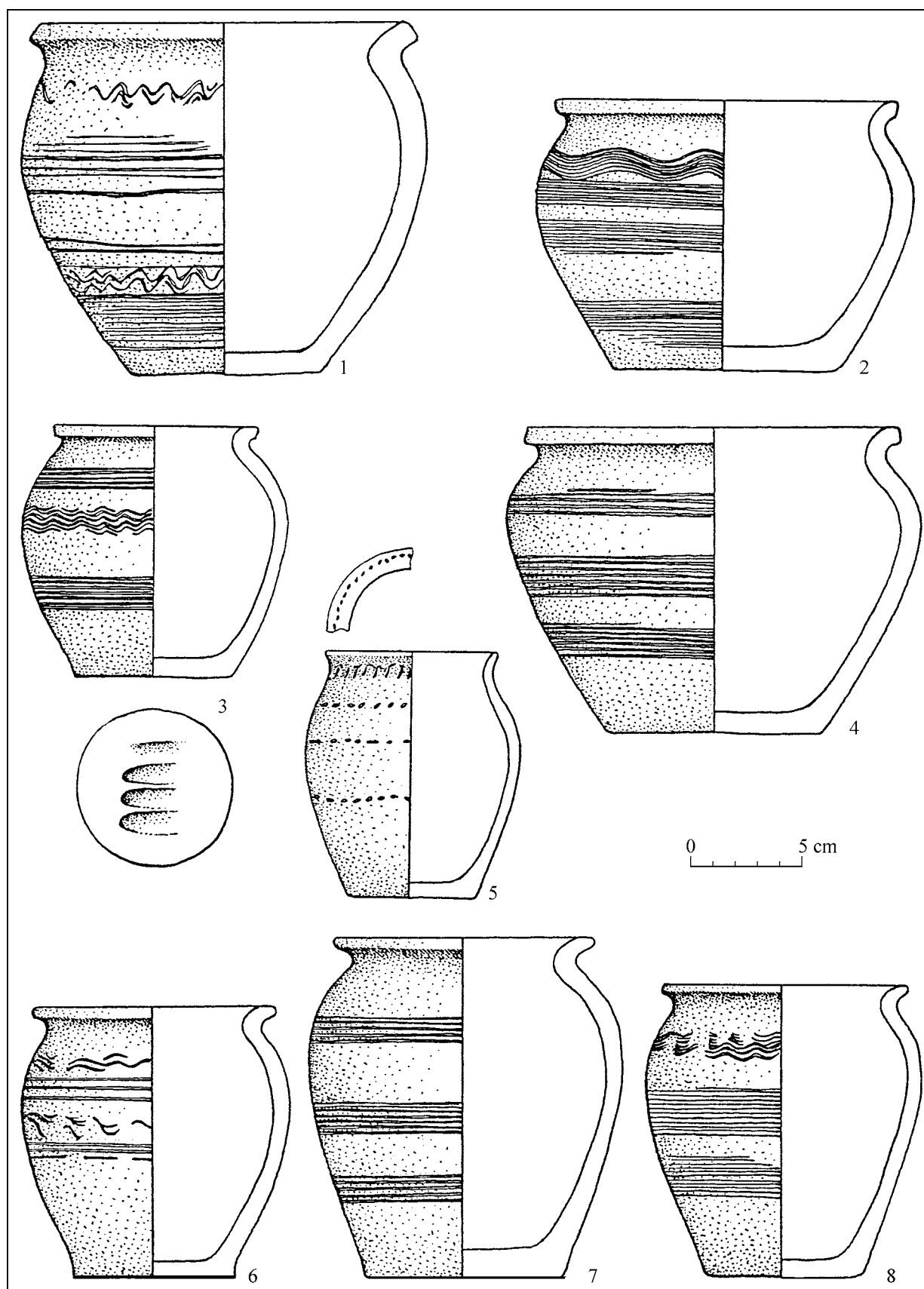
Obr. 4. Výber nádob z hrobov na pohrebiskách Hurbanovo a Ipel'ský Sokolec.
 Abb. 4. Auswahl von Gefäßen aus Gräbern von den Gräberfeldern Hurbanovo und Ipel'ský Sokolec.

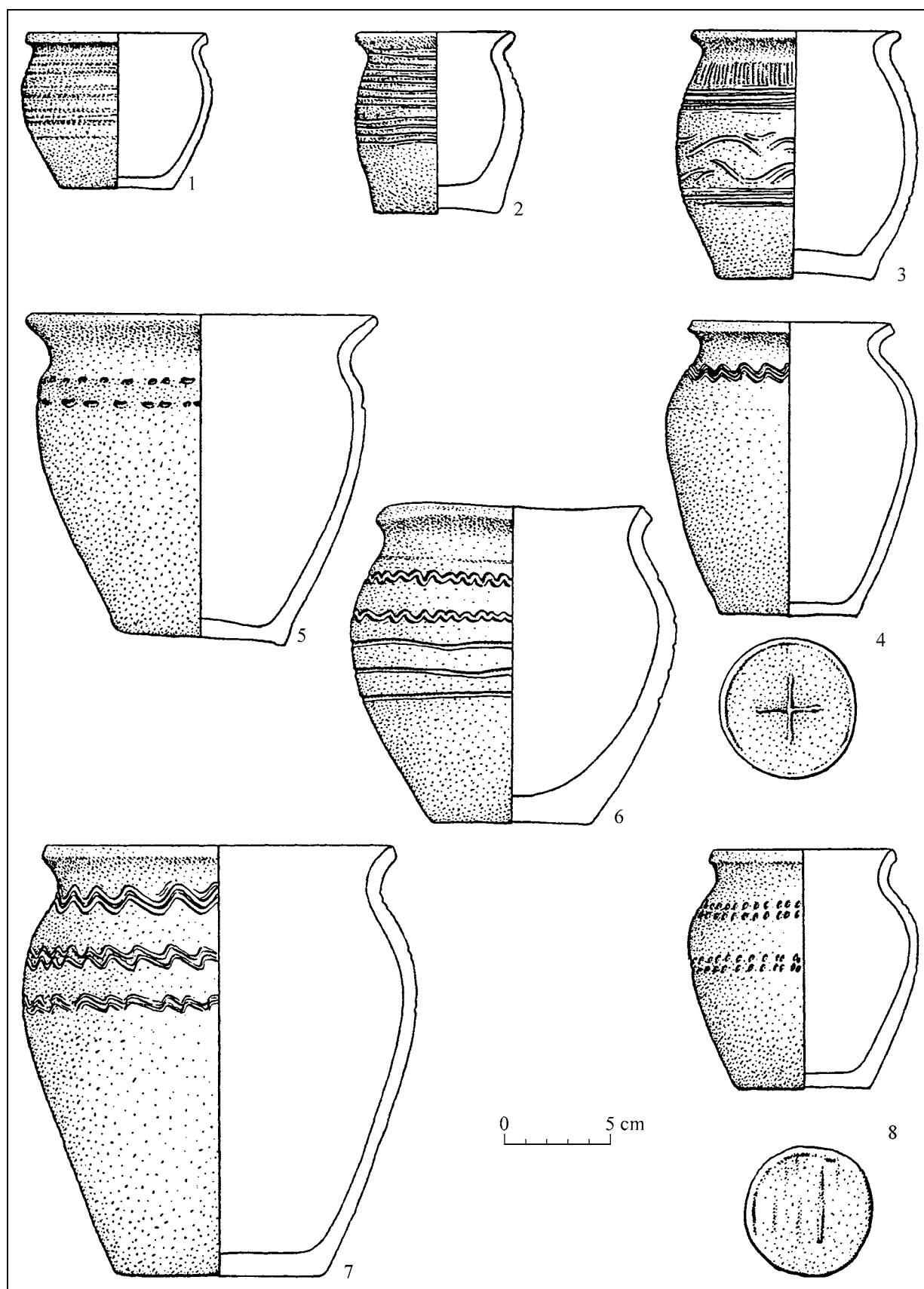
Obr. 5. Výber nádob z hrobov na pohrebisku Hurbanovo.
 Abb. 5. Auswahl von Gefäßen aus Gräbern von den Gräberfeldern Hurbanovo.

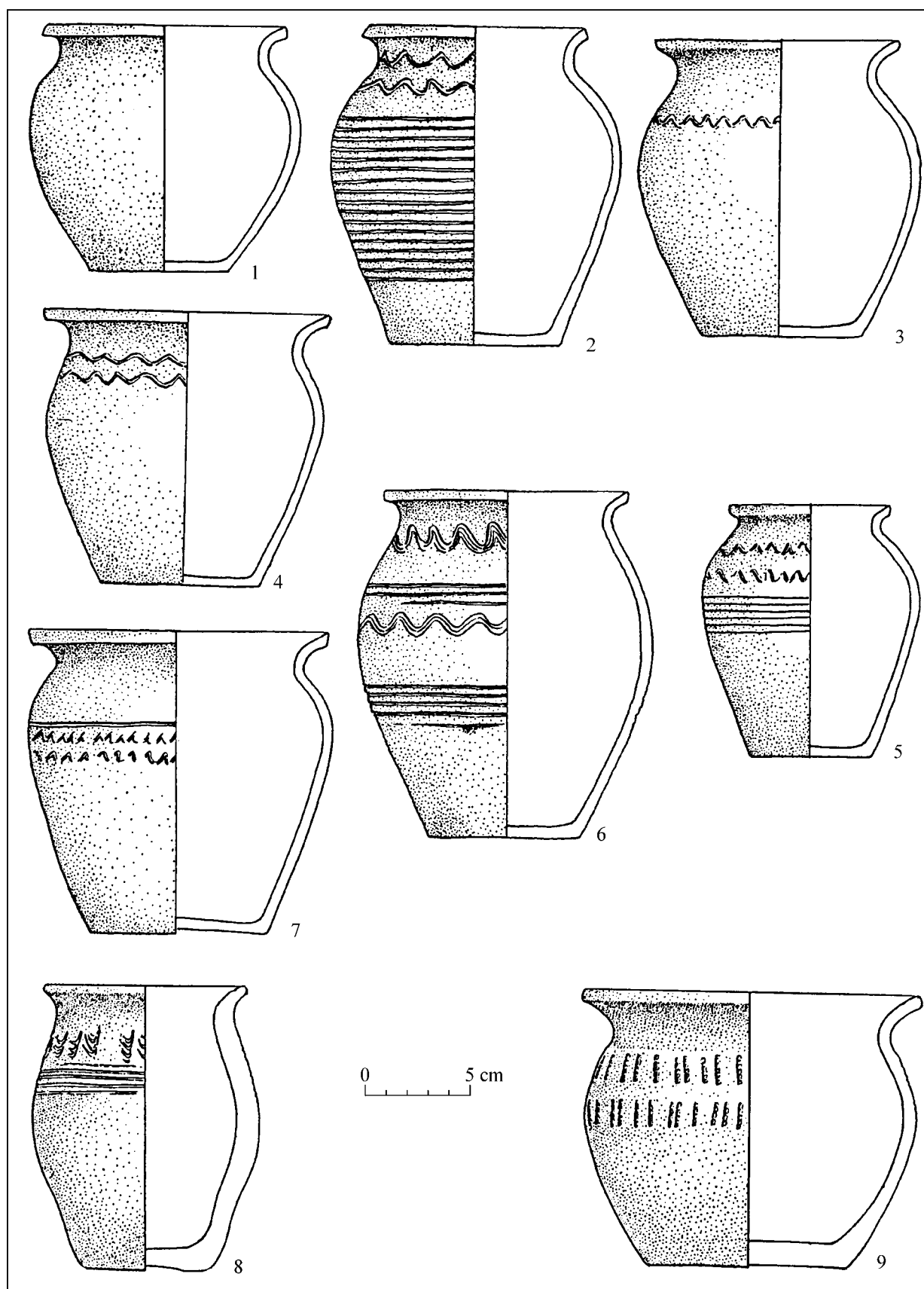
Obr. 6. Výber nádob z hrobov na pohrebisku Michal nad Žitavou.
 Abb. 6. Auswahl von Gefäßen aus Gräbern von den Gräberfeldern Michal nad Žitavou.

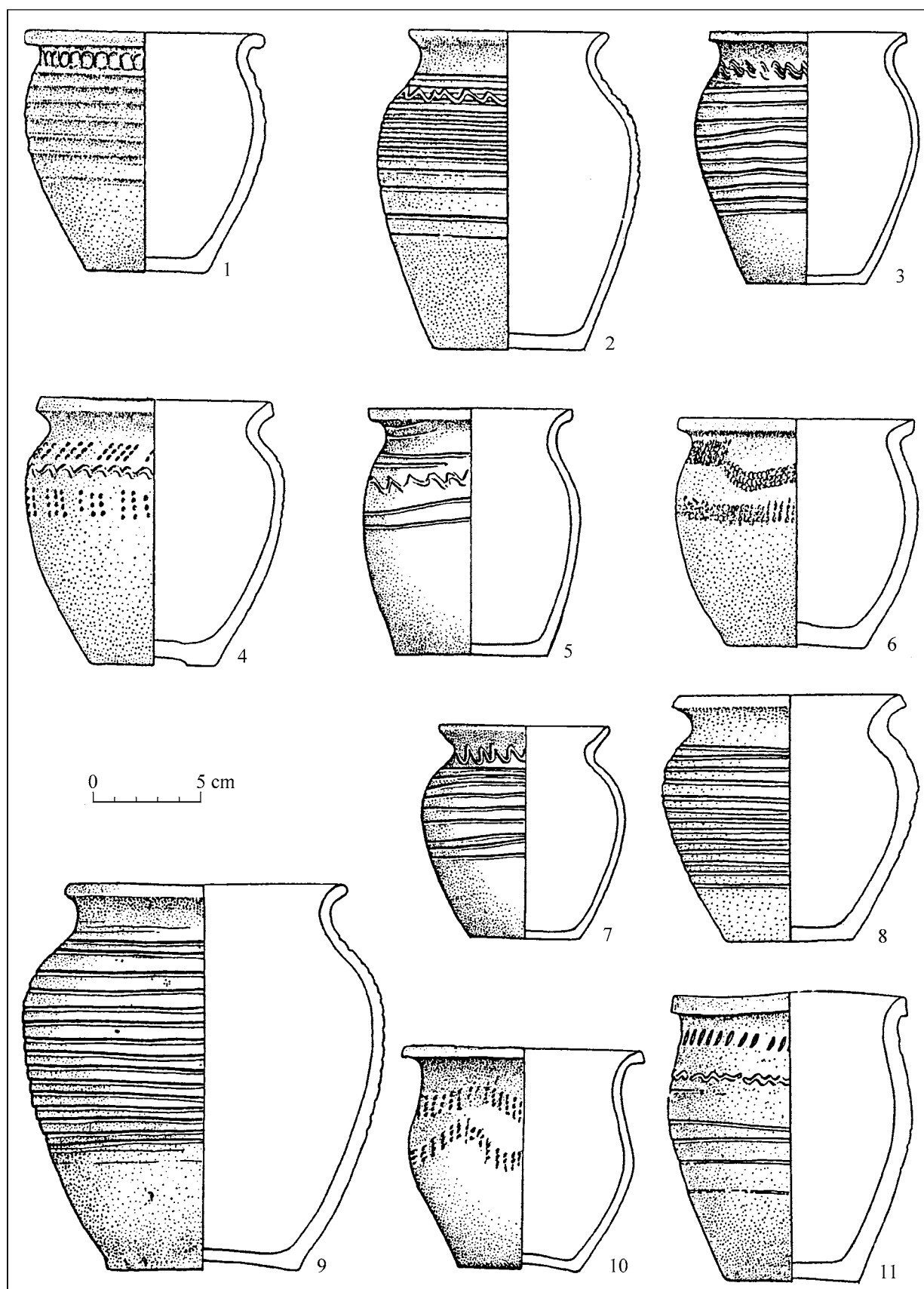
Obr. 7. Výber nádob z hrobov na pohrebisku Bratislava-Devín-Za kostolom.
 Abb. 7. Auswahl von Gefäßen aus Gräbern vom Gräberfeld Bratislava-Devín-Za kostolom.

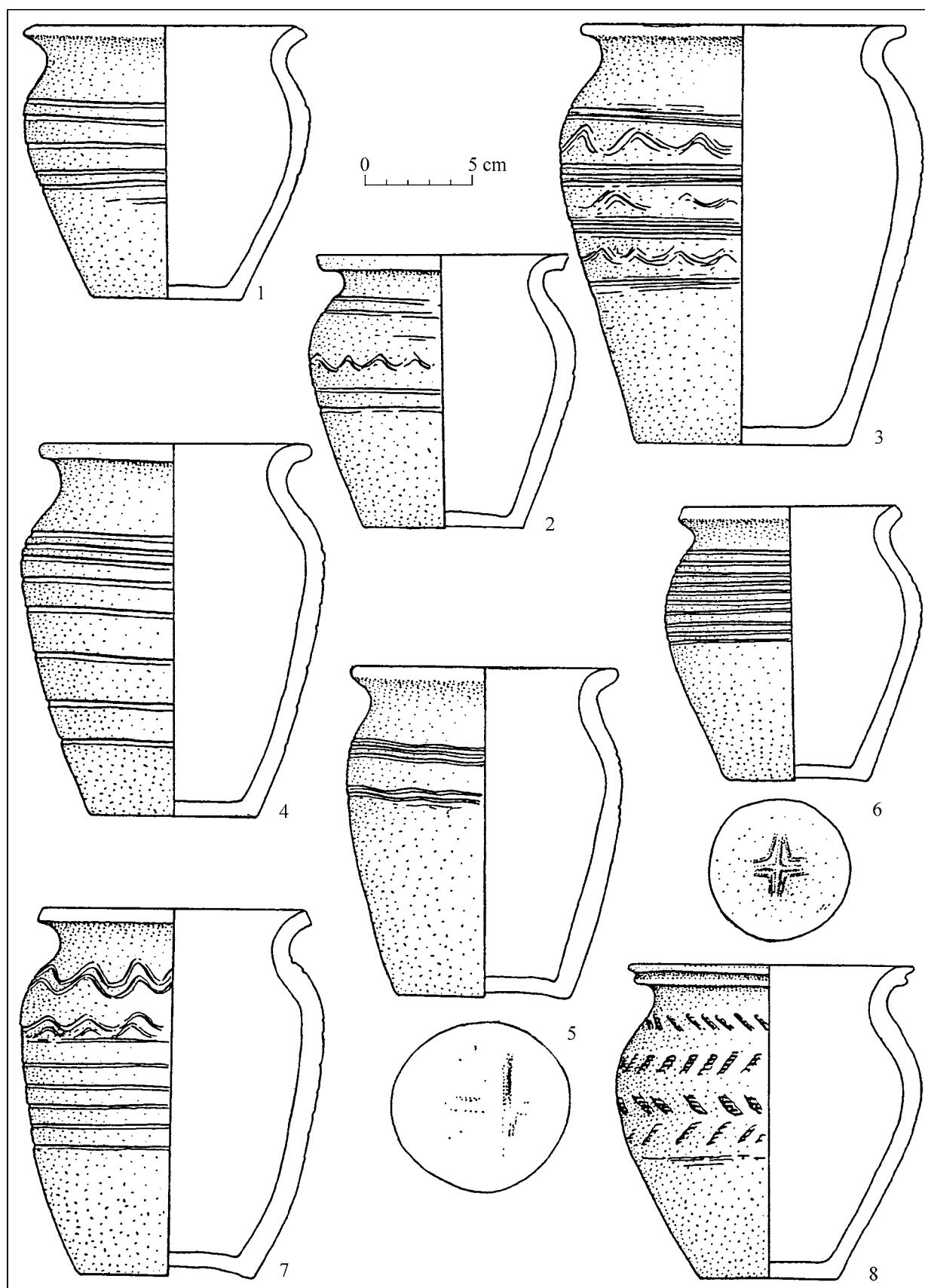
Obr. 8. Výber nádob z hrobov na pohrebisku Lipová-Ondrochov.
 Abb. 8. Auswahl von Gefäßen aus Gräbern vom Gräberfeld Lipová-Ondrochov.

Obr. 9. Výber nádob z hrobov na pohrebisku Povedim.
 Abb. 9. Auswahl von Gefäßen aus Gräbern vom Gräberfeld Povedim.

Obr. 10. Výber nádob z hrobov na pohrebisku Veľký Grob.
 Abb. 10. Auswahl von Gefäßen aus Gräbern vom Gräberfeld Veľký Grob.

Obr. 11. Výber nádob z hrobov na pohrebisku Trnovec nad Váhom-Horný Jatov.
 Abb. 11. Auswahl von Gefäßen aus Gräbern vom Gräberfeld Trnovec nad Váhom-Horný Jatov.

V rámci analýzy boli uskutočnené viaceré pokusy zisťovať výskyt, prípadne kombinácie určitých zriedkavých výzdobných prvkov, a to najmä v rôznych regiónoch, v časových horizontoch, ako aj ich výskyt spolu s inou bežnejšou výzdobou. Dosiahli sa určité čiastkové zistenia, zvyčajne platné pre jedno, nanajvýš dve pohrebiská. Pokiaľ ide o celkové zovšeobecnenie, chcem na tomto mieste len zhrnúť, že napriek značnej vynaloženej námahe neboli doložené takéto výsledky. Podobne tomu bolo aj pri zisťovaní prípadnej väzby tejto zriedkavej výzdoby a jej jednotlivých prejavov voči iným ukazovateľom, akými sú hlavne pohlavie a vek pochovaného, ich výskyt s inou nádobou v jednom hrobe či ich spoluvýskyt s intencionálne rozbíjanými exemplármi.

Napriek týmto uvedeným zisteniam tvoria uvádzané zriedkavé prejavy výzdoby na keramike z hrobov natoľko ojedinelý fenomén (iba asi 14% z celkového počtu skúmaných nádob) v množstve bežnej rytej výzdoby, že považujem za potrebné ďalej sledovať jej prítomnosť, najmä v porovnaní s novšími výskumami.

Keďže obdobná situácia je doložená aj na pohrebiskách zo 7.-8. stor. na Slovensku, bude zaujímavé porovnávať prejavy jej výskytu v širšom rámci.

Literatúra

- Béřeš 1995 - J. Béřeš: Slovanské pohrebisko v Dolnom Petre IV (teraz Svätý Peter). Slov. Arch. 43, 1995, 111-118.
- Bialeková 1982 - D. Bialeková: Slovanské pohrebisko v Závade. Slov. Arch. 30, 1982, 123-164.
- Bialeková 1993a - D. Bialeková: Slovanské pohrebisko v Bojničkách. Štud. Zvesti AÚ SAV 29, 1993, 223-258.
- Bialeková 1993b - D. Bialeková: Slovanské pohrebisko v Pobedime (Poloha na Laze II/71). Štud. Zvesti AÚ SAV 29, 1993, 179-207.
- Čaplovič 1954 - P. Čaplovič: Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom. Slov. Arch. 2, 1954, 5-50.
- Dušeková 1979 - S. Dušeková: Veľkomoravské pohrebisko v Smoleniciach. Slov. Arch. 27, 1979, 365-474.
- Hanuliak 1990 - M. Hanuliak: Aussagfähigkeiten archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.-12. Jahrhunderts. Slov. Arch. 38, 1990, 147-191.
- Hanuliak 1992 - M. Hanuliak: Gräberfelder der slawischen Population im Gebiet der Westslowakei. Slov. Arch. 40, 1992, 243-308.
- Hanuliak 1993 - M. Hanuliak: Pohrebisko slovanskej populácie v Bučanoch. Slov. Arch. 41, 1993, 83-112.
- Hanuliak 1994 - M. Hanuliak: Malé Kosihy. Pohrebisko z 10.-11. storočia. Nitra 1994.
- Hanuliak/Ižóf 2003 - M. Hanuliak/J. Ižóf: Veľkomoravské pohrebisko v Galante. (K možnostiam rekonštrukcie poznatkov z fragmentov veľkomoravských pohrebísk.) Slov. Arch. 50, 2003, 323-350.
- Hanuliak/Rejholcová 1999 - M. Hanuliak/M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Vyhodnotenie. Bratislava 1999.
- Chropovský 1957 - B. Chropovský: Slovanské pohrebisko z 9. st. vo Veľkom Grobe. Slov. Arch. 5, 1957, 174-239.
- Chropovský 1961 - B. Chropovský: Radové pohrebisko v Abraháme. Štud. Zvesti AÚ SAV 6, 1961, 291-316.
- Chropovský 1962 - B. Chropovský: Pohrebisko z 9.-10. storočia v Nitre na Lupke. Slov. Arch. 10, 1962, 175-240.
- Chropovský 1978 - B. Chropovský: Pohrebisko z 9.-10. storočia v Nitre pod Zoborom. Slov. Arch. 26, 1978, 99-126.
- Kraskovská 1954 - Ľ. Kraskovská: Staroslovanské pohrebište v Máste pri Bratislave. Slov. Arch. 2, 1954, 144-152.
- Kraskovská 1955 - Ľ. Kraskovská: Slovanské pohrebište v Bratislave - Karlovej Vsi. Slov. Arch. 3, 1955, 235-243.
- Kraskovská 1963 - Ľ. Kraskovská: Slovanské pohrebisko v Devíne (Staré Vinohrady). Slov. Arch. 11, 1963, 381-406.
- Kraskovská 1965 - Ľ. Kraskovská: Slovanské pohrebisko v Kopčanoch. Zbor. SNM 59. Hist. 5, 1965, 19-49.
- Kraskovská 1966 - Ľ. Kraskovská: Slovanské pohrebisko v Blatnom. Zbor. SNM 60. Hist. 6, 1966, 96-116.
- Kraskovská/Paulík 1978 - Ľ. Kraskovská/J. Paulík: Veľkomoravské pohrebisko v Tvrdšovciach, okr. Nové Zámky. Zbor. SNM 72. Hist. 18, 1978, 83-121.
- Liptáková 1953 - Z. Liptáková: Slovanské pohrebisko z X.-XI. storočia v Úľanoch nad Žitavou. Slov. Arch. 11, 1953, 223-236.
- Nevizánsky 1979 - G. Nevizánsky: Pohrebisko z konca 9. a z 10. storočia v Bešeňove. Slov. Arch. 27, 1979, 375-404.
- Novotný 1964 - B. Novotný: Slovanské radové pohrebisko v Šarovciach, okr. Levice. Musaica 15/4, 1964, 65-80.
- Plachá/Hlavicová/Keller 1990 - V. Plachá/J. Hlavicová/I. Keller: Slovanský Devín. Bratislava 1990.
- Rejholcová 1974 - M. Rejholcová: Pohrebisko z 10.-12. stor. v Nových Zámkoch. Slov. Arch. 22, 1974, 435-463.
- Rejholcová 1992 - M. Rejholcová: Veľkomoravské pohrebisko v Lefantovciach. Štud. Zvesti AÚ SAV 28, 1992, 251-278.
- Rejholcová 1995a - M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Katalóg. Nitra 1995.
- Rejholcová 1995b - M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Analýza. Nitra 1995.
- Štatistický lexikón obcí na Slovensku. Bratislava 2002.
- Točík 1971 - A. Točík: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei. Slov. Arch. 19, 1971, 135-276.

Točík/Paulík 1979 - A. Točík/J. Paulík: Mohyla z mladšej doby bronzovej a kostrové pohrebisko z 11. storočia v Čapove. *Slov. Arch.* 27, 1979, 87-120.

Vendtová 1969 - V. Vendtová: Slovanské osídlenie Pobedima a okolia. *Slov. Arch.* 17, 1969, 129-232.

Vendtová/Rejholec 1963 - V. Vendtová/E. Rejholec: Slovanské pohrebisko v Ipeľskom Sokolci. *Slov. Arch.* 11, 1963, 237-245.

Vlkolinská 1994 - I. Vlkolinská: Príspevok k poznaniu keramiky z pohrebísk 9.-10. storočia na Slovensku. Nepublikovaná kandidátska práca. Nitra 1994, rukopis.

PhDr. Ivona Vlkolinská, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
ivona.vlkolinska@savba.sk

ZU SELTENEREN ARTEN DER KERAMIKVERZIERUNG AUS DEN GRÄBERFELDERN DES 9.-10. JH. IN DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Auf den in der Südwest- und Südslowakei sich befindenden flachen Gräberfeldern wurden verhältnismäßig viele Gräber freigelegt, die Keramikgefäße enthielten (Abb. 1). In ihrem Rahmen wurden mehrere charakteristische Erscheinungen und Merkmale festgestellt. In diesem Beitrag wurde die Aufmerksamkeit selteneren Arten der Verzierung gewidmet. Für eine gebräuchliche Verzierung halten wir die Verzierung in Form der schlangenartigen und horizontalen Linien, ob sie mit einem kammartigen oder spitzigen Werkzeug angefertigt wurde. Insgesamt wurden 624 Gefäße erforscht, bzw. ihre Teile aus 34 Gräberfeldern.

Für eine seltene Verzierung wurde einerseits so eine Verzierung gehalten, die an den Rändern der Gefäße situiert ist, wie auch jene in Form von Ritzlinien oder Einstichen im Gefäßkörper, sei es mit einem kammartigen oder einspitzigen Werkzeug angefertigt. Sie wurde auf Töpfen entdeckt, doch nicht auf anderen Gefäßformen, die überhaupt in den Gräbern selten vorgekommen sind.

Jedoch ist die an den Rändern situierte Verzierung im erforschten Komplex erheblich selten, auf 624 Exemplare wurde sie bloß in 13 Fällen nachgewiesen, d. h. in Gänze von 2%, man kann sie nicht als einheitlich betrachten. Ebenfalls wurde sie nur auf 7 von 34 erforschten Gräberfeldern freigelegt. Die Konzentration einer solchen Verzierung wurde auf keinem einzigen Gräberfeld festgestellt, gewöhnlich erschien sie nur in zwei oder in einem Exemplar in irgendeiner Lokalität. Doch ebenfalls pflegt sie in solchen Fällen auf keinem Gräberfeld gleich zu sein.

Man kann sie nach einem Verzierungselement und dem gesamten Ornament, nach dem Werkzeug, mit dem sie angefertigt wurde u. ä. aufteilen. Unterschiede erschienen in einer konkreten Situierung am Rand – an der Innen- oder Außenseite, bzw. an beiden Seiten. In nicht letzter Reihe ist es notwendig auch eine Verknüpfung dieser Verzierung mit jener auf dem Gefäßkörper zu untersuchen. Die Verzierung am Gefäßrande hatte am häufigsten die Form einer Wellenlinie, die häufiger mit einem einspitzigen oder kammartigen Werkzeug angefertigt wurde. Seltener erschienen auch Motive, die aus Einstichen und Kerben bestanden und in einer Reihe, bzw. in Reihen am Rande angeordnet waren. Zu sehr seltenen Fällen gehört ein Gefäß aus Hurbanovo aus Grab 12, auf welchem die Außenseite des Randes mit Einstichen bedeckt war und ebenfalls beinahe das ganze Gefäß, so dass eine derartige Verzierung keine Analogie aufweist. Ebenfalls können zu besonderen Typen zwei Gefäße aus der Lokalität Michal nad Žitavou aus Grab 11 gereiht werden.

Die größte Anzahl einer derartigen Verzierung ist aus dem Horizont A von Gräberfeldern nachgewiesen, doch vorgekommen ist sie auch im Horizont C, d. h. in der zweiten Hälfte des 10. Jh., wenn auch nur in zwei Gräbern auf dem Gräberfeld in Smolenice.

Diese Verzierung bestand nur aus einer einfachen Wellenlinie, wobei eine gleiche Verzierung auch den Körper dieser Gefäße bedeckte.

Die Verschiedenartigkeit der Form und Unterbringung dieser Verzierung knüpfte sich auf Grundlage der Analyse nicht an die Form des Gefäßes, auch nicht an weitere Anweiser, die von diesem Gesichtspunkt verfolgt wurden.

Es ist interessant, dass in einem Falle eines verzierten Randes (mit einer Wellenlinie) auch auf dem Gräberfeld in Nitra-Lupka vorgekommen ist, dessen Keramik sich durch eine ausgeprägte Uniformität samt der Verzierung hervorhebt, die beinahe ein manufakturartiges Niveau der Ausführung der Keramik widerspiegelt.

Eine weitere seltene Gruppe der Verzierung, die sich aus der Gesamtheit herausgliederte, bildete die Verzierung in Form von Einstichen und Einkerbungen, die auf den Gefäßkörpern erschien. Sie konnte mit einem kammartigen Werkzeug, ebenso wie auch mit einem einspitzigen Werkzeug ausgeführt worden sein. Sie ist nur auf 11% der Gesamtanzahl von Gefäßen vorgekommen. Nachgewiesen ist sie auf 24 Gräberfeldern von 34 untersuchten Lokalitäten.

Obwohl es sich um eine größere Gefäßmenge handelt, als bei der Gruppe von Exemplaren mit verziertem Rand, ist ihre konkrete Anfertigung und Form abermals ziemlich verschieden. Wir könnten sie nach dem verwendeten Werkzeug (ein einzinkiges oder kammartiges Werkzeug) einteilen, ob es sich um eine einzige Verzierung auf dem Gefäß handelte oder um verschiedene Kombinationen mit einer anderen Verzierung, eine Anknüpfung an die Form des Gefäßes, an das Geschlecht des Bestatteten u. ä.

Sie bildete entweder eine einzige Verzierung auf dem Körper, ein andermal war eine gleiche Verzierung auch an dem Rand eines konkreten Gefäßes situiert. Am häufigsten war sie jedoch mit einer anderen Verzierung auf dem Gefäßkörper kombiniert, hauptsächlich in der Zusammensetzung einer Reihe von Einstichen oder Kerben unter dem Hals und von horizontalen Linien-Furchen auf weiterem Teil des Gefäßes.

Ein einzigartiges Exemplar repräsentiert abermals der Fund aus Grab 12 in Hurbanovo, der nicht nur den Rand, sondern auch den ganzen Körper mit dichten Einstichen von einem kammartigen Werkzeug aufwies. Eine derartige Verzierung befindet sich ohne Analogien nicht nur in der gesamten und untersuchten Kollektion, sondern überhaupt in der ganzen Slowakei.

Wenn eine derartige Verzierung ein einziges Ornament auf dem Gefäßkörper bildete, war sie gewöhnlich zu Reihen von horizontalen Kerben angeordnet. Völlig außergewöhnlich angeordnet waren die Einstiche zur Form einer Wellenlinie (Veľký Grob, Bratislava-Devín-Staré Vinohrady).

Seltener angeordnet waren Kerben unter dem Hals zur Form eines Zweigornamentes, namentlich auf der Lokalität Veľký Grob, wo diese Verzierung auf zwei der größten Exemplare aus der ganzen untersuchten Kollektion erschien (Gräber 86 und 87).

Am häufigsten ist eine Kombination einer Reihe von Kerben unter dem Hals und von horizontalen Linien vorgekommen, die häufig bis auf dem Unterteil des Gefäßes fortsetzten. Sie tauchte nicht nur im Horizont A auf, sondern auch im Horizont C, d. h. in der zweiten Hälfte des 10. Jh.

Die meisten Belege einer seltenen Verzierung auf den Gefäßkörpern stammen vom Gräberfeld in Čakajovce und Veľký Grob, und zwar verschiedene Varianten. Dabei wurde das Gräberfeld von Čakajovce vom 9. bis zum 12. Jh. einbezogen verwendet, und Belege einer derartigen Verzierung wurden in den Gräbern des Horizontes A freigelegt, mehrere bekannte stammen auch aus dem Horizont B und sie fehlten auch nicht im Horizont C. Andererseits wurde das Gräberfeld in Veľký Grob in viel kürzerer Zeit ausgenutzt, eigentlich nur im 9. Jh.

Abschließend kann zusammen gefasst werden, dass trotz der sehr eingehenden Analyse der seltenen Verzierung, ihres Vorkommens in einer bestimmten Zeit und einem gewissen Raum, der Analyse ihrer möglichen Kombinationen mit einer anderen Verzierung, mit einer anderen Gefäßform, wie auch mit dem Geschlecht der Bestatteten und deren weiteren Ausstattung usw., es nicht gelungen ist, keinerlei Bindungen zwischen diesen Erscheinungen festzustellen, die für die ganze Kollektion, für alle Gräberfelder gültig wären.

ZÁCHRANNÝ ARCHEOLOGICKÝ VÝSKUM V JAKUBOVE (NESKORORÍMSKE OBJEKTY A JAKUBOVSKÉ RYBNÍKY)

Vladimír Varsík

Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 3172 VEGA.

Západné Slovensko, Záhorská nížina, dvorec, hospodárske objekty, koniec 4.- začiatok 5. stor., žľabový systém, novovek(?), Pálfyovské rybníky.

Western Slovakia, Záhorská nížina lowland, courtyard, out-buildings, end of 4th - beginning of 5th cent., gutter system, modern era(?), Pálfy's ponds.

ÚVOD

Záchranný predstihový výskum v Jakubove (okr. Malacky), v polohe Falošné, bol vyvolaný stavbou „Intenzifikácia podzemných zásobníkov zemného plynu Láb - 3. stavba“, ktorej investorom je Nafta a. s. Gbely. Konkrétne priamo cez archeologickú lokalitu v Jakubove, poloha Falošné, vedie plánovaná trasa spojovacieho plynovodu medzi Základným strediskom I a Centrálnym areálom v Plaveckom Štvrtku. Finančné náklady na archeologický výskum pokryl investor stavby Nafta a. s. Gbely.

HISTÓRIA A CHARAKTERISTIKA NÁLEZISKA

Lokalita Falošné v Jakubove bola objavená v roku 1998 počas archeologického prieskumu záujmového územia podzemných zásobníkov zemného plynu (*Elschek/Marková 2000, 56*). Označená bola číslom 16/98 a datovaná do obdobia včasného stredoveku. Toto datovanie sa výskumom nepotvrdilo, čo vyplýva jednak zo skutočnosti, že materiál zozbieraný v roku 1998 bol veľmi slabo preukazný a jednak z formálnej a výzdobnej podobnosti na kruhu točenej neskororímskej a včasnostredovekej keramiky.

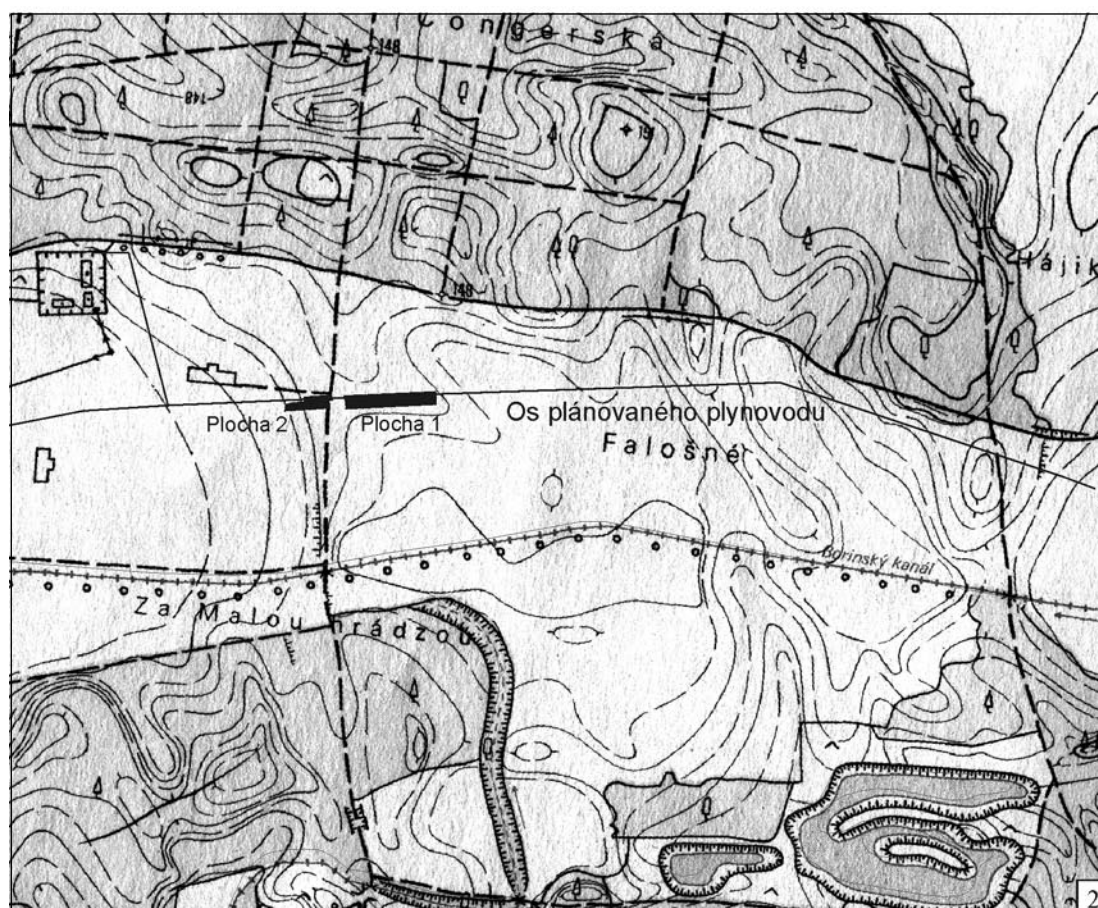
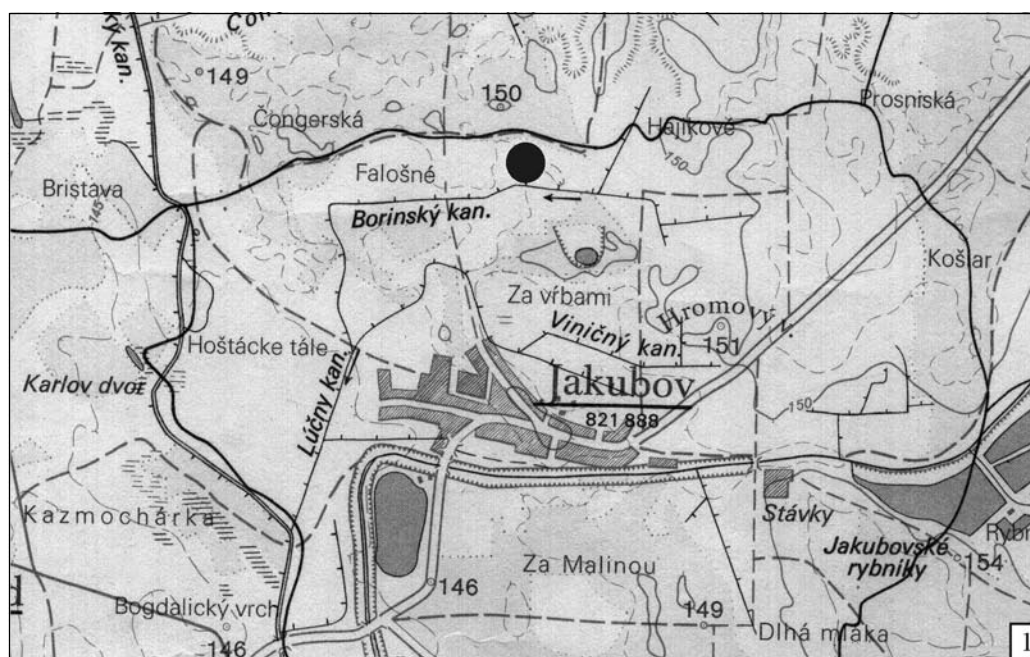
Nálezisko v polohe Falošné sa nachádza necelé 2 km severne od obce Jakubov, neďaleko odo dnes zregulovaného Borinského potoka (obr. 1: 1-2). Ide len o nepatrnú vyvýšeninu, ktorá plynulo klesá nielen na juh smerom k potoku ale aj na východ a západ. Nadmorská výška je približne 147 m. V súčasnosti sú to poľnohospodársky obrábané parcely.

POSTUP A METÓDA VÝSKUMU

Po predchádzajúcich prieskumoch sa výskum uskutočnil v októbri až decembri 2002 a na prelome marca a apríla 2003. Pre vlastný plynovod a obslužný pás bude počas stavby odhumusovaný pracovný pruh široký 22 m. Vzhľadom na to, že v priestore lokality Falošné vedie plánovaný plynovod súbežne s jestvujúcim plynovodom, počas výskumu bol odhumusovaný pás široký 16-17 m. Pre výskum boli vytýčené plochy 1 (1912 m²) a 2 (741 m²), oddelené navzájom panelovou poľnou cestou (obr. 1: 2; 2). Celkovo sa preskúmalo 0,26 ha (obr. 2). Ornicu sme sňali mechanizmom UDS a uskladnili pozdĺž výskumných plôch. Archeologické objekty a nálezy boli graficky dokumentované v rámci sektorovej siete 5x5 m.

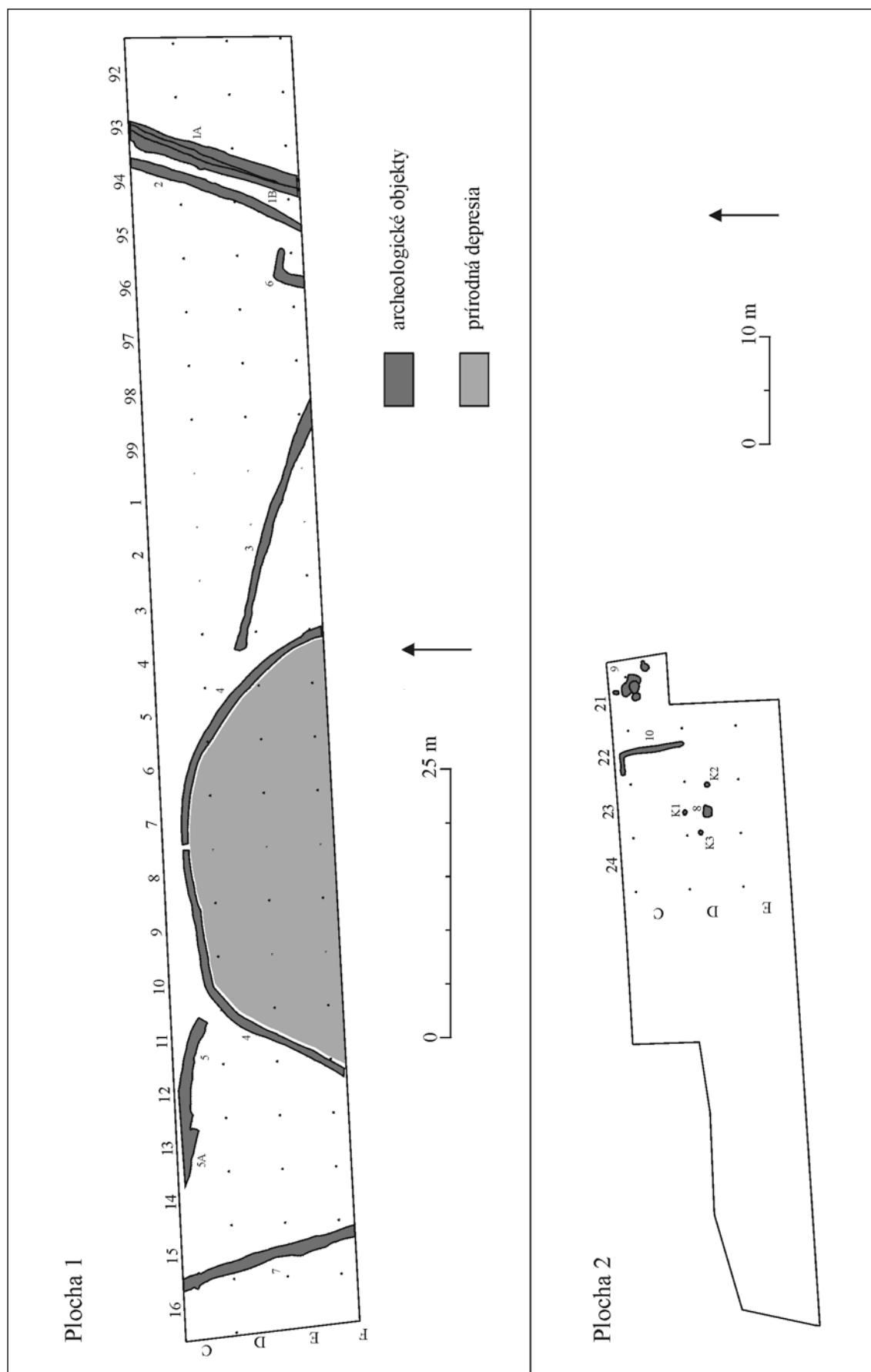
VÝSLEDKY VÝSKUMU

Celkovo bolo na plochách 1 a 2 preskúmaných 15 archeologických objektov (obr. 2). Sídliškové objekty 8 a 9 ako aj kolové jamy 1-3 patrili do neskej doby rímskej (obr. 3). Nie je vylúčené, že do tohto obdobia patrí aj krátky žľab 10 (obr. 2: plocha 2; 3). Rozsiahly žľabový systém pozostávajúci zo žľabov 1A, 1B, 2-4, 5, 5A a 6-7 vznikol pravdepodobne až v novovekom období (obr. 2: plocha 1; 4).

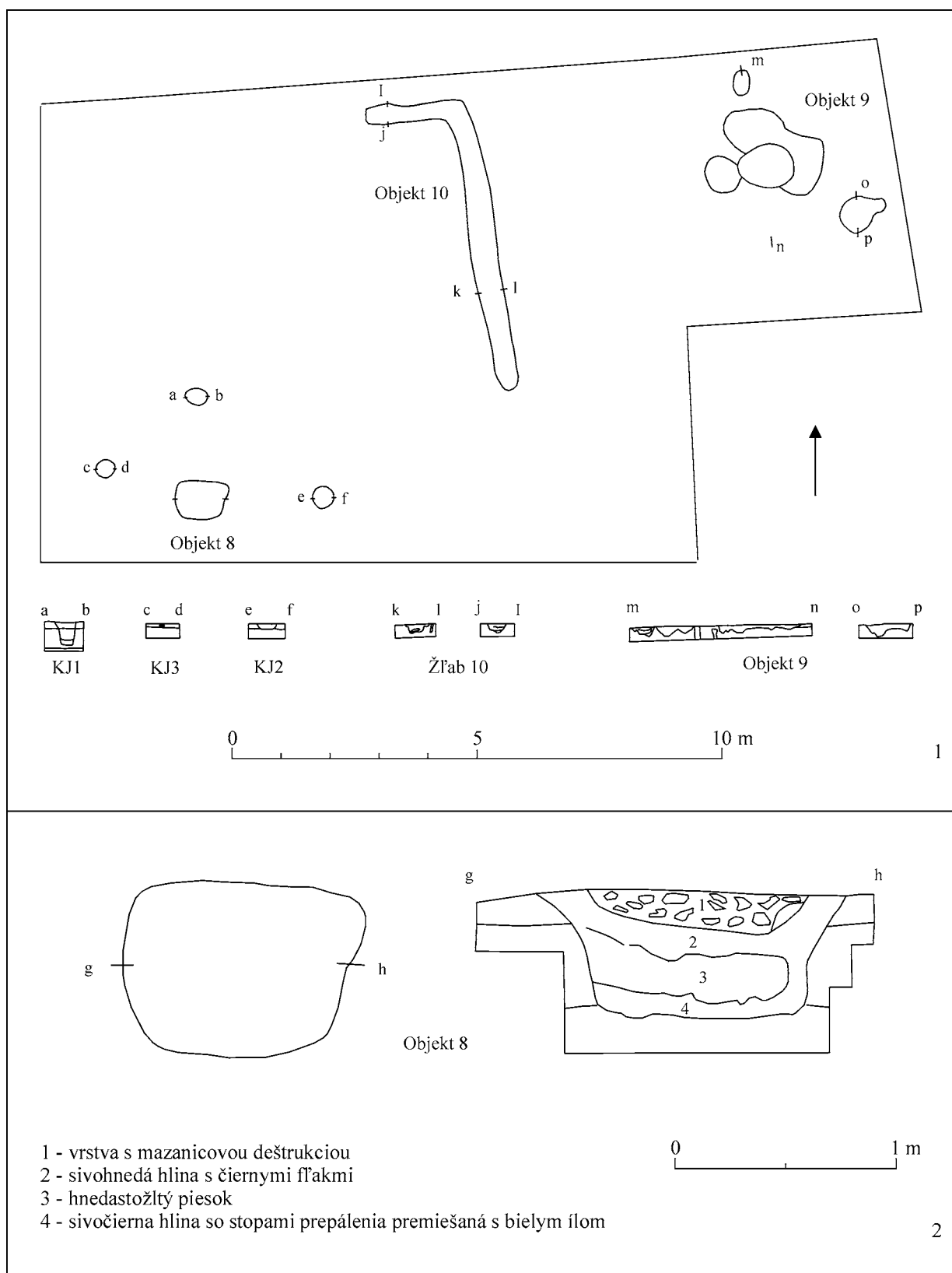

Obr. 1. Jakubov (Falošné). 1 - výsek z mapy 1:50 000 s lokalizáciou miesta výskumu; 2 - výsek z mapy 1: 10 000 s vyznačením trasy plynovodu a výskumných plôch 1 a 2.

Abb. 1. Jakubov (Falošné). 1 - Kartenausschnitt 1: 50 000 mit der Lokalisierung der Grabungsstellen, 2 - Kartenausschnitt 1: 10 000 mit der angedeuteten Gasleitungstrasse und den Grabungsflächen 1 und 2.

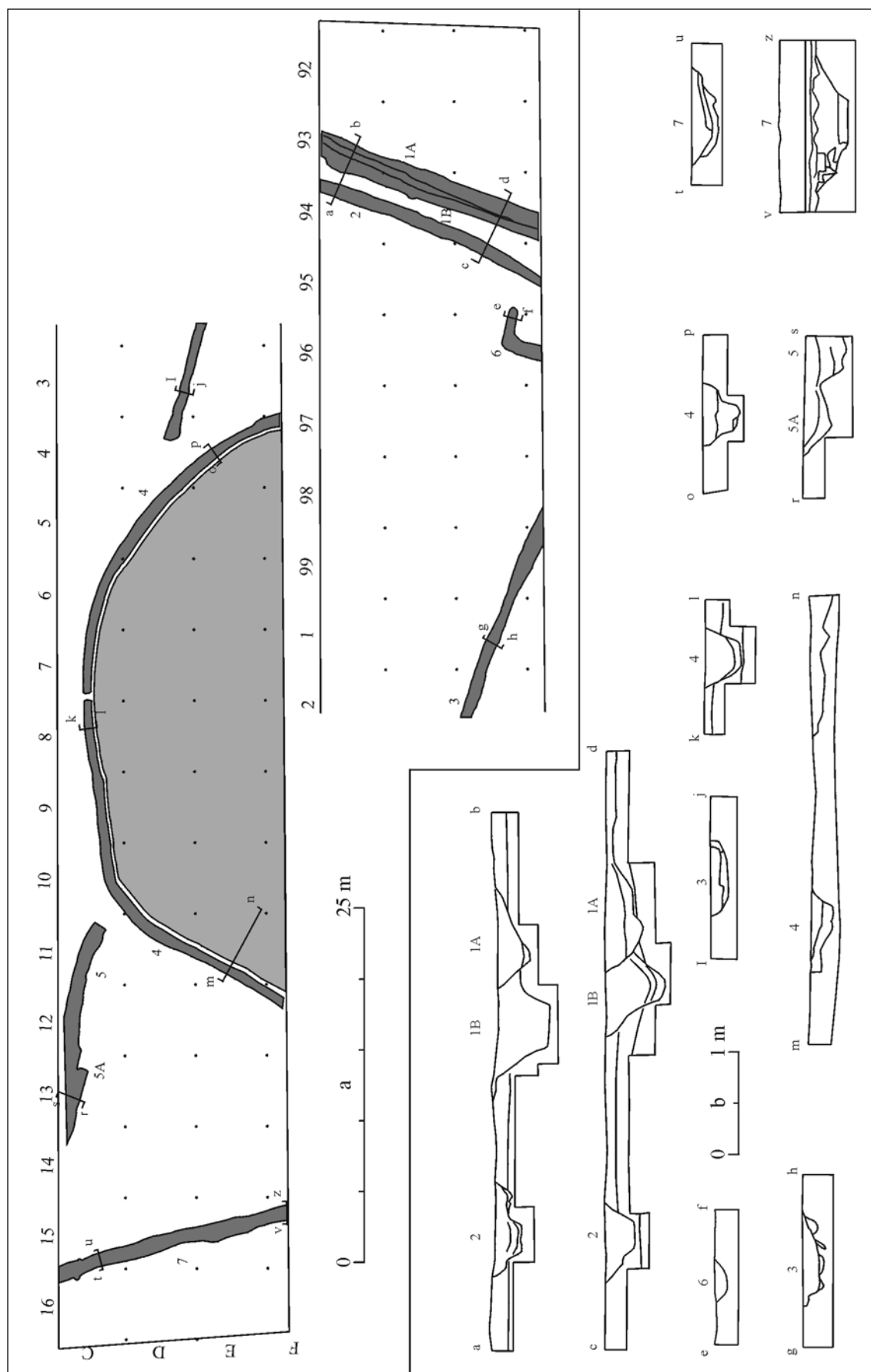

Obr. 2. Jakubov (Falošné). Výskumné plochy 1 a 2.
 Abb. 2. Jakubov (Falošné). Grabungsflächen 1 und 2.

Obr. 3. Jakubov (Falošné). 1 - výsek z plochy 2 s objektami z neskorej doby rímskej a so žľabom 10 (objekt 10); 2 - objekt 8 z neskorej doby rímskej.

Abb. 3 Jakubov (Falošné). 1 - Ausschnitt aus der Fläche 2 mit Objekten aus spätrömischer Kaiserzeit und mit der Rinne 10 (Objekt 10); 2 - Objekt 8 aus spätrömischer Kaiserzeit.

Obr. 4. Jakobov (Falošné). Žltaby na ploche 1 a profile ich rezov. Mierka a: pôdorysná schéma; mierka b: profile.
 Abb. 4. Jakobov (Falošné). Rinnen auf der Fläche 1 und Profile ihrer Schnitte. Maßstab a: Grundrisschema; Maßstab b: Profile.

Sídliskové objekty z neskorej doby rímskej

Všetky sídliskové objekty z neskorej doby rímskej sa nachádzali na ploche 2 (obr. 2: plocha 2; 3). Objekt 8 - pravdepodobne pec - bola oválno-obdĺžniková jama so šikmými stenami a rovným dnom (obr. 3: 2). Rozmery mala 100x80 cm a hĺbku 58 cm (od úrovne zistenia, t. j. asi 85-90 cm od súčasného terénu). Hlinitá výplň niesla znaky prepálenia a najmä v hornej časti boli nahádzané väčšie kusy prepálenej mazanice. Vo vzdialenosti 1,5-1,8 m boli na troch stranách tohto objektu rozmiestnené kolové jamy - snád' zvyšok pôvodného prestrešenia. Podobné relatívne hlboké pece nie sú z germánskeho prostredia neznáme. Napríklad na sídlisku Berlin-Marzahn sa našla jedna pec zapustená až 90 cm od súčasného terénu. Taktiež bola prestrešená, o čom svedčia kolové jamy, a tiež sa v nej v podobe mazanice s odtlačkami prútov našla deštruovaná kupola (Seyer 2002, 263, Abb. 12). Predpokladám, že aj objekt 8 z Jakubova spolu s kolovými jamami predstavuje pozostatok prestrešeného výrobného zariadenia, v ktorom sa pracovalo s ohňom. Pravdepodobne išlo o pec na tepelné spracovanie potravín.

Väčšie množstvo mazaníc predovšetkým v hornej časti zásypu našej pece svedčí o prítomnosti kupoly. Bola rozbitá na množstvo fragmentov a jej celková rekonštrukcia nie je možná. Na veľkom počte fragmentov bola jedna (vonkajšia?) strana prstami vyhladená (na obr. 5: 19 a 6: 8, 11-12 je vyhladená strana označená šípku). Pre účely analýzy a dokumentácie sa odobrala vzorka 32 zlomkov mazaníc, čo bola asi tretina celkového množstva. Z nich sa až na 27 kusoch zachovali odtlačky hustejšie alebo redšie radených prútov s priemerom od 6 po 25 mm. Prúty boli navzájom radené paralelne (obr. 6: 11-12) ale aj šikmo (obr. 5: 19-20). Miestami sa dalo sledovať aj ovíjanie prútov okolo hrubšej opory (obr. 6: 8). Hrubšia guľatina (1 zlomok) alebo štiepané drevo sa zachovalo len ojedinelé (4 zlomky - napr. obr. 6: 7, 10). Odtlačky drevnej hmoty svedčia o tom, že kostra kupoly pece bola zhotovená ako drevená pletená konštrukcia. Na jej stavbu sa okrem hrubšej guľatiny a štiepaných drier použili najmä ohybné prúty, následne obmazané hrubou vrstvou hliny (úplný profil, ktorý by umožňoval zmerať hrúbku steny kupoly sa nezachoval).

Ako objekt 9 sme označili nepravidelnú plytkú zahĺbeninu, pozostávajúcu z niekoľkých tmavých flákov na ploche zhruba 4,1 x 2,4 m (obr. 3: 1). Po prerezaní to boli nepravidelné útvary s hĺbkou do 22 cm. Ide pravdepodobne o orbou takmer úplne zničený objekt, len nepatrne zahĺbený do podlažia.

Medzi objektami 8 a 9 sa nachádzal žľab 10, orientovaný v osi S-J, ktorého severné ukončenie sa v pravom uhle stáčalo na západ (obr. 3: 1). Podobné zalomenie do pravého uhla mal aj žľab 6 na ploche 1 (obr. 4). Oba uvedené žľaby sa tak líšia od zvyšku rozsiahleho systému, ktorého žľaby vedú priamo alebo sa len pozvoľna zatáčajú (obr. 2: plocha 1; 4). V žľabe 10 sa navyše našlo niekoľko zlomkov v ruke robenej keramiky (napr. obr. 5: 5) príbuzného charakteru ako boli nádoby z neskororímskych objektov 8 a 9. S istou dávkou rezervy preto datujem aj žľab 10 do neskororímskeho obdobia. Pokladať ho možno za pozostatok silne rozrušenej nadzemnej stavby. Časovo i geograficky nie príliš vzdialenú paralelu nájdeme na sídlisku z 5. stor. v dolnorakúskom Schletz, kde je podobne zalomený žľab v kombinácii s niekoľkými kolovými jamami pokladaný za zvyšok nadzemného domu 3 (Windl 2002, 360-361, mit Abb.).

Datovanie sídliskových štruktúr v Jakubove možno oprieť len o výpoveď keramiky. Okrem ojedinelých fragmentov z objektov 9 (obr. 5: 4) a 10 (obr. 5: 5) ucelenejší nálezový súbor pochádza z objektu 8 (obr. 5: 6-18). V zásype tejto pece sa našlo aj hladidlo sekundárne upravené z fragmentu tuhou nasýtenou laténskej hrebeňovanej situly (obr. 5: 6). V keramickom komplexe absolútne prevláda keramika vyrobená v ruke (spolu 40 fragmentov) nad tovarom vytočeným na kruhu (spolu 6 fragmentov). Len jeden omletý zlomok s celkom zošúchaným povrchom možno pokladať za import z provincií (pravdepodobne z mortária - nezobrazené). Dno nádobky (obr. 5: 8) pochádza z misky patriacej do okruhu svébskej sivej keramiky točenej na kruhu. Ostatné fragmenty na kruhu točenej keramiky sú vyrobené z piesčitej hliny sivých odtieňov a ich povrch je husto hrebeňovaný (obr. 5: 4, 9-10). Zriedkavejšie sa objavila aj hrebeňovaná vlnovka (obr. 5: 7). Zlomky takejto keramiky sme našli v zásypoch objektov 8 a 9, ale aj roztrúsené v kultúrnej vrstve v ich širšom okolí. Žiaľ, ide napospol o zlomky z tela hrncovitých alebo zásobnicovitých nádob. Nezachoval sa žiaden okraj. Kuchynské nádoby príbuzného charakteru sa na sklonku doby rímskej vyrábali v podunajských provinciách ale aj v domáciach neskorosvébskych hrnciarskych dielňach. V našom prípade je hádam pravdepodobnejšia druhá spomenutá možnosť.

Medzi ručne vyrobeným riadom sú zastúpené výlučne jednoduché misovité (obr. 5: 11-12) a hrncovité (obr. 5: 13-18) tvary. Vyrobené sú z hliny s hrubším zrnom a majú drsný alebo len hladný povrch (spolu 34 fragmentov). Výrobky z jemnejšej hliny so starostlivo lešteným alebo tuhovým povrchom sa vyskytli len ojedinelé (spolu 6 fragmentov - napr. obr. 5: 12, 17). Iba jedna nádobka s lešteným povrchom bola zdobená horizontálnymi, resp. mierne šikmými plytkými žliabkami (obr. 5: 17).

Celkový ráz hrnciarskeho riadu z Jakubova zapadá do obrazu o keramickom inventári svébskych sídlisk z najneskoršieho horizontu doby rímskej (Tejral 1999, 220, Abb. 13-15). Aj zriedkavo sa vyskytujúca výzdoba žliabkovaním pretrváva až do tohto obdobia (Tejral 1999, 220, Abb. 14: 1). Takmer úplná absencia panónskeho importu svedčí o prerušení obchodných kontaktov s provinciou. Na sídlisku v Jakubove sa nenašli chronologicky citlivejšie nálezy, ktoré by umožňovali jeho presnejšie časové zaradenie. Snád' sa však veľmi nepomýlime, ak jeho existenciu v súlade s aktuálnym bádaním (Tejral 1990, 12-28; 1999, 220-229) zaradíme do posledných desaťročí 4. alebo na samý začiatok 5. stor. Záchranný výskum odkryl pravdepodobne len okrajovú časť malého sídliska či samoty.

Pri začiat'ovaní plochy 1 (obr. 5: 1-2) a ako intrúzia aj vo výplni objektu 8 a 9 (obr. 5: 3) sa našli fragmenty pravekej keramiky, ktorú predbežne rámcovo datujem do obdobia od strednej doby bronzovej po dobu halštatskú. Objekty z tohto obdobia sa však nepodarilo zistiť. Fragmentárne zachovaná keramika svedčí o pravekom osídlení v blízkosti nášho výskumu.

Novoveký žľabový systém

Na ploche 2 boli zistené rôzne dlhé úseky viacerých žľabov (obr. 2: plocha 1; 4). Žľaby mali priamy alebo zaoblený priebeh, len žľaby 6 a 10 sa lomili v pravom uhle. Žľaby boli 0,5 až 1,2 m široké a ich zistená hĺbka sa pohybovala v rozmedzí od 0,15 do 0,5 m od úrovne zistenia (t. j. 0,5-1 m od súčasného povrchu). Výplň tvorila sivohnedá až hnedá piesčitá hlina, až na výnimky bez prítomnosti antropogénneho materiálu (mazanica, keramika, uhľiky).

Nápadná bola súvislosť žľabov 3, 4 a 5 s depresiou, ktorá je v teréne viditeľná dodnes a ktorú sme zachytili aj v západnej polovici plochy 1 (obr. 2: plocha 1). Predpokladám, že táto depresia bola v minulosti vyplnená vodou. Pozvoľna klesala do svojho stredu a bola zanesená tmavou sivočiernou ílovitou hlinou. Miestami sa v nej objavovali napadané novoveké predmety (klince, fragmenty keramiky a podomácky vyrábaných pálených tehál). Najvýraznejším nálezom je strieborný roztepaný prsteň so štítom s monogramom BV (obr. 6: 3). Predovšetkým žľab 4 presne kopíroval „breh“ tejto depresie. Zaujímavá bola aj skutočnosť, že smerom na sever bol priebeh žľabu 4 prerušený 0,6 m širokým „vstupom“. S depresiou súviselo pravdepodobne aj vyhlbenie žľabov 3 a 5, ktoré tesne pred ňou vyúsťovali a akoby korešpondovali s prerušením v žľabe 4. Súvislosť ostatných žľabov s týmto „systémom“ nie je vzhľadom na obmedzený rozsah výskumu zrejmá (obr. 2: plocha 1).

Celý žľabový systém nevznikol jednorazovo a nebol celkom krátkodobou záležitosťou. Svedčia o tom vzájomné prekrytia žľabov. Žľab 1A narušoval žľab 1B a bol teda mladší (obr. 4: profil a-b, c-d). Navzájom sa porušovali aj žľaby 5 a 5A (obr. 4: profil r-s). Oba obsahovali takmer identickú výplň a ich vzájomný vzťah sa rezom nepodarilo zistiť.

Žľaby obsahovali minimum archeologického materiálu a ich datovanie je preto nanajvýš problematické. Najvýraznejším nálezom je v tomto smere bronzová osmičkovitá pracka (obr. 6: 1), ktorá sa našla vo výplni žľabu 5A. V archeologických nálezoch sa tvarovo podobné pracky vyskytujú v nálezových kontextoch z pomerne širokého stredovekého obdobia s istým nahustením nálezov v 14.-15. stor. (Zúbek 2002, 147-148, obr. 1: 1, 5, 9; 3: 4). Podobné spínadlá sa používali ešte aj v 19. stor. (za ústnu informáciu ďakujem etnografovi J. Zajoncovi). Z výplne žľabu 2 pochádza aj drobný fragment z tela sivej nádoby vyrobenej na kruhu, ktorú s rezervou možno taktiež datovať až do novoveku (nezobrazený). Pri okraji tohto žľabu sa však našiel aj fragment z tela sekundárne prepálenej nádoby (nezobrazený), ktorý je pravdepodobne starší ako stredovek (doba laténska?). Ostatné keramické fragmenty sa našli v okrajových častiach žľabov alebo v ich tesnej blízkosti. Najvýraznejšie z nich sú zlomky novovekých hrncovitých nádob na obr. 6: 5-6. Na základe týchto sporých indícií datujem s rezervou žľabový systém do obdobia novoveku. Prinajmenšom ako otvorenú treba ponechať i možnosť, že niektoré zo žľabov môžu byť staršie.

Na mape niekdajšieho Bratislavského komitátu z roku 1735, ktorej autorom je známy kartograf S. Mikoviny, sú severne od Jakubova (Jacabfalva), presne v miestach nášho výskumu, zaznačené tri rozsiahle vodné plochy (obr. 7). Tieto tzv. Pálffyovské rybníky (na ich existenciu ma upozornil p. Jánsky, bývalý starosta a miestny pamätník v Jakubove, za čo mu srdečne ďakujem) teda existovali už v prvej polovici 18. stor. Prestali sa používať pravdepodobne pred alebo počas prvej svetovej vojny a v medzivojnovom období postupne zanikli. Pokiaľ sa potvrdí datovanie nášho žľabového systému do obdobia novoveku, stane sa pravdepodobnou domnienka, že žľabový systém vznikol v súvislosti s prevádzkou týchto rybníkov. Blížšie osvetlenie funkcie žľabov by si vyžadovalo ďalšie, predovšetkým archívne štúdium, ktoré však presahuje rámec tejto správy.

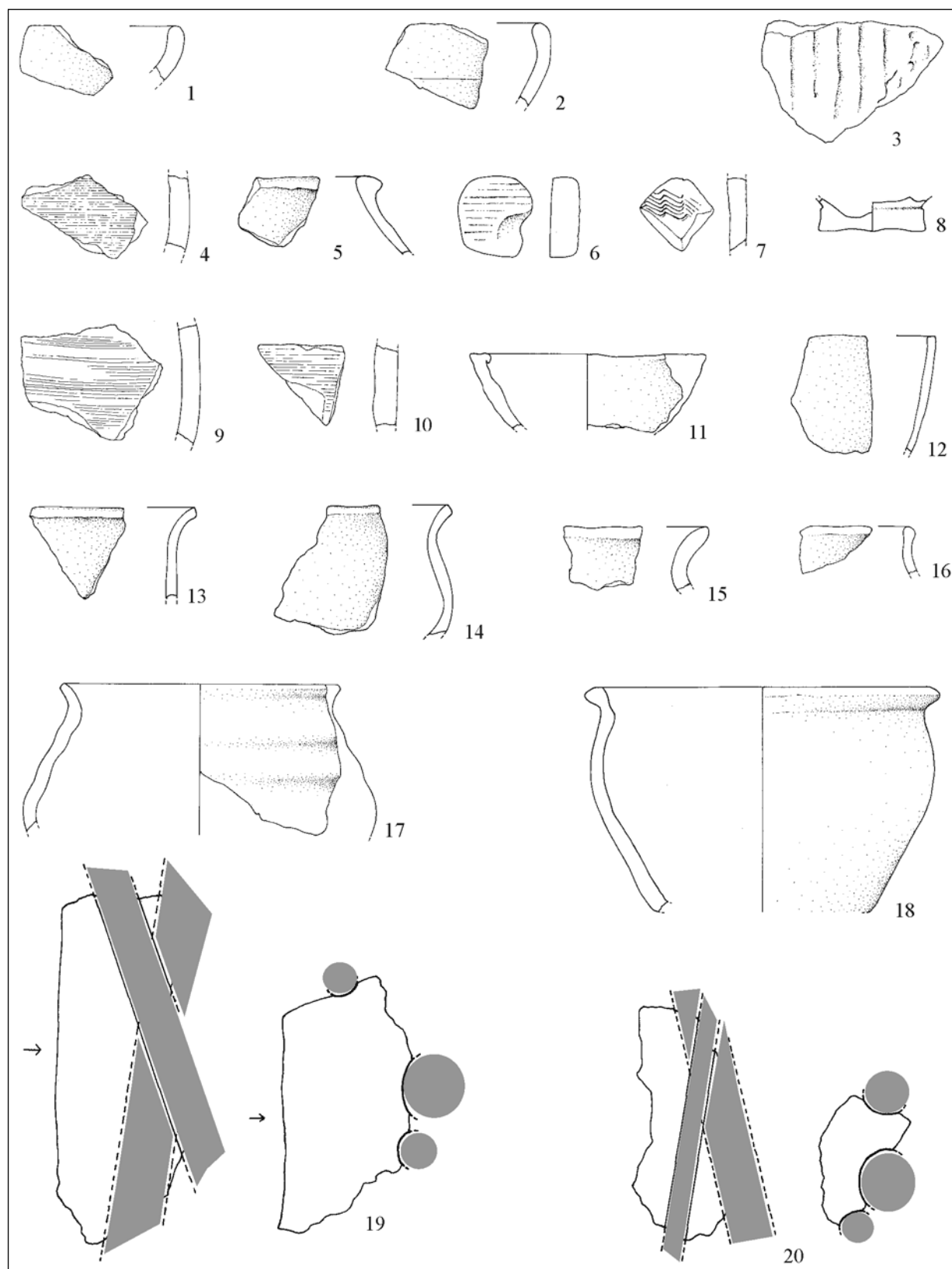
ZÁVER

Hlavný prínos záchranného predstihového výskumu v Jakubove možno stručne zhrnúť do nasledujúcich bodov:

1. Výskumom sa podarilo zistiť hospodárske objekty na okraji malého sídliska alebo samoty z neskorej doby rímskej, resp. z počiatočnej fázy doby sťahovania národov (záver 4. - začiatok 5. stor.). Zahusťuje sa tým doposiaľ známa sieť germánskych sídlisk v katastri Jakubova (Elschek/Marková 2000, 56).
2. Novoveký žľabový systém, pravdepodobne súvisiaci s tzv. Pálffyovskými rybníkmi, dopĺňa poznatky o novších dejinách obce Jakubov.
3. Sporadicky nachádzané praveké črepy svedčia aj o osídlení tohto regiónu v mladších fázach pravekého vývoja (doba bronzová - doba halštatská).

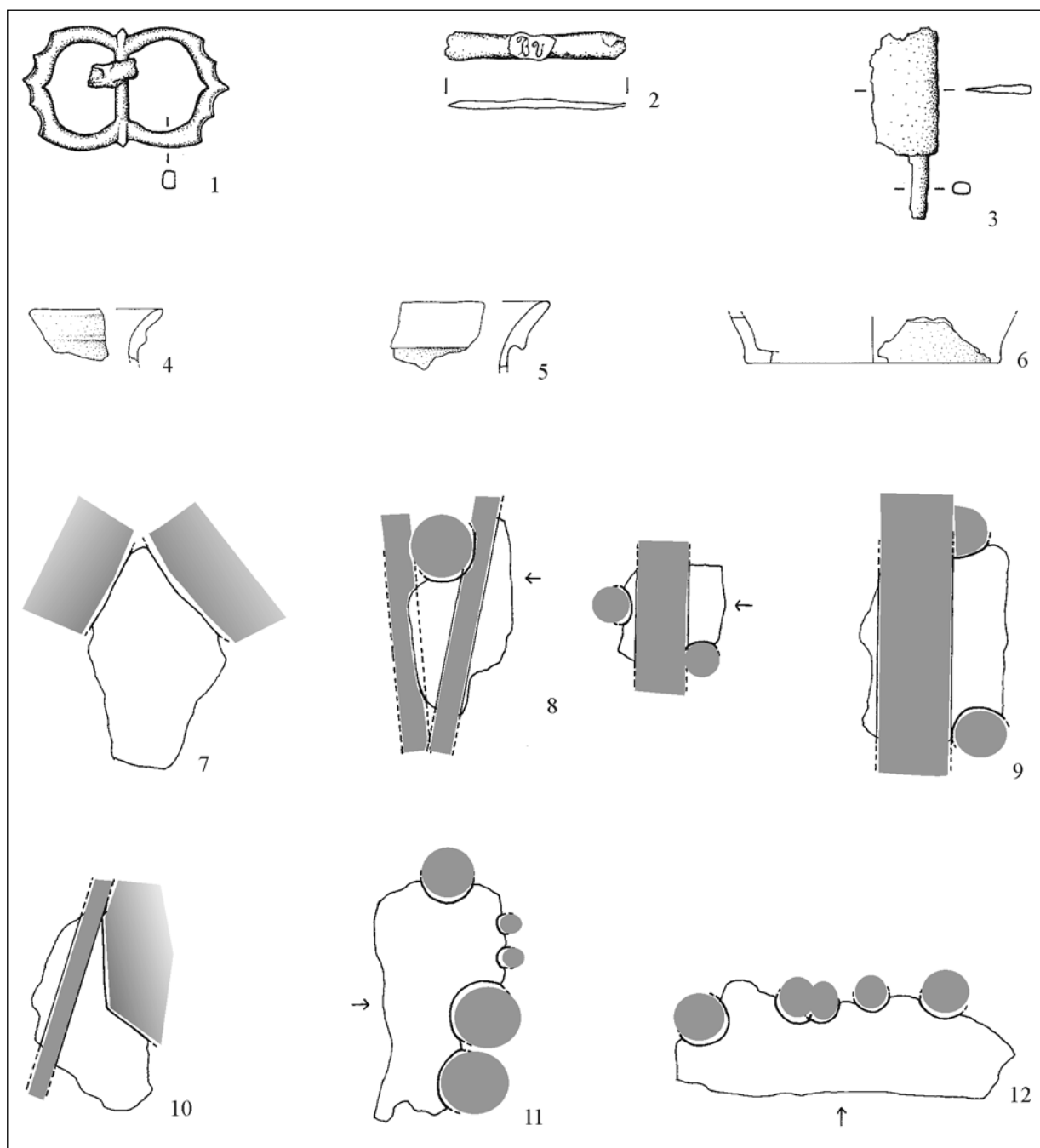
KATALÓG ZOBRAZENÝCH NÁLEZOV

1. ČO, misa so zatiahnutým ústím, čierna, jemná hlina s kamienkami a sľudou; drsný ošúchaný povrch; pravek; plocha 1, ornica, zber pri odhumusovávaní; pr. č. 2/02 (obr. 5: 1).

Obr. 5. Jakubov (Falošné). 1-3 - fragmenty pravekej keramiky; 4 - objekt 9; 5 - objekt 10; 6-20 - objekt 8. Mierky: 1-18 = 1: 3; 19-20 = 1: 2. Mazanice 19-20 sú dokumentované pohľadom z boku a rezom. Kreslila T. Belanová.

Abb. 5. Jakubov (Falošné). 1-3 Fragmente von urzeitlicher Keramik; 4 - Objekt 9; 5 - Objekt 10; 6 - 20 - Objekt 8. Maßstäbe: 1-18 = 1: 3; 19-20 = 1: 2. Der Lehmverputz 19-20 sind von der Seite und durch einen Schnitt dokumentiert. Gezeichnet von T. Belanová.

Obr. 6. Jakubov (Falošné). 1-6 - neskorostredoveké až novoveké nálezy zo žlabov a ich okolia; 7-12 - fragmenty mazaníc z objektu 8 (7 - rez, 8 - pohľad z boku a zhora, 9-10 - pohľad zhora, 11-12 - rez). Mierka: 1-2 = 2:3; 3, 7-12 = 1:2; 4-6 = 1:3. Kreslila T. Belanová.

Abb. 6 Jakubov (Falošné). 1-6 - spätmittelalterliche bis neuzeitliche Gegenstände aus den Rinnen und ihren Umkreis. 7-12 - Lehmverputzfragmente aus dem Objekt 8 (7 - Schnitt, 8 - Blick von der Seite und von oben, 9-10 - Blick von oben, 11-12 - Schnitt). Maßstab 1-2 = 2:3; 3, 7-12 = 1:2; 4-6 = 1:3. Gezeichnet von T. Belanová.

2. ČO, misa so zatiahnutým ústím, sivá, hrubá hlina s kamienkami, sľudou, tuhou, vápnom; drsný ošúchaný povrch; pravek; plocha 1, ornica, zber pri odhumusovávaní; pr. č. 1/02 (obr. 5: 2).
3. ČT, hnedý, hrubá hlina so sľudou; drsný povrch, zvislé prstovanie; obj. 9, intrúzia z doby bronzovej; pr. č. 14/02 (obr. 5: 3).

4. ČT, sivohnedý, na kruhu, piesčitá hlina so sľudou; drsný povrch, zvonka husté hrebeňovanie; nad obj. 9; pr. č. 13/02 (obr. 5: 4).
5. ČO, hrnček, hnedočierny, hrubá hlina; drsný povrch; obj. 10; pr. č. 32/03 (obr. 5: 5).
6. Hladidlo hlinené, sekundárne upravený črep z laténskej nádoby; pr. 41 mm; obj. 8; pr. č. 9/02 (obr. 5: 6).
7. ČT, sivý, na kruhu, piesčitá hlina so sľudou; drsný povrch, hrebeňovaná vlnovka; obj. 8; pr. č. 9/02 (obr. 5: 7).
8. ČD, sivohnedý, na kruhu, jemná hlina so sľudou; hladký povrch; pr. d. 55 mm; obj. 8; pr. č. 11/02 (obr. 5: 8).
9. ČT, sivočierny, na kruhu, piesčitá hlina so sľudou; drsný hrebeňovaný povrch; obj. 8; pr. č. 9/02 (obr. 5: 9).
10. ČT, sivý, na kruhu, piesčitá hlina so sľudou; drsný hrebeňovaný povrch; obj. 8; pr. č. 9/02 (obr. 5: 10).
11. ČO, misa kónická s dovnútra zatiahnutým a horizontálne zrezaným okrajom; sivočierna, hrubá hlina s kamienkami a so sľudou; drsný povrch; pr. o. 105 mm; obj. 8; pr. č. 11/02 (obr. 5: 11).
12. ČO, misa kónická s dovnútra zatiahnutým ústím, čierna, jemná hlina; tuhovaný povrch; obj. 8; pr. č. 30/03 (obr. 5: 12).
13. ČO, hrnček, sivohnedý, hrubá hlina; hladný povrch; obj. 8; pr. č. 30/03 (obr. 5: 13).
14. ČO, hrnček, sivý, hrubá hlina; hladný povrch; obj. 8; pr. č. 30/03 (obr. 5: 14).
15. ČO, hrniec, sivý, hrubá hlina so sľudou; hladný povrch; obj. 8; pr. č. 10/02 (obr. 5: 15).
16. ČO, hrnček, sivočierny, jemná hlina so sľudou; hladký povrch; obj. 8; pr. č. 11/02 (obr. 5: 16).
17. ČO, hrnček, čierny, jemná hlina so sľudou; tuhovaný povrch, horizontálne a mierne šikmé žliabky; pr. o. 140 mm; obj. 8; pr. č. 11/02 (obr. 5: 17).
18. Hrnček s prežliabnutým ústím, rekonštruovaný, sivohnedý, hrubá hlina s kamienkami a so sľudou; drsný povrch; pr. o. 170 mm, v. asi 115 mm; obj. 8; pr. č. 10/02 (obr. 5: 18).
19. Fragment mazanice s odtlačkami prútov; obj. 8; pr. č. 28/03 (obr. 5: 19).
20. Fragment mazanice s odtlačkami prútov; obj. 8; pr. č. 28/03 (obr. 5: 20).
21. Pracka bronzová, osmičkovitá, v strede prehnutá, odlomený železný tŕň; rozmery 48x28 mm; novovek; obj. 5A, hl. 10-15 cm; pr. č. 25/02 (obr. 6: 1).
22. Tyčinka strieborná roztepaná s monogramom „BV“ na oválnom štítku, sekundárne roztepaný prsteň(?); dl. 42 mm; novovek; plocha 1, zber detektorom v prírodnej depresii; pr. č. 26/02 (obr. 6: 2).
23. Britva(?) železná s odlomeným ostrím a odsadeným tŕňom; zach. dl. 60 mm; novovek; plocha 1, ornica, zber pri odhumusovávaní; pr. č. 24/02 (obr. 6: 3).
24. ČO, hrniec/džbán s lištou pod okrajom, sivý, hrubá hlina so sľudou; drsný povrch; novovek; plocha 1, ornica, zber pri odhumusovávaní; pr. č. 1/02 (obr. 6: 4).
25. ČO, hrniec/džbán s golierovitým okrajom, sivý, jemná hlina so sľudou; zvonka drsný, zvnútra leštený povrch; novovek; v priestore obj. 1-2, zber po začistení; pr. č. 3/02 (obr. 6: 5).
26. ČD, sivý, jemná hlina so sľudou; hladný povrch; pr. d. 120 mm; novovek; C/11, tesne pri obj. 5; pr. č. 7/02 (obr. 6: 6).
27. Fragment mazanice s odtlačkami štiepaného dreva; Obj. 8; pr. č. 28/03 (obr. 6: 7).
28. Fragment mazanice s odtlačkami prútov v dvoch navzájom kolmých smeroch; obj. 8; pr. č. 28/03 (obr. 6: 8).
29. Fragment mazanice s odtlačkami prútov v dvoch navzájom kolmých smeroch; obj. 8; pr. č. 28/03 (obr. 6: 9).
30. Fragment mazanice s odtlačkami prútov a štiepaného dreva; obj. 8; pr. č. 28/03 (obr. 6: 10).
31. Fragment mazanice s odtlačkami prútov; obj. 8; pr. č. 28/03 (obr. 6: 11).
32. Fragment mazanice s odtlačkami prútov; obj. 8; pr. č. 28/03 (obr. 6: 12).

Použité skratky:

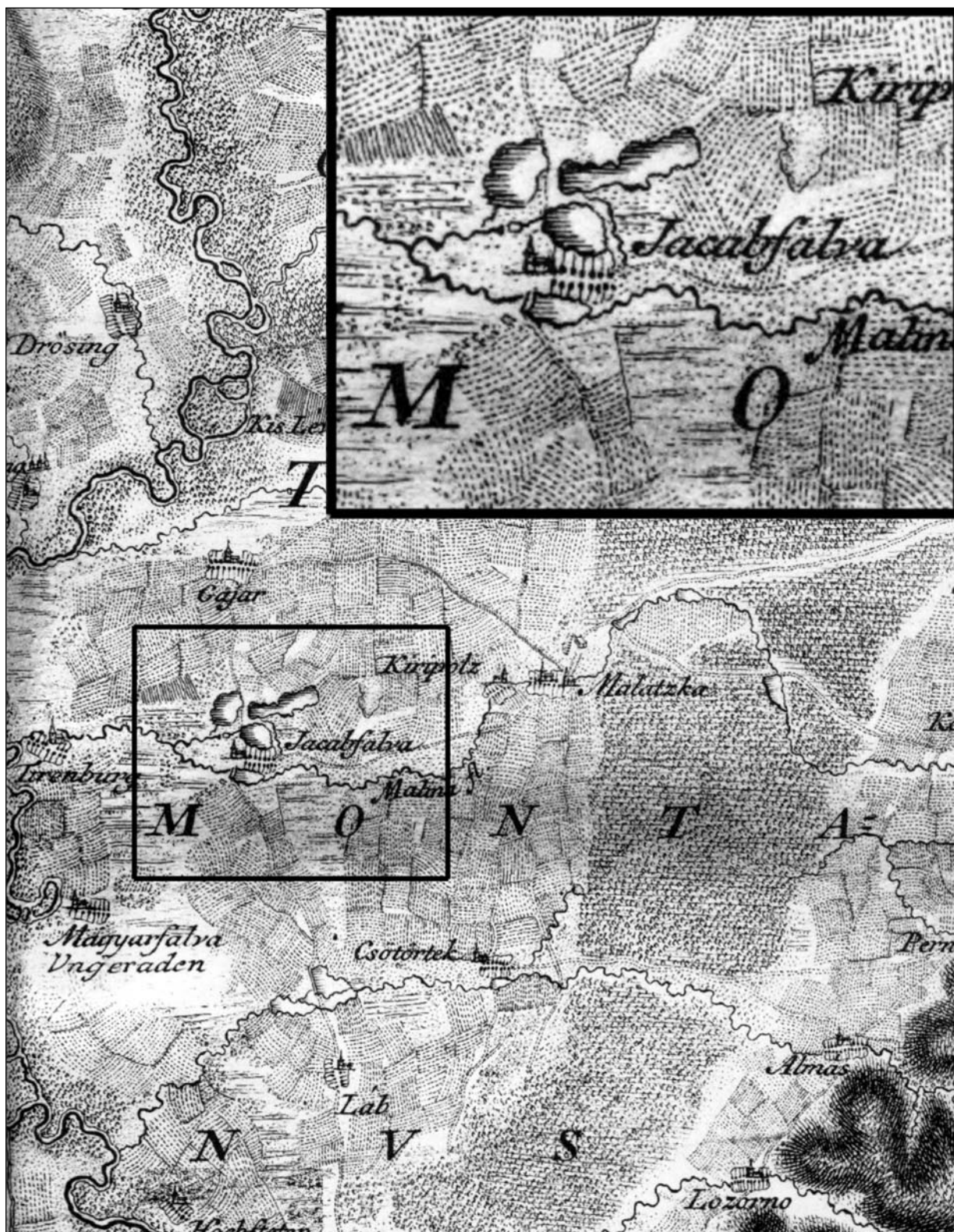
ČO - črep z okraja nádoby
Pr. č. - prírastkové číslo

ČT - črep z tela nádoby
Pr. o. - priemer okraja

ČD - črep zo dna nádoby
Pr. d. - priemer dna

Literatúra

- Elschek/Marková 2000* - K. Elschek/K. Marková: Archeologický výskum a prieskum na Záhorí v záujmovom území podzemných zásobníkov plynu. AVANS 1998, 2000, 53-64.
- Seyer 2002* - H. Seyer: Die spätgermanische Siedlung von Berlin-Marzahn. Ethnogr.-Arch. Zeitschr. 43, 2002, 245-274.
- Tejral 1990* - J. Tejral: Archäologischer Beitrag zur Erkenntnis der völkerwanderungszeitlichen Ethnostrukturen nördlich der mittleren Donau. In: H. Friesinger - F. Daim (Hrsg): Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. Teil 2. Wien 1990, 9-87.
- Tejral 1999* - J. Tejral: Archäologisch-kulturelle Entwicklung im norddanubischen Raum am Ende der Spätkaizerzeit und am Anfang der Völkerwanderungszeit. In: L'Occident romain et l'Europe centrale au debut de l'époque des Grandes Migrations. Spisy Arch. ústavu AV ČR Brno. 13. Brno 1999, 205-271.

Obr. 7. Výsek z mapy Bratislavského komitátu od S. Mikovinyho z r. 1735 (Archív mesta Bratislava).
 Abb. 7. Kartenausschnitt vom Bratislavaer Komitat von S. Mikovinyi aus dem J. 1735 (Stadtarchiv Bratislava).

Windl 2002 - H. J. Windl: Die Siedlung der Völkerwanderungszeit in Schletz, MG Asparn/Zaya, NÖ. In: Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaauraum. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno. 19. Brno 2002, 359-361.
Zúbek 2002 - A. Zúbek: Středověké přezky v brněnských nálezech. In: Sborník Prací Fil. Fak. Brno. M 7. Brno 2002, 123-153.

Rukopis odovzdaný: 2. 6. 2003

PhDr. Vladimír Varsík, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
vladimir.varsik@savba.sk

ARCHÄOLOGISCHE RETTUNGSGRABUNG IN JAKUBOV (SPÄTRÖMISCHE OBJEKTE UND TEICHE VON JAKUBOV)

Zusammenfassung

Die archäologische Fundstelle in Jakubov (Bez. Malacky) wurde im J. 1998 gefunden (Elschek/Marková 2000, 56). Die archäologische Grabung löste der Aufbau der Gasleitung aus, dessen Investor die Firma Nafta a. s. Gbely war. Die Fundstelle in der Flur Falošné befindet sich nicht ganze 2 km nördlich von der Gemeinde Jakubov, unweit von einem heute bereits regulierten Bach Borinský potok (Abb. 1: 1-2). Es wurden zwei Forschungsflächen freigelegt - Fläche 1 (1912 m²) und Fläche 2 (741 m²) - die voneinander durch einen Feldweg getrennt sind (Abb. 1: 2; 2).

Insgesamt wurden 15 archäologische Objekte durchgesucht (Abb. 2). Die Siedlungsobjekte 8 und 9 sowie Pfostengruben 1-3 gehörten in die spätrömische Kaiserzeit (Abb. 3). Es ist nicht ausgeschlossen, dass in diesen Zeitabschnitt auch das kurze Gräbchen 10 gehört (Abb. 2: Fläche 2; 3). Das umfangreiche Gräbchensystem, bestehend aus den Rinnen 1A, 1B, 2-4, 5, 5A und 6-7, entstand erst in der Neuzeit (Abb. 2: Fläche 1; 4).

Siedlungsobjekte aus der spätrömischen Kaiserzeit

Alle Siedlungsobjekte aus der spätrömischen Kaiserzeit befanden sich auf der Fläche 2 (Abb. 2: Fläche 2; 3). Das Objekt 8 - wahrscheinlich ein Ofen - war eine oval-rechteckige Grube mit schrägen Wänden und flacher Sohle (Abb. 3: 2). Die Ausmaße waren 100x80 cm, die Tiefe 58 cm (85-90 cm vom heutigen Terrain). Die lehmartige Füllung trug Spuren des Durchglühens und vor allem im oberen Teil befanden sich größere hineingeworfene Stücke vom Lehmverputz. In der Entfernung von 1,5-1,8 m waren auf drei Seiten Pfostengruben angeordnet. Ähnliche relativ tiefe Öfen sind aus dem germanischen Milieu nicht unbekannt (z. B. Berlin-Marzahn: Seyer 2002, 263, Abb. 12). Ich setze voraus, dass das Objekt 8 aus Jakubov zusammen mit den Pfostenlöchern den Rest einer überdachten Produktionseinrichtung repräsentiert, in welcher mit Feuer gearbeitet wurde - wahrscheinlich ein Backofen.

Eine größere Menge vom Lehmverputz vor allem im Oberteil der Verschüttung unseres Ofens zeugt von der Anwesenheit einer Kuppel. Die Kuppel war in eine Menge von Fragmenten zerschlagen und ihre Rekonstruktion ist nicht mehr möglich. Auf einer großen Anzahl von Fragmenten war (äußere?) Seite mit Fingern geglättet (auf Abb. 5: 19 und 6: 8, 11-12 ist diese Seite mit einem Pfeil bezeichnet). Der Lehmverputz trägt Rutenabdrücke (Abb. 5: 19-20; 6: 8-9, 11-12). Seltener sind auch Abdrücke von dickerem Rundholz und gespaltener Hölzer (Abb. 6: 7, 10) erhalten. Die Abdrücke der Holzmasse zeugen davon, dass das Skelett der Ofenkuppel als geflochtene Konstruktion angefertigt und nachfolgend mit einer dicken Lehmschicht bestrichen war.

Als Objekt 9 wurde eine unregelmäßige seichte Vertiefung bezeichnet - der Rest eines seichten, durch Überpflügung beinahe ganz vernichteten Objektes (Abb. 3: 1). Zwischen den Objekten 8 und 9 befand sich die Rinne 10 mit der Orientierung N-S, deren nördlicher Abschluss im rechten Winkel nach Westen gebogen war (Abb. 3: 1). Eine ähnliche rechtwinklige Einknickung hatte auch die Rinne 6 auf der Fläche 1 (Abb. 4). Beide Rinnen unterscheiden sich so vom Rest des ausgedehnten Systems, dessen Gräbchen direkt verlaufen, oder nur leicht gebogen sind (Abb. 2: Fläche 1; 4). In der Rinne 10 fand man einige Bruchstücke von handgefertigter Keramik (z. B. Abb. 5: 5), von ähnlichem Charakter wie die Gefäße aus den spätrömischen Objekten 8 und 9. Mit gewissem Vorbehalt datiere ich deshalb auch die Rinne 10 in die spätrömische Zeit. Man kann sie als Rest eines gestörten oberirdischen Baues betrachten. Eine zeitlich wie auch geographisch nicht allzu weit entfernte Parallele finden wir in der Siedlung aus dem 5. Jh. im niederösterreichischen Schletz, wo sich eine ähnlich geknickte Rinne in Kombination mit mehreren Pfostenlöchern befindet, die für den Rest des oberirdischen Hauses 3 gehalten wird (Windl 2002, 360-361 mit Abb.).

Die Datierung der Siedlungsstruktur in Jakubov kann nur auf die Aussage von Keramik gestützt werden. Außer vereinzelt Fragmenten aus den Objekten 9 (Abb. 5: 4) und 10 (Abb. 5: 5) stammt eine

Fundkollektion aus dem Objekt 8 (Abb. 5: 6-18). In der Verfüllung dieses Ofens fand man auch einen Glätter, der sekundär aus einem Fragment einer latènezeitlichen Situla gestaltet wurde (Abb. 5: 6). Im Keramikkomplex dominiert die handgefertigte Keramik (zusammen 40 Fragmente) über die scheibengedrehte Ware (insgesamt 6 Fragmente). Nur ein einziges Bruchstück mit ganz abgegriffener Oberfläche kann für Import aus den Provinzen betrachtet werden (wahrscheinlich Mortarium). Der Boden des kleinen Gefäßes (Abb. 5: 8) stammt von einer Schüssel aus dem Bereich der suebischen grauen scheibengedrehten Keramik. Die übrigen Fragmente aus sandigem Ton tragen dichten Kammstrich (Abb. 5: 4, 9-10). Seltener kommt auch eine gekämmte Wellenlinie vor (Abb. 5: 7). Das Küchengeschirr vom verwandten Charakter wurde an der Neige der römischen Kaiserzeit in den Donauprovinzen, aber auch in heimischen spätsuebischen Töpferwerkstätten hergestellt. In unserem Falle ist vielleicht die zweite erwähnte Möglichkeit wahrscheinlicher. Unter der handgefertigten Ware sind ausschließlich einfache schüsselartige (Abb. 5: 11-12) und topfförmige Formen (Abb. 5: 13-18) vertreten. Nur ein kleines Gefäß mit polierter Oberfläche war mit horizontalen, bzw. schrägen Kanneluren verziert (Abb. 5: 17).

Das gesamte Gepräge des Töpfergeschirrs aus Jakubov fügt sich in das Bild des Fundspektrums der suebischen Siedlungen aus dem spätesten Horizont der römischen Kaiserzeit (Tejral 1999, 220, Abb. 13-15). Auch die selten vorkommende kannelierte Verzierung ist bis in diesen Zeitabschnitt belegt (ebd. 220, Abb. 14: 1). Die beinahe völlige Abwesenheit von pannonischem Import zeugt von einer Unterbrechung der Handelskontakte mit den Provinzen. Vielleicht irren wir uns nicht sehr, wenn wir Existenz der Siedlungsspuren im Einklang mit der aktuellen Forschung (Tejral 1990, 12-28; 1999, 220-229) in die letzten Jahrzehnte des 4. oder ganz an den Anfang des 5. Jh. einstufen würden. Die Rettungsgrabung erschloss wahrscheinlich nur die Randpartie einer kleinen Siedlung oder eines Weilers.

Das neuzeitliche Gräbchensystem

Auf der Fläche 2 wurden verschieden lange Abschnitte mehrerer Gräbchen festgestellt (Abb. 2: Fläche 1; 4). Die Rinnen hatten einen geraden oder gebogenen Verlauf, nur die Rinnen 6 und 10 waren im rechten Winkel geknickt. Die Rinnen waren 0,5 bis 1,2 m breit und ihre festgestellte Tiefe bewegte sich in der Spannweite zwischen 0,15 bis zu 0,5 m (d. h. 0,5-1 m von der jetzigen Oberfläche).

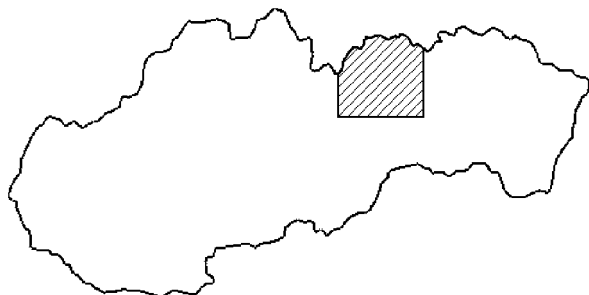
Auffallend war der Zusammenhang der Rinnen 3, 4 und 5 mit der Depression, die bis heute im Gelände sichtbar ist und die wir auch in der Westhälfte der Fläche 1 erfasst haben (Abb. 2: Fläche 1). Ich nehme an, dass diese Depression in der Vergangenheit mit Wasser ausgefüllt war. In ihrer Verfüllung tauchten stellenweise eingefallene neuzeitliche Gegenstände auf (Nägel, Keramikfragmente und häuslich angefertigte gebrannte Ziegel). Den ausgeprägtesten Fund repräsentiert ein silberner flach gehämmerter Fingerring mit einem Schildchen und Monogramm BV (Abb. 6: 3). Vor allem die Rinne 4 kopierte genau „das Ufer“ dieser Depression. Interessant war auch die Tatsache, dass in der Richtung nach Norden der Verlauf der Rinne 4 durch einen 0,6 m breiten „Eingang“ unterbrochen war. Mit der Depression hing wahrscheinlich auch die Aushebung der Rinnen 3 und 5 zusammen, die unweit vor ihr ausmündeten und gewissermaßen mit der Unterbrechung in der Rinne 4 korrespondierten. Ein Zusammenhang der übrigen Rinnen mit diesem „System“ ist in Anbetracht der beschränkten Grabungsfläche nicht offensichtlich (Abb. 2: Fläche 1).

Den wichtigen Fund bildet eine bronzene Achterschnalle (Abb. 6: 1), die in der Verfüllung der Rinne 5A gefunden wurde. Formenkundlich ähnliche Schnallen kommen in Fundkontexten aus einem relativ breiten mittelalterlichen Zeitabschnitt mit einer gewissen Anhäufung im 14.-15. Jh. vor (Zúbek 2002, 147-148, Abb. 1: 1, 5, 9; 3: 4). Ähnliche Spangen wurden auch noch im 19. Jh. verwendet (für die mündliche Information danke ich den Ethnographen J. Zajonec).

Auf der Karte des ehemaligen Bratislavaer Komitats aus dem J. 1735, deren Autor der bekannte Kartograph S. Mikoviny ist, sind nördlich von Jakubov (Jacabfalva) genau an den Stellen unserer Grabung, drei umfangreiche Wasserflächen verzeichnet (Abb. 7). Diese sog. Teiche Pálffy existierten also bereits in der ersten Hälfte des 18. Jh. Ihre Benützung hörte wahrscheinlich vor oder während des 1. Weltkrieges auf und ging nach und nach in der Zwischenkriegszeit unter. Sofern die neuzeitliche des Gräbchensystems richtig ist, hänge die ausgehobenen Rinnen wahrscheinlich mit der Benützung dieser Fischteiche zusammen.

NOVŠIE NÁLEZY SEVEROKARPATSKEJ SKUPINY V POVODÍ RIEKY POPRAD

Marta Giertlová-Kučerová - Marián Soják

Východné Slovensko, severná časť, Popradská kotlina, súpis lokalít, rozbor nálezov, sídliská, hrnčiarske dielne, neskorá doba rímska až počiatok sťahovania národov - severokarpatská skupina, fragmenty keramiky, drobné fragmenty.

Eastern Slovakia, northern part, Popradská kotlina basin, list of sites, analysis of finds, settlement sites, potter's workshops, the Late Roman period to beginning of the Migration period, north Carpathian group, pottery fragments, small artefacts.

ÚVOD

Na základe súčasného stavu výskumu sa ukazuje, že po zániku púchovskej kultúry v priebehu markomanských vojen zostáva kultúrny vývoj na Spiši dosiaľ neobjasnený. Novšie - hoci sporadické - nálezy przeworskej kultúry z dolného Spiša (Dol'any, poloha Pod Brusníkom, a Spišský Hrhov, poloha Povrazy) síce indikujú vzťahy tunajšieho germánskeho obyvateľstva so súvekým osídlením za opačným hrebeňom Karpát v 2.-3. stor. po Kr., výraznejšou mierou tento problém neriešia (Soják/Furman 2001, 188). Zlom v intenzite osídlenia nastáva až koncom doby rímskej a začiatkom veľkého sťahovania národov, v stupni C3-D1. Územie severného Slovenska a poľských Karpát osídlili nositelia K. Pietom vyčlenenej (Pieta 1987; 1991) severokarpatskej kultúrnej skupiny (prv prešovskej). Spiš nie je výnimkou. Svedectvom je vzrastajúci počet sídliskových nálezov (hrobové chýbajú úplne), najmä v údolí rieky Poprad na hornom Spiši, ktoré sú predmetom predloženého príspevku. Ten upriamuje pozornosť na dve lokality, skúmané záchranným výskumom (Veľká Lomnica, poloha Pred Burchbrichom, a Vrbov/Kežmarok, poloha Vrbovský lesík), pričom podáva aktualizovaný katalóg lokalít severokarpatskej skupiny s výberom signifikantnejšieho nálezového materiálu v tabuľkovej a obrázkovej prílohe.

SÚPIS LOKALÍT

Číslovanie lokalít zodpovedá číslovaniu na mape 1.

1. B u š o v c e (okr. Kežmarok), poloha S t r e d n ý h o n I

Nálezy nevýraznej úžitkovej keramiky bez výzdoby. Vyníma sa korálik z priehľadnej sklenej pasty so zelenkastým nádychom, pochádzajúci z prieskumu A. Nováka v r. 2002. Má guľovitý sploštený tvar so symetricky umiestneným kruhovitým otvorom (obr. 3: 5a, b). Literatúra: Nepublikované.

2. G á n o v c e (okr. Poprad), poloha D l h é h o n y

Orbou narušený objekt s nálezmi črepov, mazanice a železnej trosky. Lokalita mylne zaradená do katastra obce Hozelec. Literatúra: Javorský 1983, 99.

3. H u n c o v c e (okr. Kežmarok), poloha P o d h ô r k o u

Zberové nálezy hrubozrnných črepov a železnej trosky. Literatúra: Javorský 1990, 72.

4. H u n c o v c e (okr. Kežmarok), poloha Z a š k o l o u

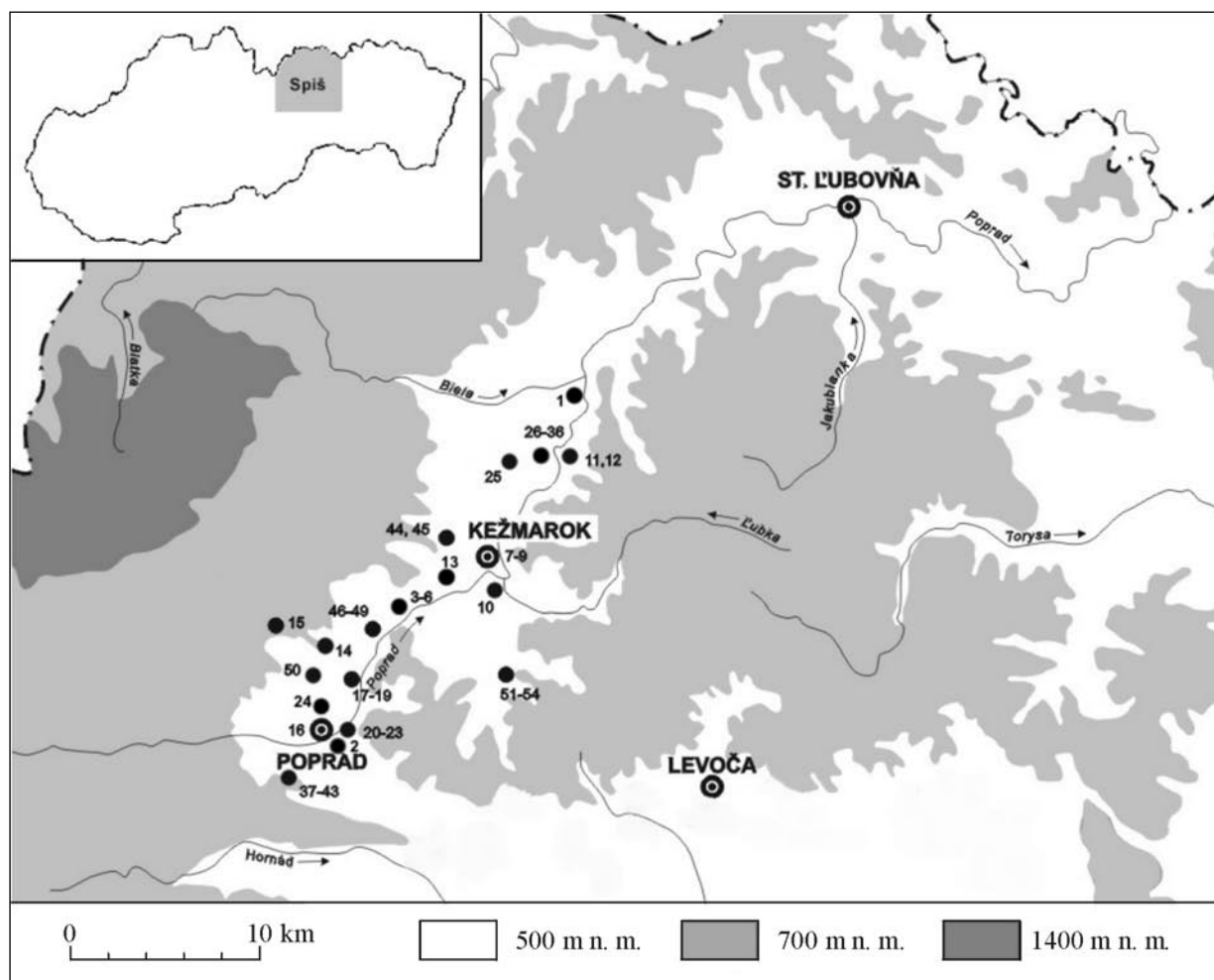
Zberové nálezy hrubozrnných črepov a mazanice. Literatúra: Nálezová správa Múzea v Kežmarku 5/2000.

5. H u n c o v c e (okr. Kežmarok), poloha H o r n ý j a r o k 1

Z prieskumu pochádzajú nálezy hrubostennej keramiky, z ktorých menšia časť je zdobená prevažne viacnásobnými vlnovkami. Literatúra: Nálezová správa Múzea v Kežmarku 4/2000.

6. H u n c o v c e (okr. Kežmarok), poloha H o r n ý j a r o k 2

Lokalita leží neďaleko predchádzajúceho sídliska. Z prieskumov je známa výhradne úžitková keramika. Literatúra: Nálezová správa Múzea v Kežmarku 4/2000.

Mapa 1. Lokality severokarpatskej skupiny v údolí Popradu (číslovanie lokalít zodpovedá číslovaníu v súpise).
Karte 1. Lokalitäten der nordkarpatischen Gruppe im Poprad-Tal (die Nummerierung der Lokalitäten entspricht der Nummerierung im Verzeichnis).

7. Kežmarok (okr. Kežmarok), poloha Kostol sedinou sv. Michala
Výskum AÚ SAV Nitra (F. Javorský) v r. 1987. V zásepových vrstvách zo stredoveku a novoveku sa našli nepočtené črepy z hrubostenných nádob severokarpatskej skupiny. Literatúra: Nepublikované nálezy dočasne v zbierkach AÚ SAV - pracoviska v Spišskej Novej Vsi (perspektívne Múzeum v Kežmarku).

8. Kežmarok (okr. Kežmarok), poloha Pod Zlatou horou

Predpokladané sídlisko s úžitkovým črepom a kusom železnej trosky. Literatúra: Soják 2002a, 19.

9. Kežmarok (okr. Kežmarok), poloha Pri ošipárni

Sídlisko zistené prieskumom v r. 1985. Z polohy okrem črepov pochádza mazanica a železná troska. Literatúra: Javorský 1986, 109.

10. Kežmarok / Vrbov (okr. Kežmarok), poloha Vrbovský lesík

Lokalita na rozhraní katastrov je známa z nálezov a amatérskych výskumov L. Kiefera a P. Wavreka od r. 1985. Podľa ich údajov objavili a preskúmali sedem objektov, z ktorých jeden bol označený ako hrnčiarska pec. Vyznačoval sa silnou vrstvou do červena prepálenej hliny. Podrobný opis nálezovej situácie nie je dostupný, ale podarilo sa získať čiastočnú fotodokumentáciu prác a nálezov, ako i situačný náčrt lokality s polohou objektov, ktorý vyhotovil L. Kiefer (obr. 4). Na lokalite preskúmal K. Pieta nadzemný objekt s rozmermi 3x4 m, s pozostatkami kolovej konštrukcie. Z uvedených výskumov pochádzajú nálezy typickej keramiky, medzi nimi aj fragment dna sivej keramiky, železných predmetov a drobných predmetov, ako sú kostené hrebene, hrací kameň, fragmenty hlinených kahancov rímskoprovinciálneho pôvodu a perla zo sklenej pasty. Z terénnych aktivít L. Kiefera v r. 1985 je známy ďalší zlomok reliéfne zdobeného kahanca (obr. 3: 2a-c).

V r. 2001 bol na lokalite uskutočnený záchranný výskum (Giertylová/Soják 2002). Na ploche s rozmermi 4,5x2,6 m sa podarilo preskúmať dva kruhové objekty zahĺbené do podlažia. Objekty predstavujú pozostatky

dvoch hrnčiarskych pecí približne kruhového tvaru s priemerom 2 m. Pece mali vykurovacie kanály vyhlbené do podlažia pod úrovňou dna pece, prekryté klenbou z hliny, vystuženou veľkými fragmentami z vydutia nádob. V takto vytvorenom rošte boli prerazené kruhové prieduchy. Kanály ústili do tunelovitého otvoru prerazeného v prednej stene pece a do predpecnej jamy.

Z výplne pecí pochádza veľké množstvo fragmentov hrubej keramiky, prevažne zásobnicových nádob s okružím (obr. 8: 7, 8; 9: 1, 2) a esovito profilovaných nádob (obr. 7; 8: 1-6), zdobených prevažne viacnásobnou a jednoduchou vlnovkou v kombinácii s kolkovanou výzdobou (obr. 7: 6; 8: 7; 9: 1, 2), prípadne jednoduchšími výzdobnými prvkami v podobe nechťových vrypov a prstových jamiek (obr. 8: 1, 6).

Literatúra: *Giertylová/Soják 2002; Pieta 1987, 388; 1991, 378, 383 a n.; 1999, 182 a n.; Kiefer/Kolník 1995, 79.*

11. K r í ť o v á V e s (okr. Kežmarok), poloha R o v n é 1 (Pri moste)

Novoobjavené sídlisko s črepmi, fragmentom drobného hlineného praslena, mazanicou a železnou troskou. Keramika je hrubá, s prímiesou piesku a ostrohranných kamienkov, zdobená na pleci vpichmi, pod ktorými vedú obežné ryhy a viacnásobné vlnovky (obr. 11: 1-5). Vzácnjšia je nezdobená tenkostenná keramika oranžovej a sivej farby, vyrobená na pomaly rotujúcom hrnčiarskom kruhu. Literatúra: *Soják 2002d, 38-39.*

12. K r í ť o v á V e s (okr. Kežmarok), poloha J a r t a k y (Oráčiny)

Nález stredne hrubého črepu bez výzdoby a s hladným povrchom. Nemožno vylúčiť, že súvisí s predchádzajúcim sídliskom. Literatúra: *Soják 2002d, 39.*

13. M a l ý S l a v k o v (okr. Kežmarok), poloha Z a m l y n o m

Novoobjavená lokalita je známa zo zberov v r. 2002. Okrem nevýrazných zlomkov keramiky odtiaľto pochádza fragment z okraja s okružím zo zásobnicovej nádoby. Literatúra: *Nálezová správa Múzea v Kežmarku 7/2002.*

14. M l y n i c a (okr. Poprad), poloha Č e r v e n ý k a m e ň

Lokalita s polykulturným osídlením je evidovaná od r. 1984. Spomedzi množstva črepov patrí niekoľko, zväčša z úžitkových nádob oranžovej farby, severokarpatskej skupine. Vzhľadom na doložený nálezový inventár zo staršej doby rímskej je datovanie prítomných metalurgických objektov, ktoré literatúra radí do 1.-2. stor. po Kr., problematické. Literatúra: *Javorský 1990, 73; Mihok/Cengel/Javorský 1987, 165-167 a n.; Soják 2002a, 116.*

15. N o v á L e s n á (okr. Poprad), poloha neznáma

Z literatúry je známa neúplná nádoba so zúženým hrdlom a von vyhnutým ústím, zdobená na pleci dvoma pásmi obežných rýh a jednoduchou vlnovkou. Literatúra: *Pieta 1991, obr. 5: 3; 1999, obr. 10: 6.*

16. P o p r a d (okr. Poprad), poloha J u h III - Vyšné záhrady

Skromné keramické fragmenty získané prieskumom v r. 1998 a 1999. Jeden je okrajový z tenkostennej nádoby s von vyhnutým ústím, ostatné sú z hrubostennej úžitkovej keramiky bez výzdoby. Literatúra: *Soják 2000a, 152; 2000b, 116.*

17. P o p r a d - M a t e j o v c e (okr. Poprad), poloha N a d k o p č e k o m II

Na lokalite z viacerých úsekov doby bronzovej sa počas archeologického výskumu a prieskumov objavili v sekundárnej polohe zriedkavé črepy tenkostennej sivej i úžitkovej keramiky. Jeden hrubý črep nesie výzdobu viacnásobnou vlnovkou. Našla sa i železná troska. Literatúra: *Novotná/Soják 1997, 139-141; Soják 1999, 8; 2001a, 13.*

18. P o p r a d - M a t e j o v c e (okr. Poprad), poloha Z a d n é r o v n e

Z viacerých prieskumov viacnásobne osídlenej výšinnej polohy pochádza početný nálezový materiál zo staršej a neskorej doby rímskej až počiatkov sťahovania národov. Okrem hrubostenných črepov severokarpatskej skupiny je početná tenkostenná keramika, na ktorej je vzácna vlešťovaná a včolkovaná výzdoba. Časť hlinených dvojkonických praslenov, zaraďovaných najmä do 9.-10. stor., môže prináležať tomuto horizontu. Početná je železná troska. Literatúra: *Soják 1999, 7; 2000a, 153; 2001a, 13.*

19. P o p r a d - M a t e j o v c e / S p i š s k á S o b o t a (okr. Poprad), poloha S t a v e n i s k o W h i r l p o o l S l o v a k i a, a.s.

Prieskumom odhumusovanej časti ornice pre výstavbu výrobných hál sa našli aj nevýrazné úžitkové črepy severokarpatskej skupiny. Literatúra: *Cheben/Soják 2001, 96; Soják 2001a, 13.*

20. P o p r a d - S t r á ť e (okr. Poprad), poloha P e h e n g

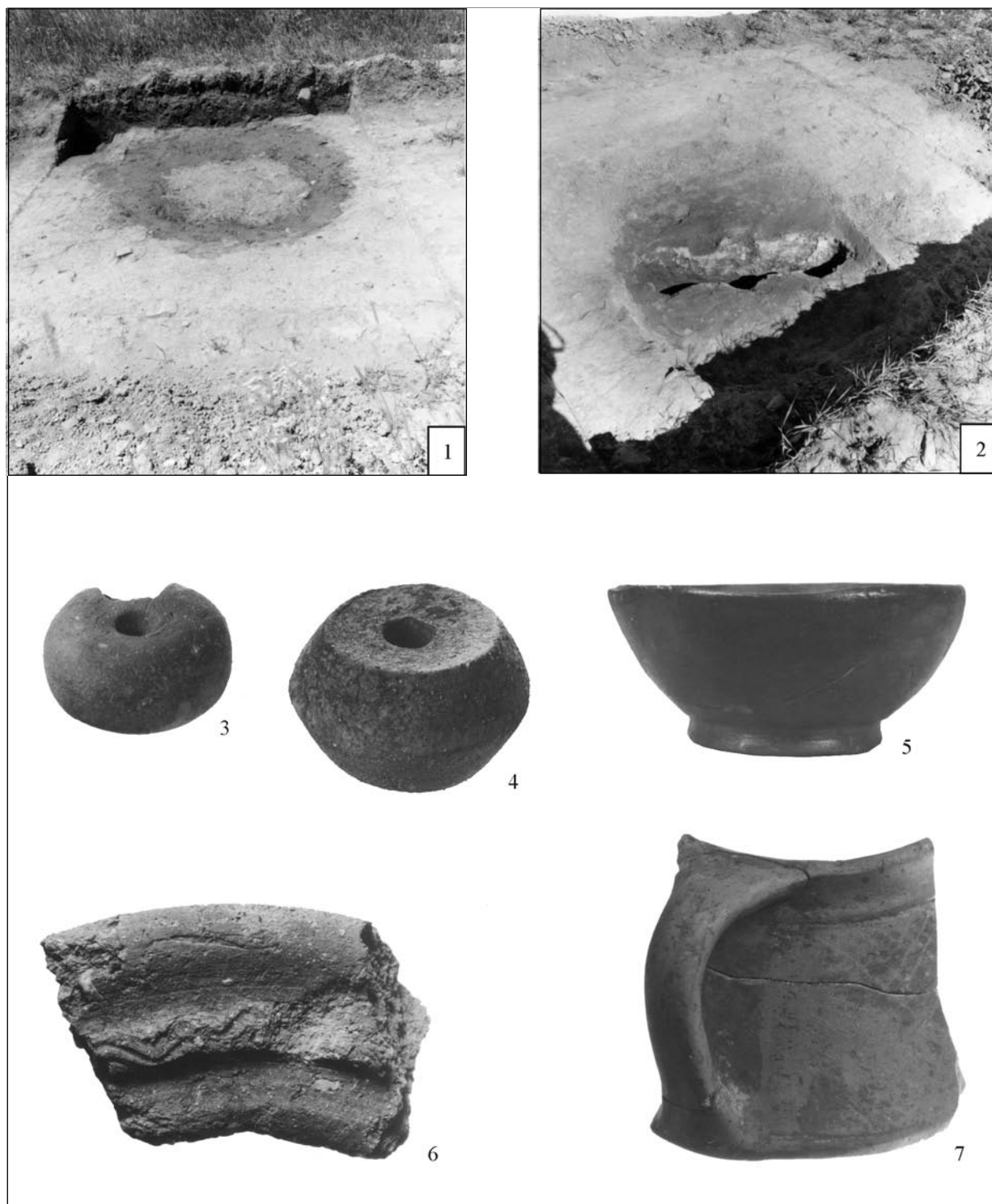
Nálezy zdobených a nezdobených črepov z obidvoch technologických skupín keramiky. V mieste koncentrácie nálezov severokarpatskej skupiny objavený zlomok železného noža, mazanica, kamenné brúsky a železná troska. Literatúra: *Javorský 1983, 101, 102; 1986, 113; 1988, 65; Soják 2002a, 10, 11, obr. 12: 5, 13: 2-12.*

21. P o p r a d - S t r á ť e (okr. Poprad), poloha V i n n á j a m a

Prieskumom získané črepy, z ktorých časť - z úžitkových foriem keramiky - je zdobená viacnásobnými vlnovkami. Datovanie mazanice a železnej trosky je vzhľadom na prítomné slovanské osídlenie problematické. Literatúra: *Javorský 1983, 102.*

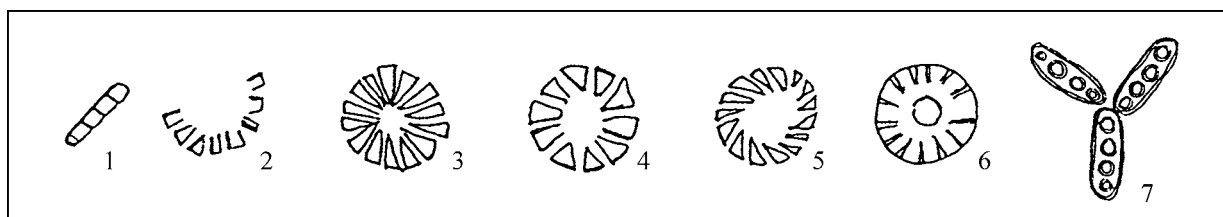
22. P o p r a d - S t r á ť e (okr. Poprad), poloha K i e r a

Nálezy črepov, mazanice a prepálených kameňov. Literatúra: *Javorský 1983, 102.*

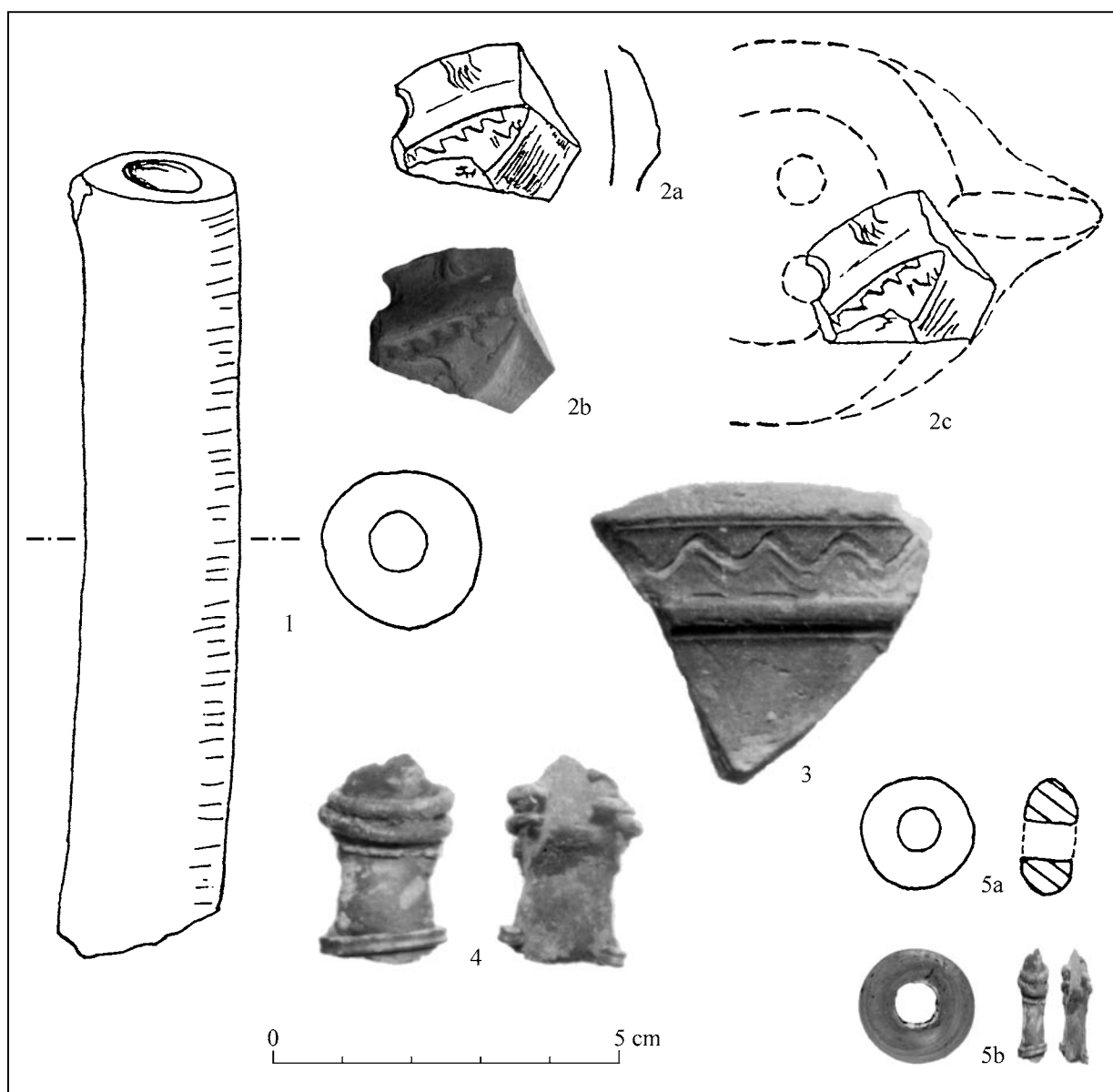

Obr. 1. Výber nálezov. 1, 2 - Veľká Lomnica (Pred Burchbrichom). Pec (podľa nekompletnej dokumentácie F. Javorského); 3 - Stráne pod Tatrami (Pod Kamenným vrchom I); 4, 5, 7 - Veľká Lomnica (Helenin dvor); 6 - Veľká Lomnica (Na kopci). 3-7 - rozličné mierky.

Abb. 1. Fundauswahl. 1, 2 - Veľká Lomnica (Pred Burchbrichom). Ofen (nach unkompletter Dokumentation F. Javorský); 3 - Stráne pod Tatrami (Pod Kamenným vrchom I); 4, 5, 7 - Veľká Lomnica (Helenin dvor); 6 - Veľká Lomnica (Na kopci). 3-7 - verschiedene Maßstäbe.

Obr. 2. Typy kolkov na hrubej (1-6) a jemnej (7) keramike.
Abb. 2. Typen von Stempeln auf der groben (1-6) und der Feinkeramik (7).

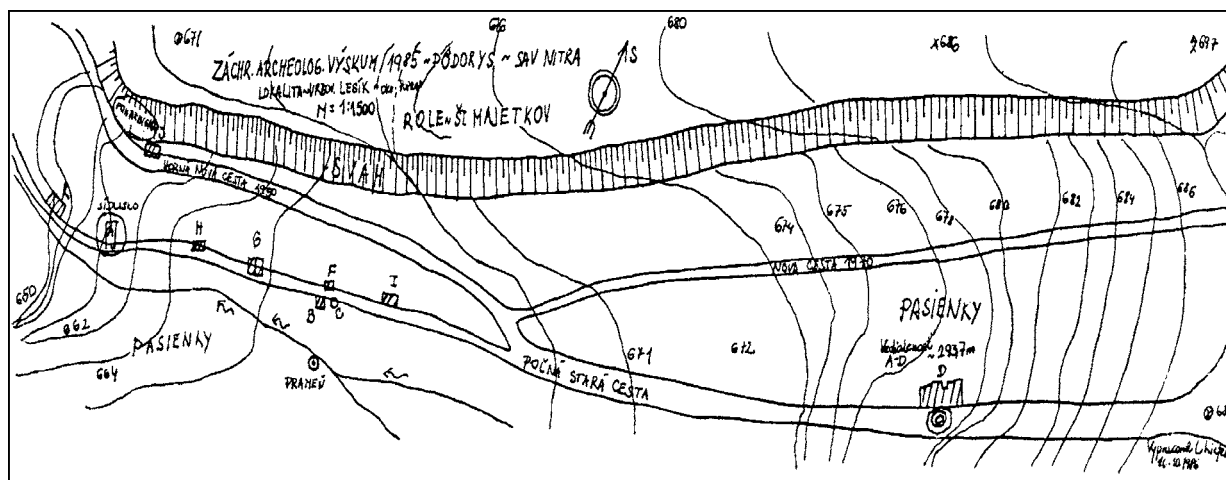

Obr. 3. Výber nálezov. 1 - Kežmarok, kanálikové ucho z krčahu; 2a-c - Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík), fragment hlineného kahanca; 3 - Vlková-Levkovce (Pod Kosovým kruhom), jemná keramika s vhladzovanou výzdobou; 4 - Rakúsy/Spišská Belá (Kahlenberg /Stirn), spona typu Wiesbaden; 5a, b - Bušovce (Stredný hon I), korálik zo sklenej pasty.

Mierka: a - 1, 2a-c, 5a; b - 3; c - 4; d - 5b.

Abb. 3. Fundauswahl. 1 - Kežmarok, Kanalhenkel eines Kruges; 2a-c - Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík), Fragment eines Leuchters; 3 - Vlková-Levkovce (Pod Kosovým kruhom), Feinkeramik mit eingeläuteter Verzierung; 4 - Rakúsy/Spišská Belá (Kahlenberg /Stirn), Fibel des Typs Wiesbaden; 5a, b - Bušovce (Stredný hon I), Glaspasteperle.

Maßstab: a - 1, 2a-c, 5a; b - 3; c - 4; d - 5b.

Obr. 4. Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Situačný náčrt lokality s polohou objektov (amatérske výskumy L. Kiefera a P. Wavreka).
Abb. 4. Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Situationsskizze der Lokalität mit der Lage der Objekte (Amateurgrabungen von L. Kiefer a P. Wavrek).

23. Poprad - Stráž (okr. Poprad), poloha Na rázcestí

Na polykultúrnej lokalite je evidované aj osídlenie severokarpatskou skupinou, reprezentované výraznou zdobenou keramikou prevažne z hrubostenných zásobnicových nádob. Literatúra: Javorský 1983, 102.

24. Poprad - Veľká (okr. Poprad), poloha Niž Šajera

Z prieskumu A. Suchého je známych 5 ks nevýrazných úžitkových zlomkov a železná troska. Literatúra: Soják 2002e.

25. Rakúsy / Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Kahlenberg (Stirn)

Lokalita objavená už v 19. stor. Osídlenie severokarpatskou skupinou je doložené najmä na východnom úpätí vrchu pri brehu potoka. Z prieskumov je známa početná keramika, mazanica a železná troska z metalurgických objektov. Časť črepov z prevládajúcej úžitkovej keramiky je na zosilnených okrajoch zásobnicových nádob kolkovaná. Z tenkostenných črepov vystupuje sivá i oranžovo-hnedá keramika. Významný je zlomok zdobenej plechovej spony typu Wiesbaden z prvej tretiny 5. stor. (obr. 3: 4). Literatúra: Soják/Novák 2000, 123; Soják 2002e; 2003.

26. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Trstinné lúky (Rohrwiesen)

Z rašeliniska sú známe staršie nálezy hrubozrnných črepov a iné nálezy, z ktorých časť patrí akiste severokarpatskej skupine. Do tohto horizontu zrejme prináleží tiež píšťalka z ulitníka, pochádzajúceho z Indo-Pacifickéj oblasti. Literatúra: Soják 2003.

27. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Medvedisko

Sídlisko severokarpatskej skupiny s nálezmi črepov, mazanice a železnej trosky, ležiace blízko predchádzajúcej lokality. Tri kusy z úžitkových črepov sú zdobené ryhami a viacnásobnou vlnovkou. Literatúra: Soják 2002e.

28. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Pri Mlynskom krie

Monokultúrne sídlisko severokarpatskej skupiny s nálezmi nezdobených i zdobených (obežné ryhy, jednoduché vlnovky) črepov a hlineného dvojkónického prasleny. Literatúra: Soják/Novák 2000, 124.

29. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Vyšná zákruta I

Lokalizovanie pravdepodobne troch metalurgických objektov s početnou železnou troskou. V blízkosti nájdený osihotený keramický zlomok severokarpatskej skupiny indikuje možnosť kultúrneho určenia objektov. Literatúra: Soják/Novák 2000, 124.

30. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Slovenská cesta

Prieskumom získané nepočetné črepy z hrubostenných úžitkových nádob. Literatúra: Soják/Novák 2000, 125.

31. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Krivá medza

Predpokladané sídlisko s nálezmi dvoch črepov a železnej trosky. Jeden úžitkový črep nesie ornament v podobe viacnásobnej vlnovky. Literatúra: Soják/Novák 2000, 125.

32. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Benye - Wies (Beňova lúka)

Sídlisko v susedstve rašeliniska Trstinné lúky, sledované prieskumami A. Nováka. Nálezy nepočetných úžitkových črepov a železnej trosky. Vyníma sa drobný okrajový zlomok z ústia fľašovitej nádoby, resp. zo džbánú (obr. 12: 1). Literatúra: Soják 2002e, 191-192; 2003, 171; nepublikované.

33. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Zapotokom
Z prieskumu A. Nováka pochádza úžitková keramika, mazanica a železná troska. Literatúra: *Soják 2002e; 2003*.
34. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Hlboký jarok
Z prieskumu A. Nováka pochádza skromná úžitková keramika, mazanica a železná troska. Literatúra: *Soják 2002e; 2003*.
35. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Steinkaul
V Podtatranskom múzeu Poprad sú uložené nálezy črepov zo zberov M. Greisigera z konca 19. stor. Prevládajú črepy z úžitkovej keramiky, zásobnicových nádob so zosilneným okrajom a nezdobené fragmenty bez výzdoby. Z lokality je známa aj jemná sivá keramika, ktorá pochádza z časti zbierky M. Greisigera, uloženej v Múzeu v Kežmarku. Ide o fragmenty prstencovitých dien na kruhu točených nádob. Literatúra: Nepublikované.
36. Spišská Belá (okr. Kežmarok), poloha Nohganga (Blízke lúky)
V zbierkach Podtatranského múzea v Poprade a Múzea v Kežmarku sú deponované nálezy črepov zo zberov M. Greisigera z konca 19. stor. Ide o fragmenty jemnej sivej i úžitkovej keramiky, ktorá patrí severokarpatskej skupine a pravdepodobne aj do obdobia mladšej doby rímskej (3.-4. stor). Výrazný je najmä črep z jemnej sivej keramiky, na ktorom je kolkovaný ornament (obr. 11: 6). Literatúra: Nepublikované.
37. Spišská Teplica (okr. Poprad), poloha Brehy II (Pod Popradom II)
Na polykulturnom sídlisku sa našli ojedinelé črepy z hrubostenných zásobníc severokarpatskej skupiny. Literatúra: *Soják 2000b, 117; 2002a, 17; 2002b, 50*.
38. Spišská Teplica (okr. Poprad), poloha Kapustnice I
Z prieskumov získaná jemná sivá i úžitková keramika oranžovo-hnedej farby. Otázne je datovanie železnej trosky (tento horizont, príp. stredovek). Literatúra: *Soják 2002a, 11, 12, obr. 17: 6-11; 2002b, 50*.
39. Spišská Teplica (okr. Poprad), poloha Záhumnie
Prieskumom zistená osada s dokladmi metalurgických objektov - železiarskych pecí. Nálezy prevažne úžitkovej keramiky (menšia časť zdobená vlnkami) a železnej trosky. Literatúra: *Javorský 1986, 110; Soják 1999, 8, 9, obr. 8: 6; 2002a, 15; 2002b, 50*.
40. Spišská Teplica (okr. Poprad), poloha Cez jamu
Nálezy nevýrazných úžitkových črepov, s výhradami zaradených do náplne pojednávanej kultúry. Literatúra: *Soják 2000b, 117; 2002b, 50*.
41. Spišská Teplica (okr. Poprad), poloha Kamence
Nálezy ojedinelých keramických zlomkov z hrubostenných nádob. Jeden fragment zdobený viacnásobnou vlnkou. Literatúra: *Soják 2002a, 14*.
42. Spišská Teplica (okr. Poprad), poloha Dlhé nivy
Problematické zlomky úžitkovej keramiky, získané prieskumom. Literatúra: *Soják 2002a, 12, 13; 2002b, 50*.
43. Spišská Teplica (okr. Poprad), poloha Podbôrom
Problematické zlomky úžitkovej keramiky, získané prieskumom. Literatúra: *Soják 2002a, 14; 2002b, 50*.
44. Stráne pod Tatrami (okr. Kežmarok), poloha Pod Kamenným vrchom I
Rozsiahle sídlisko severokarpatskej skupiny s dokladmi spracovávaného železa (početná troska, lupy a fragmenty z výmurovky plášťa pecí). Jemná a úžitková keramika (často aj zdobená) pochádza z prieskumov a výskumu (z ornice) v r. 1996. Známe sú aj typické hlinené prasleny (obr. 1: 3). V r. 1999 sa v mieste výraznej koncentrácie črepov a železnej trosky objavil denár cisára Traiana z r. 114-117. Literatúra: *Soják 1998a, 149-151; 2000b, 119; 2002c, 184-186 (tu ďalšia lit.)*.
45. Stráne pod Tatrami/Kežmarok (okr. Kežmarok), poloha Pod Kamenným vrchom II
Nález sivej keramiky a železnej trosky na rozhraní dvoch chotárov. Príslušnosť nálezov k predchádzajúcej lokalite je pravdepodobná. Nemožno však vylúčiť ani samostatné sídlisko. Literatúra: *Soják 2000b, 119*.
46. Veľká Lomnica (okr. Kežmarok), poloha Nakopci (tiež Šibeničná hora)
Prieskumom sledovaná lokalita s dokladmi spracovávaného železa. Získané početné hrubo- i tenkostenné črepy (najmä sivej keramiky) a železná troska. Súveké sídlisko sa rozprestieralo nad blízkym - pravým brehom Červeného potoka (Poprad-Matejovce, Zadné rovne). Literatúra: *Javorský 1990, 74; Soják 1999, 26; 2000a, 155, 156*.
47. Veľká Lomnica (okr. Kežmarok), poloha Pred Burchbrihom
Záchraným výskumom v r. 1992 (F. Javorský) sa pri severnom okraji výšinej eneolitickej osady v polohe Burchbrich podarilo preskúmať zahĺbený kruhový objekt, stredom ktorého prebiehal žľab s troma kruhovými jamami, obsahujúcimi zásobnice severokarpatskej skupiny. Objekt bližšie neosvetlenej funkcie vykazoval stopy intenzívneho prepálenia. Nemožno vylúčiť, že išlo o pece na vypaľovanie keramiky. Literatúra: Nepublikované nálezy a dokumentácia, uložené v AÚ SAV - pracovisko Spišská Nová Ves.
48. Veľká Lomnica (okr. Kežmarok), poloha Helenin dvor
Prieskumom v r. 1985 a následným výskumom v r. 1986 (F. Javorský) sa získali výrazné nálezy prináležiace severokarpatskej skupine. Okrem hrubej i jemnej keramiky (aj s vlešťovanou výzdobou, obr. 1: 7) sa našli drobné predmety (najmä prasleny, obr. 1: 4), mazanica (z dlážky príbytkov?), železná troska a zlomky železných predmetov.

Melioračnými ryhami došlo k narušeniu zahĺbených objektov, ohnísk a kolových jám. Literatúra: Nepublikované nálezy uložené v AÚ SAV - pracovisko Spišská Nová Ves a v Múzeu v Kežmarku.

49. Veľká Lomnica (okr. Kežmarok), poloha neznáma (Burchbrich?)

Zo starých zbierok Múzea v Kežmarku pochádza nález bronzovej spony s podviazanou nôžkou zo stupňa C3 doby rímskej. Literatúra: *Lipták 1935*, 63, obr. na tab. XIV; *Lamiová-Schmiedlová 1961*, 46, tab. XXIV: 5; *Pieta 1991*, obr. 2: 1; *1999*, obr. 11: 3.

50. Veľký Slavkov (okr. Poprad), poloha Pri kríži

Sídliisko severokarpatskej kultúry s početnou keramikou, mazanicou a železnou troskou. Sprievodnými nálezmi sú hlinený dvojkónický praslen a fragment polovice železného kladiva s kruhovým stredovým otvorom v rozšírenej stredovej časti (obr. 11: 9). Na hornej časti zosilneného okraja zásobnice je zachovaný kolok (obr. 10: 3). Literatúra: *Soják 2000b*, 118; *2002a*, 18, 19.

51. Vlko v a (okr. Kežmarok), poloha Pod Orlovcom

Orbou zistené poškodenie viacerých objektov a pece na tavenie železnej rudy. Z črepov dominuje hrubostenná keramika zo zásobníc zdobených vrypami a jednoduchou vlnovkou. Literatúra: *Javorský 1983*, 103, obr. 61: 1.

52. Vlko v a (okr. Kežmarok), poloha Nad dvorom JRD

Z prieskumu pochádzajú nálezy črepov. Rozorané zvyšky ohnísk, v jednom zvieracie kosti. Literatúra: *Javorský 1983*, 103.

53. Vlko v a (okr. Kežmarok), poloha Pri prednej priekope

Nálezy výrazných črepov, mazanice a železnej trosky. Literatúra: *Javorský 1983*, 103.

54. Vlko v a - Levkovec (okr. Kežmarok), poloha Pod Kosovým kruhom

Lokalita skúmaná formou prieskumov. Spomedzi nálezov patriacich severokarpatskej skupine tvorí relatívne početnú skupinu tenkostenná sivá keramika, na niektorých fragmentoch s vhladzovanou výzdobou (vlnovky, obr. 3: 3). Náhodným nálezom je denár Traiana z r. 103-111, resp. 104-110, ktorý môže súvisieť - podobne ako nález zo Strání pod Tatrami - s týmto horizontom. Súčasťou lokality sú zrejme aj nálezy z polohy Za stodolou. Literatúra: *Javorský 1983*, 103, 104; *Soják 1998b*, 225-227; *2000b*, 119; *2002a*, 20.

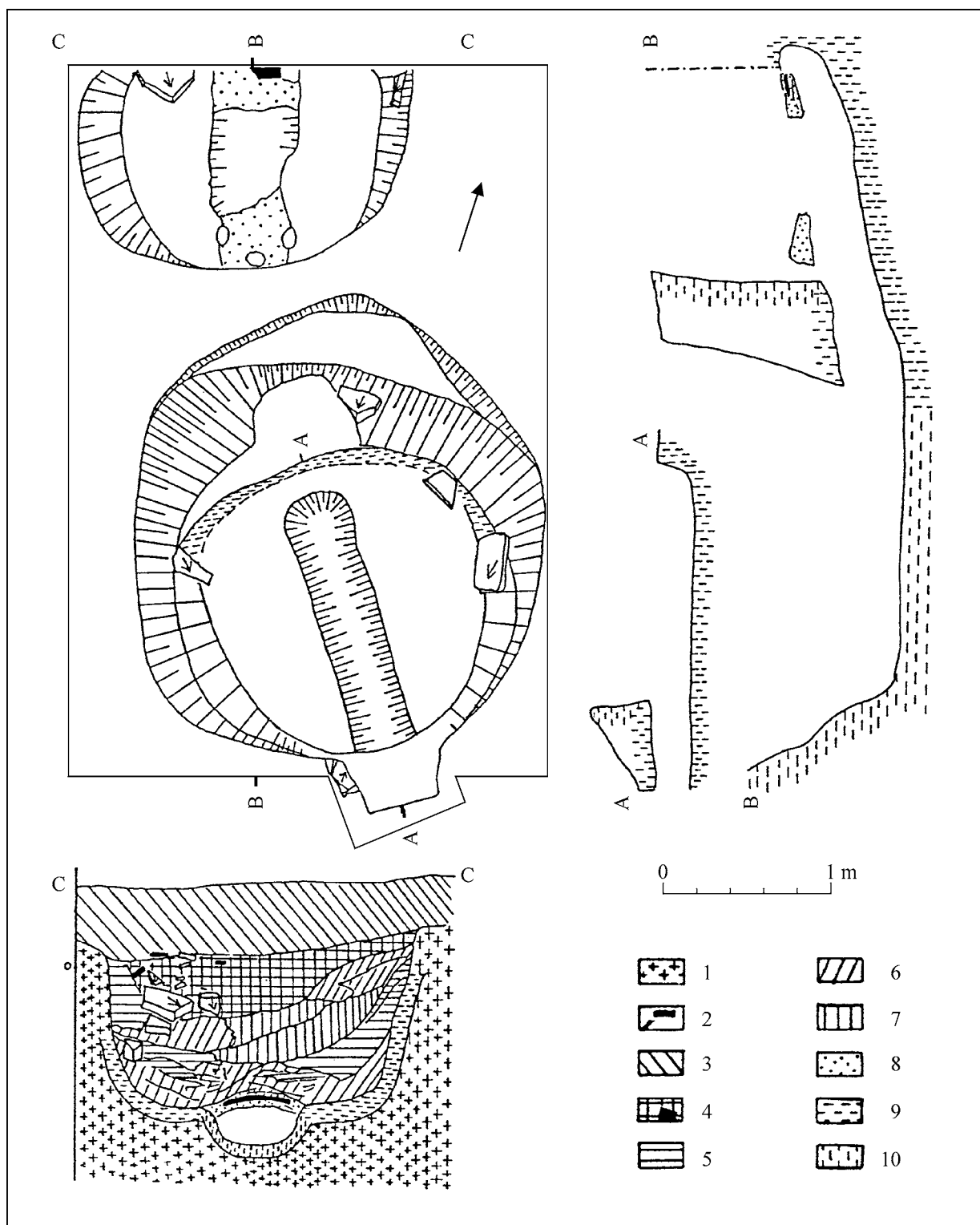
CHARAKTERISTIKA OBJEKTŮ

Súčasný stav bádania neumožňuje podať detailný rozbor objektov sídliskového charakteru na horeuvedených lokalitách. V rámci prezentovaného počtu lokalít sú pozostatky objektov známe jedine z dvoch nálezísk - z Veľkej Lomnice, poloha Helenin dvor, a z Kežmarku/Vrbova, poloha Vrbovský lesík.

Vo Veľkej Lomnici (Helenin dvor) boli v profile vykopaných rýh identifikované viaceré zahĺbené časti objektov, ktoré F. Javorský interpretoval (z dokumentácie AÚ SAV Spišská Nová Ves) ako pozostatky príbytkov s hlinou vymazanými dlážkami, zahĺbené ohniská vyložené kameňmi a kolové jamy. Z Kežmarku/Vrbova (Vrbovský lesík) spomína K. Pieta (*1987*, 388; *1991*, 383) kolové jamy nadzemných stavieb s rozmermi asi 3x4 m, pričom stĺpy sa mohli vyskytovať v rohoch alebo v strede kratších stien. Pôdorysy stavieb však neboli dosiaľ publikované.

Viac poznatkov máme o objektoch výrobného charakteru. Pre severokarpatskú skupinu sú príznačné nálezy, svedčiacie o vysokej úrovni remesiel. Dokladajú to najmä nálezy metalurgickej činnosti a spracovávaní železa hlavne z lokalít v povodí rieky Hornád na dolnom Spiši (*Roth 1995*, tu ďalšia literatúra). V povodí Popradu sa preskúmali dôležité objekty na dvoch lokalitách. Vo Veľkej Lomnici (Pred Burchbrichom) sa v r. 1992 preskúmal zahĺbený objekt, ktorý sa v sonde 3x3 m črtal v hĺbke 35-40 cm od úrovne dnešného terénu ako nepravidelne oválna plocha s výrazne tmavším sfarbením a so stopami prepálenia. Jej rozmery boli 1,5x2,1 m. V juhovýchodnom okraji sondy sa čiastočne zachytil podobný objekt. Po vybratí výplne obidvoch objektov sa ukázalo, že ide o jamy, pričom prvá mala nepravidelné dno so žľabom a troma priehlbínami so stopami intenzívneho žiaru. Z kresbovej dokumentácie vyplýva, že žľabom boli obidva objekty prepojené pod úrovňou podlažia (obr. 6). Vo výplni sa našli početné fragmenty zásobnicových nádob (obr. 13: 14, 15; 14: 1-4, 6, 7). Nálezovú situáciu možno interpretovať ako spodnú časť pece na vypaľovanie úžitkovej keramiky, pričom úplne preskúmaný objekt predstavuje dno vlastného telesa pece s vykurovacím kanálom, vyhlbeným do podlažia pod úrovňou dna pece. Objekt sčasti zachytený v rohu sondy predstavuje predpevnú jamu, do ktorej vyúsťuje vykurovací kanál. Priehlbiny na okrajoch kanála sú pravdepodobne stopami po prieduchoch, vedúcich z kanála cez nezachovaný rošt pece, prekrývajúci pôvodne vykurovací kanál. Uvedená interpretácia sa opiera o podobnú nálezovú situáciu na lokalite Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Nálezové okolnosti v prípade objektu označeného ako hrnčiarska pec a preskúmaného L. Kieferom a P. Wavrekom v roku 1985 nie sú bližšie známe. Objekt sa údajne vyznačoval silnou vrstvou do červena prepálenej hliny.

Pri záchrannom výskume v r. 2001 boli na lokalite odkryté dva v tesnej vzájomnej blízkosti ležiace kruhové objekty (objekt 1 a 2), zahĺbené do podlažia. Po úplnom preskúmaní (obr. 5) sa zistilo, že objekt 1 predstavuje staršiu hrnčiarsku pec zahĺbenú do podlažia, s vykurovacím kanálom širokým 0,38 m vyhlbeným do podlažia do hĺbky 0,2 m od úrov-

Obr. 5. Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Hrnčiarske pece. Pôdorys a priečne rezy objektami. 1 - podložie; 2 - črepy; 3 - ornica; 4 - tmavohnedá zásypová vrstva; 5 - žltosivohnedá ílovitá vrstva; 6 - deštrukcia prepáleného výmazu stien pece; 7 - sivohnedá zásypová vrstva; 8 - zachovaná časť roštu; 9 - do červena prepálené vrstvy podložia; 10 - do sklovita prepálené steny roštu.

Abb. 5. Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Töpferöfen. Grundriss und Querschnitte der Objekte. 1 - das Liegende; 2 - Scherben; 3 - Ackerkrume; 4 - dunkelbraune Verschüttungsschicht; 5 - gelbgraubraune Lehmschicht; 6 - Destruktion vom durchglühten Wandverputz des Ofens; 7 - graubraune Verschüttungsschicht; 8 - erhaltener Teil des Rostes; 9 - rot gebrannte Schicht des Liegenden; 10 - glasig gebrannte Wände des Rostes.

ne dna pece a pôvodne prekrytým klenbovým roštom, ktorý sa v tejto peci nezachoval. Zachovalo sa vyústenie kanála do predpecnej jamy, ktorú však už nebolo možné preskúmať, v podobe tunelovitého otvoru v prednej stene pece. Teleso pece malo kruhový tvar s dochovaným priemerom 2 m. Steny pece sa podľa sledovateľného prepálenia zachovali do výšky 0,6 m.

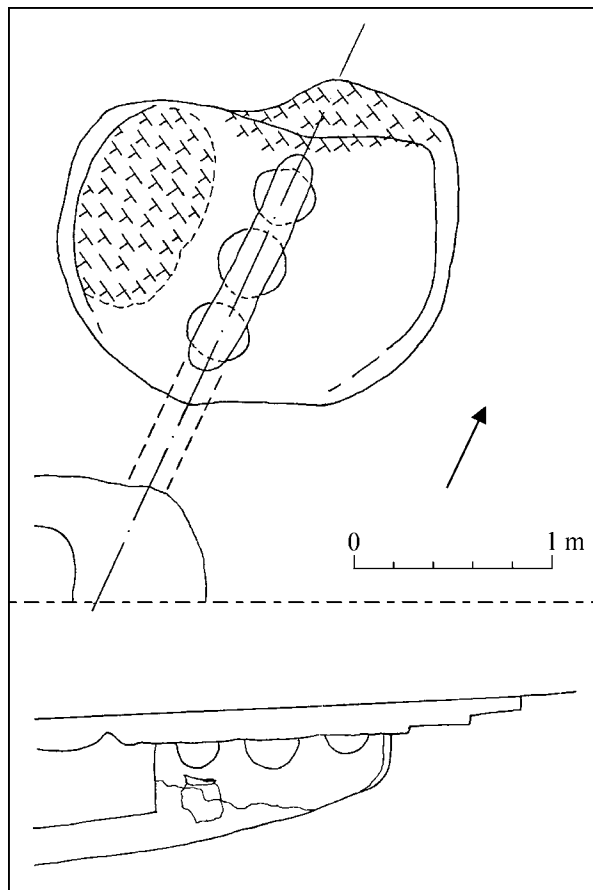
Po ukončení činnosti pece (objektu 1) ju využili ako predpecnú jamu ďalšej pece, zahĺbenej 1 m do podlažia hneď za staršou pecou. Mala približne kruhový tvar s priemerom 2 m. Z vnútornej strany vykazovali steny pece stopy intenzívneho prepálenia, ktoré ich spevnilo do tej miery, že sa zachovali v takmer neporušenom stave do výšky 0,8 m. Stredom pece viedol 0,5 m široký vykurovací kanál vyhlbený do podlažia 0,2 m od úrovne dna pece, ústiacy do tunelovitého otvoru prerazeného v prednej stene pece, pred ktorým sa nachádzala predpecná jama - objektu 1. Kanál prekryval 0,1 m hrubý klenbovitosť hlinený rošt, v ktorom boli prerazené prieduchy v podobe valcovitých otvorov priemeru 0,1 m. Vypreparovať sa podarilo tri takéto otvory v prednej časti pece. V mieste, kde sa rošt pripájal k zadnej stene pece, ho spevňoval veľký črep z vydutia nádoby, omazaný hlinou. Steny vykurovacieho kanála boli do sklovitá prepálené. Z nálezovej situácie je zrejmé, že s pecou súvisela konštrukcia z väčších pieskovcových kameňov pravidelných tvarov, ktorej deštrukcia sa našla vo vnútri pece. Rošt v mieste pod touto deštrukciou bol síce poškodený, ale okrem fragmentov deštruovaného roštu sa vo vykurovacom kanáli iná výplň nevyskytla. Preto možno predpokladať, že k zničeniu pece došlo krátko potom, čo sa prestala používať.

Hrnčiarskym peciam z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov sa naposledy podrobnejšie venovali M. Lamiová-Schmiedlová a B. Tomášová v súvislosti s nálezom hrnčiarskej pece (objekt 116/88-56/88, *Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1999*, 78-79, 92) v Ostrovanoch, datovanej do obdobia okolo roku 400. Pec z Ostrovan možno z pohľadu konštrukcie a rozmerov považovať zatiaľ za najbližšiu analógiu k peciam z Kežmarku/Vrbova, Vrbovského lesíka. Priemer roštu pece z Ostrovan dosahoval 2 m. Pec z Ostrovan a Vrbovského lesíka nemožno priradiť k žiadnemu zo známych typov pecí (*Henning 1977*). Podľa M. Lamiovej-Schmiedlovej a B. Tomášovej (*1999*, 92), sa priemer pecí v dobe rímskej pohyboval medzi 0,9-1,2 m, kým pece s roštom dosahujúcim priemer 2 m sa objavujú až okolo roku 400.

ROZBOR NÁLEZOV

Keramika

Na pojednávanych lokalitách severokarpatskej skupiny patrí keramika k prevládajúcemu druhu nálezov. Ide však o zlomkovitý materiál, ktorý nedovoľuje podať vyčerpávajúcu analýzu keramického inventára. Rámcovo ho možno rozdeliť na hrubú a jemnú keramiku. V prvej skupine sú vedúcim tvarom hrncovité a zásobnicové nádoby esovitej profilácie a zásobnice s okružím (obr. 15: C, D). Materiál, z ktorého sú vyrobené, je hrubozrnný a farebná škála črepu je obmedzená na červenohnedé a sivohnedé odtiene. Profilácia okrajov týchto nádob sa nevyznačuje veľkou variabilitou. Väčšia je škála výzdobných motívov (obr. 16). Základným prvkom je rytá jednoduchá alebo viacnásobná vlnovka dopĺňaná šikmými vrypami, prípadne rytými líniami alebo žliabkami a kolkom. Jednotlivé motívy môžu na nádobách vystupovať i samostatne, len kolkovaná výzdoba spravidla vystupuje v kombinácii s inými výzdobnými prvkami (obr. 7: 6; 8: 7; 9: 1, 2; 14: 2). Na jednotlivých fragmentoch sa objavuje aj výzdoba v podobe viacnásobných šikmých línii (obr. 11: 5; 12: 11). Hrubšie vypracované nádoby nesú spravidla aj jednoduchší ornament v podobe jamiek, odtlačkov prstov (obr. 8: 1; 10: 2) a prstami modelovanej vlnovky (obr. 11: 2). Menšiu skupinu nálezov hrubej keramiky tvoria misky a šálky (obr. 10: 9; 11: 15).

Obr. 6. Veľká Lomnica (Pred Burchbrichom). Pec, pôdorys a profil objektu (podľa nekompletnej dokumentácie F. Javorského).

Abb. 6. Veľká Lomnica (Pred Burchbrichom). Ofen, Grundriss und Profil des Objektes (nach unkompletter Dokumentation F. Javorský).

Jemná keramika je zastúpená prevažne zlomkovito. Reprezentujú ju črepy nádob vyrobených z jemného sľudnatého materiálu, zdobené vlásoknicovými rytými (obr. 12: 11), prípadne vhladzovanými líniami. Majú sivočierny povrch a lom a vnútornú stenu svetlejších hnedých odtieňov. Podobná je keramika tmavohnedej až červenohnedej farby s drobnou anorganickou prímесou (obr. 17: 2). Charakterizujú ju napríklad nálezy z Kežmarku/Vrbova, poloha Vrbovský lesík (*Pieta 1987*, obr. 3: 6, 8, 10), medzi ktorými sú aj fragmenty mís točených na hrnčiarskom kruhu. Profilácia ich okrajov je paralelná s profiláciou mís patriacich do náplne tradičnej sivej keramiky (*Jurečko 1983*, 288, obr. 12: 2, 4). Svojou výzdobou v podobe presekávaných plastických líšt z uvedeného rámca vybočuje nález tenkostennej misy z Rakús/Spišskej Belej, poloha Kahlenberg (Stirn; obr. 12: 16). Šikmo presekávanými plastickými lištami je zdobený aj fragment zo zásobnice s okrajom formovaným do okružia, zhotovený na hrnčiarskom kruhu z rovnakého materiálu ako vyššie spomínaná keramika (obr. 17: 1). Zdá sa teda, že aj na Spiši možno vyčleniť skupinu keramiky paralelnú s keramikou známou z východného Slovenska, vytočenou na hrnčiarskom kruhu z hliny s prímесou piesku. P. Jurečko ju označuje ako podskupinu I-2 a prirovnáva ju k podskupine sivej keramiky z južného Poľska - tzv. „szorstkiej“, resp. „chropowatej“ (*Jurečko 1983*, 280, 289).

Z Kežmarku/Vrbova, poloha Vrbovský lesík, sú známe miniatúrne tenkostenné bikónické nádoby i s vhladzovanou výzdobou (nepublikovaný nález z výskumu K. Pietu, uložený v expozícii Múzea v Kežmarku). Z produkcie sivej keramiky prevládajú dna nádob (obr. 13: 10, 11), pričom typická je profilácia v tvare prstencovitej nôžky (obr. 13: 11). Nálezy sivej keramiky sú známe z lokalít Kežmarok/Vrbov, poloha Vrbovský lesík, Krížová Ves, poloha Rovné 1 (Pri moste), Poprad-Stráže, poloha Peheng, Rakúsy/Spišská Belá, poloha Kahlenberg (Stirn), Vlková-Levkovce, poloha Pod Kosovým kruhom (kde je jemná sivá keramika zdobená vhladzovanou vlnkou; obr. 3: 3), a z Veľkej Lomnice, poloha Helenin dvor. Z posledne menovaného náleziska pochádza menšia tenkostenná dvojkónická nádoba s uchom preklenujúcim okraj a lom, ktorá má hornú časť vydutia zdobenú vhladzovanými mriežkami (obr. 1: 7; 10: 7). Vhladzovaná výzdoba je najcharakteristickejšou výzdobnou technikou zo záveru doby rímskej a počiatku sťahovania národov (*Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1999*, 94), no medzi nálezmi v povodí rieky Poprad sa neobjavuje tak často, ako napr. v Prešovskej oblasti, čo platí aj o keramike točenej na kruhu. Otázna je príslušnosť fragmentu sivej keramiky zo starších zberov M. Greisigera z lokality Spišská Belá, poloha Nohgang. Ide o črep zo spodnej časti vydutia nádoby zdobenej kolkovanou výzdobou v podobe trojice koncentrických krúžkov ohraničených eliptickým rámčekom (obr. 11: 6). Kolkovaná výzdoba sa v závere 4. a na počiatku 5. stor. objavuje len sporadicky (*Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1999*, 99, tab. XII: 4, 9); u ojedinelo vystupujúcich črepov bez výraznejšej profilácie sa pripúšťa skôr staršie datovanie. Nemožno preto vylúčiť, že nález kolkovaného črepu zo Spišskej Belej patrí do obdobia mladšej doby rímskej (3.-4. stor.).

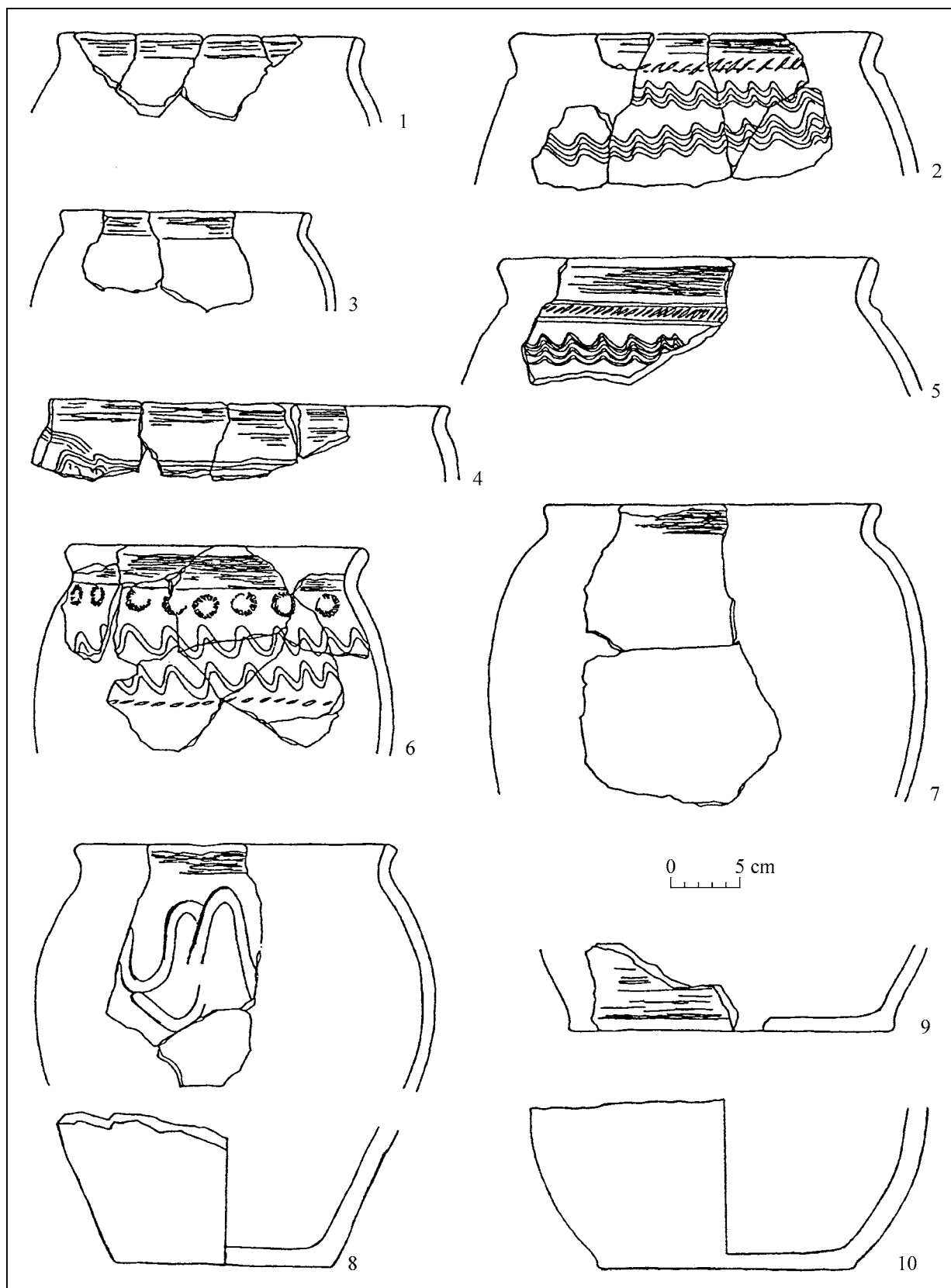
Výraznejším tvarom spomedzi jemnej keramiky sú fragmenty krčahov. Reprezentuje ich nález z okraja krčahu z okruhu sivej keramiky zo Spišskej Belej, poloha Benye Wies (obr. 12: 1), a fragmenty krčahov s kanálikovým uchom z Kežmarku/Vrbova, poloha Vrbovský lesík, a z neznámej lokality v okolí Kežmarku zo starších zberov M. Greisigera (obr. 3: 1), ako aj fragment z okraja krčahu zdobeného na hrdle zvislými vhladzovanými pásmi (obr. 17: 3) takisto z neznámej lokality v povodí Popradu (okolie Spišskej Belej). Okrajový črep zo Spišskej Belej má analógiu v nálezoch z neskorej fázy sídliska v Prešove (*Budinský-Krička 1963*, 19, obr. 16: 2) z prelomu 4. a 5. stor. Krčahy s kanálikovým uchom sú typickým, aj keď nie veľmi častým keramickým tvarom z konca 4. a začiatku 5. stor. Vyskytujú sa na viacerých lokalitách s doloženým osídlením severokarpatskou skupinou (*Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1999*, 98; s odkazmi na ďalšiu lit.). Táto keramická forma sa na území severne od hrebeňa Karpát v dnešnom Poľsku objavuje sporadicky (na dvoch lokalitách) a jej výskyt sa tu vysvetľuje kontaktmi so severným Slovenskom, t.j. s horným Spišom, Liptovom, resp. Oravou. Opísané „baniaste dzbany z cylindryczną szyją z uchem zagiętym pod kątem prostym i z kanalikiem pośrodku“ sa v nálezoch z územia Karpatskej kotliny pokladajú za cudzí, východný (hunský, sarmatský) element (*Madyda-Legutko 1996*, 82, tab. XXIII: 1-3). Fragment ústia krčahu zdobeného vhladzovanou výzdobou (obr. 17: 3) možno priradiť k nálezom známym z daného časového úseku zo širšieho stredoeurópskeho priestoru (*Vaday 1994*, tab. 1), aj keď zatiaľ bez presnejšej analógie.

Ku keramickým výrobkom patria tiež hlinené kahance. Doteraz sú známe z Kežmarku/Vrbova, poloha Vrbovský lesík (*Pieta 1991*, 378, obr. 2: 27, 28 a nález L. Kiefera, obr. 3: 2a-c). Ide o importy z rímskoprovinciálneho prostredia.

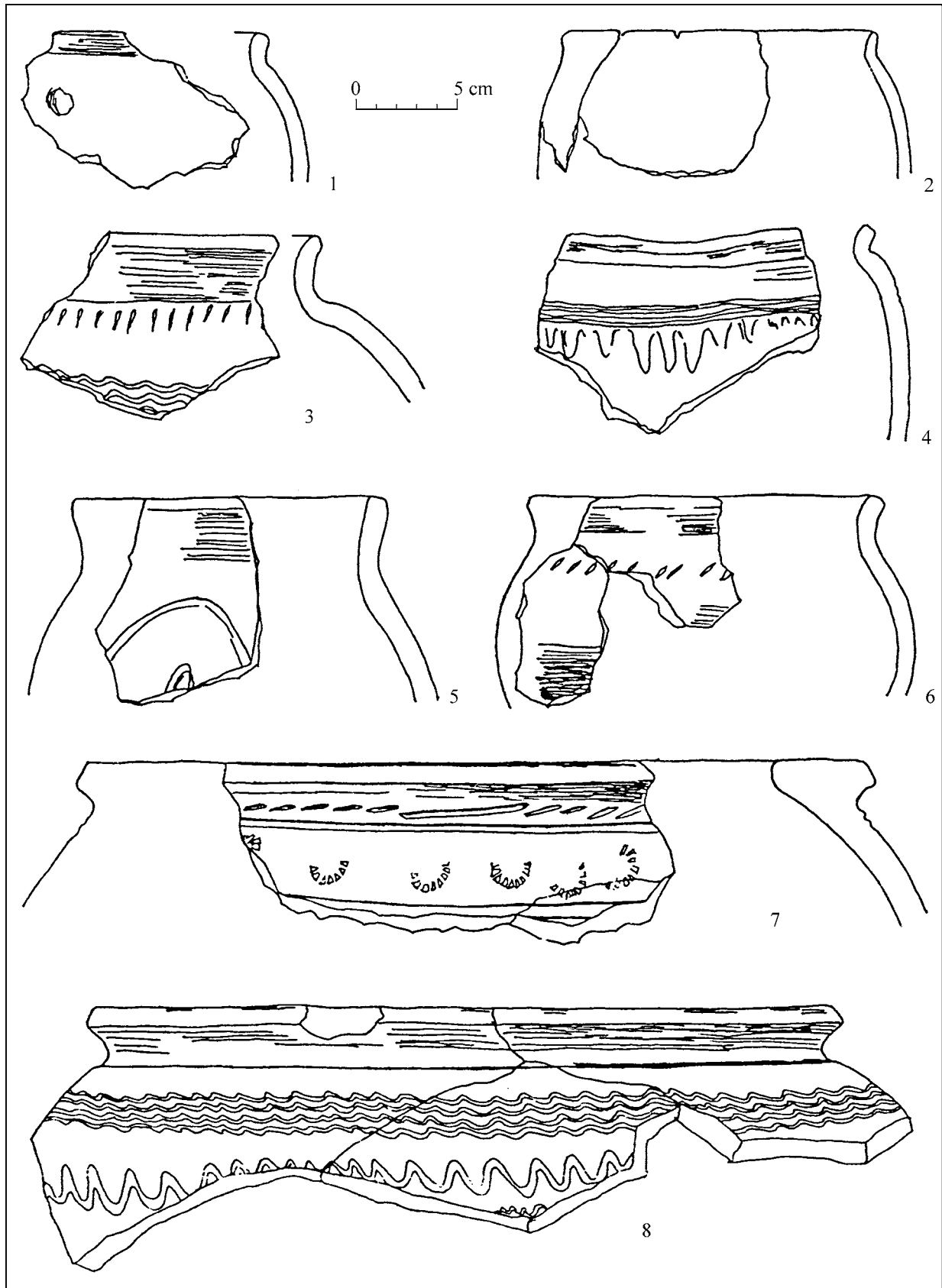
Výrobky z hliny dopĺňajú hlinené prasleny prevažne bikónického tvaru (obr. 11: 8; 12: 10), známe z viacerých lokalít (obr. 1: 3, 4).

Drobné predmety a železné nástroje

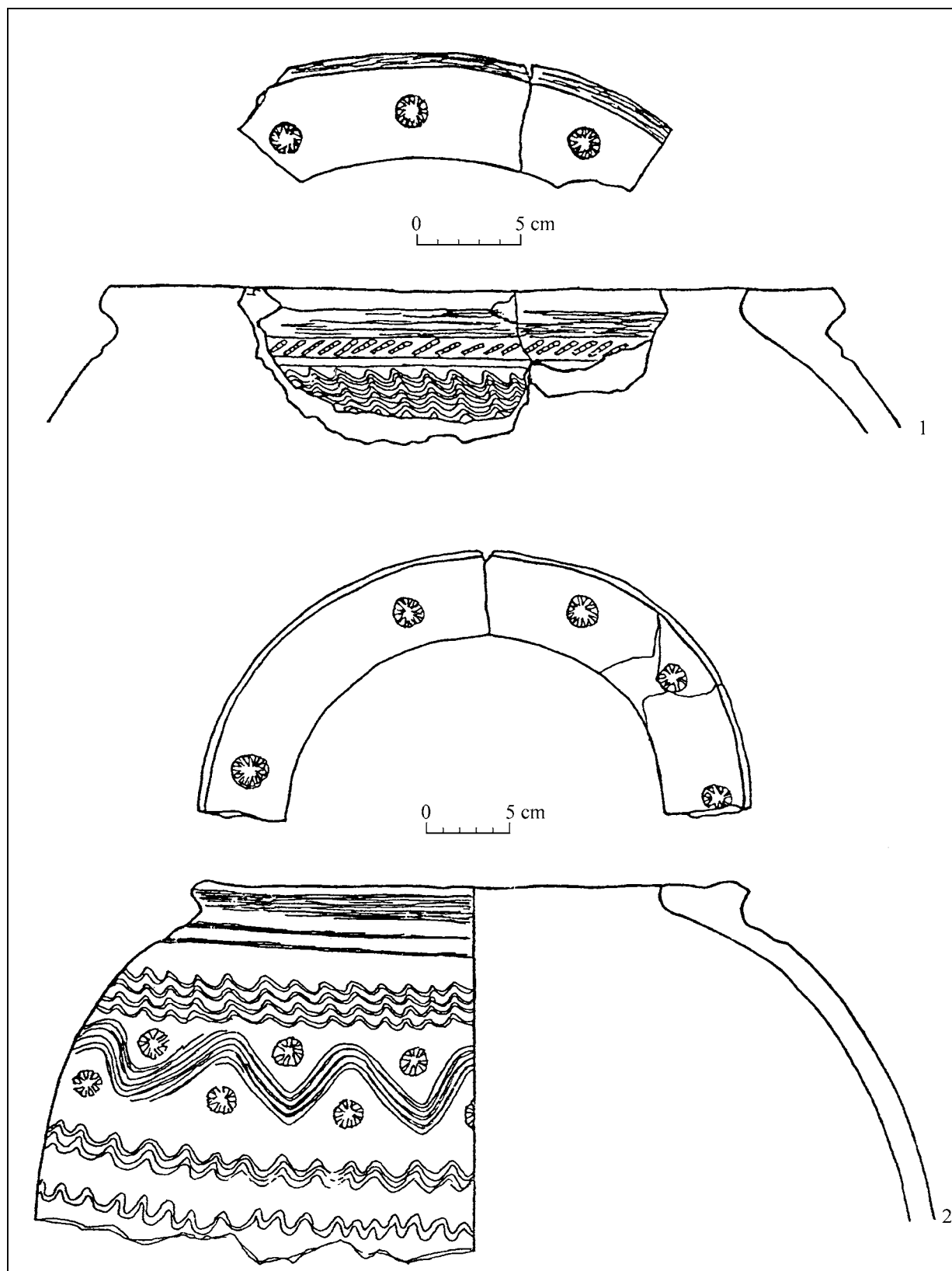
K viackrát publikovaným výrobkom z nálezísk tejto skupiny (*Pieta 1987*, 388, obr. 2, 3; *1991*, 378, 383, obr. 2; *1999*, 182, obr. 11) pribudli v posledných rokoch nové drobné artefakty. Patrí k nim sklená perla z Kežmarku/Vrbova, poloha Vrbovský lesík (*Kieffer/Kolník 1995*), no najmä fragment plechovej spony typu Wiesbaden z Rakús/Spišskej Belej, poloha Kahlenberg (Stirn), datovanej do 1. tretiny 5. stor. (obr. 3: 4; *Soják 2003*). Dosiaľ nepublikovaný je nový nález korálika z Bušoviec, poloha Stredný hon I (obr. 3: 5a, b). Korálik je vyrobený z priehľadnej sklenej pasty

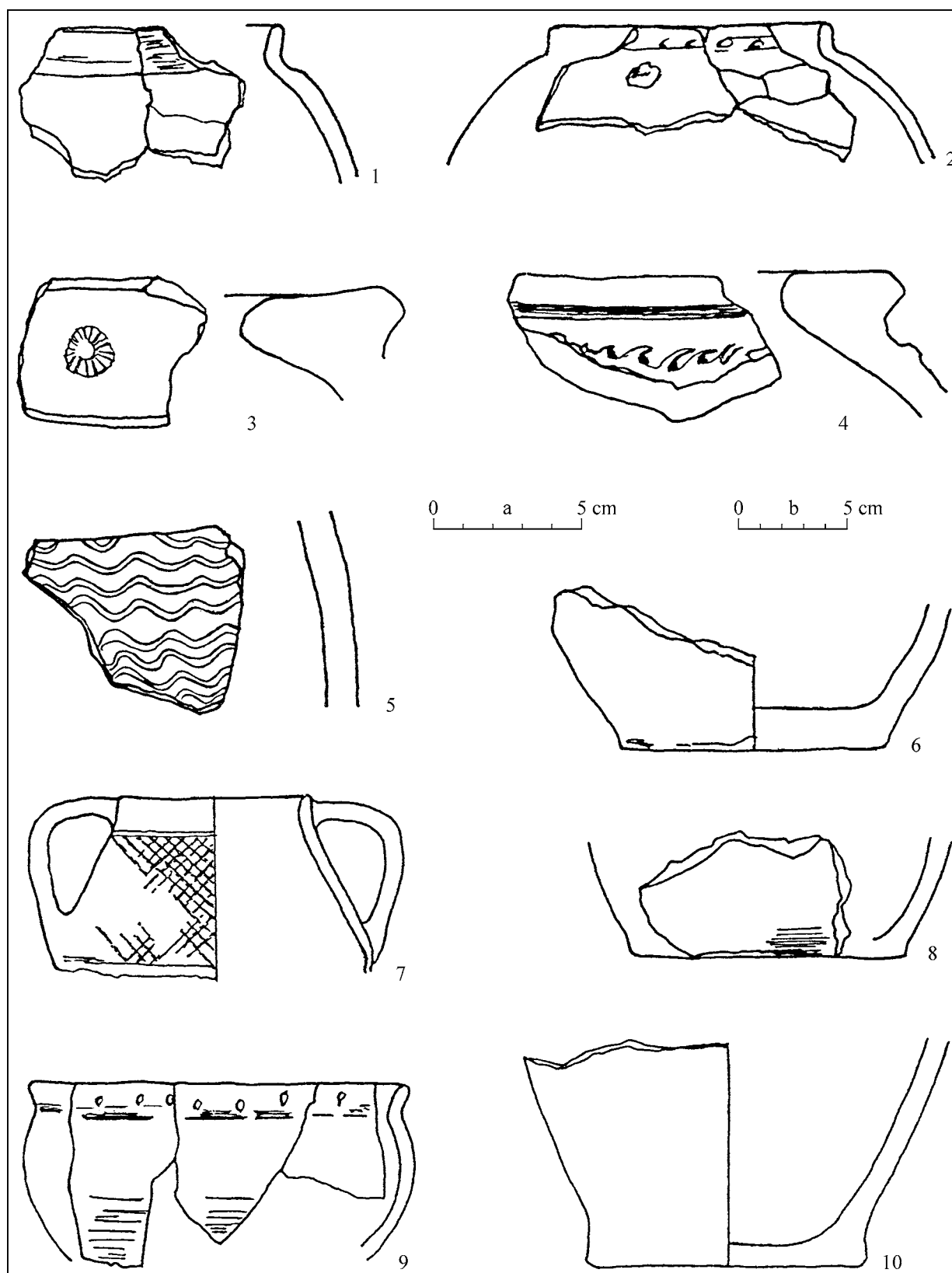
Obr. 7. Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Keramika z výplne hrnčiarskych pecí.
 Abb. 7. Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Keramik aus der Verfüllung der Töpferöfen.

Obr. 8. Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Keramika z výplne hrnčiarskych pecí.
 Abb. 8. Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Keramik aus der Verfüllung der Töpferöfen.

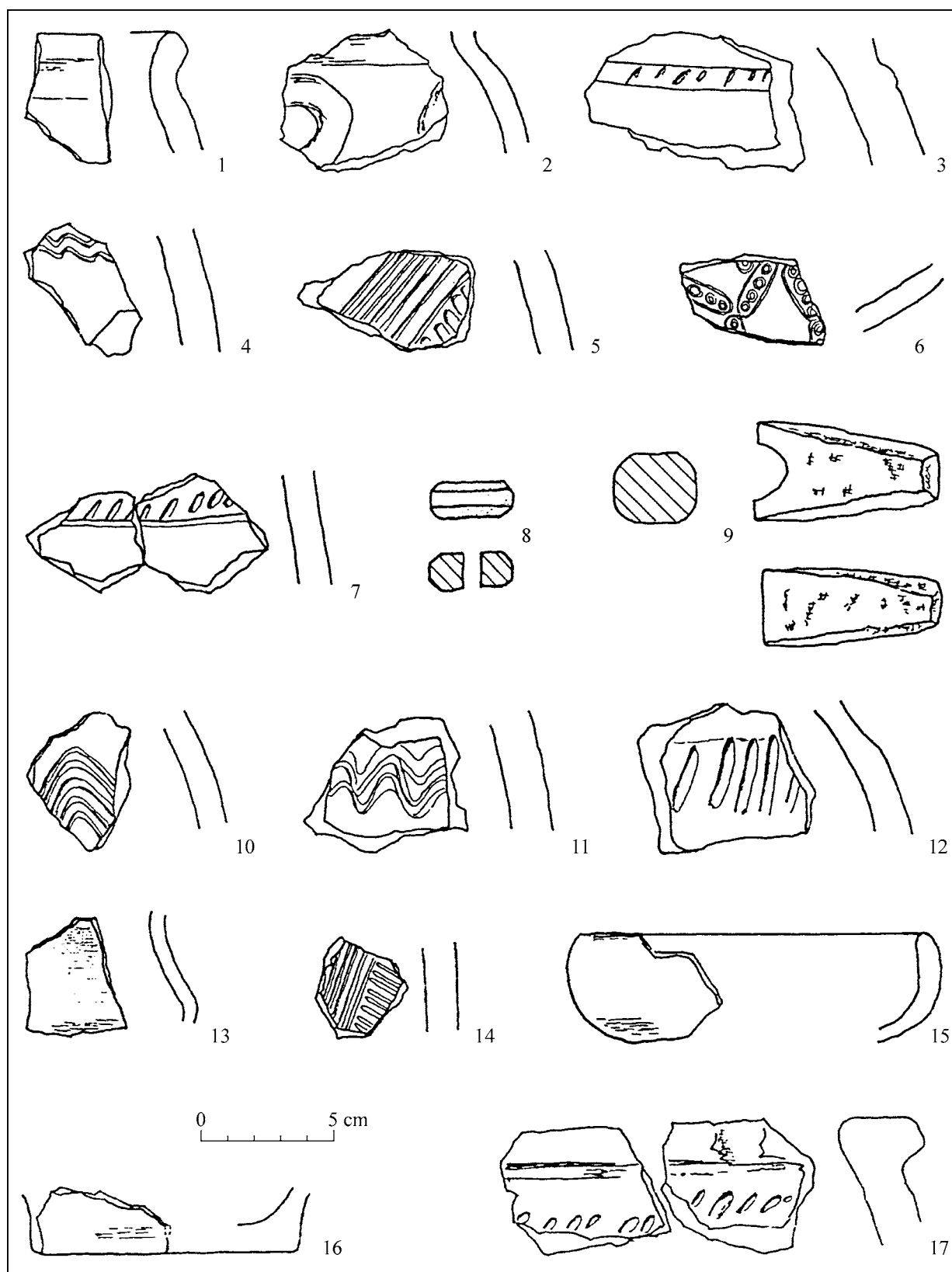

Obr. 9. Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Keramika z výplne hrnčiarskych pecí.
 Abb. 9. Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Keramik aus der Verfüllung der Töpferöfen.

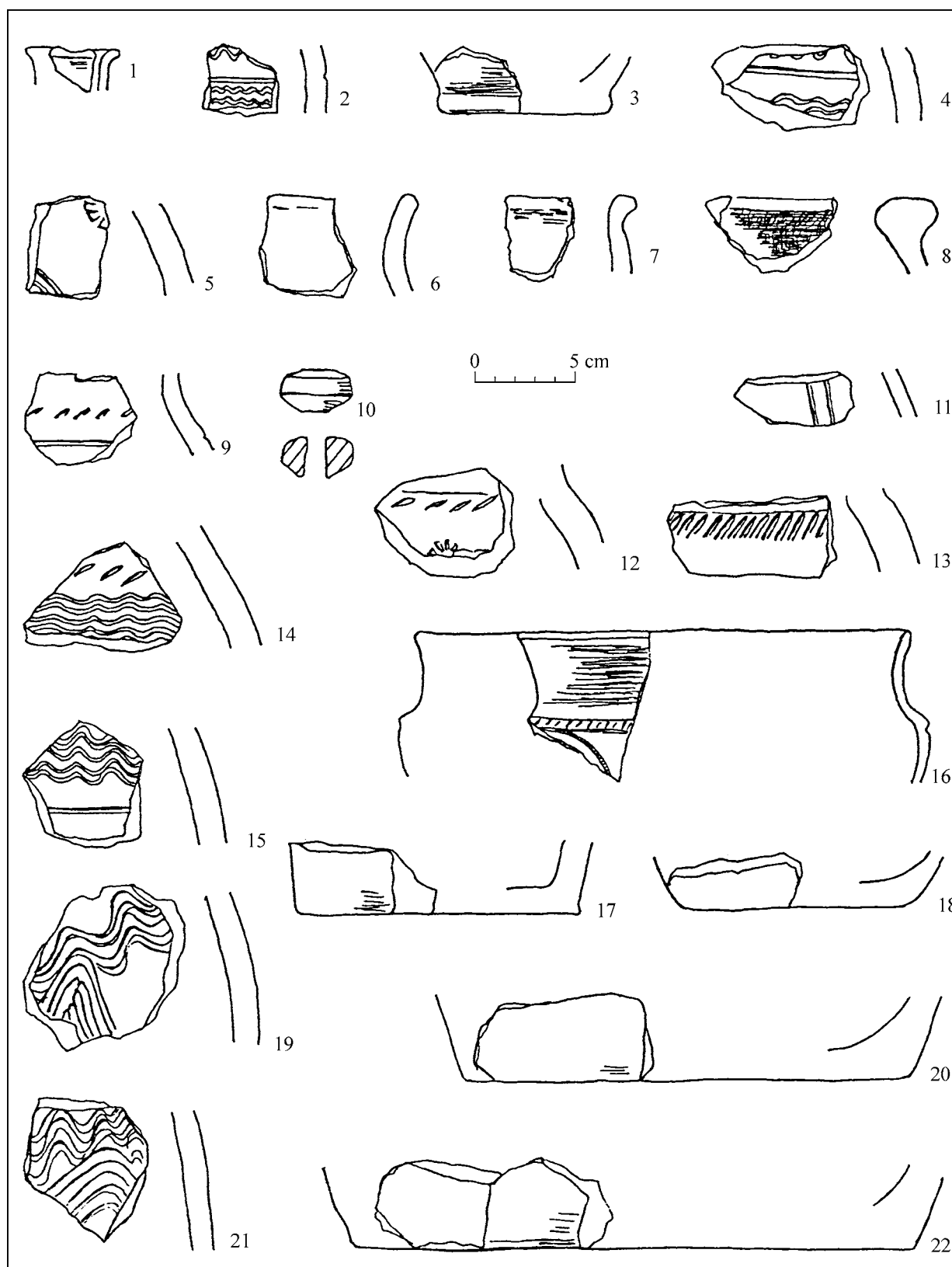
Obr. 10. Výber nálezov. 1, 2, 4-6, 8-10 - Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Keramika z výplne hrnčiarskych pecí; 3 - Veľký Slavkov (Pri križi); 7 - Veľká Lomnica (Helenin dvor).

Abb. 10. Fundauswahl. 1, 2, 4-6, 8-10 - Kežmarok/Vrbov (Vrbovský lesík). Keramik aus der Verfüllung der Töpferöfen; 3 - Veľký Slavkov (Pri križi); 7 - Veľká Lomnica (Helenin dvor).

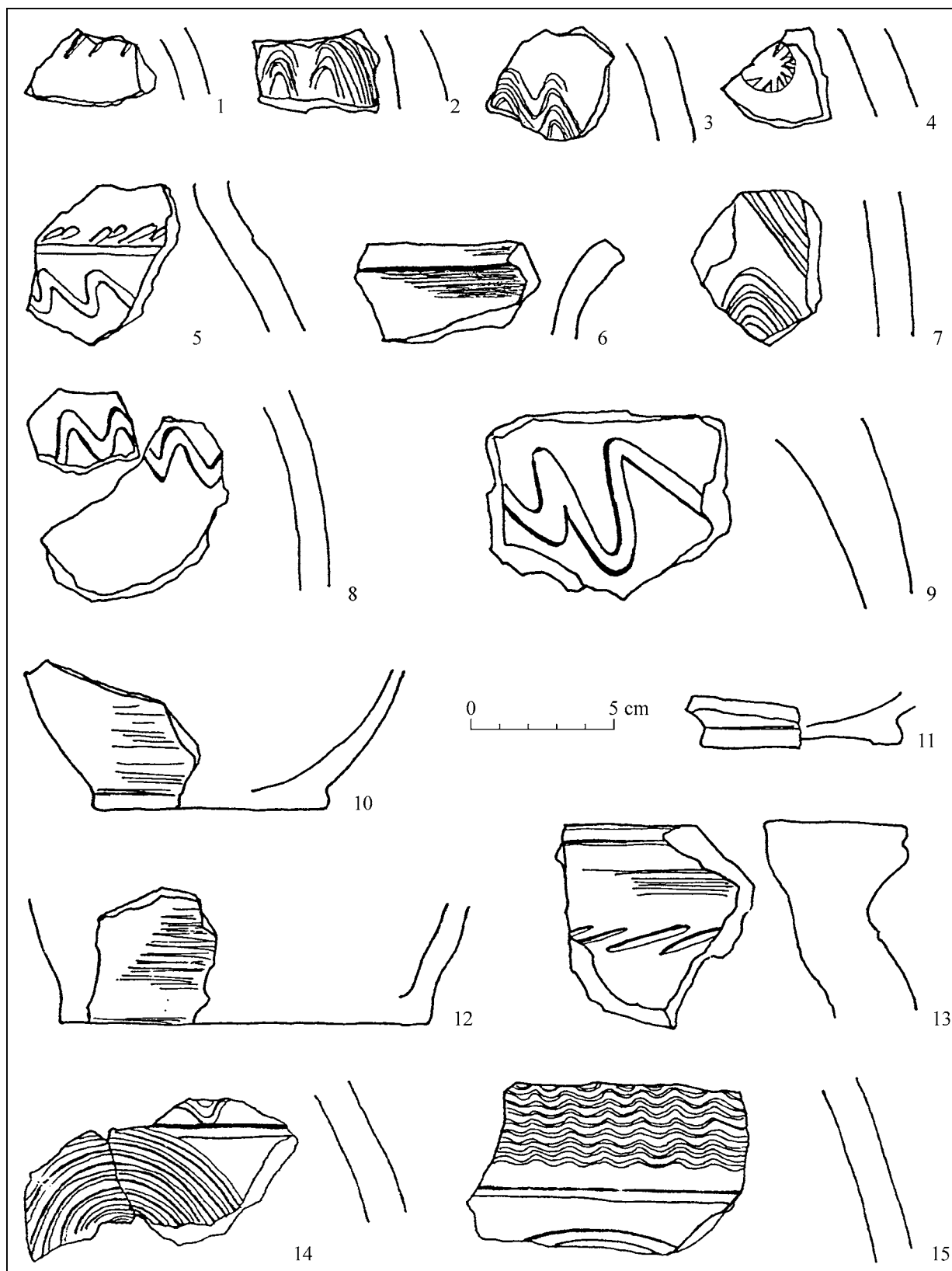
Obr. 11. Výber nálezov. 1-5 - Krížová Ves (Rovné 1); 6 - Spišská Belá (Nohgang); 9 - Veľký Slavkov (Pri križi); 11, 12, 15 - Spišská Belá (Medvedisko); 7, 8, 10, 13, 14, 16, 17 - Spišská Belá (Čierna Voda).

Abb. 11. Fundauswahl. 1-5 - Krížová Ves (Rovné 1); 6 - Spišská Belá (Nohgang); 9 - Veľký Slavkov (Pri križi); 11, 12, 15 - Spišská Belá (Medvedisko); 7, 8, 10, 13, 14, 16, 17 - Spišská Belá (Čierna Voda).

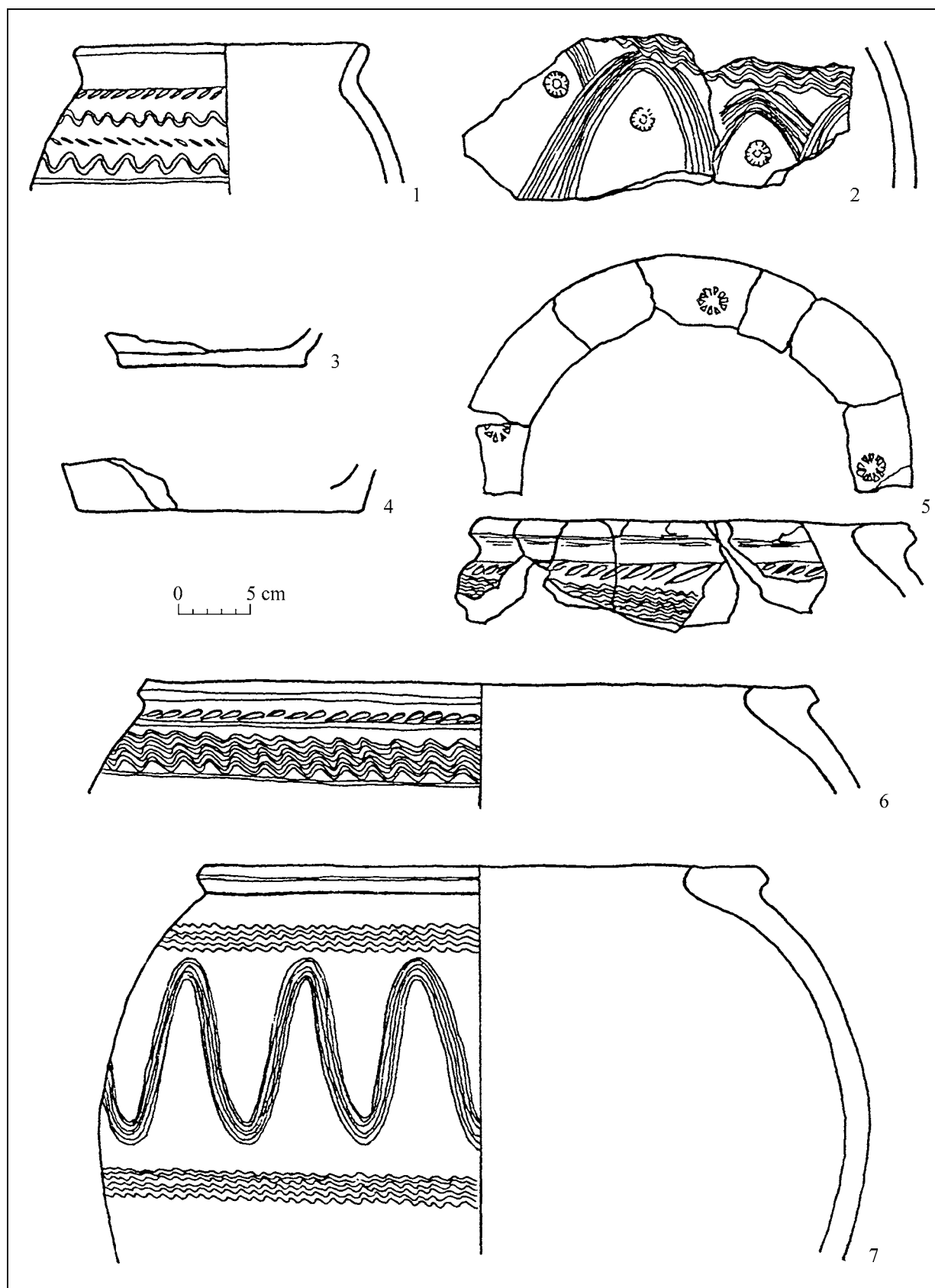
Obr. 12. Výber nálezov. 1, 2 - Spišská Belá (Benye-Wies); 3, 4 - Spišská Belá (Krivá medza); 5-22 - Rakúsy/Spišská Belá (Kahlenberg /Stirn).

Abb. 12. Fundauswahl. 1, 2 - Spišská Belá (Benye-Wies); 3, 4 - Spišská Belá (Krivá medza); 5-22 - Rakúsy/Spišská Belá (Kahlenberg /Stirn).

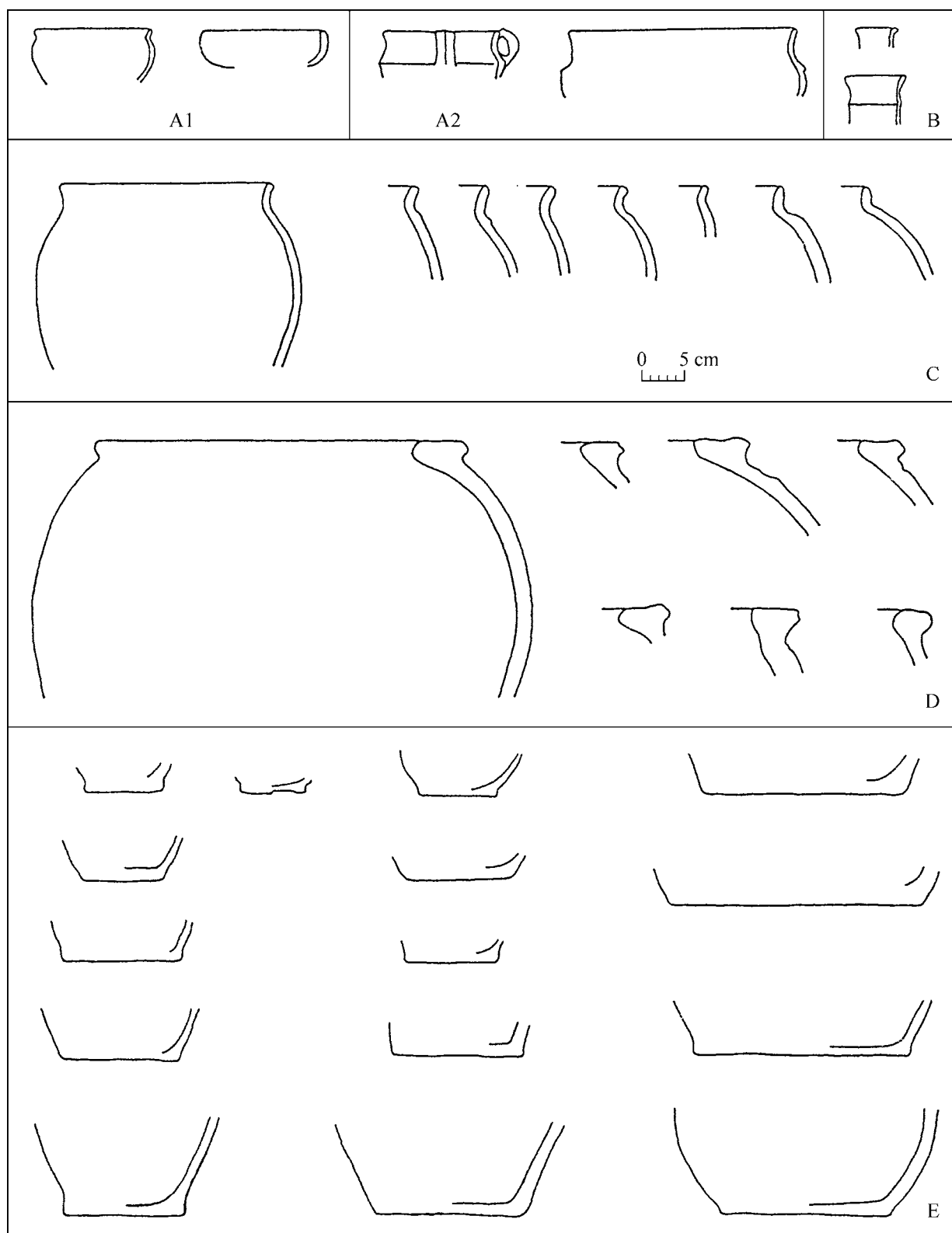

Obr. 13. Výber nálezov. 1-13 - Rakúsy/Spišská Belá (Kahlenberg /Stirn); 14-15 - Veľká Lomnica (Pred Burchbrichom); 10, 11 - na kruhu točená keramika.

Abb. 13. Fundauswahl. 1-13 - Rakúsy/Spišská Belá (Kahlenberg /Stirn); 14-15 - Veľká Lomnica (Pred Burchbrichom); 10, 11 - scheibengedrehte Keramik.

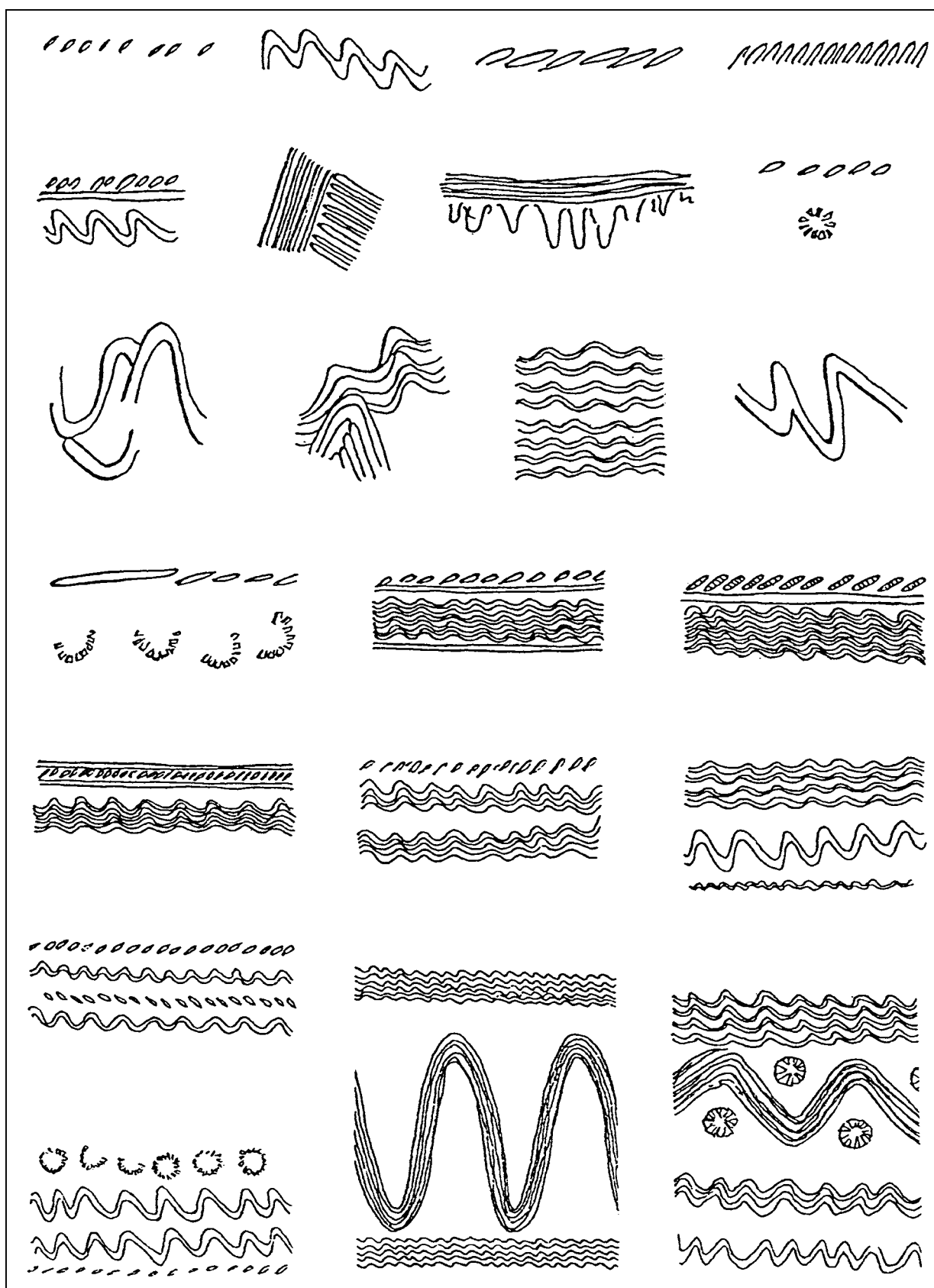

Obr. 14. Výber nálezov. 1-4, 6-7 - Veľká Lomnica (Pred Burchbrichom); 5 - Rakúsy/Spišská Belá (Kahlenberg /Stirn).
 Abb. 14. Fundauswahl. 1-4, 6-7 - Veľká Lomnica (Pred Burchbrichom); 5 - Rakúsy/Spišská Belá (Kahlenberg /Stirn).

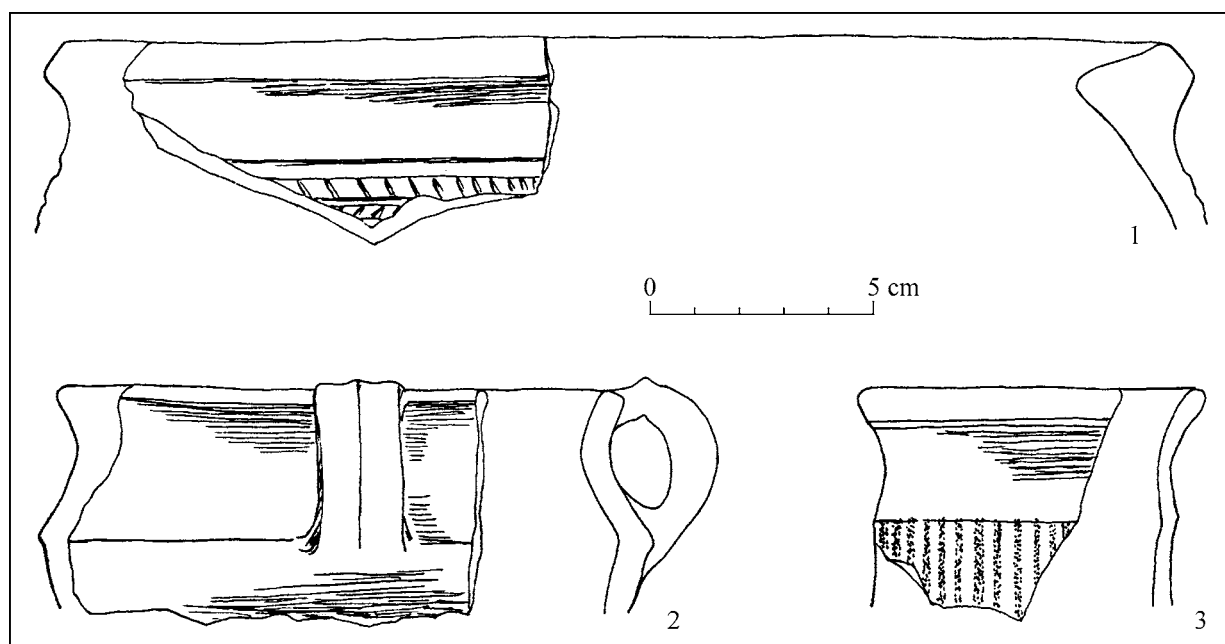

Obr. 15. Rekonštruovateľné keramické tvary zastúpené na lokalitách severokarpatskej skupiny v povodí rieky Poprad. A1 - misy (hrubá keramika); A2 - misy (jemná keramika); B - krčahy (jemná keramika); C - hrncovité nádoby esovitej profilácie; D - zásobnice; E - profilácia dno nádob.

Abb. 15. Rekonstruierbare Keramikformen von Lokalitäten der nordkarpatischen Gruppe im Flusstal des Poprad. A1 - Schüsseln (Grobkeramik); A2 - Schüsseln (Feinkeramik); B - Krüge (Feinkeramik); C - topfförmige Gefäße mit S-förmiger Profilierung; D - Vorratsgefäße; E - Profilierung von Gefäßböden.

Obr. 16. Výzdobné prvky a motívy použité na hrubej keramike z nálezísk severokarpatskej skupiny v povodí rieky Poprad.
 Abb. 16. Verzierungselemente und Motive auf der Grobkeramik von Fundstellen der nordkarpatischen Gruppe im Flusstal des Poprad.

Obr. 17. Keramické fragmenty z bližšie neznámeho náleziska v povodí Popradu (Spišská Belá - okolie?). Zo zbierky Múzea v Kežmarku.

Abb. 17. Keramikfragmente aus einem nicht näher bekannten Fundort im Poprad-Flusstal (Spišská Belá - Umkreis?). Aus Sammlungen des Museums in Kežmarok.

so zelenkastým nádychom. Má guľovitý sploštený tvar so symetricky umiestneným kruhovým otvorom. Priemer korálíka dosahuje 17 mm a stredového otvoru 6 mm. Výška je 9 mm. Analogický je nález z Kežmarku/Vrbova, poloha Vrbovský lesík (Kiefer/Kolník 1995, 79, obr. 52: 4), ktorý má na rozdiel od pojednávaneho exemplára väčšie rozmery.

Z Veľkého Slavkova, poloha Pri križi, pochádza z prieskumu v r. 1990 fragment kladiva s facetovanými bokmi (dĺ. 68 mm, v. 30 mm, š. 36 mm; obr. 11: 9). Podobný exemplár sa objavuje opäť na lokalite Kežmarok/Vrbov, poloha Vrbovský lesík (Pieta 1987, obr. 3: 16; 1991, obr. 6: 16).

Osobitnú problematiku predstavujú náhodné nálezy numizmatického charakteru. Je zaujímavé, že všetky dosiaľ známe mince z lokalít severokarpatskej skupiny (Vlková-Levkovce, poloha Pod Kosovým kruhom; Stráne pod Tatrami, poloha Pod Kamenným vrchom I a najnovšie Hôrka-Primovce, poloha Kapustnice) patria do horizontu staršej doby rímskej, konkrétne cisárovi Traianovi (98-117). Podobne ako v prípade novších liptovských nálezov (informácia K. Pietu), aj na spišských lokalitách nie sú staršie mince v súboroch s neskororímskymi pamiatkami ničím neobvyklým. Možno usudzovať, že ide o upomienkové predmety, uchovávané medzi obyvateľmi po dlhšie časové obdobie, prípadne o formu tezaurovaného drahého kovu. Predpokladá sa, že niektoré mince z 2. stor. po Kr. boli na barbarskom území v obehu pomerne dlho (Madyda-Legutko 1996, 70). Na rozdiel od poľských nálezov mincí zo 4.- počiatku 5. stor. po Kr. (Madyda-Legutko 1995, mapa 8; 1996, 108, 109) je zo Spiša známych neporovnateľne menej mincí, ktoré možno zaradiť do 3.- 4. stor. po Kr. Aj v takomto prípade ide o málo vierohodné mince zo starších terénnych aktivít (Soják 2000c).

Lokalitty severokarpatskej skupiny zvýrazňujú dôležité postavenie rieky Poprad ako komunikačnej tepny, spájajúcej naše územie s oblasťou na opačnej strane Karpát na sklonku doby rímskej a počiatku sťahovania národov (Madyda-Legutko 1995, mapa 4). Táto skutočnosť indikuje potrebu realizácie systematických výskumov vytipovaných lokalít, ktoré by umožnili získať precíznejšie poznatky o chronológii a vzájomných vzťahoch oboch území.

Literatúra

- Budinský-Krička 1963 - V. Budinský-Krička: Sídliisko z doby rímskej a zo začiatkov sťahovania národov v Prešove. Slov. Arch. 11, 1963, 5-58.
- Giertylová/Soják 2002 - M. Giertylová/M. Soják: Hrnčiarske pece z neskorej doby rímskej vo Vrbove. AVANS 2001, 2002, 52-53.
- Henning 1977 - J. Henning: Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im 1. Jahrtausend u. Z. Zeitschr. Arch. 11, 1977, 181-206.

- Cheben/Soják 2001* - I. Cheben/M. Soják: Prieskum na stavbe Whirlpool v Poprade-Matejovciach. AVANS 2000, 2001, 95-96.
- Javorský 1983* - F. Javorský: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV. AVANS 1982, 1983, 99-124.
- Javorský 1986* - F. Javorský: Záchranné výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV. AVANS 1985, 1986, 108-118.
- Javorský 1988* - F. Javorský: Prieskumy a záchranné výskumy v okresoch Poprad a Spišská Nová Ves. AVANS 1987, 1988, 64-71.
- Javorský 1990* - F. Javorský: Prieskum v okresoch Poprad, Spišská Nová Ves, Stará Ľubovňa. AVANS 1988, 1990, 72-80.
- Jurečko 1983* - P. Jurečko: Príspevok k riešeniu problematiky osídlenia východného Slovenska v dobe rímskej. Hist. Carpatica 14, 1983, 277-376.
- Kiefer/Kolník 1995* - L. Kiefer/T. Kolník: Ďalšie nálezy severokarpatskej kultúrnej skupiny z Vrbova. AVANS 1993, 1995, 79.
- Lamiová-Schmiedlová 1961* - M. Lamiová-Schmiedlová: Spony z doby rímskej na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 5, 1961, 3-142.
- Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1999* - M. Lamiová-Schmiedlová/B. Tomášová: Nálezový horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanoch. Slov. Arch. 47, 1999, 75-124.
- Lipták 1935* - J. Lipták: Urgeschichte und Besiedlung der Zips. Kesmark 1935.
- Madyda-Legutko 1995* - R. Madyda-Legutko: Zróznicowanie kulturowe polskiej strefy beskidzkiej w okresie lateńskim i rzymskim. Katalog stanowisk. Kraków 1995.
- Madyda-Legutko 1996* - R. Madyda-Legutko: Zróznicowanie kulturowe polskiej strefy beskidzkiej w okresie lateńskim i rzymskim. Kraków 1996.
- Mihok/Cengel/Javorský 1987* - Ľ. Mihok/P. Cengel/F. Javorský: Rozbor výroby železa v staršej dobe rímskej na Spiši. Nové Obzory 29, 1987, 165-179.
- Novotná/Soják 1997* - M. Novotná/M. Soják: Výskum osady z doby bronzovej v Poprade-Matejovciach. AVANS 1995, 1997, 139-141.
- Pieta 1987* - K. Pieta: Die Slowakei im 5. Jahrhundert. In: W. Menghin/T. Springer/E. Wamers (Hrsg): Germanen, Hunnen und Awaren - Schätze der Völkerwanderungszeit. Ausstellungskatalog. Nürnberg 1987, 385-417.
- Pieta 1991* - K. Pieta: The North Carpathians at the beginning of the Migration Period. Antiquity 65 (247), 1991, 376-387.
- Pieta 1999* - K. Pieta: Anfänge der Völkerwanderungszeit in der Slowakei (Fragestellungen der zeitgenössischen Forschung). In: L'Occident romain et l'Europe centrale au debut de l'époque des Grandes Migrations. Spisy Arch. ústavu AV ČR Brno 13. Brno 1999, 171-189.
- Roth 1995* - P. Roth: Metalurgia železa v dobe lateńskiej a rímskej na Spiši. Štud. Zvesti AÚ SAV 31, 1995, 105-122.
- Soják 1993* - M. Soják: Archeologický prieskum vytypovaných lokalít na Spiši. AVANS 1992, 1993, 114-115.
- Soják 1998a* - M. Soják: Výskum neolitického sídliska v Strážach pod Tatrami. AVANS 1996, 1998, 149-151.
- Soják 1998b* - M. Soják: Rímska minca z Vlkovej-Levkoviec. In: Slov. Num. 15, 1998, 225-227.
- Soják 1999* - M. Soják: Prieskumy a záchranný výskum na Spiši. Štud. Zvesti AÚ SAV 33, 1999, 5-33.
- Soják 2000a* - M. Soják: Prieskum horného a dolného Spiša. AVANS 1998, 2000, 149-160.
- Soják 2000b* - M. Soják: Nálezy z prieskumov a záchranných exploatácií na Spiši. AVANS 1999, 2000, 114-120.
- Soják 2000c* - M. Soják: Nálezy rímskych mincí na Spiši: problém riešenia rímsko-barbarských vzťahov na základe numizmatických prameňov. Numizmatika 17, Supplementum. Bratislava 2000, 97-104.
- Soják 2001a* - M. Soják: Matejovce v najstaršom období. In: M. Soják a kol.: Kapitoly z dejín Matejoviec. Zborník príspevkov vydaný pri príležitosti 750. výročia prvej písomnej zmienky a 730. výročia udelenia mestských práv. Poprad-Matejovce 2001, 5-16.
- Soják 2001b* - M. Soják: Terénny prieskum na Spiši. AVANS 2000, 2001, 175-185.
- Soják 2002a* - M. Soják: Archeologické prírastky Podtatranského múzea Poprad v roku 1997. Štud. Zvesti AÚ SAV 34, 2002, 5-64.
- Soják 2002b* - M. Soják: Zaviata minulosť Spišskej Teplice. In: M. Soják a kol.: Dejiny obce Spišská Teplica. Spišská Teplica 2002, 34-64.
- Soják 2002c* - M. Soják: Nález rímskej mince zo Strání pod Tatrami. In: Slov. Num. 16, 2002, 184-186.
- Soják 2002d* - M. Soják: Krížová Ves na počiatku dejín. In: B. Malovcová a kol.: Minulosť a súčasnosť Krížovej Vsi. Krížová Ves 2002, 25-43.
- Soják 2002e* - M. Soják: Rekognoskácia Spiša. AVANS 2001, 2002, 183-196.
- Soják 2003* - M. Soják: Rašelinisko Trstinné lúky pri Spišskej Belej v kontexte pravekého a včasnodedinného osídlenia. Vsl. Pravek 6, 2003, 167-173.

Soják/Furman 2001 - M. Soják/M. Furman: Pokračovanie prieskumu chotára Domaňoviec. AVANS 2000, 2001, 187-188.

Soják/Novák 2000 - M. Soják/A. Novák: Prieskum okolia Spišskej Belej. AVANS 1999, 2000, 123-126.

Vaday 1994 - A. Vaday: Late Sarmatian Graves and their Connections within the Great Hungarian Plain. Slov. Arch. 62, 1994, 105-124.

Rukopis odovzdaný: 11. 8. 2003

Mgr. *Marta Giertlová-Kučerová*
Múzeum v Kežmarku
Hradné nám. 42
SK-060 01 Kežmarok
martagiertlova@slovanet.sk

Mgr. *Marián Soják*, PhD.
Archeologický ústav SAV
pracovisko Mlynská 6
SK-052 01 Spišská Nová Ves
sojak@ta3.sk

NEUERE FUNDE DER NORDKARPATISCHEN GRUPPE IM POPRAD-FLUSSTAL

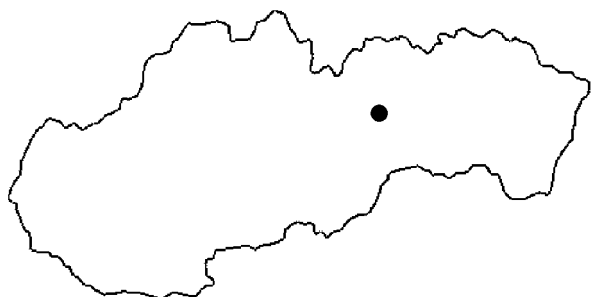
Zusammenfassung

Auf Grundlage des gegenwärtigen Forschungsstandes zeigt es sich, dass nach dem Untergang der Púchov-Kultur die kulturelle Entwicklung in der Zips bisher ungeklärt verbleibt. Sporadisch vertreten sind Funde der Przeworsk-Kultur in der Unterzips (Doľany, Lage Pod Brusníkom, und Spišský Hrbov, Lage Povrazy; Soják/Furman 2001, 188). Zum Bruch in der Intensität in der Besiedlung kam es erst Ende der römischen Zeit und zu Beginn der großen Völkerwanderungszeit, in der Stufe C3 - D1. Das Gebiet der Nordslowakei und der polnischen Karpaten besiedelten Träger der nordkarpatischen (vorher Prešover) Gruppe (Pieta 1987; 1991). Die Zips bildete keine Ausnahme. Das bezeugt die zunehmende Anzahl von Funden aus Siedlungen (aus Gräbern fehlen sie völlig), vor allem in Poprad-Flusstal (Oberzips), die den Gegenstand des vorgelegten Beitrags bilden. Dieser lenkt die Aufmerksamkeit auf zwei Lokalitäten, die durch eine Rettungsgrabung erforscht wurden (Veľká Lomnica, Lage Pred Burchbrichom, und Vrbov/Kežmarok, Lage Vrbovský lesík), wobei ein aktualisierter Fundstellenkatalog der nordkarpatischen Gruppe mit einer Auswahl signifikanteren Fundmaterials in einer Tabellen- und Bilderbeilage vorgelegt ist. Die Autoren präsentieren den Fund von Töpferöfen aus Vrbov/Kežmarok (Abb. 5) und aus Veľká Lomnica (Abb. 6; 1: 1, 2). Sie analysieren die Keramik aus diesen und weiteren Lokalitäten der Oberzips, die sie in dünnwandige und grobe Gebrauchskeramik gliedern und sie beachten dabei die grundlegenden Formen (Abb. 15) und die Verzierung (Abb. 16). Spezifisch sind Krüge mit einem Kanalhenkel (Abb. 3: 1) und aus römisch-provinzialen Erzeugnissen ein weiteres Bruchstück einer relief-verzierten Lampe aus Kežmarok/Vrbov (Abb. 3: 2a-c).

Von Kleingegenständen kamen in den letzten Jahren einige wenige Funde hinzu. Es sind Funde zweier Glaspasteperlen aus Kežmarok/Vrbov und Bušovce (Abb. 3: 5a, b) und eine Blechfibel des Typs Wiesbaden mit einer vergoldeten Auflage von der Lokalität Rakúsy/Spišská Belá/ Abb. 3: 4). In die Gruppe der Eisenwerkzeuge gehört ein Hammerfragment aus Veľký Slavkov (Abb. 11: 9). Bekannt sind aus drei Lokalitäten der nordkarpatischen Gruppe Denare Traians (98-117) aus dem 2. Jh. n. Chr., die von ihrem längeren Umlauf zeugen, evtl. repräsentieren sie Andenken oder die Form von thesauriertem Metall. Die Funde vom Ende des 4. bis Anfang des 5. Jh. n. Chr. nördlich vom Karpatenraum belegen eine enge Verbindung der Zips mit dem heutigen Polen (Madyda/Legutko 1995; 1996).

SÍDLISKOVÝ OBJEKT Z LETANOVIEC

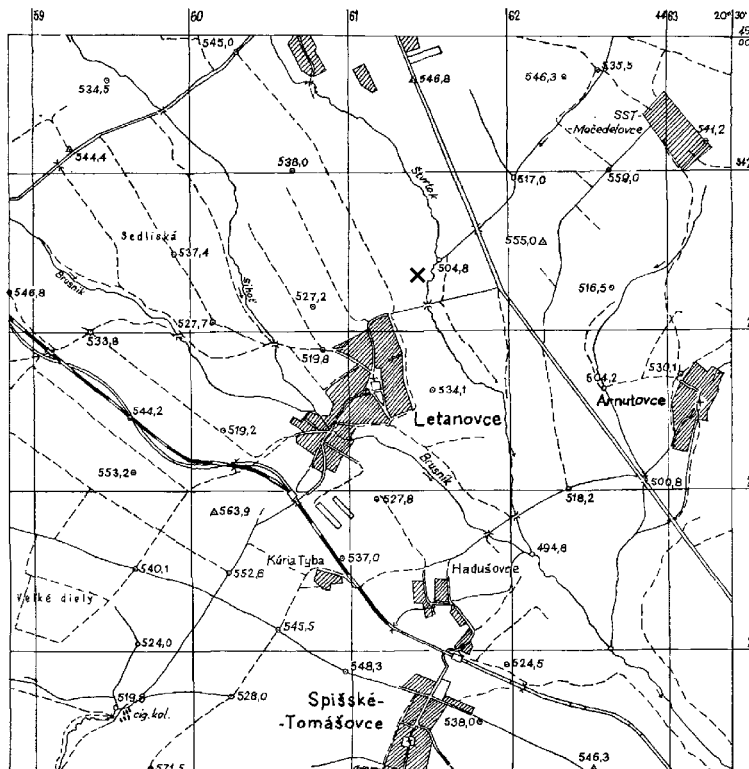
Marián Soják

Východné Slovensko, dolný Spiš, Hornádska kotlina, záchranný výskum, 10.-11. stor., sídliskový objekt, keramika, železná troska.

Eastern Slovakia, Lower Spiš region, river Hornád basin, rescue excavation, 10th-11th cent., settlement feature, pottery, iron slag.

Letanovce (okr. Spišská Nová Ves) ležia v západnej časti Hornádskej kotliny, v nadmorskej výške 511 m (stred obce). Severnú časť chotára tvoria sedimenty podtatranskej skupiny (vnútrokarpatského paleogénu), konkrétne zuberecké súvrstvie (pieskovcovo-ílovcové, t. j. treťohorný flyš), južná časť s členeným povrchom Slovenského rudohoria sa skladá z druhohorných vápencov. Výsledkom zvetrávania hornín podtatranskej skupiny je v katastri obce dominantný hnedý typ pôdy. Najstaršia písomná zmienka o Letanovciach (Lethon) je z r. 1250 (VSOS 1977, 145). Kráľ Belo IV. vtedy daroval cirkvi, teda spišskému prepoštolovi a Kostolu sv. Martina na Spiši, viaceré územia, medzi nimi nedostavaný Marcelov hrad na Zelenej hore (Hradszky 1885, 22; Homza/Sroka 1998, 72, 73) s obcami Arnutovce a Letanovce (Chalupecký 1998, 7).

Obr. 1. Letanovce (Olmár). Poloha lokality na výseku mapy 1 : 25 000 označená krížikom.

Abb. 1. Letanovce (Olmár). Lage der Lokalität auf dem Kartenausschnitt 1 : 25 000 mit einem Kreuzchen bezeichnet.

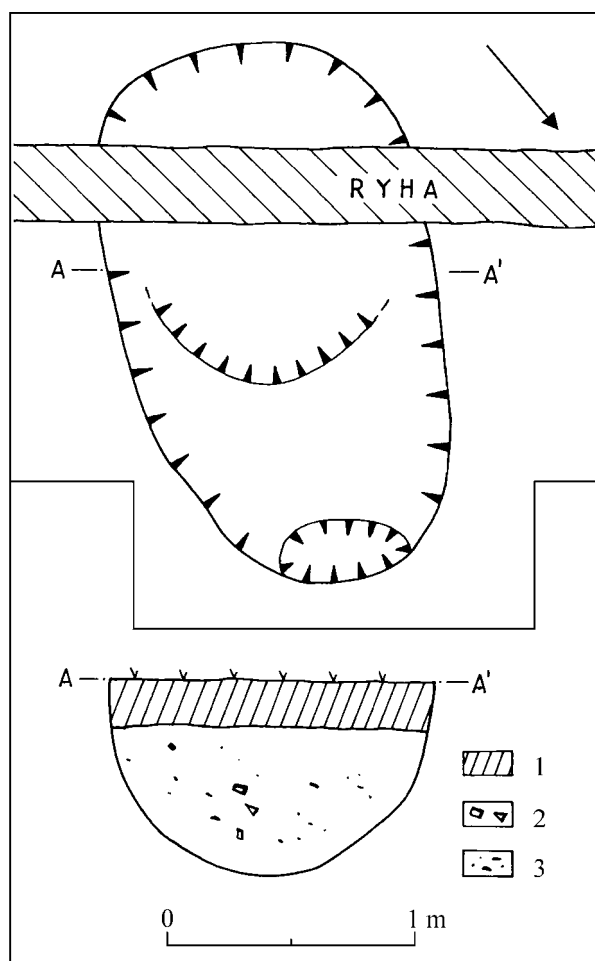
Obr. 2. Letanovce (Olmár). 1 - ryha pre uloženie diaľkového optického kábla, poškodzujúca preskúvaný objekt; 2 - severná polovica skúmaného obj. 1/02; 3 – obj. 1/02 s profilom; 4 - obj. 1/02 po výskume. Foto M. Soják.

Abb. 2. Letanovce (Olmár). 1 - Rille für die Anlegung des optischen Fernkabels und das untersuchte Objekt schädigt; 2 - Nord-hälfte des untersuchten Obj. 1/02; 3 - Obj. 1/02 mit einem Profil; 4 - Obj. 1/02 nach der Grabung. Foto M. Soják.

V roku 2002 sa počas systematického prieskumu líniovej stavby diaľkového optického kábla sledoval aj kataster pojednávanej obce. V polohe Olmár, situovanej severovýchodne od obce na miernom juhovýchodnom svahu nad pravým brehom potoka Štvrtok (obr. 1; 2: 1), prerezala ryha horeuvedenej stavby zahĺbený objekt, v ktorom sa nachádzal početný keramický materiál (Soják 2003). Analýza nálezového materiálu z tohto objektu, označeného ako obj. 1/02, je predmetom predloženého príspevku. Nálezy sú deponované v Archeologickom ústave SAV - pracovisko Spišská Nová Ves pod príř. č. 39/02.

OBJEKT 1/02

Ryhou, širokou približne 30 cm a hlbokou 100 cm, sa prerezala južná polovica zahĺbeného objektu, ktorý sa v profile ryhy výrazne črtal čiernym sfarbením jeho výplne. Vo vytýčenej sonde (necelých 3x3 m) sa plytko pod povrchom (20 cm) preskúmal oválny objekt rozmerov 130x220 cm (obr. 2: 2-4). Nepravidelné dno, spočívajúce 80 cm pod úrovňou dnešného terénu, bolo približne v strede mierne prehĺbené a na severnom okraji s oválnou priehľbinou

Obr. 3. Letanovce (Olmár). Pôdorys obj. 1/02 s profilom.
1 - ornica; 2 - prepálené kamene; 3 - uhlíky.

Abb. 3. Letanovce (Olmár). Grundriss des Obj. 1/02 mit dem Profil. 1 - Ackerkrume; 2 - durchglühte Steine; 3 - Holzkohlenstückchen.

(obr. 3). Čierna výplň, premiešaná s uhlíkmi, obsahovala prepálené kamene (pieskovce, kremence, ílovce) a nasledujúci nálezový materiál: črepy (454 ks), mazanicu (48 ks), železnú trosku (9 ks), železnú tyčinku (1 ks), železný klinec (1 ks) a deštruované zvieracie kosti.

ANALÝZA NÁLEZOV, DISKUSIA

V objekte má najvýraznejšie zastúpenie keramika. Zachovaná je výhradne v črepech a pochádza z viacerých obtáčaných nádob, pri ktorých sa väčší dôraz kládol na úpravu ústí. Do popredia vystupujú dva keramické typy. Prevládajú hrncovité formy (napr. obr. 4: 1, 2; 5; 6; 11: 8; 12: 1; 13: 2, 3, 9; 14: 1), menej časté sú nádoby s valcovitým (obr. 13: 1, 4) a lievikovitým hrdlom (obr. 15: 14). Zo zastúpenej škály nemožno misiam, zásobníčiam a pod. prísúdiť jediný fragment.

Hrnce majú von vyhnuté ústie. Na staršiu (veľkomoravskú) tradíciu poukazujú zlomky s rôzne zrezaným okrajom (obr. 10: 19; 14: 3, 10, 18), s ktorými koexistujú početnejšie viac vyvinuté tvary s pokročilejšou profiláciou a počínajúcim vyťahovaním okraja smerom nahor (obr. 10: 11, 12, 16-18; 14: 2, 4, 11-13). V zmysle typologickej klasifikácie okrajov podľa prác viacerých autorov (Goš 1977, 292, obr. 1; Parczewski 1977, obr. 5; Maj 1990, 16) vidno podobnosti s keramikou datovanou do horizontu 10.-11. stor. Dná sú rovné, niekedy nevýrazne konkávne, vykazujúce stopy po strhnutí z hrnčiarskeho kruhu (obr. 10: 13, 14; 13: 5-8; 14: 19-22; 15: 17, 18). Na troch fragmentoch sa objavila plastická značka hrnčiara v podobe lúčovitej i krížovej výzdoby (obr. 10: 15; 11: 9; 14: 8, 9).

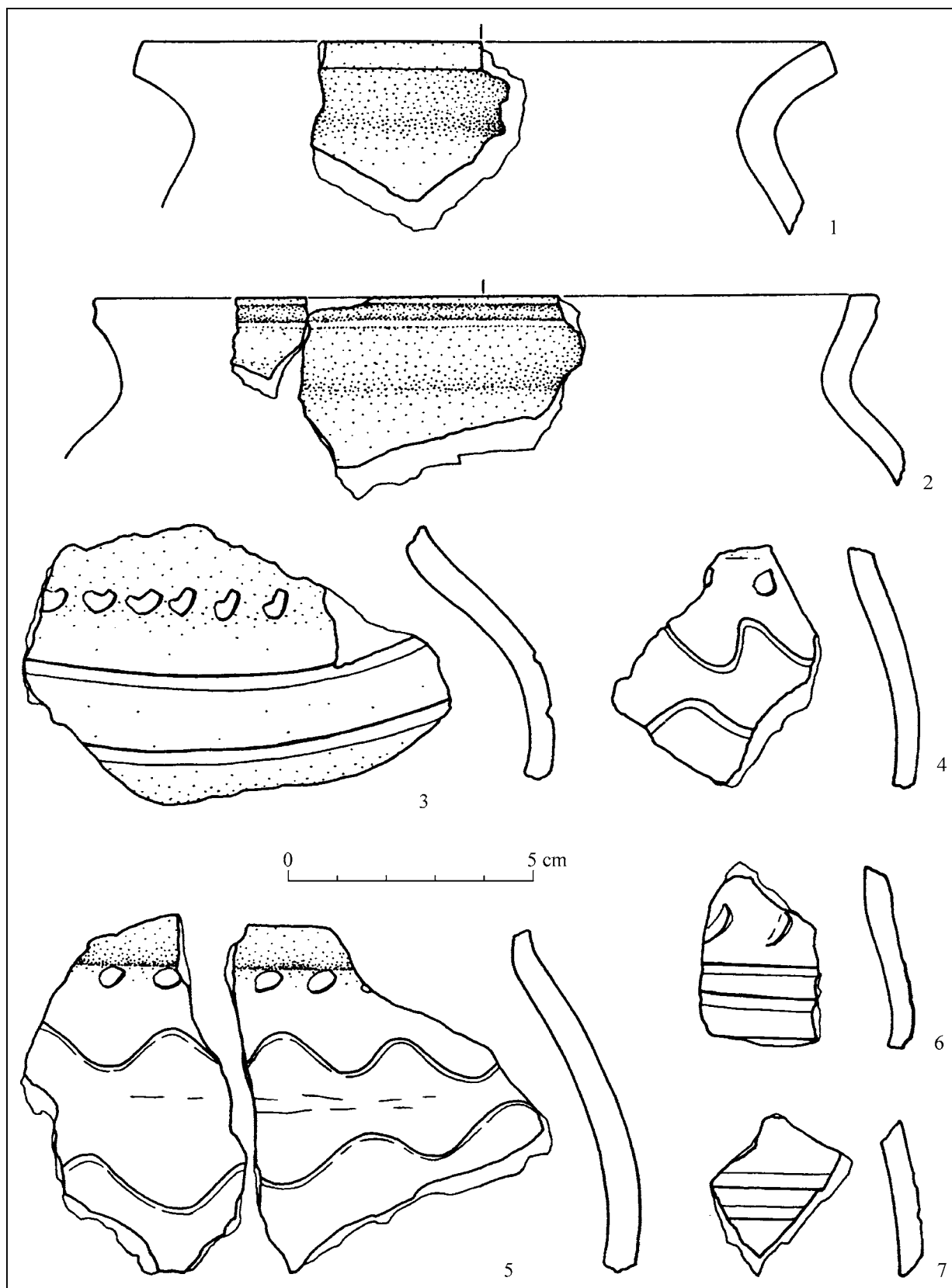
Podrobný popis ornamentu nahrádza obrázková príloha (obr. 4-15). V nevelkých obmenách sa opakuje na väčšine fragmentov a obmedzuje sa zväčša na rad (vzácnejšie dvojrad) oválnych vpichov či vrypov blízkych slzičkám, umiestnených na pleci hrncovitých nádob. Pod nimi sú pásy hrubo rytých obežných rýh alebo jednoduchých vlnoviek, prípadne v kombinácii oboch

typov výzdoby. Na mnohých črepech výzdoba horizontálnymi žliabkami pokrýva relatívne husto - takmer súvisle - celý povrch nádob až po spodok (obr. 6: 1; 11: 6; 14: 14, atď.).

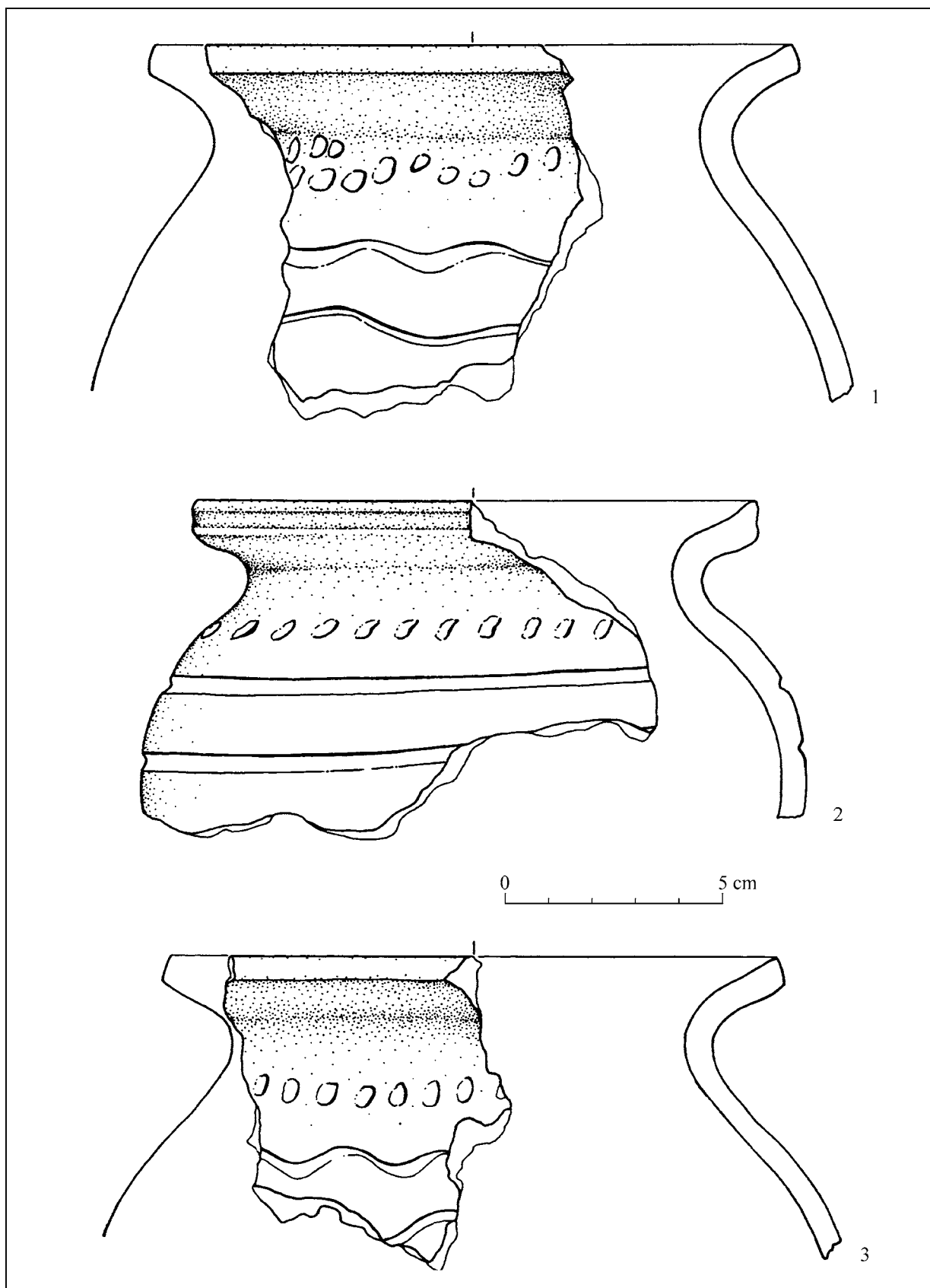
Obdobná výzdoba sa vyskytuje aj na nádobách s hrdlom. Popri výzdobnom prvku rytom jednoduchým nástrojom sa vyskytuje plastický ornament. Hrdlo má rebrovanie troma obežnými pásmi (obr. 13: 1, 4). Plastické rebro na hrncovitých formách tesne pod von vyhnutým okrajom nie je také frekventované (obr. 13: 3).

Ak je v keramickom ceste viditeľná prímes, má bezvýhradne anorganický pôvod. Makroskopická analýza vybraných črepov (A. Harničár) ukázala, že ako ostrivo slúžil miestny materiál. Vo vzorke sa identifikovali rôzne zrnité minerálne frakcie sľudy, kremeňa, pieskovca, žuly a melafýru. Jeden vlnovkami zdobený fragment má účinkom sekundárneho prepálenia v ohni deformovaný a popraskaný povrch (obr. 10: 4).

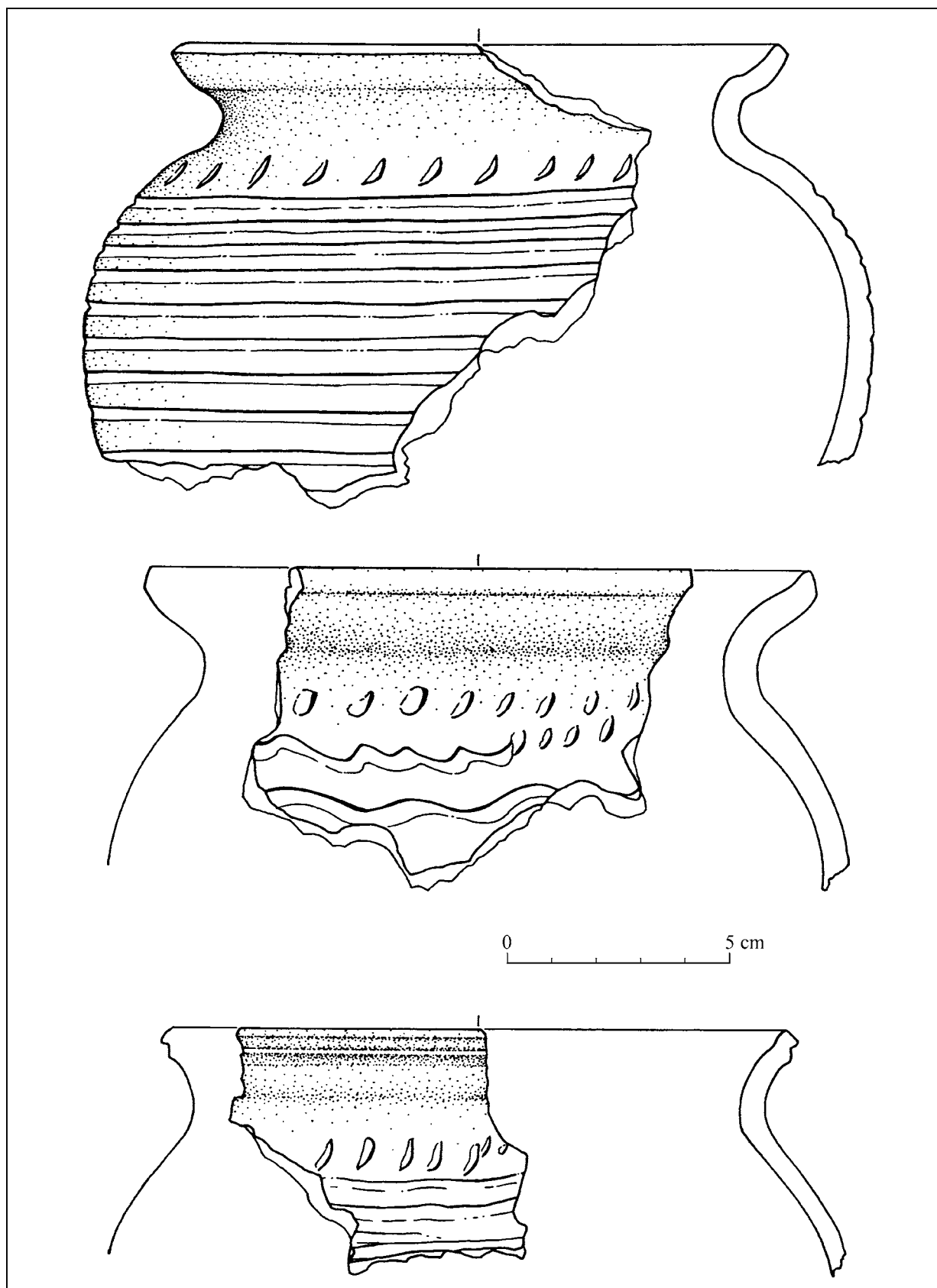
Opísaná keramika sa nevyskytuje na Spiši tak často a iba zriedkavo nachádza paralely na tunajších lokalitách. Ide najmä o zberové nálezy z lokality Doľany, poloha Pod Brusníkom (Javorský 1982, 116; 1985, 115; 1990, 84; Javorský/Soják 1999, 86); Spišská Nová Ves, poloha Malé pole (Soják 2003); Spišská Teplica, poloha Brehy (Soják 2002, 51); Vlková, poloha Pri prednej priekope (Javorský 1982, 114, obr. 77: 1-5); Nemešany, poloha Močiare I /Medze (nepublikované nálezy z prieskumu M. Furmana v r. 2002) a v najvýraznejšom zastúpení nálezy z výskumov a prieskumov na slovanských hradiskách na Čingove v Slovenskom raji, Smižany/Spišské Tomášovce, polohy Hradisko I, Pod Hradiskom I, Sedlo pod Hradiskom I a Spišské Tomášovce, poloha Hradisko II. Nálezový materiál hlavne z čingovských lokalít však nie je dosiaľ bližšie analyzovaný - naopak, zostal akoby bokom od preferovaných celkov, rámcovo datovaných zväčša do 9.-10. stor. V pertraktovanom časovom horizonte, ktorý možno rámcovo klásť do 10.-11. stor., sa odzrkadľujú reminiscencie staršej tradície s pribúdajúcimi pokročilejšími prvkami. Kon-

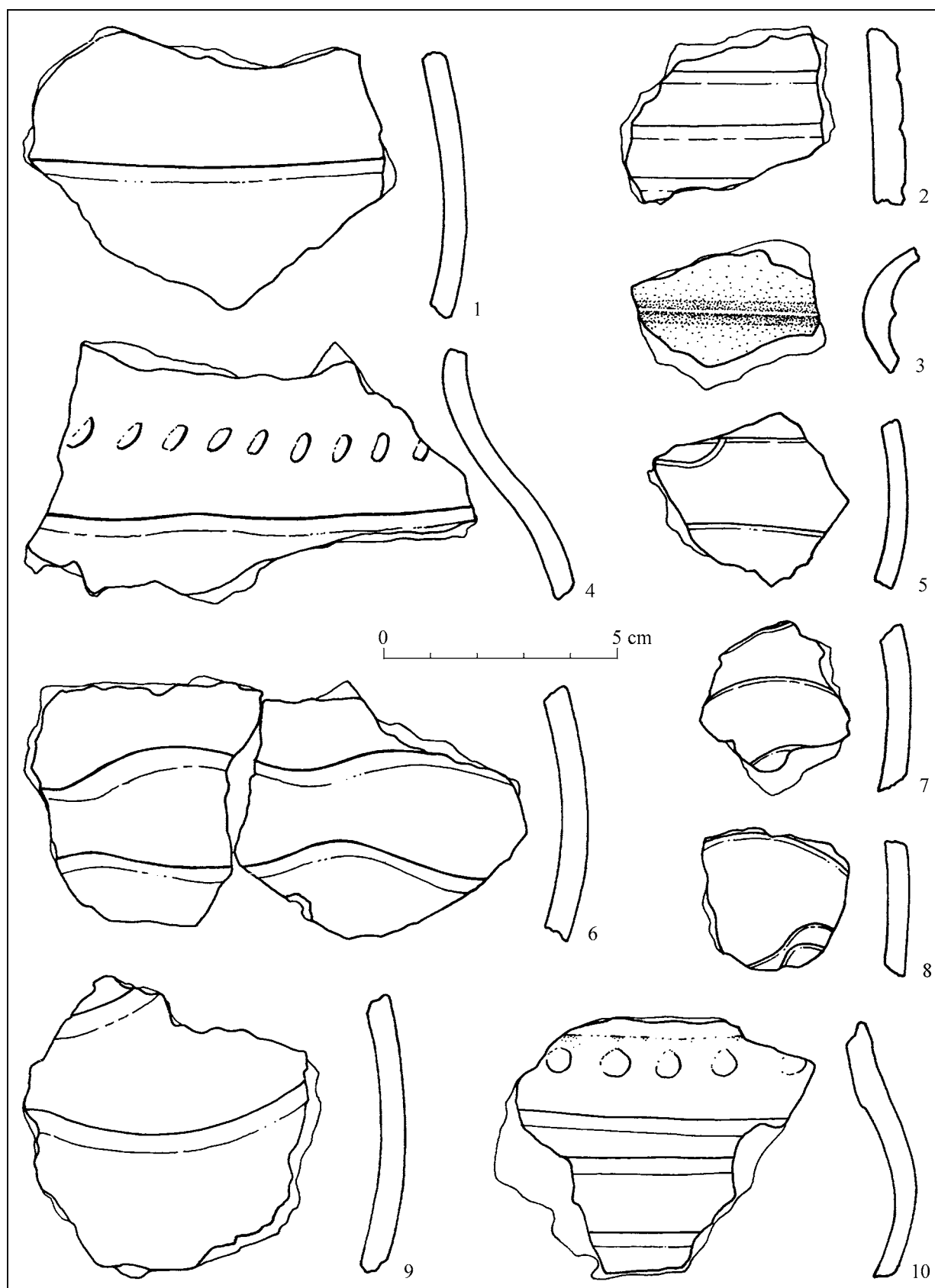
Obr. 4. Letanovce (Olmár). Výber črepov z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 4. Letanovce (Olmár). Scherbenauswahl aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

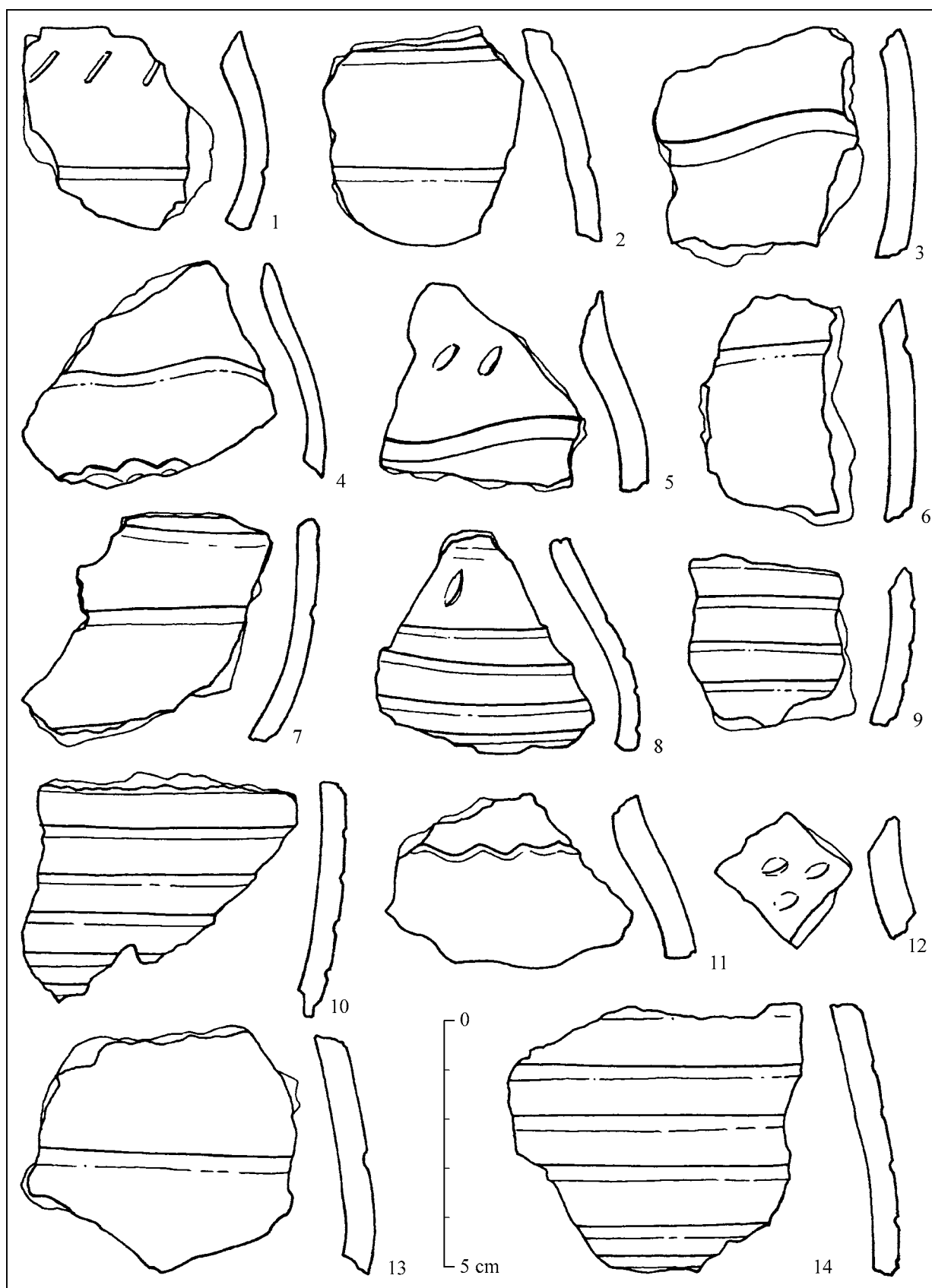
Obr. 5. Letanovce (Olmár). Fragmenty hrncovitých nádob z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 5. Letanovce (Olmár). Fragmente von töpfförmigen Gefäßen aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

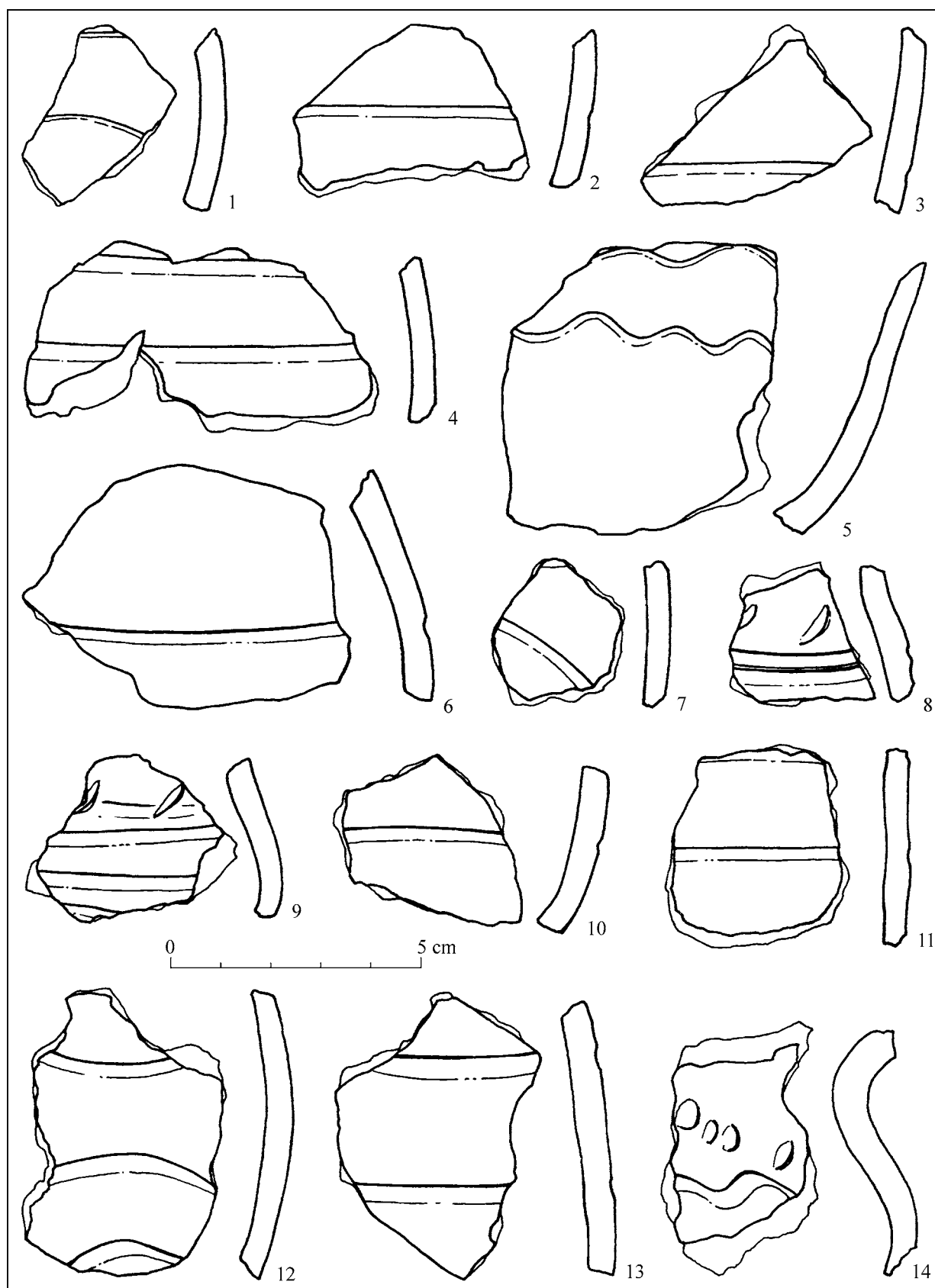
Obr. 6. Letanovce (Olmár). Fragmenty hrncovitých nádob z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 6. Letanovce (Olmár). Fragmente von topförmigen Gefäßen aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

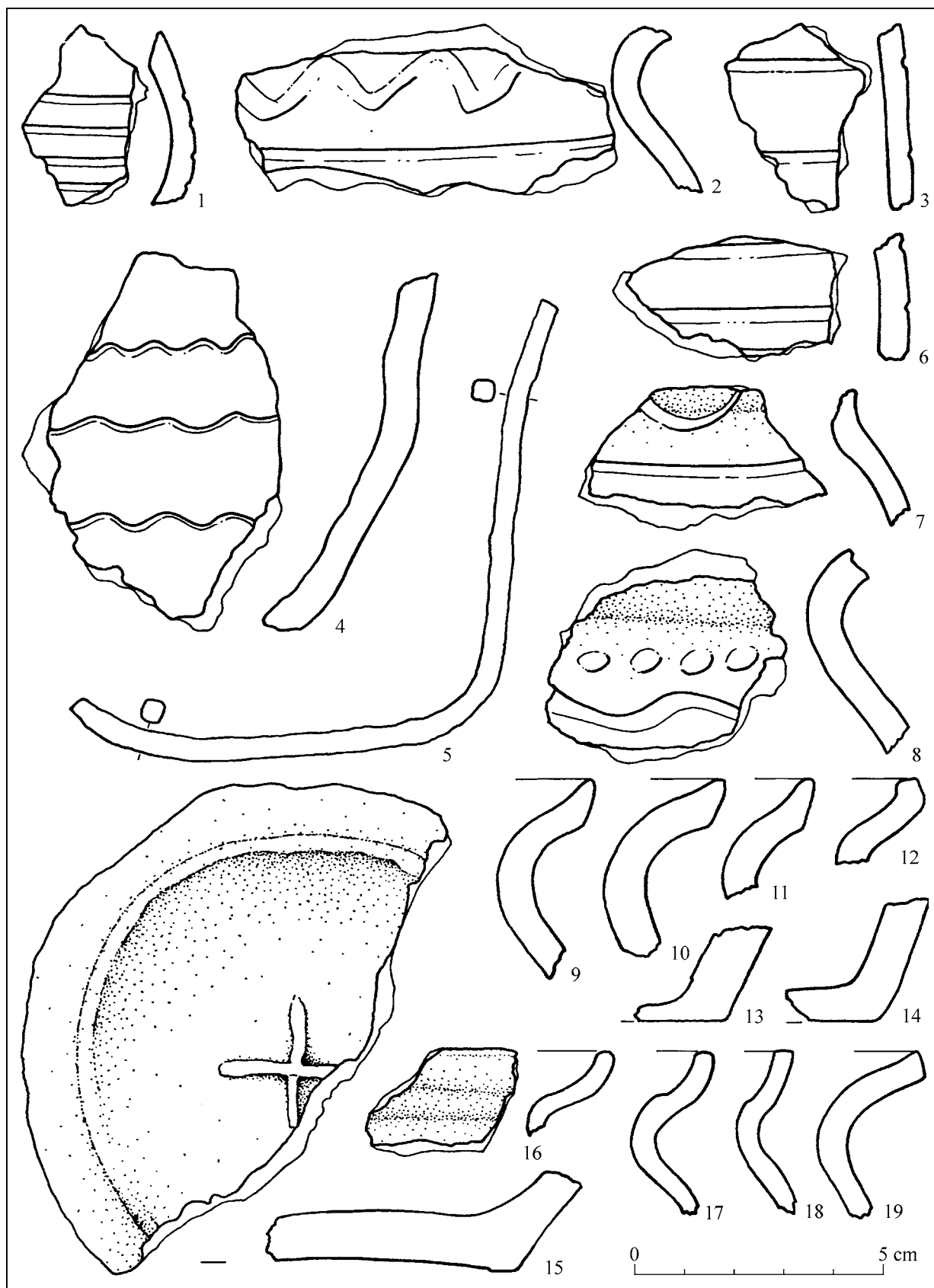
Obr. 7. Letanovce (Olmár). Výber nálezov z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 7. Letanovce (Olmár). Fundauswahl aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

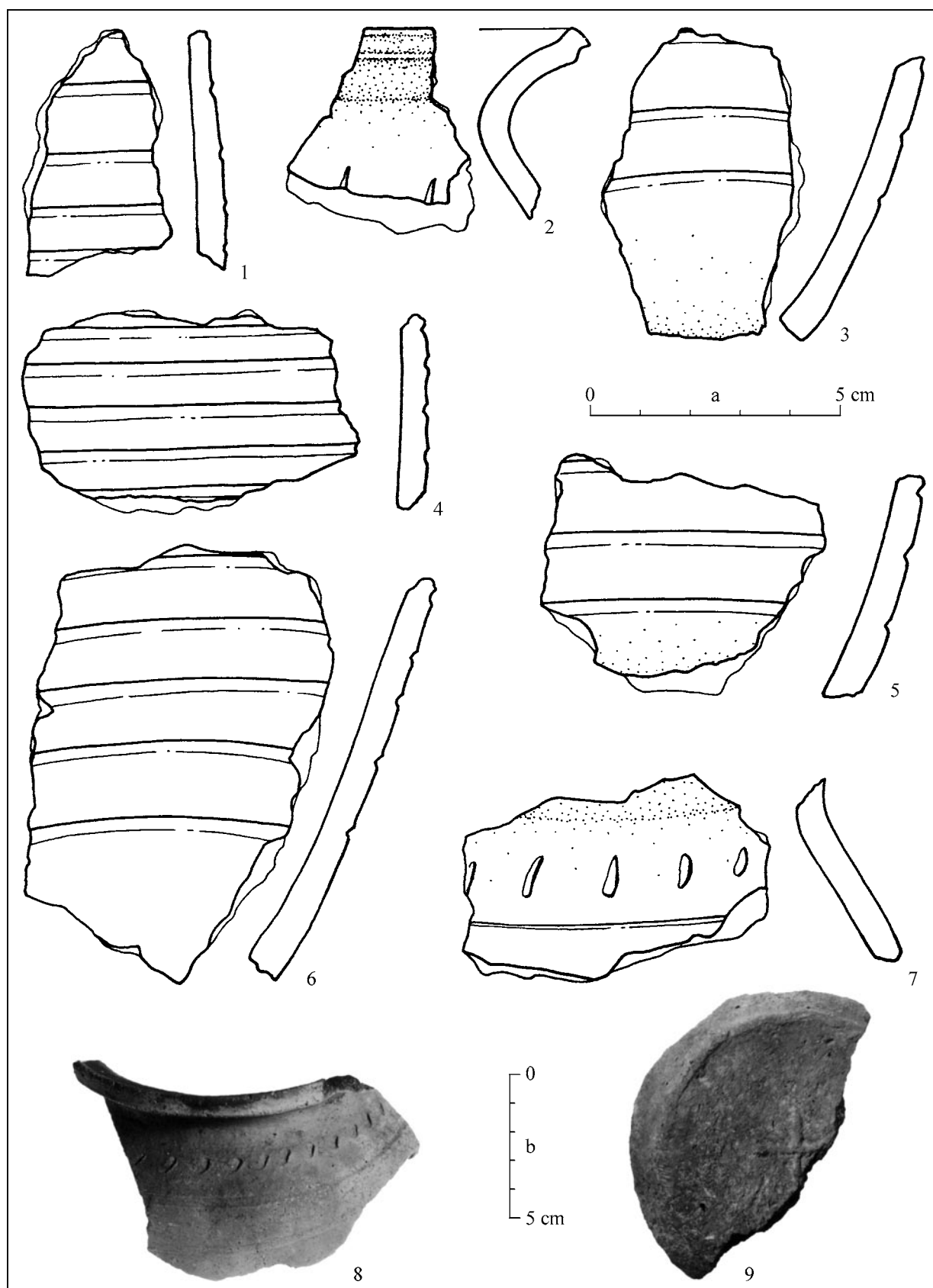
Obr. 8. Letanovce (Olmár). Výber nálezov z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 8. Letanovce (Olmár). Fundauswahl aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

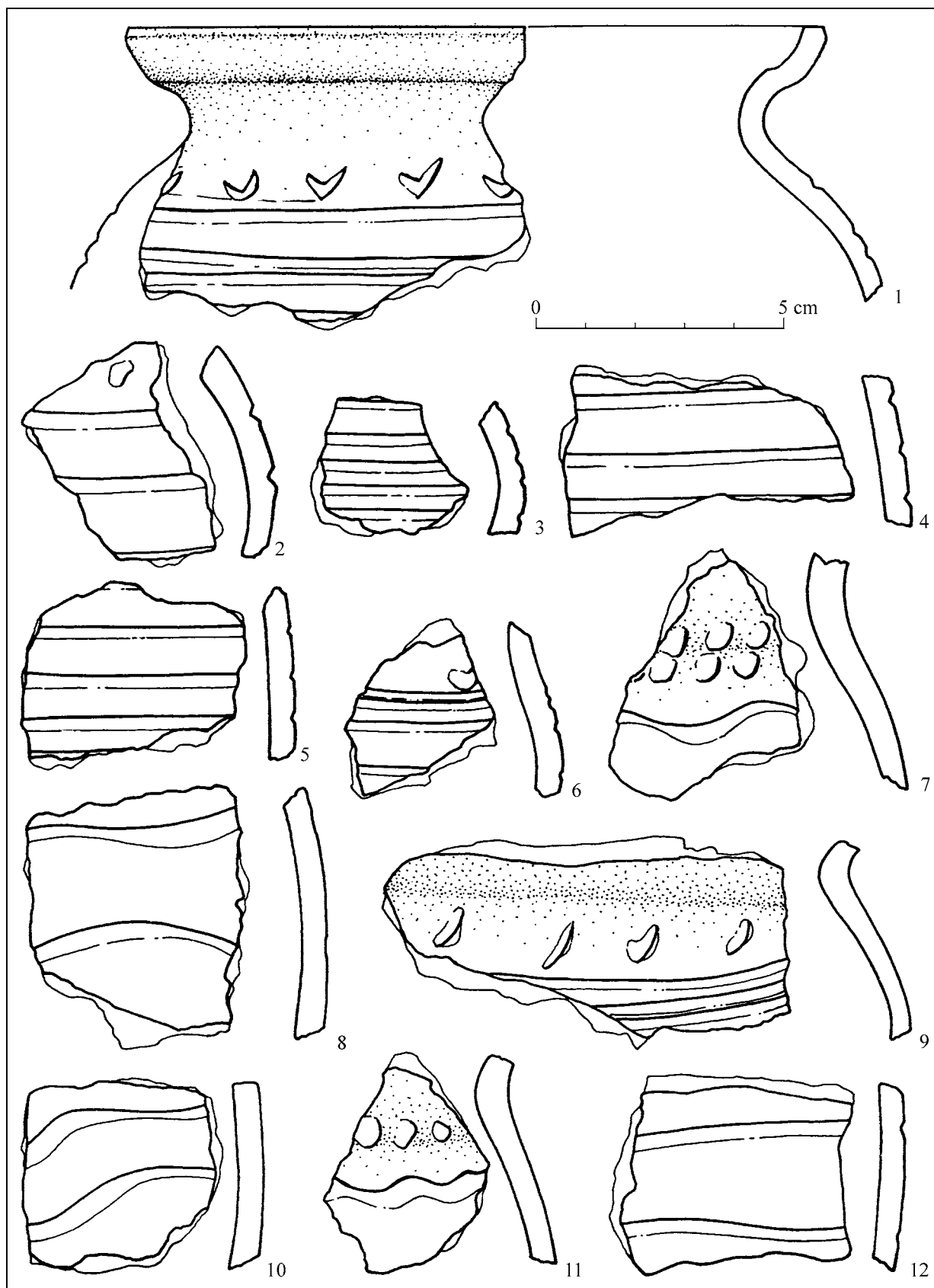
Obr. 9. Letanovce (Olmár). Výber nálezov z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 9. Letanovce (Olmár). Fundauswahl aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

Obr. 10. Letanovce (Olmár). Výber nálezov (1-4, 6-19) a železná tyčinka (5) z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 10. Letanovce (Olmár). Fundauswahl (1-4, 6-19) und ein Eisenstäbchen (5) aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

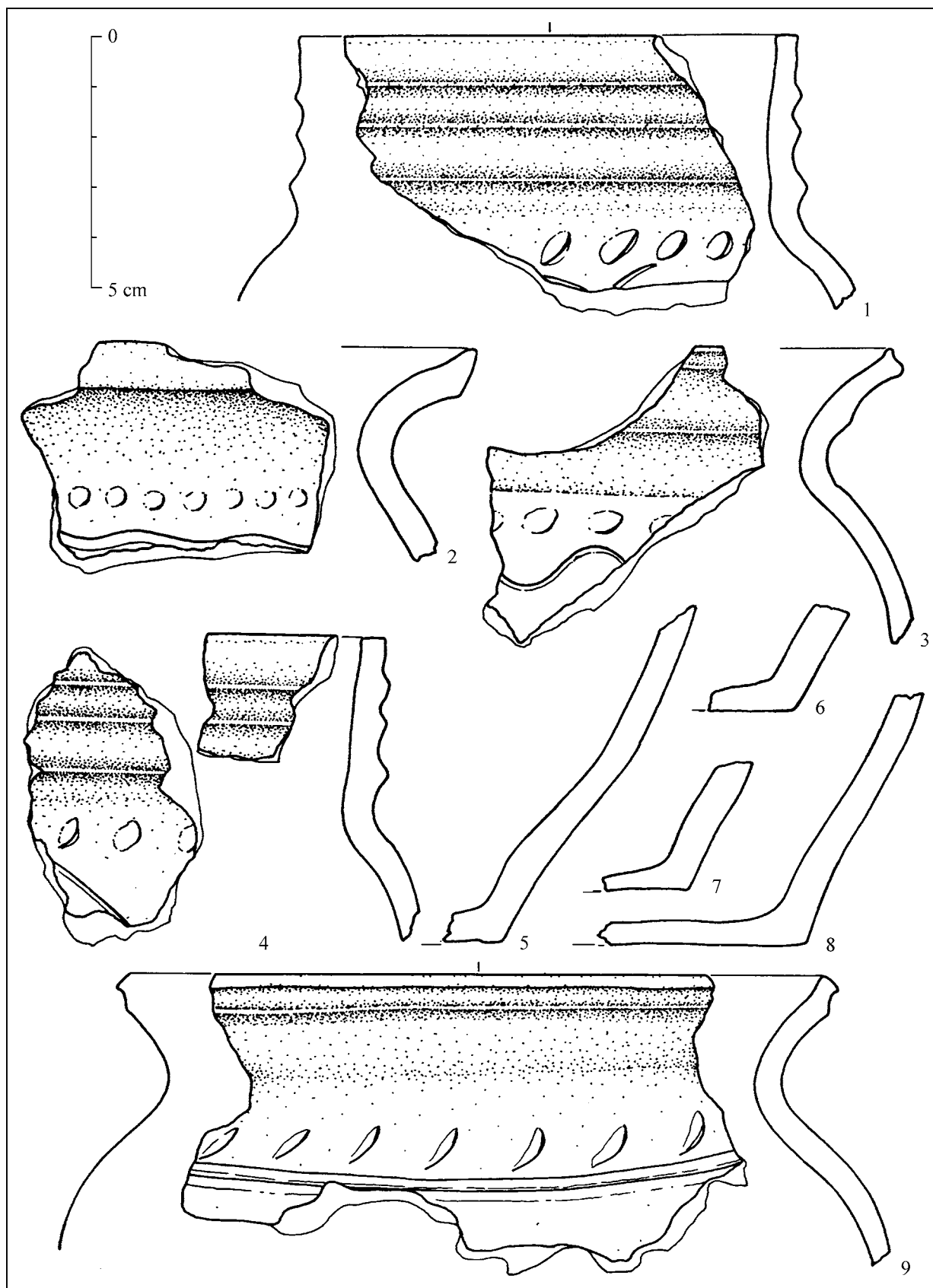

Obr. 11. Letanovce (Olmár). Výber nálezov z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 11. Letanovce (Olmár). Fundauswahl aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

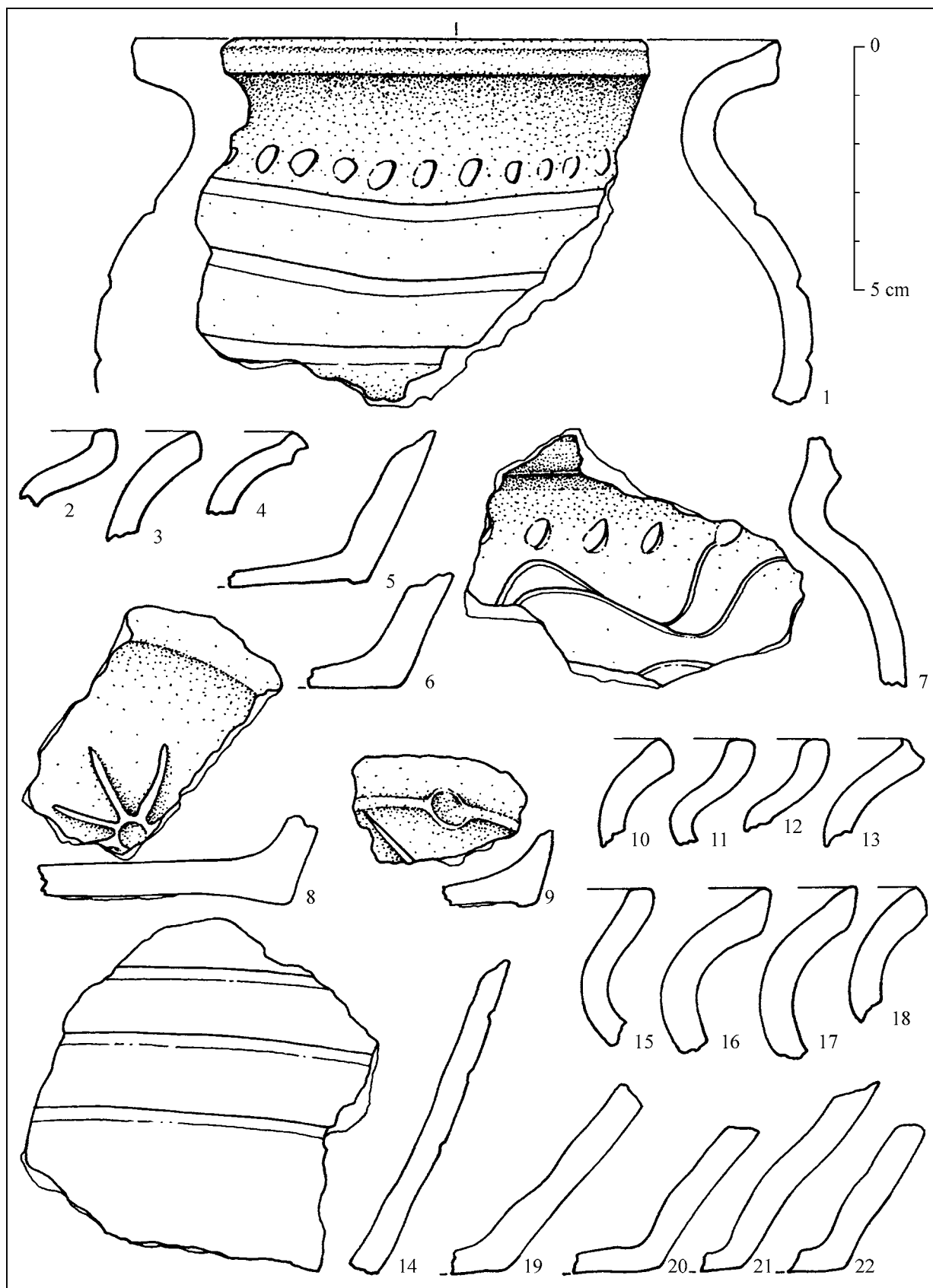

Obr. 12. Letanovce (Olmár). Výber nálezov z obj. 1/02 (10.-11. stor.).

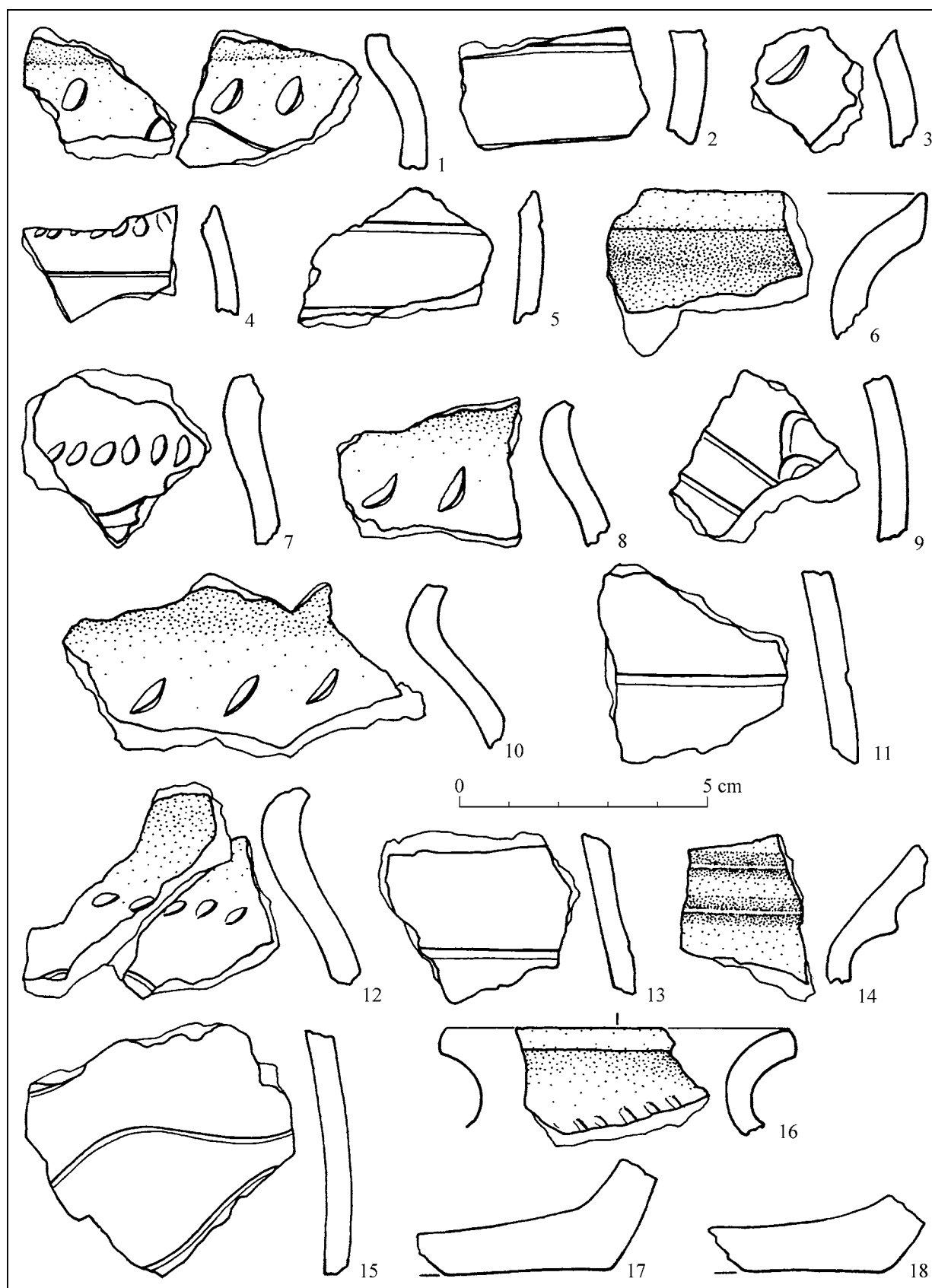
Abb. 12. Letanovce (Olmár). Fundauswahl aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

Obr. 13. Letanovce (Olmár). Výber nálezov z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 13. Letanovce (Olmár). Fundauswahl aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

Obr. 14. Letanovce (Olmár). Výber nálezov z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 14. Letanovce (Olmár). Fundauswahl aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

Obr. 15. Letanovce (Olmár). Výber nálezov z obj. 1/02 (10.-11. stor.).
 Abb. 15. Letanovce (Olmár). Fundauswahl aus Obj. 1/02 (10.-11. Jh.).

venčné tradície sa prejavujú v jednoduchej profilácii okrajov, uniformnej výzdobe obežnými líniami, vlnovkami a vrypami/vpichmi, ako aj v keramickom materiáli, ktorý je blízky keramike z 9.-10. stor. Pre celkové časové zaradenie prezentovaného súboru sú smerodajné frekventovanejšie vyspelejšie znaky, medzi ktoré patria ostrejšia profilácia nádob, kvalitnejšie vypálená keramika s tendenciou stenčovania stien a výzdoba na pleci hrncovitých nádob, aká je v podobe slzičkovitých vrypov obvyklá na keramike z 12.-13. stor. Tento horizont - predovšetkým z druhej polovice 13. stor. - je na rozdiel od pojednávaneho časového obdobia na Spiši i na území severne od hrebeňa Karpát neporovnateľne lepšie poznaný (Polla 1962, 108 a n.; Rebkowski 1995, tab. I-X). Z mimospišských lokalít možno letanovský materiál porovnať s niekoľkými nálezovými súbormi z územia Slovenska či severnej Moravy (napr. Mohelnice; Goš 1977, 294, obr. 2 a n.). Najpresvedčivejšie nálezy, ktoré majú blízko letanovskej keramike, sú známe napr. z fragmentárne odkrytého sídliska v Bielovciach (Fusek 2001), zo sídliska v Komjaticiach (Šalkovský/Vlkolinská 1987) alebo v Bíni (Ruttkey/Cheben 1992).

Na problém bližšieho datovania povel'komoravskej keramiky poukazujú nálezové súbory z viacerých slovenských lokalít, na východnom Slovensku napr. z Oborína (Ruttkey 1970), Krásnej nad Hornádom, a pod. (Polla 1981, 171, obr. 1; 179-181 a n.), ktoré sa rámcovo datujú do rozmedzia troch (11.-13. stor.), resp. dokonca štyroch (9.-12. stor.) storočí.

Nádejou pre lepšie poznanie tohto horizontu na Spiši, ktorý kontinuálne nadväzuje na predchádzajúci vývoj po zániku Veľkej Moravy, je pripravované komplexné spracovanie viacročného výskumu veľkomoravských hradísk na Čingove (autori D. Staššiková-Štukovská, K. Béreš a P. Šalkovský).

Skúmaný objekt je datovaný len prostredníctvom keramických nádob. Okrem nich z objektu pochádza rozdrobená mazanica a drobné výrobky zo železa, ktoré nie sú nositeľom chronologickej informácie. Kým železná troska (9 ks) sa našla vo výplni objektu a je datovaná črepmi, datovanie železnej tyčinky (obr. 10: 5) a ručne kovaného klinca je problematické. Tyčinka spočívala na povrchu vykopanej haldy, kliniec zas vo vrchnej časti objektu v hĺbke 25-35 cm od úrovne dnešného terénu. Rozbor fragmentárne zachovaného osteologického materiálu zrejme neumožní nahliadnuť do jedálňička povel'komoravských Letanovčanov. Antrakotomickú analýzu realizovali M. Hajnalová a J. Mihályiová (Nálezová správa AÚ SAV 14 950/03). Vo všetkých vzorkách boli prítomné výhradne fragmenty zuhoľnatených drier, žiadne iné typy rastlinných makrovyškov (napr. semená rastlín, plevy a pod.) sa nezistili. V objekte 1 bol prítomný dub (*Quercus* sp.), borovica (*Pinus* sp.), breza (*Betula* sp.) a jelša (*Alnus* sp.). Nález duba je podľa M. Hajnalovej a J. Mihályiovej celkom zaujímavý, na Spiši však nie ojedinelý (zistený napr. na slovanských hradiskách na Čingove). Breza a borovica patria k tzv. pionierskym drevinám (inými drevinami neosídlených stanovišť). Breza je u nás považovaná za drevinu indikujúcu „opustenú, resp. poľnohospodársky nevyužívanú“ krajinu. Jelša, ktorá nie je vhodná ako stavebné drevo, je druh brehových porastov a

Tab. 1. Letanovce (Olmár). Zastúpenie botanických taxónov (podľa M. Hajnalovej a J. Mihályiovej).

Taf. 1. Letanovce (Olmár). Vertretung der botanischer Taxa (nach M. Hajnalová a J. Mihályiová).

Abč.	16347	16348	16349	16350	
Preplavené frakcie (spolu)		43 ml	205 ml	310 ml	
< 0,5 mm - neurčiteľné		3 ml	25 ml	70 ml	
< 5 mm - neurčiteľné		20 ml	80 ml	100 ml	
> 5 mm (spolu)		20 ml	100 ml	140 ml	
> 5 mm (určované):		20 ml	70 ml	60 ml	
<i>Quercus</i> sp.	6	35	49	56	146
<i>Pinus</i> sp.		5	14	24	43
<i>Betula</i> sp.		4	10	14	28
<i>Alnus</i> sp.		2		3	5
Ihličnaté		1			1
					223
Prezretých	100 %	100 %	70 %	50 %	

Tab. 2. Letanovce (Olmár). Archeologická informácia o botanických vzorkách, poskytnutá vedúcim výskumu (podľa M. Hajnalovej a J. Mihályiovej).

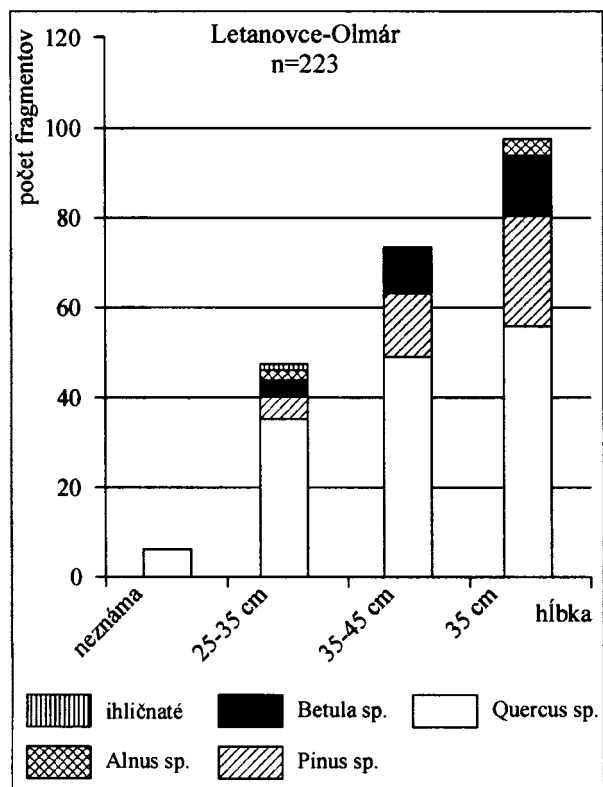
Taf. 2. Letanovce (Olmár). Archäologische Information über Botanikproben, die vom Grabungsleiter vorgelegt wurde (nach M. Hajnalová und J. Mihályiová).

Abč.	16347	16348	16349	16350
Objekt č.	1	1	1	1
Rok výskumu	3.4.2002	2.5.2002	3.5.2002	3.5.2002
Datovanie	10.-11. stor.	10.-11. stor.	10.-11. stor.	10.-11. stor.
Iné údaje	z rezu ryhy		výplň	výplň
Hĺbka		25-35 cm	35-45 cm	35 cm
Objem vzorky	samostatné uhlíky	1 liter	3,5 litra	5,5 litra
Iné nálezy	0	0	1 črep	1 črep, drobné fragmenty mazaníc

Pozn.: keramika uložená v AB depozitári vo Veľkých Vozokanoch, mazanica vyhodnená.

Graf 1. Letanovce (Olmár). Zastúpenie botanických taxónov (podľa M. Hajnalovej a J. Mihályiovej).

Diagramm 1. Letanovce (Olmár). Vertretung der botanischen Taxa (nach M. Hajnalová und J. Mihályiová).

ských osád. Centrálne postavenie vtedy naďalej zohrávali hradiská na Dreveníku (Spišské Podhradie) a Čingove (Spišské Tomášovce, poloha Hradisko II), kde sa črtá možnosť sídliskovej kontinuity až do vrcholného stredoveku (Slivka/Vallašek 1991, 36). Na základe toponymických názvov sa predpokladá, že existovalo aj niekoľko menších hradísk so strážnou, refugiálnou funkciou. Rozhodne však nemožno tvrdiť, že v 10.-11. stor. sa oproti predchádzajúcemu obdobiu sídelná sieť zahusťuje (Lukáč 1993, 12). Kým sa neprehodnotia výsledky prieskumov a výskumov slovanských lokalít, realizovaných na Spiši za posledných tridsať rokov, podobné úvahy zostávajú skôr na úrovni hypotéz, nenachádzajúcich oporu v archeologických nálezoch. Možno usudzovať, že po zániku povel'komoravskej osady v polohe Olmár sa jadro osídlenia presunulo do terajších Letanoviec, do okolia pôvodne neskororománskeho Kostola Všechných z polovice 13. stor.

riečnych lemov (tab. 1, 2; graf 1).

Funkcia objektu zostáva neobjasnená. Vzhľadom na malé rozmery možno vylúčiť obytný charakter. Štruktúra nálezov ho umožňuje zaradiť medzi sídliskové jamy, ktoré po splnení svojej pôvodnej funkcie vhodne poslúžili ako odpadková jama.

ZÁVER

Doterajší archeologický výskum a prieskum v katastri obce Letanovce doložil niekoľko archeologických lokalít, datovaných do širšieho časového rozpätia od 9. po 15. stor. Pamiatky z 9.-10. stor. sa evidujú v polohách Ihřík/Brehulec (Soják 2001, 182), Sedliská (Javorský 1983, 105) a Strelníky (Javorský 1983, 105; 1985, 116). Na niektorých z nich, a tiež na ďalších polohách, napr. Harbky (Javorský 1983, 105), Šúplaty (M. Slivka - Nálezové správy AÚ SAV 3976/67 a 4288/68) a najmä Kláštorisko (Slivka 1970, 261-280; 1988, 423-439; Slivka/Vallašek 1991, 149-153), je doložené osídlenie od 12./13.-15. stor. prakticky až po novovek. Problematická je lokalizácia v písomných prameňoch zachovaných zaniknutých osád v chotári obce: Hejmut (Polla 1975, 176), Zachmar a Janusova dedina (Chalupecký 1998, 7).

Analýzovaný nálezový materiál z polohy Olmár predstavuje nepatrne zachytenú časť novoobjaveného povel'komoravského sídliska. Nemožno vylúčiť, že práve na prezentovanej lokalite ležali pôvodné Letanovce, kam sa po zániku veľkomoravskej ríše v priebehu 10.-11. stor. presunulo osídlenie z niekdajších veľkomorav-

Literatúra

- Fusek 2001 - G. Fusek: Torzo stredovekého sídliska v Bielovciach. Slov. Arch. 1/2000, 2001, 101-158.
 Goš 1977 - V. Goš: Slovanská keramika 10.-13. stol. na severní Moravě. Vlastivědný Věstník Moravský 29, 1977, 291-303.
 Homza/Sroka 1998 - M. Homza/S. A. Sroka: Štúdie z dejín stredovekého Spiša. Krakov 1998.
 Hradsky 1885 - J. Hradsky: Marcell-vár és Markus-vár. Levoča 1885.
 Chalupecký 1998 - I. Chalupecký: Z dejín obce Letanovce. In: J. Botík (ed.): Letanovce. Odkaz Maroša Madačova. Bratislava 1998.
 Javorský 1982 - F. Javorský: Prieskumy Výskumnej expedície Spiš. AVANS 1981, 1982, 110-134.
 Javorský 1983 - F. Javorský: Výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV. AVANS 1982, 1983, 99-124.
 Javorský 1985 - F. Javorský: Záchranné výskumy a prieskumy Výskumnej expedície Spiš. AVANS 1984, 1985, 110-125.
 Javorský 1990 - F. Javorský: Záchranné výskumy na stavbách, melioráciách a pri opravách sakrálnych objektov. AVANS 1988, 1990, 84-89.

- Javorský/Soják 1999* - F. Javorský/M. Soják: Prieskum trasy diaľnice na Spiši. AVANS 1997, 1999, 81-93.
- Lukáč 1993* - G. Lukáč: K počiatkom stredovekého osídlenia Spiša (do konca 12. stor.). Arch. Hist. 18, 1993, 9-18.
- Maj 1990* - U. Maj: Stradów, stanowisko 1. Część I. Ceramika wczesnośredniowieczna. Kraków 1990.
- Parczewski 1977* - M. Parczewski: Projekt kwestionariusza cech naczyń ceramicznych z okresu wczesnego średniowiecza. Spraw. Arch. 29, 1977, 221-247.
- Polla 1962* - B. Polla: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.
- Polla 1975* - B. Polla: Stredoveké zaniknuté osady na Spiši. In: Nové Obzory 17. Prešov 1975, 161-193.
- Polla 1981* - B. Polla: Archeologické nálezy z 9.-12. storočia z Krásnej nad Hornádom. In: Hist. Carpatica 11/1980. Košice 1981, 169-184.
- Rębkowski 1995* - M. Rębkowski: Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu. Kołobrzeg 1995.
- Ruttkey 1970* - A. Ruttkey: Stredoveké osídlenie v Oboríne. In: Vsl. Pravek 1. Nitra-Košice 1970, 95-110.
- Ruttkey/Cheben 1992* - M. Ruttkey/I. Cheben: Včasnostredoveké sídlisko a pohrebisko v Bíni. Slov. Arch. 1, 1992, 109-134.
- Slivka 1970* - M. Slivka: Kláštorisko v Slovenskom raji alebo Skala útočiska (Lapis refugii). In: Nové Obzory 12. Prešov 1970, 261-280.
- Slivka 1988* - M. Slivka: Doterajšie výsledky výskumu na Kláštorisku v Slovenskom raji. Arch. Hist. 13, 1988, 423-439.
- Slivka/Vallašek 1991* - M. Slivka/A. Vallašek: Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice 1991.
- Soják 2001* - M. Soják: Terénny prieskum na Spiši. AVANS 2000, 2001, 175-185.
- Soják 2002* - M. Soják: Zaviata minulosť Spišskej Teplice. In: M. Soják a kol.: Dejiny obce Spišská Teplica. Spišská Teplica 2002, 34-64.
- Soják 2003* - M. Soják: Prieskum a výskum v oblasti Spiša. AVANS 2002, 2003, 132-142.
- Šalkovský/Vlkolinská 1987* - P. Šalkovský/I. Vlkolinská: Včasnostredoveké a vrcholnostredoveké sídlisko v Komjaticiach. Štud. Zvesti AÚ SAV 23, 1987, 127-172.
- VSOS 1977* - Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 2. Bratislava 1977.

Rukopis odovzdaný: 26. 5. 2003

Adresa autora: Mgr. Marián Soják, PhD.
Archeologický ústav SAV,
pracovisko Mlynská 6
SK-052 01 Spišská Nová Ves
sojak@ta3.sk

SIEDLUNGSOBJEKT AUS LETANOVCE

Zusammenfassung

Der vorgelegte Beitrag analysiert das Fundmaterial aus der Rettungsgrabung von der Lokalität Letanovce, Lage Olmár (Abb. 1; 2: 1). Die Funde stammen aus einem eingetieften Siedlungsobjekt (Abb. 2: 2-4; 3), in welchem Keramikbruchstücke (454 Stücke), Lehmverputz (48 Stücke) und Eisengegenstände (Eisenschlacke 9 Stück, eine Nadel und ein Stäbchen, von beiden 1 Stück) erschienen. Die archäobotanische Analyse der Proben (Taf. 1, 2; Diagramm 1) zeigte, dass im Objekt Eiche (*Quercus* sp.), Kiefer (*Pinus* sp.), Birke (*Betula* sp.) und Erle (*Alnus* sp.) vorhanden waren.

Der Autor widmet sich vor allem den in Scherben erhaltenen Keramikfunden (Abb. 4-15). Auf Grundlage der herausgegliederten Keramiktypen (Töpfe, Gefäße mit zylindrischem und trichterförmigem Hals) und der beschriebenen Verzierung werden die Funde in den Horizont des 10.-11. Jh. datiert, der in der Zips-Region nicht so oft vorkommt und ungenügend erkannt ist. In dem analysierten Keramikverband widerspiegeln sich die älteren großmährischen Traditionen mit den frequentiertesten fortgeschrittenen Elementen (vor allem eine schärfere Profilierung der Ränder und eine dem Horizont des 12.-13. Jh. nahe stehende Verzierung). Die Analogien erscheinen z. B. in der Siedlung von Bielovce, Komjatice und Biňa. Das untersuchte Objekt von näher unbekannten ursprünglichen Funktion indiziert auf die Anwesenheit eines untergegangenen Dorfes, das einen unmittelbaren Vorgänger des späteren Letanovce darstellen kann, über welches die erste schriftliche Erwähnung aus dem J. 1250 erhalten ist.

ŠTUDIJNÉ ZVESTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

38

Hlavný redaktor *Jozef Bujna*
Výkonná redaktorka *Ľudmila Vaňková*
Počítačová sadzba *Zuzana Turzová*
Nemecký preklad *Livia Stümpelová*

Vydavateľ Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre
Rok vydania 2005
Tlač VMV Prešov

Rozširuje, objednávky a predplatné aj do zahraničia prijíma
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
E-mail nrauhalm@savba.sk

ISBN 80-88709-84-9

ISBN 80-88709-84-9

